

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

TÜRK ROMANINDA İŞÇİLER

DOKTORA TEZİ

Burak ARMAĞAN

MAYIS - 2019

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI

TÜRK ROMANINDA İŞÇİLER

DOKTORA TEZİ

Burak ARMAĞAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ülkü ELİUZ

MAYIS - 2019

TRABZON

ONAY

Burak ARMAĞAN tarafından hazırlanan “Türk Romanında İşçiler” adlı bu Çalışma 28.06.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / ~~oyçokluğu~~ ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Şaban SAĞLIK	Başkan	☒	☐	
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ	Üye	☒	☐	
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU	Üye	☒	☐	
Doç. Dr. Fatih ARSLAN	Üye	☒	☐	
Dr. Öğr. Üyesi Fırat CANER	Üye	☒	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEŒ
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ – Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Burak ARMAĞAN

17.05.2019

ÖN SÖZ

Basit ticari üretimin kapitalist üretime evrilmesi, tarafları kapitalizm-emek gücü olan ve kişi düzlemindeki temsilcileri patron/ işveren/ ağa ile işçi/ emekçi/ ırgat adları altında anılan çatışma ortamının hazırlanmasına yol açar. Kapital düzeni fark ettiren, bundan kurtulmayı/ kurtarmayı amaçlayan Marksist felsefenin siyasi alandaki tezahürleri, sosyalist ve komünist öğretilerin tabanda taraftar toplama maksadı, edebiyatı araç hâline getirmelerini, toplumcu-gerçekçi akım/ kuramı inşa etmelerini gerektirir. 1930'lu yıllarda Rusya'da sistemleştirilen ve hemen hemen eş süremlî bir şekilde Türkiye'de de görülen toplumcu gerçekçi anlayış, edebî eserlere sinerken gelişmekte olan bir ülkenin her cephedeki durumunun; bilhassa işçiler, yoksullar, ezilenlerin görülmesini sağlar. Niceliksel bir zenginliğin bulunduğu Türk işçi yazınının roman kanadında, farklı sektörlerdeki durum ve uygulamaların gösterildiği, işçinin ve işçi sorunlarının konu ve tema olarak merkezde yer aldığı *Çulluk*, *Çıkrıklar Durunca*, *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*, *Aganta Burina Burinata*, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, *Sağirdere*, *Sarı İt*, *Gözbağı*, *Grevden Sonra*, *Ölümün Ağzı*, *Berci Kristin Çöp Masalları* eserleri çerçevesinde Türkiye'deki işçi profilini çıkartmayı hedefleyen bu çalışma bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölüm'de, modern anlamı ile işçi ve işçiliğin ortaya çıkış serüveni üzerinde duruldu. Farklı görüşler ekseninde işçinin tanımı yapıldıktan sonra Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ve günümüze kadar yaşanan sosyal ve siyasi gelişmelerin yol açtığı ekonomik hareketlilik, işçiler merkezinde ele alındı. *İkinci Bölüm*'de küçük insan/ işçi yazınına içine alan 'toplumcu gerçekçi' akım/ kuram çizgisinde 1927-1984 yılları arasında yazılan on bir roman, yapısal ve tematik özellikler çerçevesinde tanıtıldı. *Üçüncü Bölüm*'de edebî eserlerdeki işçilerin çalışma sektörlerine göre dağılımları, sınıfsal karakter kazanma yolundaki bilinçlenme aşamaları, çatışma içinde buldukları kişi/ grup/ kurumlar, yaşam alanları, yozlaş(tırıl)ma unsurları etrafında sömürü mekanizmasının işleyişi ele alındı.

Çalışma sürecimde yolumu aydınlatan, sabrından, hoşgörüsünden, desteğinden sıkça istifade ettiğim, hayatımı ve akademik gelişimimi büyük bir titizlikle inşa eden hocam Prof. Dr. Ülkü ELİUZ'a; teklif ve yönlendirmeleri ile tezi olgunlaştıran Prof. Dr. Şaban SAĞLIK ve Dr. Öğr. Üyesi Fırat CANER'e; güç, azim ve şevk kaynağım aileme; Büyü-Yorum ekibine ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Mayıs, 2019

Burak ARMAĞAN

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
GİRİŞ	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İŞÇİ KATEGORİSİNİN OLUŞUMU.....	4-34
1.1. İşçinin Tanımlanması	5
1.2. Sınıfsal Ayrımlarda İşçiler	9
1.3. Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde İşçilerin Ortaya Çıkışı.....	14
1.4. Türkiye Cumhuriyeti'nde Kategorik Olarak İşçi	20
1.5. Edebî Eserin Dünyasında İşçi Olmak.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

2. İŞÇİLERİN YAPI VE TEMA OLARAK MERKEZE ALINDIĞI TÜRK ROMANLARININ KİMLİĞİ.....	35-51
2.1. Görüntüsel Değişim: Çulluk.....	35
2.2. Tüklenen Geleneksel Sistem: Çıkrıklar Durunca	36
2.3. Çözülen Toplumda Kadın Olmak: Afrodit Buhurdanında Bir Kadın	38
2.4. Eylemsizlik: Aganta Burina Burinata.....	40
2.5. Sentetik İlişkiler: Bereketli Topraklar Üzerinde	41
2.6. Sığlaşan Duyarlılık: Sağırdere	42
2.7. Çözumsuzlüğe Dönüşen Çıkış: Sarı İt.....	44
2.8. Hak Arayışından Cezaya: Grevden Sonra.....	45
2.9. Uyanış Sürecinin Sancısı: Gözbağı	46
2.10. Zorbalığa Dönüşen Sorumluluk: Ölümün Ağzı	48
2.11. Kaygının Sürerliliğinde: Berci Kristin Çöp Masalları.....	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK ROMANINDA İŞÇİ KATEGORİSİNİN GÖRÜNÜMÜ	52-153
3.1. İşçilerin Çalışma Alanı Bağlamında Dağılımı	52
3.1.1. Fabrika İşçileri.....	52
3.1.2. Yapı/ İnşaat İşçileri	60
3.1.3. Tarım İşçileri	66
3.1.4. Maden İşçileri.....	71
3.1.5. Basın ve Basımevi İşçileri.....	78
3.1.6. Deniz İşçileri	82
3.1.7. Dokuma İşçileri	84
3.1.8. Diğer İşçiler.....	86
3.2. Bilinçlenme Serüveni	89
3.2.1. Öğretici/ Rol Modeller	89
3.2.2. Sendikalaşma.....	97
3.2.3. Direniş ve Başkaldırının Resmî Görünümü: Grev	101
3.3. Karşı Güçler	108
3.3.1. Sistem Sahipleri: Patron/ Ağa/ İşveren	108
3.3.2. Düzen İçinde Düzen Oluşturanlar: Müdür/ Şef/ Kâtip.....	119
3.3.3. İşlerliğin Sürdürücüleri: Irgatbaşı/ Ustabası/ Kontrolör	126
3.3.4. Sömürü Vazifesini Bekleyenler: Kapıcı/ Bekçi	129
3.3.5. Dinî, Siyasi, İdarî Aktörlerin İronik Temsilcileri: Müftü/ Belediye Başkanı/ Parti Başkanı/ Vali.....	131
3.3.6. Gücün Emrindeki Sözde Kolluk Kuvvetleri: Jandarma/ Polis/ Özel Birlikler	134
3.3.7. Kapitalistin Prototipi: Tefeci/ Karaborsacı/ Mütegalibe	138
3.3.8. Kapitali Korumak: Sarı Sendika/ İşveren Sendikası	142
3.4. Mekân Aynasında Sömürü: Yaşam Alanı	145
3.4.1. Tutunulamayan Mekânlar: Göç Olgusu, Barınma Sorunu ve Varoş Bölgeler	145
3.5. Yozlaş(tır)ma: Fuhuş, Kumar, İçki/ Esrar	148
SONUÇ.....	154
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	163
ÖZGEÇMİŞ.....	173

ÖZET

Avrupa'da hüküm süren sınıflı yapı ve yönetim biçimi, bilimsel, teknolojik ve ekonomik gelişmeler neticesinde dönüşüm geçirir. Güç ve otorite simgesi hâline gelen sermayenin hâkimi olan burjuvaların kontrolü ele almaları, kapitalist anlayışın yaygınlaşmasını doğururken bununla mücadele içine giren modern işçi tipinin ortaya çıkmasını da tetikler. Bu durum, toplumsal anlamda çatışma kutuplarının belirginleşmesini ve sömürü düzeni karşısında girilen hak arama çabalarını gün yüzüne çıkartır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan endüstrileşme hamleleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarını takip eden süreçte ivme kazanır. İmtiyazlar ve teşvikler ile ağırlıkla özel teşebbüsler elinde sürdürülen endüstrileşme, kapital uygulamaların sanayiden tarıma varana kadar her sektörde kendini göstermesine neden olur. Üretici gücün el değiştirmesi, toplumsal görünümün değişmesine, mülksüzleşmeye başlayan halk içinden makine egemenliğinde nesneleşen modern işçi tipinin doğmasına yol açar. Dolayısıyla iş, işçi, işveren kavramları, merkezinde çatışmanın bulunduğu yeni bir çehreye kavuşur. Söz konusu çatışma halkalarının ifade alanı ise sosyal hareketliliğin edebî sahadaki izdüşümü olan, toplumcu gerçekçi anlayış ekseninde kurgulanan romanlardır.

Çalışmada, *Çulluk*, *Çıkrıklar Durunca*, *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*, *Aganta Burina Burinata*, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, *Sağırdere*, *Sarı İt*, *Gözbağı*, *Grevden Sonra*, *Ölümün Ağzı*, *Berci Kristin Çöp Masalları* eserleri üzerinden Türkiye'deki işçilerin sosyal, siyasi, askerî, ekonomik koşullar bağlamında konumları, var olma mücadeleleri, kapitalizm ile savaşları tespit ve tahlil edildi. Birinci Bölüm'de tanımı ve konumlandırılması yapılan işçi kategorisinin oluşumuna yer verildi. İkinci Bölüm'de işçiyi merkezine alan romanların tanıtımı yapıldı. Üçüncü Bölüm'de ise sektörlerle göre dağılımları, bilinçlenme çabaları, mücadele yönleri gösterilen işçilerin tutunma serüvenleri değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Roman, İşçi, Kapitalizm, Mücadele.

ABSTRACT

The prevailing class-society and regime in Europe underwent a transformation as a result of the scientific, technological and economic developments. The fact that bourgeoisie, the owner of the fund becoming a symbol of power and authority, took over the control, caused the capitalist understanding to become widespread while triggering the emergence of modern working class who struggled against capitalist understanding. This situation revealed the clarity of conflicting points in social context and the efforts to claim rights against the system of exploitation.

Industrialization movements starting in the last years of Ottoman Empire gained momentum following the foundation years of the Republic of Turkey. Industrialization which was conducted mostly by private enterprise with concessions and promotions led the capitalist practises appear in every field from industry to agriculture. The transfer of the producing power paved the way for the changing of social profile and the emergence of modern working class, who became insignificant under the reign of machines, among the people getting poor. Consequently, the concepts of work, worker and employer got a new profile, which had an origin of conflict. The way aforesaid people of conflict expressed themselves was novel which was the literary reflection of social dynamics and which was fictionalized in the axis of social realism.

In this study, the place of the workers in Turkey in terms of social, political, military and economic conditions, their struggle to survive and their struggle against capitalism were determined and construed by examining *Çulluk*, *Çıkrıklar Durunca*, *Afrodit Buhurdaında Bir Kadın*, *Aganta Burina Burinata*, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, *Sağirdere*, *Sarı İt*, *Gözbağı*, *Grevden Sonra*, *Ölümün Ağzı*, *Berci Kristin Çöp Masalları* literary works. In Chapter 1, it was given place for the emergence of working class which was defined and positioned. In Chapter 2, the novels focusing on workers were introduced. As for Chapter 3, the struggling adventures of the workers whose distribution by sectors, efforts for awareness and striving aspects were shown was evaluated.

Keywords: Turkey, Novel, Worker, Capitalism, Struggle.

TABLULAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Millileştirilen Şirketler	23
2	İşçilerin İşkollarına Göre Dağılımı (1984-2019).....	28
3	Sendikalara Üye İşçilerin Dağılımı (2019).....	29

KISALTMALAR LİSTESİ

ABB	: Ağanta Burina Burinata
ABBK	: Afrodit Buhurdanında Bir Kadın
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BKÇM	: Berci Kristin Çöp Masalları
BTÜ	: Bereketli Topraklar Üzerinde
CK	: Cemiyetler Kanunu
Ç	: Çulluk
Çev.	: Çeviren
ÇD	: Çıkrıklar Durunca
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
ÇTK	: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
Der.	: Derleyen
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
Ed.	: Editör
G	: Gözbağı
GS	: Grevden Sonra
Hak-İş	: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
Haz.	: Hazırlayan
İİSSBHK	: İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun
İK	: İş Kanunu
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
MİSK	: Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
ÖA	: Ölümün Ağzı
S	: Sağırdere
Sİ	: Sarı İt
t.y.	: Tarih Yok
TİSGLK	: Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
Türk-İş	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

GİRİŞ

Fiziksel güç odağında sosyal statülerin şekillenmesi, özellikle batı ülkelerinde sınıf kavramının belirmesine; toplumun genel yapısının yönetenler ve yönetilenler olarak iki cepheye ayrılmasına yol açar. Yönetenler devletin işlerliği üzerinde söz sahibi durumundaki kişiler iken yönetilenler üretim mekanizmasının başat unsurları konumundadırlar. Büyük oranda zanaatçı, köylü, köle gruplarını kapsayan yönetilenler arasında bulunan küçük ticaret erbabının zamanla ülkeler arası alışverişe başlayarak sermaye birikimi yapmaları, ekonomik fayda sağlayan pozisyona erişmelerini ve asillerin himayesine girmelerini beraberinde getirir. Burjuva adı ile anılan bu tüccarlar, insanlık tarihinin sömürü sistemine, emperyalist arzulara iktisadi bakımdan eklemlenen aracı halini alırlar.

Sanayi Devrimi ile zenginleşen ve kazanmaya başladıkları maddi gücün karşılığını siyasi arenada da görmek isteyen burjuvalar yönetsel değişikliklerin yaşanmasında rol oynayarak Fransız İhtilali'nin gerçekleşmesinin, kendilerini anayasal güvence altına almalarının önünü açarlar. Hiyerarşik yapının tepe noktasına adım adım ilerleyen tüccarlar, artık pek çok bakımdan otoriteye dönüşürlerken taşıdıkları sermayedar, patron, işveren kimlikleri ile kapitalistleşme sürecinin hüküm sürmesinde etkinleşirler. En başından beri üretim araç gereçlerinden yoksun/ mülksüz durumdaki ya da kendilerine yetecek kadar mülkü bulunan köylü, zanaatçı ve işçiler ise, meta, makine ve paranın kutsandığı, emeğin itibarsızlaştığı sistemde nesneleşerek modern işçi sınıfını oluştururlar. Böylelikle batıda yüzlerce yıldır devam eden gelişimin yarattığı değişimin aslında özde değil yalnızca adlandırma düzeyinde kaldığı, sömürü zihniyetinin devam ettiği anlaşılır. Osmanlı Devleti'nde ise başarı ile sürdürülen geleneksel idare anlayışı sayesinde halk içinde uzun müddet büyük ekonomik farklılıklar görülmez. Bu durum, ticaret burjuvazisinin oluşumunu ve bireysel zenginleşmeleri engeller. Ancak batılı devletlere verilen kapitülasyonlar kapitalizmin ilerlemesine, yerli üretimin iflasına, ülkenin tüketim pazarı haline gelmesine dolayısıyla ekonomik çözümlü neden olur.

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede, devlet özgürlüğünün iktisadi bağımsızlıkla mümkün olacağı fikri etrafında, kapitülasyonların sona erdirilmesi hususunda yoğun çaba harcanır ve kapitülasyonlar, Misak-ı Millî ile reddedilip Lozan Antlaşması ile tamamen kaldırılır. Ekonomik bağımlılık zincirini kıran Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1960 yılları arasında endüstrileşme planı çerçevesinde gerçekleştirdiği eylemler şunlardır: millileştirme faaliyetleri, İzmir İktisat Kongresi, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Marshall Planı, Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası, Petrol Yasası. Bunların yanında işçiler göz önünde bulundurularak çıkartılan İş

Kanunu, Sendikalar Kanunu, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu gibi kanunlar yardımıyla gelişimin insan boyutu tamamlanmaya çalışılır.

Gerek yerli gerek yabancı sermaye ile makineleşmede gerçekleşen hız ve pazar için üretimdeki artış, işçi saflarına mecburen/ istekle katılan kişilerin niceliksel anlamda çoğalmasına yol açar. Bununla birlikte çok partili hayata geçiş ve özellikle 1960-1980 yılları arasında hareketlenen siyasi yapılar arasında çalışanların da boy göstermeleri, ideolojik kutuplaşmaları ve kitlesel eylemleri beraberinde getirir. Hâliyle, politik kaygı merkezli bir mücadele başlar ve sınıf bilincinden uzaklaşılır. 1980 askerî darbesinden günümüze kadar devam eden süreçte ise yasal sınırların kısıtlayan çerçevesinde hak arama çalışmaları yapılır. Bu noktada işçilerin korunmasını sağlayan en önemli dayanak Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ile yapılan sözleşmeler olur.

Siyasi, sosyal ve ekonomik cephelerde yaşanan değişimler edebiyat sahasında da kendisini gösterir. Şövalye anlatısı ‘romans’ların yerini küçük insanın konu edildiği ‘roman’a bırakması, hem tür hem içerik bakımından gerçekleşen en önemli farklılıklardandır. Artık sanatçılar, romantik, realist, natüralist vb. pek çok tavırla olağanüstülüklerden sıyrarak zaafı, yenilgileri, hayalleri, acıları, mutlulukları, aşkları, mücadeleleri ile yer verdikleri, varlıklarını, konumlarını sorgulamaya açtıkları bireylerin öykülerinden hareketle metinlerini oluşturmaya başlarlar.

Taklit ve adapte süreçlerinden sonra özgünleşme yolunda adım atan Türk romanında hem mekân hem kişiler düzlemindeki Anadolu ve sıradan halk/ köylü, işçi tercihlerine, II. Meşrutiyet’i takip eden ve Cumhuriyet’in ilanı sürecinde rastlanır. Bu durumda hem iktisadi temelli çatışma ortamı oluştuğunun görülmesinin hem de Rusya’dan yayılan toplumcu gerçekçi anlayışın etkisi bulunur. Dolayısıyla söz konusu dönemde küçük insan/ işçi yazınının doğduğu anlaşılır. Bu surette çalışmada, toplumcu gerçekçi anlayış ekseninde yazılan romanlardan hareketle Türkiye’deki işçi profiline çıkartılması hedeflendi.

Birinci Bölüm’de Marksist teoriden hareketle işçinin tanımlanması yapıp işçiliğin kapsamı çizildikten sonra sınıfsal karakter kazanma basamakları gösterildi. Bireyin işçi olarak değerlendirilmesinin koşulları ve bilinçlenme serüveni tarihsel süreçte yaşanan hadiseler ekseninde aktarıldı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nin siyasi ve sosyal bakımdan çöküşe geçmesinin arka planında yatan ekonomik etkenler ve halkın mülksüzlüğe sürüklenme nedenleri çözümlenirken kapitalizm karşısında girilen endüstrileşme faaliyetlerine de yer verildi. Akabinde tarihi belgeler ışığında Türkiye Cumhuriyeti’nde gerçekleşen iktisadi kalkınma hamleleri, askeri ve toplumsal olaylar, siyasi değişimler neticesinde dönüşüm geçiren iş hayatı, işçiler ve işçilik ile ilgili hukuki düzenlemeler ele alındı. Son olarak söz konusu durumların devirlerin sözcülüğünü üstlenen edebî eserlere yansımaları üzerinde duruldu.

Çalışmada kapitalist tahakküme karşı bir öğreti olarak ortaya çıkan Marksizmden beslenerek Rusya’da sistematik hâle getirilen sanat akımı/ kuramı toplumcu gerçekçi çizgide kaleme alınan edebî eserler arasından on bir roman seçildi. Bu seçimde işçinin yapı ve tema olarak merkezde bulunması, romanların farklı dönemlerde yazılmış olması (1927-1984), değişik sektörlerle ait işleyişlerin yer alması ve edebî nitelik taşınması gibi faktörler göz önünde bulunduruldu. İkinci Bölüm’de incelemeye tabi tutulan eserlerin kimliklerine yer verildi. Burada yayımlanma tarihi, konu, bölümler, bakış açısı, zaman, mekân, kişiler dünyası gibi yapı unsurları yanında işlenen temalara dair çıkarımlar sunuldu.

Üçüncü Bölüm’de işçi kategorisinin romanlardaki görünüşleri değerlendirildi. İşçilerin çalışma alanları; fabrika, yapı/ inşaat, tarım, maden, basın ve basımevi, deniz, dokuma başlıkları altında toplanarak sermaye(dar) karşısında çalışanların konumları gösterildi. Farkındalık sağlama, sınıfsal bilinci tesis etme yollarından öğretici/ rol modeller ve sendikaların etkisi ile kazanılan bilincin sonucu hâlindeki direniş, başkaldırı, grev unsurlarına yönelimlerin hazırlayıcı süreçleri irdelendi. İşçilerin proleterleşme serüvenlerine zemin teşkil eden, çatışmanın merkezi durumundaki yapılar karşı güçler olarak değerlendirildi. Bunlar birkaç istisnai örnek haricinde; patron/ ağa/ işverenler, müdür/ şef/ kâtipler, ırgatbaşı/ ustabaşı/ kontrolörler, kapıcı/ bekçiler, müftü/ belediye başkanı/ parti başkanı/ vali, jandarma/ polis/ özel birlikler, tefeci/ karaborsacı/ mütegalibeler, sarı sendika/ işveren sendikaları şeklinde ayrılarak tahlil edildiler. Karşı güçteki söz konusu unsurların toplumsal düzlemde sosyal adaletsizliğin yerleşmesinde, insani özün itibarsızlaştırılmasında, çalışanların ötekileştirilmesinde, değerlerin tahrip edilmesinde aktif bir tutum sergiledikleri görülür. Küresel çapta hız kazanan tüketim felsefesi, işçileri yalnızca iş yerinde tüketişe sürüklemekle kalmaz; aynı zamanda yaşam alanları bakımından da çıkmaza iter. Şehirlerin kıyısında kurulan gecekonduların ve varoş bölgelerin, işçi sokak/ semt/ mahallelerinin inşası mikro/ yerel kültür coğrafyalarının oluşturulmasını beraberinde getirir. Kimlik bunalımlarına, varoluş savaşlarına ev sahipliği yapan bu yerlerin romanlarda ele alınış biçimleri üzerinde duruldu. Son olarak işçilerin fuhuş, kumar, içki/ esrara meyletmeleri altında yatan itici sebepler, sosyolojik ve psikolojik imkânlar dâhilinde tahlil edildi.

Tüm bölümlerin değerlendirildiği Sonuç bölümünde elde edilen bulgulara dikkat çekilirken Yararlanılan Kaynaklar kısmında çalışmanın ortaya çıkmasına yardımcı olan bilimsel alt yapı gösterildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İŞÇİ KATEGORİSİNİN OLUŞUMU

Tarihin en eski çağlarından itibaren topluluklar hâlinde yaşayan insanlar, gereksinimlerini karşılamak amacıyla ilk ticaret şekli olan; değiştirme esasına dayalı alışveriş biçimi takası bulurlar. Zaman içinde ticaretin geçim yolu hâline gelmesi ve bölgeler arasında yapılabilmesi amacı ile takasta kullanılan ürünlere biçilen değer in ifadesi para devreye girer. Ortak değişim aracı olan paranın dolaşımı, kazanç merkezli ilişkileri ortaya çıkarır. Bulunulan mekânın dışında da ticaret yapmaya yöneliş, bölgeler/ ülkeler/ kıtalar arası seyahatleri başlatır. Tüccarların aylar süren seyahatleri sırasında ve gittikleri yerlerde güvenli bir şekilde konaklama ihtiyacı, birçok sorunu da beraberinde getirir. “Yolculuk aralarında, özellikle de denizi, ırmakları ve yolları geçit vermez bir duruma getiren kötü hava koşullarında, bölgenin belli yerlerinde toplanmak zorundaydılar” (Pirenne, 2014: 102). Uzun süren iş seyahatlerinde ticaret ile uğraşan kişiler kendilerini, mallarını ve mallardan elde ettikleri paralarını koruma gerekliliği ile karşı karşıya kalırlar. Bu da dar bir alana hapsolan Ortaçağ’ın yaşam alanı kale kentlerin dışında banliyö/ dış kentler oluşturmaya başlanması sonucunu doğurur. Feodalite rejimine sahip Avrupa toplumunda en imtiyazlı sınıf olan asiller, zenginleşmeye başlayan tüccarları himayelerine alırlar. Böylece emirleri altındaki köylüleri/ serfleri hem üretim hem vergi anlamında sömürerek zenginleşen, ülke topraklarının bizzat sahibi konumundaki asillerin yarattığı; yönetenler-köleler olarak belirginleşen iki temel sınıf düzenine, “kentsoylu (burjuva, bur genses)” (Pirenne, 2014: 113) adıyla anılan bu yeni sınıf da dâhil olur.

Feodalite köylü emeğini sömürerek varlığını devam ettirmeye çalışırken coğrafi keşiflerle ticaret hacmini hatırı sayılır ölçüde genişleten burjuvalar, zenginleşme arzularının büyük bir pazarla gerçekleşeceğini, ancak bunun önündeki en büyük engelin derebeyleri olduğunun farkındadırlar. Ortaçağ’ın karanlık Avrupa’sına karşılık doğunun ihtişamlı ilerleyişi ile başlayan Haçlı seferleri ve doğudaki teknolojik gelişmeleri yakından tanıyarak elde etme imkânı, feodal yönetimi/ derebeyliğini zayıflatır. Güç kaybına uğrayan yönetim sınıfında da söz sahibi olmak isteyen burjuvalar, serbest ticaretin kısıtlanmasına daha fazla tahammül edemezler ve mutlak monarşiye destek vererek egemenlik kurmasını sağlarlar. Bu yeni toplum düzeninde, teknik icatların kullanımının yaygınlaşması ile ilerleyen bilimsel hayat; dogmatik düşüncenin yıkılması ve özgürleşme ile sorgulanmaya başlanan din; ticari etkileşimler ile öğrenilen basit üretim/ küçük zanaat-manüfaktür; tüm bunların yansıdığı kültür-sanat alanındaki faaliyetler etkindir.

İç dinamikleri üretim, artı değer üzerine kurma gayretini taşıyan zengin sınıf/ burjuva, sanayi devrimi ile geniş pazar imkânı kazanarak yüzyıllardır sömürülen, mülksüz bırakılan köylü ve basit ticari üretim işçisini yanına alarak Fransız İhtilalini gerçekleştirir. Burjuvanın lehine gelişmeleri beraberinde getiren süreç, mutlak monarşinin ve kısıtlı bölgelerdeki feodal yapının çözülüşü, parlamenter sistemin de zeminini oluşturur. Böylece anayasal güvencelere dayalı ve sistemi de kendi varlığını güçlendirme yönünde şekillendirme olanağı bulan burjuvalar, artık sermayedar/ kapitalist yapının temel unsuru olurlar. 19. yüzyılda büyük ölçekli ekonomik yatırımlar, toprak sahibi köylülerden zanaatçilere kadar birçok kesimin direncini kırarak derinleşen ve keskinleşen yeni sınıfsal ayrımları beraberinde getirir. Bu da mülksüzleşme, maddi tükeniş, makineleşme ile insanın değersizleşmesi, güç odaklarının baskısı, anayasal sınırlar vb. niteliklere sahip sistem ile kuşatılan ve varoluş mücadelesi vermeye başlayan modern işçi sınıfını/ proletaryayı doğurur.

1.1. İşçinin Tanımlanması

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te işçi için “başkasının yararına bedenini, kafa gücünü veya el becerisini kullanarak ücretle çalışan kimse” (2005: 996) tanımlaması yapılır. Buradan hareketle yapılması için bir “iş”in, bu “iş”i yaptıran kişi/ kurum/ grubun, bu “iş”n karşılığı olan maddi bir karşılığın ve en nihayetinde söz konusu “iş”i sonuçlandırmak amacıyla ücret karşılığında çalışan “işçi”nin bulunduğu anlaşılır.

İlkel komünal düzen olarak adlandırılan toplayıcılık ve avcılık dönemi sonrasında tarıma yöneliş, yerleşik hayata geçişi, dolayısıyla mülkiyet sistemini; mülkiyet sistemi de işi, işvereni ve işçiyi ortaya çıkarır. Pazarda güç sahibi olma ve maddi gücü ele geçirme kaygısı ile şekillenen ekonomik düzen, işverenin kendi çıkarının sembolü niteliğindeki iş için işçiyi sömürmesini olağanlaştırır. “Hem ücretli-emekçiyi, hem kapitalisti doğuran gelişmenin çıkış noktası, emekçinin köleleşmesiydi. Bu ilerleme, kölelik biçiminde bir değişimdir, feodal sömürünün kapitalist sömürüye dönüşmesidir” (Marx, 2011a: 680). Küçük ticaret ve tefeci sermayesinin pazar oluşturma gayretleriyle iç-dış sömürü faaliyetlerini başlatması, artı ürün yaratma noktasında aletten makineye giden üretim ve feodaliteden kapitalizme uzanan sistem değişikliklerini beraberinde getirir. “Çıkış noktası ücretli emek ve sermaye olan ve pazar için üretim yapılan kapitalist sistemde, üretim ilişkilerinin özünü, üretim araçları üzerindeki kapitalist mülkiyet oluşturur” (Özgür, 1975: 17). Basit ticari üretim, üretim araçlarını ellerinde bulunduran işverenlerin ürün oluştururken kendi emek harcamaları iken; kapitalist ticari üretimde “üretim araçları sahibinin kişisel emeği yerini ücretli emeğe bırak[ır]” (Çavdar, 2005: 24). İşçi ve işveren kavramlarının ayrışması ile paralel gelişen bu ticari mekanizmada sömürülen-sömüren bağıntısı devreye girer.

Modern anlamıyla işçi kavramı, her ne kadar 18. yüzyılda başlayan Sanayi Devrimleriyle birlikte düşünülse de aslında özellikle Avrupa’da zanaat/ manüfaktür dönemindeki iş ilişkileri ile prototip olarak varlık bulur. Karl Marx (2011a: 682-683), 15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl başında senyörlerin şatolarındaki hizmetlileri-uşakları işten çıkarmaları ve feodal beylerin köylülerin topraklarına zorla el koymasıyla mülksüzleşmiş bir proletarya sınıfının doğduğunu, bunun da kapitalist üretimin temelleri olduğunu söyler. Benzer şekilde Oya Sencer (1969: 22-23) de 14. yüzyılda lonca örgütünün bozulması ve sermaye sahiplerinin evlerde gündelikçe çalışan işçilere iş dağıtmasını Batı’daki işçi sınıfının oluşumu şeklinde gösterir. Toprağıyla bağları koparılan köylülerin ve hizmet sektöründe işsiz kalan kişilerin geçimlerini sağlayabilmek amacıyla her türlü işi her şartta kabul etmeleri, büyük bir işçi/ köle kitlesini meydana getirir:

İngiltere’de 16. yüzyılda başlayan köylüyü topraksızlaştırma olayı, 18. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. İşsiz, güçsüz, aç ve sefil bir şekilde şehirlere göç eden milyonlarca topraktan koparılmış köylü, her işi her şartta kabule hazır büyük bir işçi ordusu meydana getirmiş ve önce manüfaktür endüstrisi, sonra da büyük makine endüstrisinde, sefil ve yer yer insanlık dışı şartlarla çalıştırılmaya başlanmıştı (Sencer, 1969: 23).

Bu durumda işçi/ işçi sınıfı/ proletarya ile işveren/ patron/ kapitalist, birbirine bağlı olarak şekillenen iki yapıya dönüşür. Para-meta-para dolaşımını sürekli hâle getiren ve sınırsız zenginlik hırsıyla hareket eden, Marx’ın “akıllı bir cimri” (2011a: 156) şeklinde tanımladığı kapitalist, “kendi sermayesiyle üretim ve/veya dolaşım alanlarında ekonomik faaliyeti örgütleyen, bu amaçla ücretli işçi çalıştıran ve süreç sonunda kâr elde ederek sermayesini genişleten kişidir” (Savran, 2014: 29). Onun üretim sisteminin merkezinde makine ve işçi bulunur.

Bireyin işçi olarak konumlandırılması hususunda farklı görüşler vardır: Paul Mason (2014: 22) işçiyi geçim yolları bulmak amacıyla baskılarla karşılaşan, kendine özgürlük arayan kişi olarak görür. Marx ve Engels (2015: 57) yaygınlaşan makine kullanımıyla işçilerin makinenin uzantısı hâline geldiğini, bireysel niteliklerin yerini tekdüze işlemlere bırakması dolayısıyla işçinin nesneleşme serüvenine girdiğini söylerler. Benzer şekilde Charles Gide, “ücret rejiminde, işçi bir makinadan başka bir şey değildir ve birinin emeği, değer bakımından, öbürününkinden farklı değildir” (Gide, 1968: 20-21) görüşüyle işçinin üretim aracıyla bir tutulduğunu, varoluş değerinin ancak üretime katkı sağladığı müddetçe devam ettiğini belirtir. J. Kucyinski (1994: 44) de işçi sınıfını makinenin yarattığını, dolayısıyla gerçek işçilerin fabrika işçileri olduğunu ifade eder. Kadir Yıldırım (2013: 17-18) ise, Sherry Vatter’ın 1879’da Şam’da 3.000 işçinin katıldığı bir grevi örnek göstererek zanaatçıları de işçi kategorisine dâhil eden görüşünü benimser. İstanbul Umum Amele Birliği’nin 1923 yılında Türkiye İktisat Kongresi Başkanlığına sunduğu raporda amele olarak anılan işçi için yapılan tanımda da zanaatçiler kapsam içine alınır:

Maddi hiçbir sermayesi olmayan ve başkasının sermayesi ile veya alet-i san'atı ile çalışan veya san'atın icap ettirdiği alattan başka sermaye-i maddiyesi bulunmayan veyahut çalışmadığı takdirde hayatını temin edemeyecek ashab-ı say-ü amelden bulunan (Ökçün, 1981'den akt. Işık, 1995: 62).

İşçilerle ilgili Yıldırım Koç'un ise, yaptığı tanımda mülkiyet üzerinde durması zanaatçıları işçi kategorisinden ayrı tuttuğunun göstergesidir:

İşçi, geçimini sağlayabilmek için işgücünü satmaktan başka yolu olmayan ve ayrıca işgücünü satabilme özgürlüğüne sahip bulunan ve üretimi kendi başına sürdürebilecek başka olanaklara sahip bulunmayan (mülksüzleşmiş) ücretlidir (Koç, 2003: 8).

Mülk sahibi olmak, kişinin taşınır/ menkul ya da taşınamaz/ gayrimenkul sahibi olması demektir. Bunların kişi tarafından istenildiği şekilde kullanılması, mülkiyet hakkıdır. "Mülkiyet, mal sahibine kendi malı üzerinde iki önemli hak sağlar. Birincisi, malın elden çıkarılma hakkıdır. İkincisi, malın kullanımından elde edilen kârı isteme hakkıdır" (Chang, 2012: 147). Mülke/ üretim araçlarına sahip oluş, artı ürünün oluşumunu gerçekleştiren işçiler üzerinde de söz sahibi olma algısı yaratır. Zira mülksüz işçi, kapitaliste muhtaç konumdadır. Kuczyinski, bunu: "İşçi, ne binası ne de donatımı kendisine ait olmayan bir atelyede çalışmaktadır (...) Elbiseleri, ev eşyası ve bazı başka malları vardır. Yalnız, işyerinde hiçbir şey kendi malı değildir" (1994: 9) şeklinde açıklar. Iring Fetscher (1968: 17) da mülkiyet sahibi olmayıp hünere bulunanların ustalıklarını üretim aracı sahiplerine satmak ve başkasının hesabına çalışmak zorunda kaldıklarını dile getirir. Mülksüz hüner sahiplerinin geçim yolunun emeğini üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfa satmakla mümkün olacağı yönündeki bu görüşe Lefévre satılanın emek değil; emek gücü/ süresi olduğuna "Emekçi, kapitaliste <emeğini> satmıyor. Emek, bütün özellikleriyle birlikte, insanın kendisidir (...) günümüz işçisi emek gücünü, emek süresini satmaktadır" (1968: 21) yorumuyla açıklık getirir. Sungur Savran (2014: 41-43) Marksist terminolojide kullanılan proletarya kavramıyla yalnızca sanayi işçilerinin kastedilmediğini belirterek günümüz şartlarında devlet adına karar verme yetkisi dışında kalan -ister memur ister işçi olsun- ulaştırma, telekomünikasyon, medya, turizm, ikram, inşaat, finans, sağlık, eğitim vb. alanlarda çalışanları proletaryanın parçası olarak görür. Bununla beraber Nicos Poulantzas'ın görüşünden hareketle üretken emek ve üretken olmayan emek ayrımlarını yapar. Oya Sencer ise, üretken emeğin proleterleri kapsadığına dikkat çeker:

Batı'da kapitalist endüstri ya da kapitalist üretim biçiminin doğurduğu işçi tipinin iki ana özelliği vardır: a-Üretimin objektif koşullarından ayrılmış olmak, yani üretim araçlarına sahip olmamak, b-Bağımlı bulunmamak, yani emeğin özgürleşmiş olması (Sencer, 1969: 295).

İşçi adı altındaki kesim, Sanayi Devrimi paralelinde ilerleyen süreçte toplumsal, siyasi ve ekonomik bağlamda tanımlanma, adlandırılma ve sınıflanma gibi sorunsal yaklaşımların odağı olur. İşçi kategorisinin kavramsal alanı, toplum içerisinde geçimini sağlayabilmek adına emek gücünü satmaktan başka çaresi kalmayan/ bırakılmayan, üretim araçlarından yoksun, mülksüz konumda

bulunan/ zorunda kalan, makine/ sermayedar egemenliği altında hayatını sürdürmekten başka çıkar yol bulamayan kişilerin dâhil edilmesi ile genişler.

Üretim ve geçim araçları üzerinde mülkiyet/veya kontrol yetkisi olmayan ve geçinmek için emek-gücünü satmak zorunda kalan. (...) üretim araçları mülkiyetinden yoksunluk proleter olmanın yeterli bir ölçütü değildir. Bundan başka emek-gücünü satmak zorunda kalacak derecede, genel anlamda mülksüzleşmiş olmak da gerekir (Geniş, 2006: 18-19).

İşçi, işyerine yahut iş aletlerine sahip olma bakımından zanaatçiden ve işgücünü satabilme özgürlüğünü kullanma açısından köleden farklıdır. 1926 yılında resmî olarak tüm dünyada yasaklanmasına rağmen tamamen ortadan kalkmayan kölelik, işleyiş düzleminde özgür olmayan, meta gibi alınıp satılabilen, sahibi olan, yalnızca karnı doyurulan, lüksü hayal bile edemeyen, mülkiyeti bulunmayan işçi/ proletarya üzerinden devam ettirilir. İşçi, teorik olarak emeğini satma özgürlüğünü elinde bulunduran kişi şeklinde tanımlansa da “aslında, özgürlüğü, çok sınırlıdır. İşçi, yalnız işverenin önerdiği ezici koşulları kabullenmek -ya da açlıktan ölmek- özgürlüğüne sahiptir” (Huberman, 1976: 38). Özde işçi, sermayedara artı ürün oluşturmakla görevli, emek gücü satın alınan kişidir. Birbirini sürekli takip eden süreç içerisinde kâr amaçlı olarak işçinin emek gücü alınarak meta oluşturulur; metalaşan emek, satılır. “Bunların üretimleri sırasında, insan emek-gücü harcanmıştır ve bunlarda insan emeği cisimleşmiştir” (Marx, 2011a: 50). Metaların değerleri belirlenirken üzerinde cisimleşen işçi emeği, yatırılan sermaye, ortaya çıkan artı üründen elde edilecek kâr hesap edilir. Tek amacı artı ürün olan sistem, işçinin çalışma süresinin tam karşılığının ödenmemesi ile de kârını arttırmaya çalışır. Şöyle ki; günde on iki saat çalışan bir işçi sadece altı saatlik maaş alır; ödenmeyen altı saatte de artı ürünü yaratmaya devam eder. Dolayısıyla işçi, emeği alınıp satılan bir köle hâline gelir. Onu istediği gibi kullanan ya da azad eden bir sahibi olan köle gibi işçinin de her türlü kullanım hakkını elinde bulunduran ve patron/ işveren/ sermayedar/ kapitalist şeklinde adlandırılan bir sahibi vardır. “Kapitalist üretimin başlıca amacı ve yönlendirme dürtüsü, elden geldiğince fazla artı-değer sızdırmak, dolayısıyla emek-gücünü olanaklı olan en geniş ölçüde sömürmektir” (Marx, 2011a: 321). Yalnızca yaşamasına yetecek şekilde karnı doyurulan ve bunun dışındaki tüm imkânlardan mahrum köle gibi işçi de çalıştığı/ emeğinin karşılığını değil, patronunun kâr hesapları çerçevesinde uygun gördüğü miktarı alır. Uygun görülen ve dayatılan bu kazanç, çoğu zaman onun sadece temel fiziksel ihtiyaçlarını karşılar. Kendisi mülk olarak görüldüğünden mülk sahibi olamayan köle gibi işçi de üretim araçlarına sahip değildir ve olacak maddî gücü kazanmasına fırsat tanınmaz. Kişisel ve kamusal özgürlük bakımından köle ve işçi, benzeşir; ilkel dönem kölesi, dönüşüm geçirerek modern zaman kölesi/ proletaryaya evrilir.

Makineleşme ile şekillenen işçi sınıfı, fabrika, atölye, tarla, çiftlik, deniz, özel ve resmî kurumlar vb. alanlarda emeği satın alınarak tüketilen bir yaşamda tipleşir. Toplumsal kategorilerin içsel ve dışsal yapısına da nüfuz eden bu tipleşme, köy-kent, köylü-kentli, geleneksel-modern ayrımlarının çerçevesini de genişletir. Modern işçi topluluğunun önemli halkalarından biri hem

köydeki hem de göç ile gelmek zorunda kaldığı şehirdeki köylülerdir. Tarihi gelişim içerisinde toplumsal düzenin belirlenmesinde etkisi en az olan köylüler, sahip oldukları mülkiyette kendi geçimini sağlayacak kadar kişisel üretim yaparlar. Tüccar sınıfının büyük ölçekli üretim/ yatırımına başlamaları, onların topraklarını kaybetmeleri hatta topraksız kalmaları, dolayısıyla mecburen işçi sınıfı saflarına katılmaları ile sonuçlanır. “Kırsal nüfusun mülksüzleşmesi ve tarım kesimi dışına itilmesi, sanayi için gerekli emek ordusunu sağlar” (Gevgilili, 1989: 38). Tarımda kapitalist hamlelerin başlamasıyla tarım işçisi adıyla anılan bu kesimden kente taşınıp fabrika işçiliği statüsüne geçenler ilk zamanlarda köyle bağlantılarını tamamen kesmediklerinden yarı proleter olarak görülürler. Türkiye’de yarı proleter kimlik, 1970’lere kadar devam eder.

Türkiye işçi sınıfı uzun bir dönem boyunca, en azından köyden kente göçün kitleselleştiği 1950’li ve 60’lı yıllarda, önemli ölçüde yarı-proleterlerden oluşmuştur. 1970’li yıllardan itibaren kentsel proletaryanın kırsal ilişkisi adım adım kopmuş, ikinci üçüncü kuşak işçi aileleri ortaya çıkmış ve proleterleşme süreci olgunlaşmıştır (Savran, 2014: 53).

Proleterlikte başat unsur, geçim sağlamanın emek gücünü satmayla mümkün hâle geleceği, emek gücünü satmaya muhtaç olma durumudur. Yarı proleterlik ise, kısmi ihtiyaç hâlinde, dönemsel bir işleyiştir. Mevsimlik işçiliğin örnek verilebileceği bu yapı içine söz gelimi bir köyün yakınında yapılacak baraj, köprü, santral vb. gibi yatırımlar için gereken istihdamda çevre köylerde yaşayanların kullanılması da dâhildir. Yarı proleterlik, proleterliğe geçişin basamağı olduğu kadar işçi-köylü kesişiminin de ifadesidir. 1950’li yıllarda Türkiye sanayilerindeki çalışanların görüntüsü şu şekildedir:

Köylerini bırakmak zorunda kalmış köylülerin büyük bir kısmı maden ocaklarında, kömür ocaklarında, inşaatta hertürlü kaba işlerde çalıştırılan işçilerdir. (...) Bunun neticesinde Türkiye sanayisinde henüz kendi köy işleriyle bütün ilişkilerini kesmemiş ama mevsim işçisi olarak çalışmak zorunda kalmış işçiler çalışır (Rozaliev, 1974: 61).

Köyden kente gitmek zorunda kalarak oraya yerleşen işçi nüfusunun ikinci, üçüncü kuşaktan çocukları, hemen hemen köyle bağlantısı kalmayan, tatil/ özel günlerde ziyaret amacı haricinde tamamıyla geri dönüşü düşünmeyen kişilerden teşekkül eder. Artık proleter olarak kabul edilen bu toplulukların haricinde tüm ailenin bir araya gelip belirli dönemlerde (findık işçiliği gibi) yarı proleter olarak hayatlarını sürdüren, bundan vazgeçmeyen kesim de hâlen bulunur.

1.2. Sınıfsal Ayrımlarda İşçiler

İşçi sınıfı, en basit anlamda bir araya gelen işçilerin sosyal tabakadaki konumlarını belirtmek için kullanılan ifadedir. “Sınıflar toplumsal üretim ve toplumsal yeniden üretim içindeki yerlerine göre tanımlanır. Toplumsal üretim içindeki yerin esas belirleyeni ise üretim araçları üzerindeki

kontroldür ya da hukuki ifadesiyle üretim araçlarının mülkiyetidir” (Savran, 2014: 27). Üretim araçlarına sahip olmayıp üretimin gerçekleşmesi ve sürdürülmesinde makineyle birlikte yürütücülük yapan işçilerin bir araya gelmesi, hak arayan ve sorgulayan bir bilinci gerektirir. “Sosyal sınıf ancak kendisinin bir sınıf olarak şuuruna vardığı ölçüde gerçekten mevcuttur, fakat sınıf mücadelesinin farkında olmadıkça da sınıf şuuruna sahip olamaz” (Aron, 1992: 53). Sınıf şuuru, özellikle Batı’da bu uğurda ciddi bedeller ödeyen işçilerin kazanımlarındandır.

17. yüzyılın çalkantılı dönemlerine gelene kadar Avrupa’da hüküm süren dünya görüşü, derin sınıfsal ayrımlar üzerine kuruludur. Ali Şeriatî sınıf ayrımlarının Hâbil-Kâbil olayıyla ortaya çıktığını, gücü elinde bulunduran, tekelci-köleleştirici/ Kâbil düzeni zihniyetinin her devirde devam ettiğini söyler: “Kâbil insanlık tarihinde hep diridir. Çünkü Hâbil ölmüştür. Kâbil ve Kâbil düzeni, iktisadî ve maddi hayatın özel bir kesimin elindeki tekele ve çoğunluğun bu özel kesim veya sınıf için köleleştirilmesine dayalı bir düzen ortaya çıkarmıştır” (Şeriatî, 2011: 27). Nitekim hangi döneme bakılırsa bakılsın insanı insana köle yapan anlayış hep var olmuştur. Söz gelimi Ortaçağ’da toplum nezdinde en yüksek mevkilerden görülen ruhban sınıfı, köylülere yalnızca hayatta kalmalarına yetecek ölçüde iş karşılığı verir: “Ortaçağda servetin üçte biri ruhban sınıfının elinde bulunuyordu ve rahipler buralarda köylüleri toprağa bağlı köle olarak çalıştırıyorlardı” (Aron, 1992: 18). Bu devirdeki köylüler, sınıf bilincinin uzağında mülksüz işçi konumundadırlar.

İşçilerin bilinç sahibi olabilmeleri, kendisi için sınıf olma gayretinde bulunabilmeleri demektir. Sınıfsal kaygı “birleştirici ve tektipleştirici bir bütündür ki bu, bütün içsel farklılıkların çıkarılıp atılmasını gerektirir” (Perrot, 2012: 79). Arz-talep dengesi içerisinde üretimin sürdürülebilirliğini makineye kaptıran işçiler, nesne olmadıklarını fark edip köle esasına dayalı hayatlarını değiştirme arzusu güderler. Ortak çıkar ve aynı gayeye sahip olduklarını anlayan farklı işçi grupları kullandıklarını görüp kendilerini kullanan patron/ işveren/ sermayedar/ kapitalizme karşı aynı çatı altında toplanıp tavır almaya başladıklarında bilinçli hâle gelirler. Yıldırım Koç, bilincin üç farklı aşamasına dikkat çeker:

İşçinin sorunlarının sorumlusu olarak kendi patronunu görmesi ve ona karşı tavır almaya başlamasıyla birlikte, “işçilik bilinci”nden (...) sermayedar sınıfı görmesi ve diğer işçilerle birlikte sermayedar sınıfa karşı tavır almasıyla birlikte, “sınıf bilinci”nden söz edilebilir. (...) sorunlarının sorumlusu olarak kapitalist düzeni görmesi ve kapitalizme karşı tavır alması ise, sınıf bilincinin ötesinde bir siyasal bilinç anlamına gelir (Koç, 2003: 9).

Geleneksel yapı içerisinde sınıf farklılıkları bulunmayan Türkiye’de, Cumhuriyet’in ilanını takip eden yıllarda henüz köyle irtibatını koparmayan ve sanayide geçici çalışacağını düşünen işçilerin, kendilerini işçi, kendileri gibi olanları işçi sınıfı olarak görmemeleri, bilinçli hareketlerin ve sendikal yapıların kurulmasını geciktirir.

Avrupa’da, işçilerin bilinç sahibi özne/ gruplara dönüşümleri Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile başlar. Kurthan Fişek (1969: 37) emekgücünü satan sınıfla mülkiyet sahibi sermaye sınıfının 19. yüzyılın başında karşı karşıya geldiğini söyleyerek kapital düzen çarkının Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali sonrasında oluştuğuna işaret eder. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan sanayi devrimleri, yaklaşık bir yüzyıl önce filizlenen işçi bazındaki sınıfsal bilincin yerleşmesini sağlarken 1789 Fransız İhtilali, bu sınıfın yönetimi kendi isteği doğrultusunda değiştirecek etkiye ulaştığını gösterir. Raymond Aron (1992: 19) ihtilalin arka planını sınıf yapısındaki değişikliğin oluşturduğunu vurgular:

On yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupadaki feodal sistemi destekleyen dünya görüşü sarsılmaya başladı. Bu arada değişen iktisadi düzen yüzünden yeni bir ticaret burjuvazisi doğdu ve asillerin siyasi hâkimiyetine meydan okudu. Fransa’daki kanlı inkılabın ve ondan önceki sefalet ve ızdırabın gerisinde bu değişen sınıf yapısının önemli rolü olmuştur.

1750’lerde başlayan teknik icatlar ve akabinde geliştirilen modern makinelerin kullanımı, 19. yüzyılın ilk yarısında sosyal ve siyasi değişim yaşatan Fransız İhtilali’nin sanayileşmedeki etkileri ile yaygınlık kazanır. İhtilalle birlikte vatandaşlık haklarının kanunlarla güvenceye alınmasına rağmen, yasal eşitlik yerini servet eşitsizliğine bırakır.

Fransız Devrimi’nin toplumsal düzenin dönüşümünde geniş kapsamlı etkileri oldu. Siyasal kuram bakımından en azından Fransa, kraliyete boyun eğen ayrıcalıklı örgütlülüklerden oluşan bir toplumdaki, doğal hakların üzerinden yükselen ve kanun önünde eşitliği garanti altına alan bir sosyal sözleşme ile bir araya gelmiş vatandaş bireylerin topluluğuna dönüştü (Sewell, 2012: 64).

Kullanılmayan tarım arazilerinin aktif hâle getirilmesi, hayvan besiciliğinde yeni tekniklerin uygulanması gibi temel üretim kategorilerinde kaydedilen değişim ve gelişimler, bu sektörlerden sağlanan kazancı burjuvalar lehinde hatırı sayılır derecede artırırken “elde edilecek artı ürün endüstrileşmenin atılım yapmasının temel sebeplerden birisi” (Torun, 2003: 188) hâline gelir.

Yönetim sistemindeki değişikliğin haricinde endüstrileşmedeki hareketlenmeyi sağlayan bir diğer unsur da işveren-işçi arasındaki ilişkidir. Zira işverenlerin işçilerle ilgili yaşadıkları sıkıntılar, işgücünün makineye dayalı bir hâle dönmesindeki etkenlerdendir. Özellikle Fransa ve İngiltere’de işçilerin keyfi tutumları, işverenlerin maddi açıdan zarar etmelerine sebep olur. Sözelimi imalathane işçilerinden dokumacılar “dokumacılığını ancak canı istediği zaman ve canı istediği sürece yapıyordu. İşinin kazancı iyi olduğu için çalışmasını kendi ayarları” (Kuczyński, 1994: 13). Fransa’da “işçilerin bir günlük tatil günü alışkanlığı olan “Kutsal Pazartesi”ler özellikle işverenleri öfkeliyordu ki bu izin pratiği (...) 1830’da sanayiye haftada iki milyon franka mal oluyordu” (Perrot, 2012: 81). Benzer şekilde İngiltere’de de yaptıkları işin kıymetinin farkındaki makasçılarının ücret, çıraklık, eğlence hususlarında belirleyici pozisyona erişmeleri, üretimi sekteye uğratmaları,

patronların önlem almalarını gerektirir. “Kendilerini yeri doldurulamaz olarak görmeleri nedeniyle ücretler, çıraklık -kendi çocuklarına ayrılmıştı- ve ölçülü seviyede bırakarak eğlenmeye de zaman ayırdıkları üretim hızı üzerinde söz sahibiydiler” (Perrot, 2012: 88). İşçi-işveren arasında yaşananlar hızlı bir şekilde makine kullanımına geçişi mecburi kılarken daha önce deneyimlenen durumların engellenmesi amacıyla disipline sokulan çalışanlar sert tedbirlerle karşılaşırlar. Makineleşmedeki hız, küçük üretici/ tüccar kabul edilen, daha çok geleneksel el işçiliği yapan ve bunu mülki araçlarıyla sürdüren kesimin rekabet gücünü zayıflatır. Marx ve Engels (2015: 58) gerçekleşen çöküşü şöyle açıklar:

Orta sınıfın alt tabakaları -küçük sanayiciler, tüccarlar ve rantiyeler, zanaatkarlar ve çiftçiler- bir yandan küçük sermayeleri modern sanayinin yürüttüğü boyutlar karşısında yetersiz kaldığı ve büyük kapitalistlerle rekabette yutulup gittikleri için, bir yandan da özel becerileri yeni üretim yöntemleri karşısında değerini yitirdiğinden, yavaş yavaş proleterleşirler.

Temelde üretime hız kazandırma ve hayatı kolaylaştırma hedefi taşıyan devrimler, evde iş yapan zanaatkarların fabrika karşısındaki direncini kırarken vasıflı işçinin/ ustanın tasfiyesine zemin hazırlar ve işçiyi işverenin/ makinenin buyruğu altında nesneleştirir. Ev atölyelerinin, küçük üreticilerin yok olmaya başladığı dönem, yoğun bir şekilde fabrikalaşmayı/ makineleşmeyi beraberinde getirir. İşverenler açısından makine, üretim çarkının aksamasının nedenlerini bertaraf eder: “Charles Babbage’a göre makinanın en dikkate değer avantajlarından biri, bizi işçinin dikkatsizliği, tembelliği ve hilebazlığına karşı garantisi altına almasıdır” (Kuczyński, 1994: 32). Ayrıca “makinelere, yalnızca fazla bir işçi nüfusu yaratmakla kalmazlar, aynı zamanda, emeğin niteliğini de değiştirirler. Hünersiz düşük ücretli emek, daha önceleri hüner ve yüksek ücret gerektiren emeğin yaptığı işi yapabilir” (Huberman, 1976: 14). Bu hâliyle makine özel emek/ eğitim/ ustalık gerektirmeden üretim sürecinde çalışanların herkesleştiği bir sistem yaratır. “Üretim tarzının değişmesi sonucunda o döneme değin hakim olan geleneksel üretim tarzını (manifaktür) değiştirmiş ve makineleşme ile birlikte yeni bir sınıfın (işçi sınıfı) doğmasına yol açmıştır” (Küçükkalay, 1997: 51). Bu noktada Marx (2010: 19) kapitalist ile toprak sahibi arasında, köylü ile yapımevi işçisi arasında herhangi bir fark kalmadığını, tüm toplumun aslında iki sınıfta değerlendirilebileceğini, bunun da mülk sahipleri ve mülk sahibi olmayan işçiler olduğunu belirtir.

Her ne kadar Fransız İhtilali temel hak ve özgürlüklerin önünü açan, sınıf ayrımını ortadan kaldıran parola ile yapılmış olsa da ihtilal sonrası çalışma hayatı, kapital düzeni devam ettiren hatta daha derinleştiren örneklerle doludur. Zira “Kaptalizm, proleterleşme olmadan düşünülemez ve Marks’ın, siyasal iktisadının merkezini oluşturan gözlemi gibi, kapitalizm özel bir sömürü mekanizması olmadan yaşayamaz” (Katznelson, 2012: 24).

Kapitalizm, otoriteyi elinde tutan sınıfın koyduğu işleyiş düzeni olduğundan ona karşı alınacak tavrın da siyasi kanadı bulunmalıdır. Sanayi Devrimi ve endüstrileşmenin vaat ettiği amaca uygun

ilerlememesi, sosyal tabaka içinde ezilen grubun haklarını savunmak amacıyla kapitalizmin taban tabana zıt öğretisi sosyalizmi doğurur. Lenin, makine ve teknik gelişmelerin amacının birkaç kişiyi zenginleştirmek olmadığını, bunların tüm insanlığa hizmet etmesi gerektiğini söyleyerek şunları belirtir: “Bu yeni, bu daha iyi toplumun adı, sosyalist toplumdur. Öğretisinin adı sosyalizmdir” (Lenin, 1996: 56). Bireyden ziyade toplumun çıkarlarını esas alan, ‘en çok çalışanın en çok ezilen olması’ paradoksunu ortadan kaldırmayı hedefleyen sosyalizm, kapitalist düzende üretim araçlarının sınırsız mülkiyet hakkını engellemek ve gelir dağılımının eşitsizliğini denetim altına almak isteyen toplumsal örgütlenme öğretisidir. “Sosyalizm, kapitalizmin tersine, üretim araçlarında özel mülkiyetin yerine ortak mülkiyetin, kâr için anarşik üretimin yerine kullanım için planlı üretimin bulunduğu bir sistemdir” (Huberman, 1976: 46). Sosyalizm, üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan, sınıfsız toplum yaratma gayesini taşıyan komünizmin ilk basamağıdır. Kapitalist düzene karşı sorgulamaya ve hak aramaya başlayan işçiler, bilinç sahibi olarak kendi sınıflarını oluşturur ve çoğunlukla sosyalizm öğretisini benimseyerek komünist yönetime ulaşma çabasına girerler.

Kapitalist düzene karşı siyasi tavır alışı yansıması olan sosyalizmin çatısı altında insani yaşam hakkını elde etmek isteyen işçi grupları, bunun için eylem ve grevlere yönelirler. Endüstrileşmenin ilk zamanlarında girişimciler tarafından şehirlere getirilen makineler, işlerini kaybetme korkusu ile ayaklanan işçiler tarafından tahrip edilir. Tarihte makine kırıcılığı/ luddculuk, “Luddite hareketi” (Marx, 2011a: 411) olarak bilinen bu olaylar, işçilerin düşünsel bilinç taşıyan sınıf hareketinden çok tepki eylemleridir. Ancak makinenin yaygınlaşmasının önüne geçemeyen çalışanlar, tepkilerini bu sefer üretime ara vererek duyurmaya çalışırlar. William Sewell (2012: 74) tepki eylemlerini şu şekilde örnekler:

Tipik olarak fabrika işçileri mal sahibine karşı gerçekleştirdikleri eylemlerinde büyük bir öfke ile tepki veriyorlardı; örneğin makineleri durdurup fabrika dışında bir kalabalık oluşturuyorlardı. Fabrikadan fabrikaya yürüyorlar ve diğerlerini kendilerine katmaya çalışıyorlardı. Birkaç saat (ender kimi durumlarda birkaç gün) süren, sokaklar boyu davul sesleri eşliğinde ve ellerinde pankartlarla yapılan yürüyüşlerden sonra, ulusal muhafızlar ve askerler kalabalığı kırar, işçiler ise dağılıp ertesi sabah hiçbir şey olmamış gibi iş rutinlerine geri dönerlerdi.

Lenin’e göre ücret azlığı, ağır ve yıpratıcı çalışma koşullarının düzeltilmesi ve ailevi ihtiyaçların giderilmesi talepleri, işçilerin eyleme yönelmelerindeki başlıca unsurlardır:

İşçiler greve başlıyor, hep birden fabrikadaki işi bırakıyorlar, ve ücretlerin artırılmasını istiyorlar; günde on, on bir saat yerine, yalnız sekiz saat çalıştırılmaları isteminde bulunuyorlar (...) Atelyelerin daha iyi düzenlenmesini, makinelerin özel güvenlik tertibatıyla donatılmasını, böylece çalışanların sakatlanmaktan korunmalarını; çocuklarının okula gidebilmelerini; hastalarının hastanelerde gereği gibi tedavi edilmelerini; işçi konutlarının hayvan barınakları değil de, doğru düzgün evler olmasını istiyorlar (Lenin, 1996: 55-56).

Temel hak ve özgürlüklere yönelik yapılan kitlesel işçi eylemlerinin en dikkate değeri 1 Mayıs 1886'da ayrımcılığın kaldırılması amacıyla gerçekleşendir.

Bu tarihte Amerika, emekçilerin renklere, mezheplere ve yeteneklere göre bölündüğü ve iç savaşın izlerini taşıyan bir ülkeydi. Fakat ilk 1 Mayıs'a gelindiğinde, Amerikalı işçiler ayrımcılığı ortadan kaldırmayı amaçlayan büyük bir kitle hareketi yaratmışlardı (Mason, 2014: 109).

Polisin eylemciler üzerine ateş açması, bazı işçilerin hayatını kaybetmesine, bazılarının da yaralanmasına neden olurken bu tarihten üç yıl sonra 1889'dan itibaren 1 Mayıslarda "işçi bayramı" adı altında anma törenleri yapılır.

Türkiye'de 1 Mayıs ilk defa 1912 yılında İstanbul'da kutlanır, 1923'te yasal olarak "işçi bayramı" ilan edilir, 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükun kanunu ile kutlamalar yasaklanır (Norman, 2014: 8). Uzun yıllar devam eden bu yasak, yasal/ yasa dışı şekillerde çeşitli dönemlerde aşılır. Ancak, bilinçlenen/ sendikal yapılar altında birleşen işçilerin tertip ettikleri kitlesel katılımlı tören 1976 yılında yapılır. Tarihe "Kanlı 1 Mayıs" olarak geçen 1977'deki kutlama ise, 1980 İhtilali'ni yapmak isteyen tarafların uygun zemin olarak gördükleri iç çatışma ortamının kıvılcımı niteliğindedir: "kalabalığa yönelik silahlı saldırı sonucu 34 kişinin ölümüyle sonuçlanmış ve sonraki yıllarda olaylı geçen 1 Mayıs gösterileri de hep 1977 yılının bu kanlı olaylarına referanslarla değerlendirilmiştir" (Dursun, 1998: 228). Sonraki süreçte kimi zaman anma/ kutlamanın bizzat kendisi niteliğindeki bu bayram, daha çok gerçekleştirileceği mekân hususunda getirilen yasaklar ve izinlerin kapsamı ile tartışma gündemine taşınır. Nihayetinde "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun" (17.03.1981) içerisinde yer almayan 1 Mayıs, 22.04.2009 tarihinde ilgili kanun hükmüne "1 Mayıs günü Emek ve Dayanışma günüdür" (madde 2/c) ibaresinin eklenmesi ile resmî tatil ilan edilir.

1.3. Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde İşçilerin Ortaya Çıkışı

Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali, tüm devletler gibi gerileme dönemini yaşayan Osmanlı Devleti'ni de etkiler. Devrimin yarattığı endüstrileşme faaliyetleri Batı'ya iktisadi refah ve teknik kolaylık sağlarken gelişmelerin gerisinde kalmamak adına çeşitli önlemler almak isteyen imparatorluk, ekonomik yetersizlikler ile karşılaşır. Gelirinin önemli bir kısmını oluşturan fetih politikalarından uzun zamandır faydalanamayan Osmanlı Devleti, geleneksel üretim mekanizmalarının da dirençsiz konumlarına çözüm bulamaz. Bu noktaya gelinmesinin en ciddi sebepleri arasında ise, kapitülasyonlar vardır.

Batı'daki hıristiyan alemine mensup kişilerden islam ülkelerinde geçici veya devamlı bulunanlarına can ve mal güvenliğine sahip olarak yaşamaları amacıyla müslüman hükümdarların verdiği imtiyazlardır ki (...) başlangıçta adeta küçümseyici bir lütuf olarak ihsan edil[irler] (Türkmen, 1995: 326-331).

Hem güç hem dostluk göstergesi kabul edilmesi yanında dış siyasette etkin rolün destekleyici araçlarından olan kapitülasyonlar, İnalçık'ın (2000: 250) da belirttiği üzere Osmanlı Devleti tarafından 18. yüzyıl sonuna kadar doğması muhtemel tehlikeler dikkate alınmadan cömertçe verildiğinden, yüzyılın sonunda siyasi ve iktisadi bakımdan Batı Avrupa'ya bağımlı hâle gelmesinin önünü açar. Özellikle liman kentlerindeki Avrupalı tüccarlara sağlanan imtiyazların en önemlileri arasında “İmparatorluk içinde ticaret ve yolculuk yapabilmek, mallarını bir yöreden diğerine aktarabilmek, kendi ülkelerinin bayrağını taşıyan gemileri kullanabilmek” (Pamuk, 2014: 57) gösterilir. Söz konusu ayrıcalıklar, yabancıların Osmanlı iç pazarına rahatlıkla ilerleyebilmeleri ve dolaysız yoldan üreticilerle rekabet edebilmeleri anlamlarına gelir. Tüketicilere farklı bir alternatif sunularak ekonomik hareketlenmenin sağlandığı son dönem kapitülasyonlarının devlet için gerekliliğini ise, Gürsoy (1984: 26) şu şekilde açıklar:

Emperyalist devletlerin hemen hepsi Kapitüler rejimden de yararlandıkları için, kendi iktisadi, mali, ticari nüfuzlarını Osmanlı Devleti içine sokmada bir zorluk çekmemişlerdir. Bu gelişmenin bir önemli yönü de şudur: Artan üretimi Osmanlı ülkesinde pazarlama olanakları yanında Avrupalı Emperyalist ülkeler çoğalan nakdi sermayelerini de Osmanlı ülkesinde değerlendirme fırsatı bulmuşlardır. Osmanlı Devleti ise sözünü ettiğimiz gelişme çizgisinin dışında kaldığı için, bu nakdi sermayeye muhtaç durumda idi. Böylece parasal konularda ve mali işlerde Avrupa ile Osmanlı Devleti arasında birbirini tamamlayan, birbirine muhtaç bir durum ortaya çıkmıştır.

Ancak 16 Ağustos 1838 tarihinde ekonomik bağımlılığın bir başka örneği olarak İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin gümrük vergilerinde değişikliğe gidilmesini ve burada sürdürülen bağımsızlığın engellenmesini beraberinde getirir. Antlaşmanın detaylarını ve sonuçlarını değerlendiren Türkmen (1995: 335-337), aslında ekonomik işgal resmini gösterir:

İngiltere ile yapılan 16 Ağustos 1838 tarihli ticaret anlaşması ile Osmanlı Devleti pek çok taviz vermek zorunda kaldı. Bu anlaşma hükümlerine göre İngiltere'nin mevcut kapitülasyonlarla garanti altına alınan tüm haklar ve ayrıcalıkları süresiz teyid edildi. İngiltere tarım ve sanayi ürünlerini içeride satmak ya da ihraç etmekte serbest olacak, İngiliz malları % 3+5 gümrükle girecek, Osmanlı malları % 9+3 gümrükle dışarı çıkarılabilecekti. (...) Bu ticaret anlaşması bütün kapitülasyon imtiyazlarını tasdik etmekle kalmadı; ithal malları üzerine % 3, ihraç malları üzerine % 9 gümrük vergisi koydu. Bu % 9'luk oran iç ticaret üzerinde toplanmış çeşitli vergilerin bir telafisi niteliğinde idi. Bu sayede Osmanlı hükümetinin gümrük siyasetindeki hürriyetini gerçekleştirebileceği açık kapılardan biri kapanmış oldu. Üstüne üstlük İngiliz vatandaşları imparatorluk içinde serbest dolaşımına getirilen eski sınırlamaları ve tekelleri çığnediler; iç ticarete en avantajlı Osmanlı vatandaşları sıfatında idiler.

Bahşedilen imtiyaz olarak başlayan kapitülasyonun sözlük anlamlarından birisi de, 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü ekonomik yapıyı izah eder niteliktedir: “müdafaa eylediği mevki ve emri altında olan askeri düşmana teslim eyliyen bir kumandanın teslim şartlarını havi akdeylediği

mukavele” (Pakalın, 1993: 177). Baltalimanı Antlaşması, esasen teslim şartları içeren, tanımı zikredilen bahşedilmek zorunda kalınan bir kapitülasyon örneğidir. Zira ilerleyen süreçte görüleceği üzere kapitülasyonlar, tüm hızıyla sömürü faaliyetlerini gerçekleştirme aracına dönüşür: “Kapitüler haklardan yararlanan devletler, zamanla bankalar, borsa servisleri, ticarethaneler, imalathaneler kurma yoluna gittiler. Özel imtiyaz sağlandığı için onların kurduğu her kuruluş büyük kârlar elde ediyordu” (Gürsoy, 1984: 24). Böylelikle gelişim sürecinde geride kalıp gelir-gider dengesini koruyamayan, siyasette de nüfuz kaybeden devlet, ticaret savaşına direnemeyip üretimin/ ihracatın sınırlılıklarına hapsolarak yabancı malların ülke piyasasını ele geçirmesini engelleyemez. Bu durum, dış borçların alınması ve önce Osmanlı Bankası, sonra Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin kurulmasıyla neticelenen, mali kontrol/ tahsilat yetkisinin devredildiği dönemi başlatır.

İlk dış borcun alındığı 1854 yılından mali iflasın ilan edildiği 1876 yılına kadar olan dönemde farklı yıl ve şartlarda 16 borç anlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Bankası'nın 1863 tarihinde kurulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti mali denetim altına girmiş, mali politikalarını belirlemede bağımsızlığını yitirmiş ve devletin para basma yetkisi Osmanlı Bankası'na verilmiştir. Bu durum bankanın devletin merkez bankası konumuna geçmesine neden olmuştur (Yıldız, 2011: 319).

Kapitülasyonların etkisiyle çözülen ekonominin resmî anlamdaki bağımlılığının ilanı olan Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi, büyük bir gelirin yönetimine el koymanın yanında üretim çarklarındaki hemen tüm kalemlerin işleyiş, denetim ve toplanma hususlarında söz sahibi bir konuma erişir. Gelir kaynakları arasında “tuz ve tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılıktan ve alkollü içkilerden alınan vergiler, ham ipekten toplanan öşür ile Doğu Rumeli vilayetinin ödediği yıllık vergi” (Pamuk, 2014: 122) bulunan İdare, 1883 yılında kurduğu Tütün Rejisi Şirketi ile tütünün üretim, alım, işleme, satış aşamalarındaki tek yetkili olmasını sağlar. Yabancı sermayenin kurumsal düzeyde yürüttüğü faaliyet Osmanlı Bankası ve Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi ile sınırlı kalmayıp bahsi geçen iki organın aracılığıyla pek çok sektöre de sıçrar. “Demiryollarında, limanlarda, rıhtım işletmelerinde, telefon ve elektrik santrallerinde, bankalarda, sigorta şirketlerinde, maden işletmelerinde” (Gürsoy, 1984: 31) kendisini gösteren dış yatırıma tarım arazilerinde de rastlanır. Dönemin kayıtlarını inceleyen Orhan Kurmuş (2008: 149), İngilizler'in 1857-1892 yılları arasında İzmir çevresinde 2.400.000 ile 2.800.000 dönüm arazi satın aldıklarını tespit eder. Bu hâliyle ülke, imtiyazlı yatırımların kâr vurgunu alanına dönerken Müslüman tüccar, zanaatkâr ve köylülerin üretim ve pazarlama olanakları kısıtlanır.

Hande Çelik Şahin'in (2010: 22) belirttiği üzere Osmanlı Devleti'nin çalışma hayatının genel görünümü ağırlıklı tarım işçileri/ köylülerden ve her birinde 1-5 arası kişinin yer aldığı zanaat işletmelerinden -özellikle tezgâhta kumaş dokumacılığından- oluşur. Bununla birlikte 19. yüzyılda devlet, sanayileşme adımlarını da atmaya çalışır. Gelirinin önemli bir kısmını fetihten elde eden Osmanlı, yenilik çalışmalarını öncelikle askerî alanda başlatır. Nitekim Atalay da ilk sanayileşme hamlelerinin askerî ihtiyaçlar üzerine gerçekleştirildiğini söyler:

Sanayileşmenin ilk nüveleri olan fabrikalar, askeri ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak devlet tarafından kurulmuştur. Bunlar, feshane, baruthane, deri fabrikası, basma ve çuha fabrikası gibi fabrikalardır. Bu fabrikalar maliyet hesapları yapmadan, pazar kaygısı taşımadan devletin siparişlerini karşılamak üzere kurulmuşlardır (Atalay, 2002: 1121).

İlerleyen dönemlerde devlet destekli veya yerli yatırımcıların girişimleriyle fabrika ve imalathaneler kurulur. Ancak bunlar kapitalist anlayış karşısında etkin rol sergileyemezler. Yabancı sermayenin bürokratik engellere takılmadan yarattığı üretim-pazar ağı, uzun vadede modern işçi tipini yaratacak olsa da tamamıyla mülksüzleşen, emek gücünü satmaktan başka çaresi kalmayan çalışan kitleler henüz söz konusu değildir. Yine de farklı adlandırmalarla geleneksel işçi modeline rastlanır. Cevdet Kırpık (2004: 29-31) Osmanlı'da "işçi" adıyla rıhtım ve limanlarda çalışanların kastedildiğini, "amele"nin hamalları ve inşaatta çalışan zanaatkârları kapsadığını, "müstahdemîn"nin ameleyi de içine alan hamal ve benzeri işler yapan kişiler olduğunu, "rençber"nin nadir kullanılmakla birlikte Yıldız Sarayı tamirinde çalışanlar içinde en az ücret alan kişilere verildiğini söyler. Buradan hareketle amele, müstahdemîn veya rençber tanımlamalarının da "işçi" kategorisinde değerlendirilmesi gerekir. Ancak inşaatlarda çalışan işçilerden tekstil imalatçılarına, toprak işçilerinden kumaş dokumacılarına varana kadar bahsi geçen işçi grupları Avrupa'da hüküm süren sınıf ayrımı-çatışması dolayısıyla kazanılan bilince sahip değillerdir. Bu durumdaki etkenlerden biri "zanaat sisteminde işçi ve işveren, yani usta ile kalfa ve çırak arasındaki daha ailevi olarak nitelendirebileceğimiz ilişki" (Yıldırım, 2013: 25) iken bir diğeri bittabi devletin kişileri herhangi bir ayırım yapmadan benimseyen, bütünleştirici yönetim anlayışındadır. Ayrıca Avrupa ile teknik düzeyde yarışmak isteyen Osmanlı'nın endüstrileşme faaliyetleri çerçevesinde fabrikalar kurması, burada istihdam edilmek üzere işçilerin gerekliliğini doğururken devlet elinin bulunuşu, fabrikalara kutsallık katar. Dolayısıyla Şahin'in (2010: 22) de dile getirdiği gibi, imparatorluk döneminde işçi hareketlerindeki zayıflığın nedenini burada aramak gerekir:

Osmanlı'da modern anlamda ilk işçilere, 19.yy'da ordunun ve sarayın artan ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan fabrikalarda rastlanılmaktadır. Bu fabrikalar, devlet eliyle yaratıldığından dolayı Osmanlı'da modern anlamdaki işçilerin de Batıdan farklı olarak devlet eliyle yaratıldığı söylenebilir. Bu da işçiler arasında "devlet baba" anlayışının benimsenmesine neden olmuştur. Hem Osmanlı'da hem de Cumhuriyet'in kurulmasından sonra işçi hareketinin zayıflığında bu tebaa kültürünün etkisi olduğu söylenebilir.

Osmanlı'da padişahın her şeyin sahibi konumu ve sınıfsal ayrımların yokluğu, ülke yönetiminde yalnızca onun söz sahibi olmasını, burjuva niteliği gösteren kesimin bulunmamasını, dolayısıyla özellikle toprak mülkiyetini eline geçirmiş, kapitalist, sivil, tekelci gruba rastlanılmamasını sağlar. Tabakoğlu (2002: 374), Osmanlı Devleti'nde burjuva sınıfının oluşumunun engellenmesini şu şekilde açıklar:

Osmanlı klasik düzeninde eski aristokratik kalıntılar (eski aşiret aristokrasisi) ayıklanmış ve aristokratisinin bir şekilde oluşması da sistemli bir şekilde engellenmişti. Devlet, birlik için tehlike teşkil edebilecek zenginleşmelere ve siyasî güce dönüşebilecek iktisadî güçlenmelere meydan vermek istememişti. Bu yüzden Osmanlı sisteminde burjuvaziye benzer bir sınıf ortaya çıkmamıştır.

16. yüzyıldan başlayarak Avrupa’da köylünün mülksüz bırakılıp vasıfsız işçiliğe zorlanması, aynı dönem Osmanlı topraklarında görülmez: “toprakların çitlenerek az sayıda elde toplanmamış olması, ücretli işçiliği veya boğaz tokluğuna çalışmayı kabul edecek mülksüzleşmiş bir köylülüğün mevcut olmaması demektir” (Keyder, 1989: 21). Bununla birlikte ilerleyen süreçte tarımsal üretimi desteklemek adına atılan adımlar da söz konusudur. Söz gelimi 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile devlet sahip olduğu toprakların bir bölümünü halka dağıtır. “Ancak köylülerin çoğunluğu dağıtılan arazilerden yararlanamamışlardır. Çünkü bu araziler, fiilen “eşraf” ve “ağa”nın elindedir. Köylü, bu topraklarda “ortakçı” “maraba”, “kiracı” gibi statülerle çalışmaktadır.” (Ünüvar, 2002: 224). Halkın büyük çoğunluğunun tarımla uğraşması, Osmanlı’da maden ocakları ve inşaat sektörlerinde çalışacak işçinin bulunamamasına neden olur. Cevdet Kırpık (2004: 34) işçinin gerekliliğinin devleti istihdamda mecburiyete sevk ettiğini söyler:

Osmanlı Devletinde zorunlu istihdamın uygulandığı alanlar madenlerle sınırlı değildi. Devlet, savaş ve barış zamanlarında sivil ve askerî amaçlı geniş çaplı inşaat faaliyetlerini gerçekleştirdiği dönemlerde çok sayıda emek gücünü istihdama mecbur kalıyordu. Köprü, su yolu, medrese, cami inşası ile savaş sanayini desteklemek üzere gemi yapım ve onarımı, kale inşası ve tamiri gibi birçok alanda çok sayıda işçi çalıştırılıyordu. Buralarda görevlendirilen çeşitli vasıflardaki işçiler rızaları alınmaksızın çalışmaya mecbur bırakılıyorlardı.

Geçimini tarım üzerinden sağlayan halkın zorunlu işçiliğe tabi tutulması kısa dönemlerde devletin üretim çarkına katkı sağlasa da beklenen işlerlik kazanılamaz. Bu durum da köyden tamamen kopmayan mülk sahibi işçiliğin sürmesine yol açar. Üretim konusunda istikrar isteyen devlet ise asker ve mahkûmların emeğinden yararlanır. Kadir Yıldırım (2013: 48-53) askerlerin askerî malzeme üreten fabrikalarda daha ucuz ve düzenli şekilde çalıştırıldıklarını, mahkûmların ise ilk etapta cezaevlerinde daha sonra hapishane dışı hizmet üretiminde istihdam edildiklerini belirtir.

19. yüzyılın başında fabrikalar devlet eliyle kurulurken bu fabrikalarda çalışacak kişiler yine devletin mecburiyet esasıyla bulunur. Tarıma yönelik teşviklerin oluşu ve halkın fabrika işçiliğine sıcak bakmayışı daimi işçi bulunmasının önündeki engellerden biriyken üretimde istikrar sağlayabilmek adına asker ve mahkûmlardan faydalanılır. Büyük yatırımların devlet tarafından yapılması, akabinde işçi istihdamı bilinçli/ sendikal anlamda, sınıf olarak işçinin oluşmasını ötetir. İşçi sınıfının bulunmayışı, işçilerin eylem/ greve yönelmelerine engel değildir. Ancak örneklerine hemen her yüzyılda rastlanan grevler, ücret düşüklüğü nedeniyle yapıldığından düzene başkaldırı niteliğinde bir siyasî zemine oturtulamaz:

Beyoğlu Telgrafhanesi işçilerince Şubat 1872’de gerçekleştirilen grev, bugünkü bilgiler çerçevesinde “ilk grev” sayılmaktadır. Aynı yılın Nisan ayında Ömerli-Yarımburgaz ve İzmit demiryolu işçileri, ücret konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle greve gitmişlerdir. Kimi kaynaklarda ilk grev olarak nitelenen, ancak gerçekte 1873 yılı başında (24 Ocak) tersane şantiyelerinde çalışan işçilerce gerçekleştirilen, kadın ve çocukların da katıldığı grev bu yıllardaki işbirakımı eylemlerinde çok sıkı biçimde görülen bir nedene, ücretlerin çok uzun süreden beri ödenmemiş olmasına dayanıyordu (Gülmez, 1985: 793).

Osmanlı sosyal yapısı içinde farklı etnik ve dinî kimlikler bir arada bulunsa da bireyler hak, hukuk, arz, talep bakımından belirgin ayrımlara tabi tutulmazlar. Dolayısıyla işçi istihdamında da benzer politika uygulanır. Fransız İhtilali ile milliyetçiliğin siyasi karakter kazanması, sosyalizmin özgürlük, eşitlik, hak algısını yayma çabasıyla birleştiğinde çok uluslu yapılar parçalanma gibi ciddi tehditlerle karşı karşıya kalırlar. Osmanlı Devleti’nin toplumsal karma formunun işçiler arasında da yer alması, devletin işçi örgütü, sendika gibi eyleme dönüşmesi muhtemel birleşimlere sıcak bakmamasına neden olur: “Özellikle 1908’e kadar geçecek sürede işçi örgütlenmesini geciktiren en önemli neden, devletin genelde örgütlenmeye, özeldeyse işçi ve diğer çalışanların örgütlenmesine karşı olumsuz tavrıydı” (Yıldırım, 2013: 99). Bir araya gelen insanların dış mihraklar tarafından kısıktırılacağı, girişimlerin büyük isyanlara, parçalanmalara yol açacağına tedirginliğini taşıyan devlet, dernek, cemiyet, örgüt karakterli girişimleri takibe alıp sakıncalı durumdakileri kapatır. Yıldırım (2013: 111-115), 1908 öncesi işçi derneği ve eylemleriyle ilgili olarak Selanik’te kurulan *Tütün Amelesi Saadeti Cemiyeti*’nin 1905 yılında on bin kişilik tütün işçileri grevi yapması, 1907’de demiryolları işçilerinin kurduğu sendika ile şirket idaresinin uygulamalarına karşı grev çağrısında bulunması, fırın işçilerinin kurduğu *Hamurkâr Cemiyeti*’nin 1908’de grev yapmak istemesini örnek verir. Ayrıca birçok cemiyet ve sendika ile ilgili bilgiler aktararak 1870-1908 arasında 92, 1908 meşrutiyet sonrasındaki 5 aylık sürede 143 grev yapıldığını söyler. Bülbül ve Özbay (2007: 29-37) ilk işçi hareketleri olarak kabul edilen eylemleri gerekçelerine göre İşsizlik ve Ücretlerde Düşüşün Yol Açtığı İşçi Eylemleri, Sermaye Kayıpları Gereğiyle Gerçekleşen Eylemler, Parasal Olmayan Kayıplar Nedeniyle Gerçekleşen Eylemler, Beşeri Sermaye Kaybı Nedeni ile Gerçekleştirilen Eylemler, Negatif Dışsallıklar Nedeni ile Gerçekleştirilen Eylemler olarak sıralarlar.

Osmanlı Devleti endüstrileşerek kalkınma çabası içinde gözüke de aslında yabancı sermayenin kapitülasyonlarla ülkeye girmesi, yerli üreticinin iflasına yol açar. Yurtdışından gelen girişimciler karşısında ciddi vergiler ödemek zorunda kalan ve seri üretimin gücüne dayanamayan üreticilerin çoğu bilhassa zanaatkârlar işlerini kaybederler. II. Meşrutiyeti takip eden yıllarda İttihat ve Terakki yönetimi tarafından devletin mali yapısını düzeltme girişimi çerçevesinde “1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, 9 Eylül 1914 günlü iradeyle Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların kapitülasyon diye adlandırılan tüm malî, iktisadî, adlî ve idarî ayrıcalıkların kaldırıldığı” (Toprak, 2012: 187) ilan edilir.

Avrupa'nın değişen sosyal ve siyasi yapısından etkilenmek istemeyen imparatorluk, işçi örgütlenmelerinin ilk basamağı olan sosyalizmi sınırları dışında tutmaya çalışır ve 1908'deki II. Meşrutiyet'e kadar bir ölçüde başarılı olur. Meşrutiyet ile birlikte tanınan haklar ise ülkenin geçirdiğı sıkıntılı dönemlere paralel olarak değişimlere uğrar. Savaşlar ve toprak kayıplarının yaşandığı bu devirde işçi hareketleri de devam eder.

1.4. Türkiye Cumhuriyeti'nde Kategorik Olarak İşçi

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in ilan edildiğı 29 Ekim 1923'e kadar geçen süre, askerî, ekonomik ve politik bakımdan Türk toplumunun yaşadığı travmatik kırılmanın en sancılı dönemleridir. 1911-1912 Trablusgarp, 1912-1913 Balkan, 1914-1918 Birinci Dünya savaşları ile tükenen Osmanlı Devleti, 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi ile fiilen yıkılır. Mütareke maddelerini uygulamaya koyan İtilaf Devletleri ülkeyi işgal alanına çevirirken Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlatılan Millî Mücadele ile karşılaşılır.

Direnış, toparlanma ve yeniden inşa üzerine kurulan bu dönemde alınan Misak-ı Millî kararları ile vatan sınırları duyurulurken beyannamenin 6. maddesini oluşturan “siyasî, adlî, malî ve sair inkişafâtımıza mani kuyûda muhalifiz” (Millî Egemenlik Belgeleri, 2015: 36) cümlesiyle kapitülasyonlar reddedilir. Bağımlılığın göstergesi, ekonomik işgalin anahtarı kapitülasyonlar, Birinci Dünya Savaşı sonrasında 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nın 261. maddesinde belirtilen hükümlerce genişletilerek yeniden uygulanmak istenir:

Uhud ve mukavelat ve taamülattan mütevellit imtiyazat-ı ecnebiye usulü 1 ağustos 1914 tarihinden mukaddem anlardan ya doğrudan doğruya veya bilvasıta istifade eden devletler menfaatine olarak yeniden tesis edilecek ve işbu menafi 1 ağustos 1914 tarihinde bunlardan istifade etmeyen Düvel-i Müttefikaya dahi teşmil olunacaktır (Erim, 1953: 618).

Ancak Kurtuluş Savaşı'nın Türkiye lehine sonuçlanmasıyla 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalanırken Sevr geçerliliğini yitirir. “Tarafeyni Âliyeyni âkideyn Türkiyede kapitülasyonların kaffei nukatı nazardan tamamen ilgasını her biri kendisine taallûku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler” (Lozan Sulh Muahedenamesinin kabulüne dair kanunlar 1931, <http://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf>) şeklindeki 28. madde ile kapitülasyonlar tamamen kaldırılır. Kapitülasyonların sona erdirilmesi hususundaki yoğun çabanın altında, devlet özgürlüğünün gerçekleşmesinin ekonomik bağımsızlıkla mümkün hâle geleceğı fikri yatar.

1920'lerde Türkiye'nin “millî gelir, tasarruf, sermaye birikimi artış hızları düşük, dış ticaret bilânçosu sürekli açık vermekte, yapısal olarak güçlü bir millî ekonomi görünümüne sahip

bulunmamaktadır” (Özyurt, 1981: 121). Yeni bir yönetim biçimiyle topyekûn kalkınmaya adım atılacaktır; ancak bu dönemdeki sanayi “savaştan henüz kurtulmuş, yabancı sermayenin gelişmeye devam ettiği ve tüm milli ekonomisi, ham maddelerinin ihracatı ve yabancı hazır mamullerinin ithalinden ibaret olan bir ülkede zorlukla gelişebili[r]” (Rozaliev, 1974: 26). Bu bakımdan 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir’de İktisat Kongresi tertip edilir:

Batı’da liberalizmin yol açtığı siyasal, toplumsal ve ekonomik dönüşüme karşı tepki olarak liberal olmayan düşünce içinde gelişmiş olan korporatist düşünce, kapitalizm ve kapitalizmin ürettiği tüm dışsallığa, siyasal ve toplumsal düzlemde de liberalleşmeye ve bireyselleşmeye temelde karşıdır. Türkiye’de korporatist düşünce, erken cumhuriyet döneminde güçlü bir ekonominin yaratılması için bir çözüm önerisi olarak gündeme geldi; korporatist düşüncenin savunucularından olan Mahmut Esat Bozkurt ve Muhittin Birgen tarafından önerildi. İktidar çevresinde de korporatist düşünceye sempati duyan farklı kişiler var oldu. Bu sempatinin nedeni, siyasal ağırlıklı bir meclis yapısından ekonomik ağırlıklı bir meclis yapısına geçilmesi isteği oldu. Anayasada korporatist bir siyasal düzene zemin hazırlayacak değişiklikler yapmaya siyasal gücü yetmeyen iktidarın, bu tasarısını bir kongre çatısı altında hayata geçirme isteği İzmir’de hükümetin önderliğinde bir kongre düzenlenmesi fikrini doğurdu (Varlı ve Koraltürk, 2010: 134).

Söz konusu süreçteki işyeri ve işçi oranlarını değerlendiren Yıldırım Koç (2009: 35), Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında İstanbul, İzmir, Adana ve Bursa dışındaki millî hudutlarda 33 bin işyerinde 76 bin işçinin çalıştığını, işyeri başına düşen işçi sayısının 2.3 olduğunu, esnaf ve sanatkârlara ait bu işletmelerin kapitalist hüviyet taşımadıklarını söyler. Bununla birlikte 1927 yılında yapılan sanayi sayımından hareketle ülkedeki 65 bin işletmede 257 bin kişinin çalıştığını, işletmelerin yüzde 36’sında sadece işyeri sahibinin, yüzde 8’inde işyeri sahibi ve aile üyelerinin, yine yüzde 36’sında işyeri sahibi ve iki-üç kişinin çalıştığını aktarır. Dolayısıyla 1923 ve sonrasında Türkiye’de mülksüzleşme değil mülklüleşme dönemi yaşandığının altını çizer. Mülklüleştirmedeki en büyük pay ise, yeni devletin sanayileşme hedefleri ve ekonomi politikasının büyük ölçüde belirlendiği İzmir İktisat Kongresi’nin kararlarıdır:

- Yerli üretimin geliştirilmesine çalışılacaktır,
- Lüks ithalattan kaçınılacaktır,
- Ekonomik gelişmeye katkısı olmak koşuluyla yabancı sermayeye izin verilecektir.
- Reji idaresi ve yönetimi kaldırılacaktır,
- Tütün tarımı ve ticareti serbest olacaktır, ihraç edilen tütünün işlenmiş olması gerekmektedir ve vergileri tüketiciden alınacaktır,
- Aşar kaldırılacak, yerine uygun bir vergi konulacaktır,
- Temettü vergisi gelir vergisine dönüştürülecektir,
- İç gümrükler kaldırılacak, koruyucu gümrük tarifeleri kabul edilecektir,
- Ziraat Bankası yeniden düzenlenecektir,
- Sanayicilere kredi vermek üzere bir Sanayi Bankası kurulacaktır,
- Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun günün ihtiyaçlarını karşılar hale getirilmesi ve beş yıl sonra 25 yıl süreyle uzatılması sağlanacaktır,

- Türk limanlarında kabotaj hakkı sağlanması ve demiryolu, limanlar ile diğer ulaşım altyapısı geliştirilecektir,
- İşçilerin çalışma saatleri düzenlenecek ve 18 yaşından küçükler çalıştırılmayacak, haftada 1 gün çalışanlara tatil imkanı verilecektir,
- “Amele” kavramı yerine “İşçi” kavramı kullanılacaktır,
- Tüm işgücüne sendika hakkı tanınacaktır (Yavi, 2001: 282-283 ve Parasız, 1998: 3’den aktaran Özçelik ve Tuncer, 2007: 255-256).

Millî unsurların ön plana çıkarıldığı kararlarda sendika hakkının tanınması, işçilerin emeklerinin devlet tarafından önemsendiğinin göstergesidir. Sendikanın olması, çalışanların hakkının korunup gözetilmesi ve işçilerin eğitilmesi, yetiştirilmesi, bilinç sahibi yapılabilmesi demektir.

Cumhuriyet sonrası oluşan sınırlı sayıdaki işçi sınıfı kısa sürede “sınıf bilinci”ne erişememiştir. Zira, o yıllarda, sanayi kesiminde çalışan işçilerin çoğu kırsal kesim kökenli olduğu için “geçici işçi” kategorisinde çalışmış; tarım kökenli işçilerin büyük bir kısmı “baba ocağı” köyleriyle bağlarını kesmekte tereddütlü davranmışlardır. Dolayısıyla, 1960’lı yılların başına kadar sadece emeğinin geliriyle geçinen işçi tipi yerine, ağırlıklı olarak “köylü işçi” tipi niteliğinde ve “mülksüzleşmemiş” bir işçi kesimi ortaya çıkmıştır (Mahiroğulları, 2001: 168).

Alınan bu kararlar doğrultusunda yerli üretimin teşvik edileceği, vergilerin ülke durumuna göre yeniden düzenleneceği ve kalkınma yönünde kullanılacağı, özel teşebbüslere yönelik hamle ve desteklerin sağlanacağı görülür. Millî gelişim odaklı söz konusu imkânların yanında kongrenin kabul gören kararlarınının 26. maddesinde yer alan “Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbab-i sây ve ameline tahsisi” (Koç, 2009: 41) ifadeleri, üretim dinamiklerinden olan işgücü temininin de yerleştirilmesi anlamına gelir. Fakat Cumhuriyet’in ilanını takip eden hemen hemen on yıllık süre içinde İktisat Kongresi’nde belirtilen hedeflerin -tam anlamıyla- gerçekleşmemesi, 1934 yılında devletçilik esası çerçevesinde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) hazırlanmasını zorunlu kılar. Özyurt (1981: 128-134), devletçilik ilkesinin benimsenmesiyle devletin sanayi kesiminin büyük bir kısmının hem sahibi hem işleticisi durumuna geldiğini, plan dâhilinde büyük oranda ithal edilen maden, selüloz, kimya ve seramik sanayisinin geliştirilmesine yönelindiğini, yatırımların finansmanında ise vergileme, borçlanma, devlet bankalarının kredileri gibi iç kaynaklara başvurulduğunu belirtir. BBYSP çerçevesinde yapılan yatırımları Ertin (1998: 166) şu şekilde gösterir:

1934-38 yıllarında Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı hazırlanmıştır. Bu plan doğrultusunda ülkenin çeşitli yerlerinde şeker, dokuma, maden, selüloz ve seramik fabrikalarının kurulması plana bağlanmıştır. Ancak bu yılların dünyada ekonomik kriz dönemine rastlaması, ülkemizde devletin bizzat kurucu rol oynamasına neden olmuştur. Bu amaçla 1933 yılında Etibank kurulmuş ve bu kurumun önderliğinde kimya sanayi (suni ipek-Gemlik, gülyağı-Isparta, kibrit ve asit-İzmit), pamuklu dokuma (Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Malatya, Iğdır, Nazilli), kağıt ve selüloz (İzmit), kamgarn sanayi (Merinos-Bursa), kendir sanayi (Kastamonu), demir sanayi (Karabük), kükürt (Keçiözümlü), toprak sanayi (seramik-Kütahya, şişe-cam Paşabahçe, çimento fabrikaları), şeker sanayi (Kırklareli-Alpullu, Uşak, Tokat-Turhal) alanında yatırımlar yapılmıştır. Özellikle

bu yatırımlar ile dokuma sanayi alanında önemli gelişmeler olmuş, Çukurova ve Ege bölgesinde özel sektöre ait tesislerde kurulabilmiştir. Ayrıca 1937 yılında ilk demir-çelik fabrikası da Karabük'te kurulmuştur. Yapılan teşvik ve tedbirler sayesinde ülkemizde 1950 yılında yapılan sanayi sayımında 84.000 (83.500) civarında tesis tesbit edilmiştir.

BBYSP ile kurulan “işletmeler sayesinde ilerde halk toprakta çalışmak yerine, devlet eliyle kurulan işletmelerde çalışmayı” (Deniz, 2012: 254) tercih ederken ülke geneline yayılan fabrikalarda yetenekli işçi istihdamının “çeşitli sanayi kolları ve devlet fabrikalarında açılacak kurslarla giderilmesi” (Özyurt, 1981: 142) uygun görülür. Sanayileşme kapsamında atılan adımlarla değişimin yaşandığı çalışma hayatıyla ilgili düzenleme ise 1936 tarihli İş Kanunu (İK) ile gerçekleştirilir. Bu kanunda iş akdi, işin tanzimi, işçilerin sağlığını koruma ve iş emniyeti, iş ve işçi bulma, grev ve lokavt yasağı, iş hayatının teftişi, sosyal yardımlar, cezalar, teşkilat gibi fasıllarda ayrıntılı hükümler bulunur: “işçinin yaşam hakkını devlet güvencesine alır, çalışma haklarını ve çıkarlarını kurumlaştırmayı kabul eder. Bunların karşılığında, işçi de, grev hakkından vazgeçmiş, sözleşme hakkını geniş ölçüde merkezi kontrole bırakmış olur” (Çakmak, 2007: 129). Bu noktada İş Kanunu, devlet müdahalesiyle gerçekleştirilen ekonomik hamlelerin sosyal hayat cephesinde de kontrollü ilerlemesi temennisinin resmî hâlidir.

Devletçi anlayış ve BBYSP doğrultusunda yerli kaynaklara yönelerek yapılan tesisleşme dışında başvuru kalkanma faaliyetlerinden bir diğeri de millileştirme projesidir. Demiryollarından rıhtımlara, madenlerden elektrik, telefon ağlarına varana kadar pek çok sektörde yabancıların ellerinde bulunan şirketler satın alınarak devlete kazandırılır.

Tablo 1: Millileştirilen Şirketler

Yıllar	Millileştirilen Yabancı Sermayeli Şirketler	Kanun No
1931	Mudanya - Bursa Demiryolu Türk Anonim Şirketi	1815
1933	İstanbul Türk Anonim Su Şirketi	2198
1933	İzmir Rıhtım Şirketi	4310
1934	İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo Türk Anonim Şirketi	2665
1934	İzmir- Afyon ve Manisa Bandırma Hattı	2488
1935	Aydın Demiryolu Şirketi	2745
1936	İstanbul Telefon Türk Anonim Şirketi	3026
1937	Ereğli Şirketi (Ereğli Limanı, Zonguldak- Çatalağzı Demiryolu Hattı, Maden İşletmeleri)	3146
1937	İzmir Telefon Türk Anonim Şirketi	3375
1938	İstanbul Elektrik Türk Anonim Şirketi	3480
1938	Üsküdar ve Kadıköy Elektrik Türk Anonim Şirketi	3480

Tablo 1: (Devamı)

Yıllar	Millileştirilen Yabancı Sermayeli Şirketler	Kanun No
1939	İstanbul Tramvay Şirketi	3642
1939	İstanbul Türk Anonim Tünel Şirketi	3643
1939	Ankara Elektrik, Ankara Havagazı ve Adana Elektrik Türk Anonim Şirketi	3688

Kaynak: Özer, 2015: 25.

1939'a kadar geçen süre içinde BBYSP sayesinde gelinen gelişmişlik seviyesi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında sekteye uğrar. 1939-1945 yılları arasında, savaş ortamına karşı korumacı politika izlemek isteyen devlet, Millî Korunma Kanunu (1940), Varlık Vergisi Kanunu (1942), Toprak Mahsulleri Vergisi (1944) gibi kararlar alarak üretim ve kaynak artışını hedefler. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1942'de yaptığı TBMM açış konuşmasında da belirttiği üzere sosyal hayatta görülen dengesiz yapı -Varlık Vergisi gibi- kanunlarla ortadan kaldırılacaktır:

Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakcı çiftlik ağası, ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan bir kaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar. Üç, beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermenin yolu elbette vardır (Tarihe Düşülen Notlar-1 Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1, 2011: 104).

Bu bağlamda özellikle köylü/ işçilere yönelik zorunlu mükellefiyet ve ücretli fazla mesai getirilirken tüccar, büyük toprak sahibi gibi serveti olanlardan alınacak vergilerle karaborsa, vurgun yoluyla rant elde edilmesinin önüne geçilmeye çalışılır. Siyasi arenada kırılma noktası yaratan iktisadi hamle ise 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur. Mustafa Kemal Atatürk'ün "Milli ekonominin temeli ziraattır (...) Memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle, bölünemez bir mahiyet alması" (Tarihe Düşülen Notlar-1 Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1, 2011: 60) cümleleriyle işaret ettiği ve ancak 1945 yılında tamamlanan kanunla "Arazisi olmıyan veya yetmiyen çiftçileri veya çiftçilik yapmak istiyenleri, aileleri ile birlikte geçimlerini sağlayacak ve iş kuvvetlerini değerlendirecek ölçüde araziye sahip kılmak" (Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu [ÇTK], 1945: madde 1) amaçlanır. Bu yolla köylü mülklüleştirecek, kırsalda feodal benzeri yapıların güçlenmesi ve tarımsal kapitalizm engellenecektir. Çağlar Keyder'in (1989: 104) "toplumsal bir devrimin amaçlanmış olmasında değil, bürokrasinin, burjuvazinin gittikçe güçlenen muhalefetine karşı yoksul köylülerle yeni bir ittifak kurma isteği" olarak nitelediği kanunla ilgili "özellikle madde 17 eleştiriye maruz kalmış ve Adnan Menderes başta olmak üzere birçok toprak ağası bu madde üzerinden eleştirilerini yöneltmiştir. Çünkü bu madde ile büyük toprak sahibi kimseler ortadan kalkmış olacaktır" (Balcı ve Karadeniz, 2018: 274). Yoğun

tartışmalar altında kabul edilen ÇTK, Cumhuriyet Halk Partisi içerisindeki muhalif kanadın buradan ayrılarak Demokrat Parti'yi kurmalarındaki son etkidir.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi, Türkiye'yi Osmanlı zamanından tanıdık bir tehditle yeniden karşı karşıya bırakır; siyasi anlamdaki yayılma politikasını sürdürmek isteyen Sovyet Rusya. Türkiye, tehdidin sosyalizm cephesini "Sendikalar millî teşekküllerdir. Milliyetçiliğe ve millî menfaatlere aykırı hareket edemezler" (İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri hakkında Kanun [İİSSBHK], 1947: madde 5) kanunu ile durdurmak ister. Söz konusu durumu Yüksel Işık (1995: 115) şu şekilde açıklar:

1946 Sendikacılığını gözönüne alan ve işçi hareketinin başka bir mecrada akıp gitmesine göz yumamayacak olan siyasi iktidar, sonuçta, 'millî sendikacılık' koşulu getiren 1947 tarihli Sendikalar Yasası'nı hazırlamıştır. (...) Milliyetçilik, savaş sonrasında en gözde akımı haline gelmiştir. 1946 tarihli Cemiyetler Yasası'ndan yararlanılarak kurulan sendikaların da, sosyalist partilere bağlı faaliyet yürütüyor olmaları, 1947 sendikacılığının bir diğer dayanağı olmuştur.

Diğer yandan Rusya'nın ülke sınırlarının bütünlüğüne dönük talepleri neticesinde müttefik arayan Türkiye, ABD'den yardım ister ve 1950'lere doğru Truman Doktrini ve Marshall Planı'na dâhil edilerek ekonomik, askerî alanlarda destek alır. Yardımlar çerçevesinde "Türkiye sanayileşmekten vazgeçip, Batı'nın temel ihtiyaçlarını karşılama, dolayısıyla tarım ürünleri ihracatçısı olmayı hedef almalıydı. Üstelik, nispeten ticarileşmiş kırsal kesimin iktidardan talepleri de bu politikayla bire bir örtüşüyordu" (Oktar ve Varlı, 2010: 10). Bu bakımdan 1950-1960 yılları arasında iktidarda bulunan Demokrat Parti döneminde "kontrollü ve müdahaleci devletçilikten serbest pazar ekonomisine" (Oktar ve Varlı, 2010: 6) geçilir. İstatistikî veriler, Marshall Planı'nın görünen avantajları yanında lüks ithal gibi dezavantajlarının da bulunduğunu ortaya koyar:

Amerikalı uzmanların görüşleri çerçevesinde yardımların %60'ı tarım alanında kullanıldı. Böylece, 1950'lerin başlarında Türkiye, dünyanın önde gelen buğday üreticilerinden oldu. Diğer yandan, tarım aletlerinin de yurtdışından alınması nedeniyle, bakım-onarım ve yedek parça maliyetleri Türkiye'nin dış ticaret dengesini olumsuz etkiledi. Bu durumda, uzun vadede yardımla gelen miktarın büyük bölümü dolaylı olarak ABD'ye geri döndü. ABD, yardımların karayollarının gelişmesi için de kullanılmasını istiyordu. Böylece karayolu yapımı, demiryolu yapımına tercih edildi. Karayolu ulaşımının düzelmesiyle Türkiye'ye ithal edilen yabancı otomobil ve otobüslerin sayısı ve buna bağlı olarak petrol ihtiyacı arttı. (...) Yapılan askeri yardım, büyük oranda Amerika için eski sayılabilecek malzeme ve silahtan oluşsa da, o dönem için Türk Ordusu'nun modernizasyonunu sağladı. Ayrıca Marshall Planı ile tarıma yapılan yatırım, tarımda kullanılan malzemenin kalitesinin ve teknolojisinin yükselmesine ve Türkiye'nin büyük bir tarım hamlesi yaparak üretimini arttırmasına önemli bir katkı sağladı (Ertem, 2009: 395).

Hammadde üreticisi vazifesiyle tarımsal kalkınmaya, modernizasyona ağırlık veren Türkiye, aslında iki küresel gücün -ABD ve Rusya- iki zıt yapılanması -kapitalizm ve sosyalizm- arasında yönünü tayin eder. Yardım adı altında yapılan faaliyetler ve uzun vadeli borçlanmalar, millî gelişim

önüne ‘modern kapitülasyonların’ getirilmesiyle yeni bir mecrada sürer: “18 Ocak 1954 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası, 7 Mart 1954’te de Petrol Yasası TBMM tarafından kabul edilmiştir (...) bu durum, 1950 sonrasında giderek hızlanan kapitalistleşme sürecinin yaygınlaşmasına yol açmıştır” (Işık, 1995: 123). Marshall Planı salt bir destek şeklinde görülmemelidir. Bu, ekonomik ivmeyi şekillendirme, bağımlı hâle getirme, kontrol altında tutma tasarısıdır. Gürel’in (2014: 324) de belirttiği üzere 1960 darbesinden sonra da devam edecek burjuva ve proleterleşme eğilimlerinin hazırlayıcı unsurudur:

Yaşanan muazzam modernleşme, makineleşme ve yapı değişikliği Türkiye’nin uluslararası iş bölümündeki yeni konumuna bağlı olarak başlamış olsa da, bu konumun değişmesi sonrasında da devam etmiştir. Bilindiği gibi, DP hükümetleri 1950-60 arasında sanayiden çok tarıma kaynak aktarmış ve büyük toprak sahipleri ile tarım ürünleri ticaretiyle uğraşan sermaye kesimi, sanayi sektörüne kıyasla daha çok teşvik ve yardım görmüştür. Bu durum, Türkiye’nin yeni uluslararası iş bölümü ile olan ilişkisiyle de uyumludur. Öte yandan, DP hükümetini deviren 27 Mayıs darbesinin ardından büyük toprak sahipleri iktidar bloğunun içinden çıkarılmış, devletin kredi ve teşvik olanakları daha çok sanayi burjuvazisine tahsis edilmiş ve ekonominin ağırlığı tarımdan (ithal ikamesine dayanan) sanayiye doğru kaydırılmıştır. Ancak, bu durum tarımdaki yapı değişimini durdurmamış, aksine önceki dönemde başlayan makineleşme, pazara açılma ve proleterleşme eğilimi bu dönemde hız kesmeden devam etmiştir.

Gerek yerli gerek yabancı sermaye ile makineleşmede gerçekleşen hız ve pazar için üretimdeki artış, işçi saflarına mecburen/ istekle katılan kişilerin kitlesel hareketliliğine yol açar. 27 Mayıs 1960 ihtilalini takiben hazırlanıp çeşitli düzenlemelerle 1963 yılında kabul edilen 274 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK) ile kendilerine haklar tanınan işçiler, bu dönemde bilinçlenme aşamasına girerler: “Bir dizi zaaflla malul uzun bir durgunluk evresinden sonra yeni siyasi düzenin verdiği haklarla işçi hareketi 60’larda adeta topraktan fıskırmıştır” (Koçak, 2008: 71). 1960’lı yıllar işçilerin yurtdışına açılmaları açısından da önemlidir. Sanayileşmeleri büyük bir hıza ve işleyişe ulaşan Avrupalı ülkeler kendi vasıflı işçilerinin yanında/ emirleri altında çalıştırmak üzere vasat işçilere de ihtiyaç duyarlar:

Ekonomik olarak gelişmiş toplumlarda işverenler vasıfsız işgücü aradıkları zaman, bu işin karşılığında yüksek ücret saptayamazlar. Yerli işçiler ise ücretlerin yüksek tutulmasını isteyecek ve sendikalar vasıtasıyla baskı yapacaklarından, işveren için dışarıdan düşük ücretle çalışmaya razı olacak işgücü ithal etmek bir çözüm olarak ortaya çıkmaktadır (Yıldırımoglu, 2005: 2).

30 Eylül 1960 tarihinde ekonomik ve sosyal kalkınmanın hızlandırılması amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı kurulur ve çeşitli ülkelerle işgücü anlaşmaları imzalanır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın (ÇSGB) verdiği bilgilere göre 1961-1967 yılları arasında yapılan anlaşmalar “30 Ekim 1961’de Türkiye-Almanya, 15 Mayıs 1964’te Türkiye-Avusturya, 16 Temmuz 1964’te Türkiye-Belçika, 19 Ağustos 1964’te Türkiye-Hollanda, 8 Nisan 1965’te Türkiye-Fransa, 10 Mart 1967’de Türkiye-İsveç” (Edt. Aydın, 2014: 15-75) şeklindedir. Bu anlaşmalar içerisinde Türkiye’yi en çok etkileyeni şüphesiz Almanya ile yapılanıdır. Zira “1961-1975 yılları arasında yurtdışına gönderilen işçilerin %80’inden fazlası Almanya’ya giden işçilerden oluşur” (Biçerli, 2011: 4).

Almanya ile yapılan anlaşma neticesinde “26 Ekim 1961’de ilk katile Köln Ford fabrikasında işbaşı yapmıştır” (Doğan, 2001: 18). Türkiye’nin şartlarını göz önünde bulunduran gurbetçi işçiler Almanya’yı kaçış-kurtuluş mekânı olarak görürken burada kısa vadeli kalacaklarını düşünmeleri, gerekli birikimi yapıp ülkeye dönme fikrini taşımalarını sağlar. Ancak Almanya’nın, kendi işçilerine oranla daha düşük ücretlere çalıştırdığı yabancı işçilerle ilgili yürürlüğe koyduğu kanun, bu işçilerin geleceğe dair kurdukları daha iyi yaşam hayallerini kalıcı hâle getirir: “Almanya Federal Cumhuriyeti’nde 1965 yılında yeni bir “Yabancılar Kanunu” yürürlüğe girmiştir. Bu kanun “misafir işçilerin” misafirlikten öteye ülkede ikametlerinin de mümkün olabileceğini hükme bağlamıştır” (Doğan, 2001: 20). Düşük ücretle daimi göçmen işçi ithal eden Almanya, çeşitli krizler sebebiyle işçi alımını durduran kararlar ve anlaşmalar yapsa da ülkeye daha önceden girmiş işçilerin ikamet etmelerinin ve yasadışı yolları kullanarak gelen işçilerin önünü kesemez. Tıpkı kırsaldan şehir merkezine gelen köylü-işçilerin oluşturdukları varoş bölgeleri gibi Almanya’ya giden işçiler de kendi ırkından olan insanlarla bir araya gelerek göçmen bölgeleri/ gettolar kurar ve buralarda yaşamaya başlarlar. Ülkelerinde azınlık olarak göçmenleri görmek istemeyen aşırı sağcı sivililerin ırkçı saldırılara başlaması ise, Almanya’daki işçi sınıfının en büyük sorunlarından biri hâline gelir:

İşçilerimizin Almanya’ya göçlerinin ikinci on yıllık döneminde yerleşik hale gelmeye başlaması ve kalıcı olma eğilimleri göstermesi üzerine göçmenliğin mevcut sorunları üstüne bir de işyerini kaybetme, geri gönderilme ve yabancı düşmanlığı gibi altından kalkılması zor sorunlar doğurmaya başlamıştır (Doğan, 2001: 22).

Almanya’da göçmen Türkiye’de gurbetçi olarak nitelendirilen bu grup ne Türkiye’den tamamıyla kopabilir ne de Almanya’ya tam uyum sağlayabilir. Dolayısıyla kültürel değerlerini yitirmeyle karşı karşıya kalır ve her iki ülkede de öteki konumuna düşerler.

Çok partili hayata geçiş ve özellikle 1960-1980 yılları arasında hareketlenen ve sayıca artan siyasi çevre¹ toplumsal alandaki farklı ideolojik yönelimleri hem belirler hem yansıtır. İşçiler, bu sosyopolitik düzleme sendikal yapılar yardımı ile katılırlar. Alparslan Işık (2004: 180), 1967’de kurulan DİSK’in Türkiye İşçi Partisi’nin, 1970’de kurulan MİSK’in Milliyetçi Hareket Partisi’nin, 1976’da kurulan Hak-İş’in Millî Selamet Partisi’nin etki alanında olduğunu, dolayısıyla sendikaların siyasetin izdüşümü şeklinde biçimlendiğini belirtir. Böylece sosyal yapının en genel çerçevesi görünümündeki sağ-sol bloklarına sosyalist, milliyetçi, muhafazakâr ayrımları eklenir ve bunların alt kategorileri oluşur. Söz konusu gruplaşmaların iş ilişkilerinde baş göstermesi ise 1970’li

¹ Bu dönemde kurulan partiler şunlardır: Memleketçi Serbest Parti, Memleketçi Cumhuriyet Partisi, Cumhuriyetçi İslahat Partisi, Çalışma Partisi, Mutedil Liberal Parti, Düstur Partisi, Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Sosyal Demokrat Parti, Türkiye İşçi Çiftçi Partisi, Millet Partisi, Demokrat Parti, Türkiye Birlik Partisi, Güven Partisi, İşçi-Çiftçi Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Türkiye İleri Ülkü Partisi, Demokratik Parti, Millî Nizam Partisi, Millî Güven Partisi, Büyük Anadolu Partisi, Cumhuriyetçi Parti, Millî Selamet Partisi, Türkiye Ulusal Kadınlar Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Vatan Partisi, Türkiye Emekçi Partisi, Sosyalist Devrim Partisi, Nizam Partisi, Türkiye İşçi Köylü Partisi, Sosyalist Vatan Partisi (https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html).

yılların çatışma ortamı hâline dönüşmesi ile sonuçlanır. 1 Mayıs 1977 tarihinde işçi bayramının kana bulanması, provokatif eylemlerin ülkeyi kaosa sürüklediği sürecin yansımalarındandır.

12 Eylül 1980’de yapılan askerî darbe, tüm hayatları etkilerken hazırlanan 1982 anayasası işçilerin kişisel hak ve özgürlüklerini kısıtlar niteliktedir: “1982 Anayasası sendikal hakların kullanılmasına, sendika kurma hakkını toplu sözleşme grev ve lokavt haklarına son derece ince ayrıntılar içeren düzenlemelerle sınırlamalar getirmiştir” (Özerkmen, 2003: 255). Bununla birlikte 1963 yılında çıkartılan 274 ve 275 sayılı kanunlar uygulamadan kaldırılarak 1983 tarihli 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu kabul edilir. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) yapılan sözleşmelere aykırı görüp hükümeti acilen değişiklik yapmaya çağırdığı yasalar 1988, 1995, 1997, 2002, 2003, 2005 ve 2007 yıllarında düzenlenmesine rağmen temel karakterini korur (Çelik 2014, 13-17). Bu durumun düzeltilmesi amacıyla ÇSGB “işçi ve işveren konfederasyonları arasında 26/06/2001 tarihinde bir protokol imzalan[ır]. On yılı aşkın süren birçok taslak ve tasarı çalışmaları, 6356 sayılı “Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu” ile sonuçlan[ır]” (ÇSGB, 2014: 2). Ancak, yeni kanun da kurum ve kuruluşların kendi kanunlarına ekleyebildikleri grev yasakları ile keyfi tutumlar ortaya çıkarabileceği gibi ILO normlarına aykırı hükümler içerir ve bu tür sorunların engellenmesi yönünde yaptırımlara ihtiyaç vardır (Güney ve Aslanova 2014: 262-270).

2012 tarihli 6356 sayılı güncel kanunun ardından ÇSGB tarafından hazırlanan istatistiki verilere göre, Türkiye Cumhuriyeti’nde kayıtlı çalışan işçilerin işkollarına göre dağılımları ve toplam sayıları (Tablo 2) şu şekildedir:

Tablo 2: İşçilerin İşkollarına Göre Dağılımı (1984-2019)

İŞKOLU	1985 Ocak ²	2013 Temmuz	2017 Ocak	2019 Ocak
Avcılık, Balıkçılık, Tarım ve Ormancılık	102421	127037	134639	139557
Gıda Sanayii	276890	527153	558552	603795
Madencilik ve Taş Ocakları	127440	199699	179691	181187
Petrol, Kimya, Lastik, Plastik ve İlaç	100328	470178	455415	473045
Dokuma, Hazır Giyim ve Deri	320972	1012556	979984	1042846
Ağaç ve Kağıt	69391	232954	234913	224942
İletişim	9039	68307	61372	63714
Basın, Yayın ve Gazetecilik	15299	95145	91843	86,366
Banka, Finans ve Sigorta	65281	267312	293099	287,441
Ticaret, Büro, Eğitim ve Güzel Sanatlar	208367	2331306	3074231	3,596,394

² Resmî tabloda yayımlanan bazı başlıklar, diğer yıllar ile uyum sağlanabilmesi açısından birleştirilmiştir. Şeker, Gıda Sanayii başlığına; Haberleşme, İletişim başlığına dâhil edilmiş, Ağaç ve Kağıt; Dokuma ve Deri; Gemi, Deniz Taşımacılığı, Ardiye ve Antrepoculuk birleştirilerek tek başlık altında gösterilmiş; Kara Taşımacılığı, Demiryolu Taşımacılığı ve Hava Taşımacılığı ise Taşımacılık adı ile sunulmuştur.

Tablo 2 (Devamı)

İŞKOLU	1985 Ocak ³	2013 Temmuz	2017 Ocak	2019 Ocak
Çimento, Toprak ve Cam	81671	179888	161954	153,985
Metal	349891	1396755	1480053	1,521,942
İnşaat	368278	1660842	1556403	1,259,940
Enerji	92081	227950	231910	234,455
Taşımacılık	54927	693664	747051	750,674
Gemi Yapımı ve Deniz Taşımacılığı, Ardiye ve Antrepoculuk	47215	147244	162424	171,980
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	26853	280841	326032	424,081
Konaklama ve Eğlence İşleri	76082	772689	779513	840,112
Savunma ve Güvenlik	38263	189217	274001	291,767
Genel İşler	129388	748069	916689	1,061,760
TOPLAM İŞÇİ	2.590.978	11.628.806	12.699.769	13.411.983
TOPLAM SENDİKALI İŞÇİ	1.590.577	1.032.166	1.546.565	1.859.038

Kaynak: T.C. Resmî Gazete, 17.01.1985, 30.07.2013, 29.01.2017, 31.01.2019.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) verilerine göre Türkiye'nin genel nüfusu 1985 yılında 50.664.458, 2000'de 67.803.927, 2013'te 76.667.864, 2018'de 82.003.882 kişidir (Temel İstatistikler (t.y.), <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>). Genel nüfus içerisinde işçilerin oranı ise 1985'te %5 iken 2018'de %16 olarak tespit edilir. Endüstriyel hareketlilik sürecinde insan emeğine duyulan ihtiyacın yerini makineye devretmesine rağmen işçi sayısında kaydedilen bu nicel artış, sektörlerde yaşanan gelişim ivmesinin istihdamdaki yansımadır. Bunun yanında ÇSGB'nin 17.01.1985 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan tebliğinde %61,54, 17.01.2000'de %68,45, 17.01.2003'de %57,98 olarak açıklanan işçilerin sendikalaşma oranı, 2003-2009 yılları arasında aynı seviyelerde seyrederken 2012 yılından itibaren kademeli olarak azalır ve 2019'da %7'ye kadar geriler. Söz konusu eksilme, 6356 sayılı güncel kanunun verdiği güvence ile sendikaya ihtiyaç duyulmaması; devletin sendikaların var olmayan kişileri üye olarak göstermelerinin önüne geçme çabası; gün geçtikçe değişen/ gençleşen işçi profilinin toplu değil bireysel mücadeleyi benimseyen anlayış ile hareket etmesi gibi farklı nedenler ekseninde değerlendirilebilir. Sendikaya kayıtlı işçilerin dağılımları ise şu şekildedir:

Tablo 3: Sendikalara Üye İşçilerin Dağılımı (2019)

İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONLARI	ÜYE SAYILARI
TÜRK-İŞ (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu)	975300

³ Resmî tabloda yayımlanan bazı başlıklar, diğer yıllar ile uyum sağlanabilmesi açısından birleştirilmiştir. Şeker, Gıda Sanayii başlığına; Haberleşme, İletişim başlığına dâhil edilmiş, Ağaç ve Kağıt; Dokuma ve Deri; Gemi, Deniz Taşımacılığı, Ardiye ve Antrepoculuk birleştirilerek tek başlık altında gösterilmiş; Kara Taşımacılığı, Demiryolu Taşımacılığı ve Hava Taşımacılığı ise Taşımacılık adı ile sunulmuştur.

Tablo 3 (Devamı)

İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONLARI	ÜYE SAYILARI
HAK-İŞ (Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu)	684144
DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu)	171428
TÜM-İŞ (Tüm İşçi Sendikaları Konfederasyonu)	839
BİRLİK-İŞ (Birleşmiş İşçi Sendikaları Konfederasyonu)	372
BAĞIMSIZ	26955
GENEL TOPLAM	1.859.038

Kaynak: T.C. Resmî Gazete, 31.01.2019.

İşçilerin kendi hak ve hürriyetleri konusunda bilinçlenme çabalarının yansımaları olan sendikalaşmadaki bu çeşitlilik, siyasi ve sosyal eğilimlerin tezahürüdür. Beklentilerin belirleyici olduğu bu dağılım, meslek grubundaki tüm kişileri kapsamadığı hatta çok düşük oranda kaldığı gibi özde bir bütünleşmenin ve birliğin oluşmadığının da işaretidir.

Sanayileşme sürecindeki her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yasaların belirlediği sistemli bir işleyiş kurma arzusu taşınır. Bu bakımdan çalışma ilişkileri gündemi, asgari ücret ve iş sağlığı-güvenliği şeklinde iki başat öğeden meydana gelir. Zira on milyondan fazla kişinin işçi statüsünde yer alması, söz konusu hususların güncellik taşımasını gerekli kılar. Tarihsel süreç içerisinde çeşitli adlandırma ve yöntemlerle uygulanmaya çalışılan asgari ücret, emek karşılığı verilen taban ücrettir.

Ücret, hâkim iktisadi düşünce olan neo-klasik iktisatta dar anlamda faktör geliri olarak tanımlanmaktadır. İnsan ya da kavramsal olarak emek/işgücü/işçi diğer üretim faktörleri gibi üretim girdisidir. Bu girdinin geliri olan ücret girdinin üretime yaptığı katkı ile eş tutulur (...) Asgari ücret, emek sömürsünün önlenmesi ve asgari düzeyde ücret eşitliğinin sağlanması, dolayısıyla düşük gelirli işçileri daha iyi ve insana yakışır hayat standartlarına ulaştırmak amacıyla uygulanmakta[dır] (Öçal ve Karaalp-Orhan, 2018: 647-649).

Türkiye’de asgari ücretin yasal dayanakları, iç hukukun 1982 Anayasasının 2., 49. ve 55. maddeleri, 1475 sayılı İş Kanunu’nun 33. maddesi, 1972 tarihli Asgari Ücret Yönetmeliği ve 2003 tarihli 4857 sayılı İş Kanunu, uluslararası hukukun ILO, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa Sosyal Şartı gibi anlaşma ve sözleşmelere dayanır (Korkmaz, 2004: 54). Gerek kamu gerek özel sektörde çalışan işçilerin hak gaspını engelleme amacı taşıyan ancak ‘en düşük’ niteliği çoğunlukla ‘en yüksek’ algı ve uygulamalarından kurtulamayan asgari ücret, işçilerin yaşam seyirlerini sürdürebilmelerindeki merkez noktadır.

Tablo 2’de görüldüğü üzere ‘kayıtlı’ işçi statüsünde on milyondan fazla kişi yer alırken yetersiz güvenlik önlemleri nedeniyle meydana gelen iş kazalarının⁴ yarattığı acı tecrübeler, toplumsal travmatik süreçlerin yaşanmasına sebep olur.⁵ İş hayatındaki yaralanma, sakatlık, ölüm gibi risk unsurlarını en aza indirme/ yok etme hedefi çerçevesinde işverenlere işyerlerinde gerekli tedbirleri alma mecburiyeti getiren yasal düzenlemeler vardır ve yeni durumlara göre güncellenir. 2012’de çıkartılan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, işçilerin haklarını gözeten söz konusu düzenlemelerdendir. Caydırıcı ceza sisteminin de yer aldığı kanun, denetim mekanizması doğru ve etkin işletilebildiği müddetçe çalışanlar açısından hak kazanımları içerir. Ancak azımsanmayacak orandaki kayıt dışı, merdiven altı işyerlerinin kaçak işçileri kullanarak vergiye tabi olmayan, sahte üretim gerçekleştirmeleri, meta uğruna her şeyi göze alan, rant/ vurgun heveslisi işverenlerin ve bilinçsizliğe mahkûm edilen çalışanların varlığının göstergesidir.

1.5. Edebî Eserin Dünyasında İşçi Olmak

Avrupa’da kapitalist dönüşüm ile hareketlenen bilimsel ilerleyiş ve iktisadi yapıdaki gelişmelerin sosyal ve siyasi cephelerde oluşturduğu değişimler, devirlerin belgesi özelliği taşıyan edebî yapıtlarda hem tür hem içerik hususlarında yenilikleri beraberinde getirir. Zira gücünü tek merkezli yönetim sistemine borçlu olan ile burjuva hâkimiyetinin ortaya çıkarttığı madde odaklı yeni hayat anlayışları farklılaşmalara zemin hazırlar ki bu da sanatın tüm alanlarını özellikle edebiyatı, etkileyen ve etkilenen konumu ile içerisine alır.

Çağın gerekliliğine uyum sağlama çabalarının edebiyat sahasındaki yansıması, şövalye anlatısı ‘romans’ların yerini “edebiyatın en köklü âilesinin küçük çocuğu” (Özgül, 2010: 17) ve “burjuva destanı” (Kantarcıoğlu, 2007: 14) olan ‘roman’a bırakması ile görülür. “Roman, yeni bir edebî çeşit olarak, hiç olmazsa yeni bir okuyucu çeşidine hitap etmek üzere ortaya çıkmıştır. Bu yeni okuyucu zümresi, okur ve yazardır, davranış ve ahlakî değerler konusunda çok hassastır. Boş zamana sahip olan ve ticaretle uğraşan bir topluluktur” (Stevick, 2010: 10). 18. yüzyıldan itibaren “organik toplum kavramının çöküşünün, bireyciliğin gelişmesinin, sınıf dinamizminde gittikçe gelişen imkânların, şehirleşmenin yaygınlaşmasının ve buna benzer şeylerin edebî bir çeşit olarak romanın konusu” (Stevick, 2010: 13) içine girmesi, hikâyesi anlatılarak kurgunun merkezine taşınan kişinin de değişmesini sağlar. Artık eserlerin merkezinde, “kendisini kahramanlık mertebesine yüceltecek olan potansiyellerini gerçekleştirerek gerçek bir kahraman olduğunu ispatlayan bir karakter” (Shroder, 2010: 20) değil “destan ve trajedi kahramanının sahip olduğu evrensel boyutları kaybetmiş, sosyal bir tip” (Kantarcıoğlu, 2007: 19) hâline gelen günlük hayatta her an görülebilecek farklı kesimlerden

⁴ Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2007-2013 yılları arasında yaptığı araştırmaya göre, iş kazalarının sektörel dağılımı şu şekildedir: Madencilik ve taş ocakçılığı %10,4; Elektrik, gaz, buhar, su ve kanalizasyon %5,2; inşaat %4,3 (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16118>).

⁵ Bu süreçlerin yalnızca bir örneği 13 Mayıs 2014’te Soma’da yaşanır. Dünya tarihine de geçen, yakın dönemimizin en sarsıcı kazasında(!), 301 madenci hayatını kaybetmiştir.

sıradan/ küçük insanlar bulunur. Sanatçılar, romantik, realist, natüralist vb. pek çok tavırla olağanüstülüklerden sıyrarak zaafı, yenilgileri, hayalleri, acıları, mutlulukları, aşkları, mücadeleleri ile yer verdiği, varlıklarını, konumlarını sorgulamaya açtıkları bireylerin öykülerinden hareketle metinlerini oluşturmaya başlarlar. Nihayetinde edebî eser/ roman zengin azınlıktan ziyade alt/ orta tabaka çoğunluğun hizmetine yönelik bir tür hâlini alır.

Avrupa’da yaşanan dönüşüm sürecinde Osmanlı Devleti’nin teknoloji ile başlayan batı ile teması sanatsal faaliyetleri de kapsayan etkin bir düzeye ulaşır. Devletin geri kalmışlığının nedenleri arasında gösterilen çağın gerçeklerinin uzağında olma, kısır bir döngü içinde tutuklu kalarak kendini tekrar etme, belirli formlar dâhilinde sınırlı konular üzerine yoğunlaşan bir sanat ve edebiyat anlayışına sahip olma vb. durumlar da bu etkileşimi tamamlar. Söz konusu anlayış toplumu hızla kapsayan psiko-sosyal ve sosyo-ekonomik kabuk değiştirmenin, kişilerin düşünsel ve eylemsel süreçlerine katkı sağlama, yönlendirme, bilinçlendirme görevlerini yerine getiremez ve modern insan yaratımında en mühim engel hâline gelir. “Çözüm önerilerinin edebî sahadaki yansıması mevcut edebiyatın yerine yeni bir edebiyatın oluşturulması ve bu yolla hedef insan tipine ulaşılma gayesi şeklinde görülür” (Armağan, 2017a: 87). Biçim ve biçem bakımından şiir, hikâye gibi edebî eserlerin geliştirilmesinin yanında fikrî düzeydeki inşa araçları gazete, tiyatro, roman türleri de yazınsal hayatta varlık göstermeye başlar. Fark edilen eksiklerin nasıl tamamlanacağı konusundaki arayışların şekillendirdiği dönem, ikilemler ile belirginleşir. “Bir romancı, bir şair, bir tiyatro muharriri... Bütün bunların yetişebilmesi için memlekette evvelâ kendimizle, sonra bütün ile alâkadar bir edebiyatın bulunması lüzumu vardır. Halbuki bu, bizde yoktur” (Tanpınar, 2005: 53). Tanzimat yıllarında “İlkin çeviri yoluyla giren, daha sonra <taklit> ve <tanzir> (nazire yazma) yoluyla ilk yerli ürünlerini vermeğe başlayan” (Kudret, 1998: 11) romanın özellikle tercümelerde “ya fonksiyonel olarak ya da tematik olarak mesnevîleri andırdığı, bir başka deyişle, ya “*hikemî*” ya da “*garâmî*” olduğu görülür” (Özgül, 2010: 16). Bu durum, edebiyatı toplumun gelişmesinde fayda sağlayan bir araç olarak gören anlayışın yansımasıdır. Nitekim “dönemin yazılı üretimleri, yazınsal uzamı ile kişi, konu ve tema başta olmak üzere tüm düzlemlerde, bireyi eğitmek ve toplumsal dönüşüme yön vermek hedeflenir” (Eliuz, 2018: 9). Eğitime odaklı yaklaşımlar, Ahmet Midhat Efendi, Şemseddin Sami, Namık Kemal’den itibaren Servet-i Fünun kuşağına gelene kadar ilk dönem romancılarının tamamında rastlanır. Alafranga, mirasyedi, züppe, cariye tipleri üzerinden yozlaşma, yabancılaşma, kıskançlık, özgürlük, ihanet gibi izlekler ile kurgulanan eserlerde sosyal yapının düzenlenmesi niyeti taşınır.

Konunun ve çıkarılacak dersin önem kazandığı bu anlatılara günümüzün bilgi birikimi içinden baktığımızda gerçeklik duygusunun zayıf kaldığını, yaşanan hayatı başarılı bir şekilde yansıtmadığını, kahramanların psikolojik dünyalarının derinliğine yer verilmediğini, zaman ve mekan unsurunun soyut bırakıldığını, mekanın sembolik yapı içinde ve genellikle sadece isim olarak geçtiğini, tasvirlerle mekana ait unsurların ayrıntılı şekilde aksetmediğini, tasvirler genellikle süs olsun diye yapıldığı için dekoratif bir unsur olmaktan pek öteye geçmediğini, belirli tipler ve karakterler çevresinde iyilerle kötülerin mücadelesinin sergilendiğini görürüz (Gariper, 2013: 60).

Gerek II. Abdülhamid dönemindeki baskı ve sansür politikaları gerek mizaçları neticesinde sanat anlayışlarını bireysel duyarlılık üzerine inşa eden Servet-i Fünun kuşağı, aldıkları eğitim ve yenileşme döneminin birikimini birleştirerek roman türünü özgün kimliğe yaklaştırmayı başarırlar. “Kişinin kendini toplumsal rol ve kimlik giydirimleri ötesinde bütün çıplaklığıyla tanıma çabaları[nın] (...) aşk, kötümserlik ve kaçış” (Korkmaz, 2013: 163-165) izlekleri etrafında bir araya getirildiği bu devirdeki eserler realist ve natüralist yaklaşımlarla örülür. Teknik kusurlardan arındırılan romanlarda mekân İstanbul iken; genelde kişiler, maddi kaygı taşımayan, batılı yaşamı özümseyen, alafranga alışkanlıklara sahip üst/ orta sınıftan seçilir.

Eserlerde hem mekân hem kişiler düzlemindeki Anadolu ve sıradan halk/ köylü tercihlerine, II. Meşrutiyet’i takip eden ve Cumhuriyet’in ilanı sürecinde rastlanır. Fransız İhtilali ile dünyada hüküm süren milliyetçilik akımının Osmanlı Devleti’ni toprak kayıplarına, savaflara itmesi, gücünü dindaş ve soydaşlardan alan bir mücadelenin başlatılmasını gerektirir. Siyasi arenadaki eylemleri fikrî boyutta hazırlama görevini ise sanat alanındaki söylemler üstlenir. Millî uyanışın ve kimlik inşasının sağlanması esas çerçevesinde kaleme alınan eserlere “İstanbul’a karşı Ankara ve yeni kurulan hükümetin olumlanması, Türk tarihinden destansı savaş hikâyeleri, savaş sonrası yaşanan ahlaki çöküntü, sıradan insanların hayatları, iş ve işçi problemleri” (Koçakoğlu, 2017: 296) konu olarak girer. Sosyal meseleler arasında işçinin varlığı ise çoğunlukla birbirine bağlı iki sebepten ileri gelir. İlki, devletin kalkınma odaklı yaklaşımında kapitalizmin etkinleşmesinin önüne geçilmesi arzudur. Zira bir tarafta savaş ve işgalleri fırsata çeviren tefeci sermayesinin, öbür tarafta yıpranan, mülksüzleşmeye başlayan ve işçiliğe sürüklenen halkın bulunması, iktisadi temelli bir çatışma ortamını yaratacaktır. İkinci sebep, söz konusu çatışma ortamının çıkış/ kurtuluş öğretisi olarak toplumcu gerçekçi anlayışın Rusya ile eş zamanlı bir şekilde Türkiye’de yaygınlaşması yönündeki gelişmelerdir.

Sovyetler Birliği’nde Komünist Parti’nin sanat ve edebiyat hareketlerini kontrol etmek, edebiyat dergilerini yönlendirmek amacıyla kurduğu Tüm Rusya Proleter Yazarlar Birliği (RAPP), Lenin’in ölümünden sonra başlayan Stalin dönemi ve onun baskıcı yönetimi sırasında sanatı iktidarın emri altına almak ve böylece bir kamuoyu oluşturmak için harekete geçmiştir. Ancak Stalinci yönetim RAPP’ı bile kendi diktatöryel yönetim anlayışlarına uygun bulmadığı için kapatarak sanatın kontrolünü doğrudan partinin yetkisi içine almıştır. Parti ülkedeki farklı sanat anlayışlarını ve temsilcilerini tamamen sindirmek için daha sonra başka bir adım atmış ve 1934 yılının Ağustos ayında toplanan Sovyet Yazarlar Birliği Birinci Kongresi’nde alınan kararlar doğrultusunda Toplumcu-gerçekçilik adı verilen sanat anlayışı, partinin dolayısıyla da devletin resmî görüşü olarak kabul edilmiştir (Kacıroğlu, 2016: 34-35).

Marksist ideolojinin biçimlendirdiği realist tavrın ürünü olan toplumcu gerçekçilik, komünist partinin görüşü doğrultusunda ortaya çıkması ile siyasi/ ideolojik cephesi bulunan güdümlü bir sanat akımıdır. Sınıflı yapı ve kapitalizm ile mücadele ilkelerinin edebî sahadaki gösterim metodu olan bu atılımda “gerçek ve gerçeğin eleştirilmesi ile sınırlı kalınmaz; eleştirilen durumdan çıkış için bir yol

da gösterilir. Üstelik gerçek ve gerçeğin eleştirisi, teklif edilen yol'a göre şekillenir" (Çetişli, 2006: 86). Bu yol, işçilerin bir araya gelmesi, bilinçlenmesi ve sömürüye karşı harekete geçmelerini arzulayan, "Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!" (Marx ve Engels, 2015: 92) vasiyetini barındıran sloganik çağrıdır. Türk edebiyatının roman kanadında birleşme çağrısına kulak veren sanatçılar, eserlerinin şahıs kadrosunda yoksul kesim ve özellikle işçilere yer vererek uygulamada var olan sınıfların sözcülüğünü üstlenirler.

Küçük insan üzerinden sosyal adaletsizlik temini işleyen toplumcu gerçekçi yazın, sosyal ve siyasi değişim/ gelişmeler paralelinde, Sadri Ertem ve Reşat Enis önderliğinde başlayıp Köy Enstitüleri'nde yetişen yazarların aynı çizgiyi benimsemeleri ile ivme kazanır. Gözlem ve deneyimlerinden hareketle bu anlayış ekseninde yapıtlar ortaya çıkaranlar arasında Kemal Tahir, Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Orhan Hançerlioğlu, Samim Kocagöz, Kemal Bilbaşar, İlhan Tarus, Talip Apaydın'ın yanı sıra sendikacılıktan gelen Erol Toy ve bizzat işçilikten yetişen Hakkı Özkan gibi yazarlar dikkat çeker. Kurgusal düzlemde karşı güç ve tematik güç çatışmalarını yöneten-yönetilen, patron/ sermayedar/ işveren-işçi, ağa-köylü üzerinden belirginleştiren sanatçılar ezen-ezilen sorunsalı bağlamında sömürü mekanizmasının her türlüsüne karşı çıkarlar. Özellikle sermayenin tahakkümünde makineleşme ile yeni bir biçim kazanan iş düzeninin kitleleri tüketiş ve çözülüşe sürüklemesi, eserlerin ön planındaki temel unsurdur ve bu durum, tarım, fabrika, yapı, maden, dokuma, deniz, matbaa gibi sektörlerden hareketle romanlarda yansıtılır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İŞÇİLERİN YAPI VE TEMA OLARAK MERKEZE ALINDIĞI TÜRK ROMANLARININ KİMLİĞİ

2.1. Görüntüsel Değişim: Çulluk

Türk romanında işçiyi ele alan ilk eser olan Mahmut Yesari'nin 1927 yılında yayımladığı *Çulluk*, İstanbul Cibali Tütün Fabrikası işçilerinden başkışı Murat'ın çocukluk aşkı Esmâ'ya kavuşma serüveninde başından geçenleri konu edinir. İki ana kısım altında yer alan toplam yirmi bölümden oluşan eserin ilk kısmında İstanbul, ikinci kısmında Murat'ın köyünde geçen olaylar anlatılır.

Otuz yaşında, yakışıklı, mert ve çapkın bir delikanlı şeklinde tanıtılan başkışı Murat, işçi olarak çalıştığı Cibali tütün fabrikasındaki genç kızların çoğunluğunun ilgi odağındadır. Sık sık farklı kadınlarla ilişkisi olduğu konuşulan başkışı, geçmişte kalan ancak vazgeçemediği çocukluk aşkı Esmâ ve işçi Münevver arasında ikilem yaşar. Acıma duygusuyla yakınlaştığı Münevver ile ilişkisi, ona ilgi duyan diğer kadınların düşmanca tavırlar alması ve iftira atarak işten kovulmasına neden olmaları ile sonuçlanır. İstanbul'dan ayrılıp köyüne dönmek zorunda kalan başkışı, Esmâ'yla iletişim kurabilmek amacıyla birçok kişiyle dostluk kurar. Esmâ'ya duyduğu ilgiye karşı olumlu cevap alamayınca onu zorla kaçırma planı kurup harekete geçer; ancak kızın dayısı ve adamları tarafından her ikisi de vururlar. Esmâ ölür, Murat sakat kalır. Köyde daha fazla kalamayacak olan Murat, hayal kırıklığı içinde köyden ayrılır ve Reji İdaresi'ne ait fabrikalardan birinde kapıcı olur.

Tanrısal/ hâkim bakış açısı ile kurgulanan eserde belirgin bir zamansal gösterge yer almaz. “Üç gündür”, “iki saat sonra”, “sonbahara doğru” gibi ifadelerle sunulan öykü zamanı, öyküleme zamanı ile bir arada ilerler. İstanbul (fabrika, ev) ve köy çerçevesinde gelişen olaylarda işçilerin çalışma şartları ve sahip oldukları imkânlar, yaşam alanlarının da belirleyiciliğini üstlenir. Fabrikada gerek üretim alanı gerek yemekhane, işçi sağlığını tehdit eder nitelikte, kirli, soğuk ve kasvetlidir. Münevver'in evinin anlatıldığı bölümde ise, güneş ışığından uzak, rutubetli yapı dikkat çeker. Fiziksel yetersizliklerin ön plana çıkartıldığı bu mekânlar, işçileri tüketen ancak yoksulluk kaynaklı yönelinen mecburi istikamet hâlinde kapalı-dar özelliktedirler. Eserin ikinci kısmının geçtiği köy, Murat'ın İstanbul'dan sonra kaçış yeri, sığınağı, Esmâ'ya kavuşmasını sağlayacak birleştirici güç

olarak olgusal anlamda açık-geniş mekân görünümündedir. Ancak olay örgüsünün Murat açısından felaketle neticelenen seyirinde, içinde barınılması ruhen mümkün olmayan, sıkıştıran, boğucu, kısıtlayıcı şekliyle kapalı-dar mekâna dönüşür.

Romanın başkişisi Murat, fabrika işçisi olarak tanıtılsa da aslında ağa babasından devraldığı genetik kodların etkisi ve eleştirdiği ağılık kurumunun diktatör yapısı içinde yetişmesi nedeniyle hüküm veren, istediğini elde etmeye çalışan, bu uğurda zorluğa başvuran bir kabadayıdır. Murat'ın zihnî süreçlerinin yardımcıları, başkişiyi tamamlayan ve onunla tamamlanan en yakın arkadaşı ve yoldaşı Hayri; entrik kurguda Murat'ın mücadele amacı ve tek gayesi Esmâ; başkişinin kendisine beslediği acıma duygusunu aşk belirtisi olarak algılayıp sürekli onunla evleneceği hayalini kuran Münevver; ağa konumu ile despotik kişilikte görünen, karşı güç temsilcisi babası İnce Efe Osman Ağa ise tekdüze kart karakterlerdir. Romanda Tevfik, Huriye Hanım, İshak Efendi, Bekir Efendi, Behire, Gözlüklü Hikmet, Sarı Emine, Halet, Şerife, Hacer, Şoför Aziz, Madam Sofya, Madam Harikliya, Dana Mehmet, Seher, Mustafa, Kara Yusuf Ağa, Hacı Kadir, Hoca Asım Ağa, Fatma Hanım vd. fon karakter olarak yer alırlar.

Sosyal eşitsizlik ve özellikle kadın işçiler arasında görülen yozlaşma temaları ile kent-köy çatışmasının birey ve toplum düzleminde anlatıldığı romanda, siyasi ve ekonomik sanayi politikaları bütün işçileri özelinde açıklanır. Aşk, ihtiras, iftira, cinayet gibi konular ile kadın-erkek ilişkileri çevresinde kurgulanan olay dizgesinde, devlet ve özel teşebbüslerin girişimleri arka planı oluşturur. Geçimini tütünle sağlayan üretici kesim/ köylü ile devletten aldığı yetki kapsamında yüksek vergiler dayatan Reji İdaresi arasında yaşanan çatışmalar, güç dengelerinin ve ekonomik yapıyı şekillendiren siyasi yaptırımların yansıması hâlinindedir. Reji İdaresi tarafından oluşturulan kolluk kuvvetleri ile kaçakçılık yapmak zorunda kalan köylüler arasındaki silahlı mücadele, kapitalist düzenin işleyişinin göstergesi niteliğindedir. Kaçakçıların olumsuzlandığı eserde işçiler, köylüler, kaçakçılar, işverenler, işverenin adamları aracılığıyla ezen-ezilen ve sömüren-sömürülen bağıntısında güce dayalı sosyal mekanizmanın görünümüleri sunulur. Paraya dayalı olarak iktidarın şekillendiği ile ilgili göndergelere sahip eser, toplumcu gerçekçi romanın ilk örneklerindedir.

2.2. Tükenen Geleneksel Sistem: Çıkrıklar Durunca

Sadri Ertem'in yazdığı *Çıkrıklar Durunca* 1929 yılında Vakit Gazetesinde tefrika edilip 1931'de kitap olarak basılır. Numaralandırılmış dokuz bölümden oluşan eserde Kastamonu ili Bolu mutasarrıflığına bağlı Gerede bucağının köyü olan Adaköy'de yaşanan hadiselerin on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde yönetime karşı başlatılan direnişe ve başkaldırıya dönüşümü anlatılır.

Alevi köyü Adaköy’de halkın dinî bakımdan itibar ettiği Dudu ve Esmâ Bacı, Hz. Ali’nin bir gece Dudu’yu ziyarete geldiğini söyleyerek peygamberliklerini ilan eder ve köylülerin desteğini alırlar. Kendi çıkarları için insanları aldatan, inançlarını sömürerek güç ve menfaat devşiren Dudu’nun evi yıkılarak türbe yapılır. Avrupa’dan gelen fabrika kumaşları karşısında tek geçim kaynakları, besledikleri keçilerden elde ettikleri tiftikleri çıkırıklarda işleyerek ürettikleri ürünlerin satılması olan yoksul halk için bu aldatmaca, ümit ışığı olur. Yöneten kesim tarafından ellerinden alınmak istenen çalışma anlayışları, Hz. Ali’nin buyruğunu iletildiğini söyleyen Dudu’nun “çıkırıkların boş kalmayacak” emri ile tekrar işlerlik kazanır ve kapitalizme karşı yerel mücadele verilmeye başlanır.

Dudu’nun önderliğinde kabul ettikleri yeni dinleri çerçevesinde hareket eden Adaköylülerin eylemi, vergiler/ zorunlu askerlik/ yoksulluk sarmalında ezilen ve tükenen Anadolu halkı tarafından örnek alınır. Devlet emrine itaatsizlik, suçluların saklanması, aklanması, barındırılması, özerk/ alternatif devlet tavrı gösteren bir yönetim biçiminin sergilenmesi gibi özellikleri ile başkaldırı niteliği kazanan bu direniş, diğer köylere de yayılır. Hz. Ali’nin sürekli zikredilerek Aleviliğin ön plana çıkartılması neticesinde olayların seyri, Sünni-Alevi merkezli mezhep savaşına dönüştürülür. Yöneten-yönetilen, kapitalist-ırgatlar/ rençber, ağa-köylü, emperyalist- halk, zengin-yoksul, yasa koyucu-yasanın yargıladığı, Sünni-Alevi çatışmaları ile etki alanı genişleyen olaylar sonrasında Adaköy’de başlatılan isyan bastırılır ve köydeki herkes öldürülür.

Dönemin siyasi, ekonomik yapısını, kişilerin geçmiş ve hâlde yaşadıklarını, geri dönüşler ve mekânsal sıçramalarla sunan hâkim bakış açılı anlatıcının bulunduğu eserde sosyal zamana ait, ‘Osmanlı’nın Yemen’e asker göndermesi’, ‘Sultan Abdülaziz’, ‘Reşit Paşa dönemi’ gibi vurguların oluşu, öykü zamanının on dokuzuncu yüzyıl olduğunu işaret eder. Romanın başında yer alan ‘elli iki sene evvel’ ifadesi ise tefrikanın yapıldığı 1931 yılından önceyi ve 1879 tarihini belirginleştirir.

Eserin olay örgüsünün şekillendiği mekânlar Adaköy, Gerede, Devrek, Mengen, Bolu, Kastamonu, İstanbul’dur. Bunlar içinde fiziksel özelliklerinin dışında olgusal anlam taşıyan Adaköy, çatışma unsurunu hazırlayan niteliği ile görünür. Alevi nüfus ve yerli üretim ile tanıtılan köyde, yönetim buyrukları, yoksulluk gibi etkenler, yaşayanların hayat şartlarını zorlaştırır ve ilk aşamada kapalı-dar mekân algısı yaratır. Ancak köylüler, kabul ettikleri yeni dinlerinin verdiği hükümler doğrultusunda hareket ederek burayı açık-geniş mekâna dönüştürürler. Sefalet içinde çırpınan köylülere umut ışığı, kaçak/ eşkıyaların sığınak yeri olan köy, özgürlük simgesi hâline gelir.

Romanın başkişisi, Dudu’dur. Adaköy’de yönetim ve Sıddıkzade tarafından oluşturulan yoksulluk düzeni hüküm sürerken bu tablo, köylülerin itibar ettiği Dudu’nun rüya görmesi ve kendisine dinî emir geldiğini söylemesi ile tersine çevrilir. O, peygamberliği ilan edilen bir direniş

öncüsü, başkaldırı tetikleyicisi kimliğiyle olay örgüsünün merkezinde bulunur. Kişiler dünyasında tematik gücü destekleyici vasıftaki Esmâ, norm karakterdir. Esmâ, Duda'yı bir süre sonra pasif hâle getirerek direniş kontrolünü ele alır ve çıkarları doğrultusunda eyleme yön verir. Yaşadığı değişim ve gelişmelerle boyutlu kişiliğe erişirken rolünün sınırlarını zorlayıp önü alınamaz bir güce dönüşür. Sıddıkzade ile eskiye dayanan husumetini ve üretim hususunda vurulan darbeyi birleştirerek köylülerin eyleme geçmesine yardımcı olan Hasan, tematik güç; devlete yönelen başkaldırının ilk basamağındaki Sıddıkzade ise karşı güç temsilcisi olan kart karakterlerdir. Tefeci, karaborsacı, tekeli tüccar olarak tanıtılan Sıddıkzade, köylüyü sömürerek zenginleşen kapitalizm uygulayıcısıdır. Bunların haricinde, isim, meslek veya unvanlarıyla tanıtılan köylüler, eşkıyalar, kaçaklar vd. fon karakterlerdir.

Romanda batıdan gelen ucuz sanayi malları karşısında yerli üretimin iflasını gösteren ekonomik sarsıntı işlenmiş de bunu hareket noktası kabul edip temayı 'çöküş' temelli yozlaşma olarak belirlemek gerekir. Eserde üretim yapısının bozulması, ithalat-ihracat dengesinin kaybedilmesiyle gelişen ekonominin çöküşü; Alevi-Sünni çatışmasının gerçekleşmesiyle toplumsal birliğin çöküşü; kapitalist anlayışın ortaya çıkarttığı tekeli zihniyetin etkin bir şekilde hüküm sürmesiyle sosyal denge ve ahlakın çöküşü; rejim baskısı ve maddi güç ekseninde hareket ederek işlerlik yetisini kaybeden bürokrasinin çöküşü gösterilir. Bu bağlamlarda yaşanan yozlaşmalar, kurgusal düzleme taşınarak sorunsal bir yaklaşımla ele alınır.

Eserde, geleneksel zanaatın yok edilip batı kaynaklı seri üretim mallarının ülkeye girişinin yol açacağı tahribatın boyutları Adaköy örneğinden hareketle sunulur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin üretim dinamiklerinden olan çıkırıkların gelişen sanayi teknolojisi karşısında direnemeyip kenara itilmeleri ile buradan geçimini sağlayan insanların kendi kaderlerine yön vermek adına yönetime başkaldırabileceğine, çok uluslu yapı içinde etnik ya da mezhepsel çatışmalar yaşanabileceğine de dikkat çekilir. Sanayileşme sürecinde kapitalizm ekseninde gelişen toplumsal işleyiş ve iş ilişkilerinde, halkın ancak kendi maddi çıkarları söz konusu olduğunda, yoksulluğa düşme durumunda harekete geçmesi ve bu aşamada gelen dinî emirlere duyarlılık göstererek başkaldırı ve direniş içine girmesi eleştirilir.

2.3. Çözülen Toplumda Kadın Olmak: Afrodit Buhurdanında Bir Kadın

Reşat Enis Aygen'in yazdığı *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* 1937 yılında yayımlanır. Roman sonunda yer alan 1935-1937 tarihleri, eserin bu tarih aralığında kaleme alındığına işaret eder. Üç safha altındaki elli iki bölümde, kadının çalışma hayatındaki konumu değerlendirilirken sanayileşen toplumda değişen iş ilişkilerinin yarattığı ahlaki çözülüş gösterilir.

Başkişi Yıldız, kocasının başından geçen kaza neticesinde görme yetisini kaybetmesiyle evin geçimini üstüne almak zorunda kalır ve fabrikada işçi olarak çalışmaya başlar. Eril tahakkümün kurallarını koyduğu iş hayatında çalışan kadına sunulan metreslik yahut ölüm seçenekleri arasında sıkışır. Başkişi, kendisinin, kocasının ve çocuğunun yaşaması için çaresizlik içinde önce metresliğe sürüklenir. İlerleyen süreçte Ankara'nın bürokrat kesimine kadın gönderen gizli bir teşkilata girerek resmî ve elit bir hayat kadını olur. Bu dönemde Yıldız'ın karşılaştığı yedi farklı kadın örneğinde düşkünlüğün ayrı görünümleri sunulur. Bir müddet sonra ailesinden kopan başkişi, yaşadığı hastalık nedeniyle iş ruhsatını da kaybeder ve Zonguldak'ta bir pavyonda şarkıcılık yapmaya başlar. O sırada aynı bölgedeki maden ocağında eski kocası Osman ve oğlu Engin de çalışmaktadır. Yıldız, kim olduğunu bilmediği oğlu Engin ile pavyonda ensest bir ilişki yaşanmaya başlar; durumu fark eden Osman, oğlunu ve kendisini öldürür.

Hâkim bakış açılı anlatıcının aktardığı olaylar sıradizimsel seyirdedir. İçerikte yer alan 'İtalya-Habeşistan' gerilimi 1935 yılında yaşanırken roman sonuna düşülen '1935-1937' notu da bu bilgiyi destekler nitelikte olup öyküleme zamanını belirginleştirir. Öykü zamanı, Engin'in (Kaya) doğumu ve ölümü arasındaki hemen hemen yirmi yıllık süreyi kapsar.

İş hayatının görünümünün İstanbul, Ankara, Zonguldak şehirlerindeki fabrika, genelev, maden ocağı üzerinden sunulduğu romanda kullanılan mekânlar, kapitalist sömürünün bireyi düşkünlendirdiği, yok ettiği, yoksulluk pençesindeki karakterlerin çaresiz bir şekilde bulunmak mecburiyetinde oldukları kapalı-dar nitelikteki yerlerdir.

Eserin olay örgüsünün merkezinde bulunan başkişisi, Yıldız'dır. Çalışan kadının cinsel meta hâline getirilmesi, Yıldız üzerinden somutlaştırılır. Onun adım adım sürüklendiği bataklık serüveni, kurulu düzenin değiştirilemez yazgısını netleştirir. Başkişinin eşi Osman ve arkadaşı Melek, tematik güçte destekleyici kart karakterlerdir. Müzehher, sosyal hayatın farklılaşan yapısı içinde var olabilme mücadelesi veren Yıldız'ın fikirlerinin değişmesini sağlaması, onu hayat kadınlığı rolüne ikna etmesiyle; Yahudi patron ve Sakallı kontrolör ise işçilerin maddi-manevi tükenişlerinde aktif rol oynamaları ile karşı gücü temsil eden düz/yalınkat kart karakterlerdir. Nüzhet, Memduha, Münire Hanım, Muzaffer, Mehmet, Nurten, Sabiha, Kerami, Coşkun, Ferit, Erifili, Serap, Kudret, Zehra, Cavidan, Muhsin, Kadriye, Ömer vd. fon karakterlerdir.

Sosyal adaletsizlik ve yozlaşma temaları üzerine inşa edilen eserde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk döneminde millî bir mefkûre olarak benimsenen kalkınma politikasının gerçekleştirim sürecinde yaşanan bireysel ve toplumsal tükenişlere ayna tutulur. Özel teşebbüsler tarafından emekleri ve bedenleri sömürülen insanların içine düştüğü/ düşmek zorunda kaldığı açmazların toplum düzeninin yozlaşmasındaki etkileri belirginleştirilir. Başkişi Yıldız ve diğer kadın karakterler ile örneklenen

çalışma hayatında kadını bekleyen tehlikeler ise, entrik kurgunun ilerleyişini sağlar. İkincil/ düşkün seviyeye getirilen kadınlar ve edilgen konumdaki erkeklerin oluşturduğu toplumda değer yitimi ve hayal kırıklığının kaçınılmazlığı öncelenir. Maddi ve manevi sömürünün, sıradanlaşarak yeni kabul görmeye başlayan düzen olarak anılması ise, bu yaşanan daha doğrusu yaşamak zorunda kalınanların yaygınlaşacağını işaret eder.

2.4. Eylemsizlik: Aganta Burina Burinata

Halikarnas Balıkcısı adıyla bilinen Cevat Şakir Kabaağaçlı tarafından kaleme alınan *Aganta Burina Burinata* 1946'da yayımlanır. Eser, büyük harflerle yazılan “AGANTA BURİNA BURİNATA!”, “ÇİNGİRAĞIN SESİ”, “MAHALLE MEKTEBİNDE”, “AKİBET AÇIK DENİZ”, “HAZİR OLUN FIRTINA GELİYOR”, “ARTIK DÜNYADA BİR BAŞINA KALMIŞ BİR DENİZCİ İDİM”, “DELİKANLILIK”, “A CANIM, YURT BAŞKADIR”, “KÖYLÜLER, ORTAKÇILAR”, “YİNE DENİZLERLE YÜZ YÜZE GELDİK”, “YAĞMUR DUASI”, “FIRTINA KABARIYOR” başlıklarını taşıyan on iki bölümden meydana gelir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2005 yılında hayata geçirdiği “100 Temel Eser” listesi kapsamındaki romanda genetik olarak deniz aşığı kimliğindeki Mahmut'un hayat serüveni çevresinde deniz işçiliğinin zorlukları ile denizciler, balık tüccarları, toprak ağaları, ortakçılar, zenginler, yoksullar arasındaki çatışmalar anlatılır.

Babası, amcası, dedeleri denizci olan başkişi Mahmut'un içinde dindirilemediği bir deniz sevdası vardır. Annesi ve babası ısrarla onu denizden alıkoymak isteseler de Mahmut fırsatını bulduğu her an denize koşar. Tanıştığı kişiler vasıtasıyla deniz bilgisini iyice arttıran başkişi, amcası Hakkı Reis'in gemisinde işe girer. Çektiği eziyetlere, kötü muameleye dayanamayıp memleketi Bodrum'a geri döner. Aracılar sayesinde toprak ağasının kızıyla evlenir ve mizacıyla zıt, aidiyet duyamadığı bir hayat yaşamaya başlar. Özgürlük karşısında sıkıştırılmışlık hissi, toprakta karşılaştığı sıkıntılar ve bitmeyen deniz sevdası ile birleşen başkişi geri dönmek üzere denizciliğe tekrar adım atar.

Kahraman-ben anlatıcı ile kurgulanan eserde sosyal zamana ait gönderme, 1911-1912 yıllarında yaşanan 'Trablusgarp Savaşı'dır. Savaş dönemini de kapsayan öykü zamanı üç-dört yıllık süreç iken öyküleme zamanı, olayların bitiminde gerçekleşir ve tarihi belirsiz bırakılır.

Romandaki olaylar Bodrum ve çevresinde geçse de dikkat çekilen iş ilişkileri deniz ve toprak üzerinden anlatıldığı için bunları kişileştirilmiş mekânlar olarak görmek gerekir. Mahmut'un aşk ile bağlandığı deniz, kendisini var ettiği, gerçekleştirme alanı fonksiyonuyla olgusal anlamda açık-geniş-ferah; toprak ise gaddar bir üretim sisteminin, kapitalist anlayışın, sömürünün açığa çıktığı, yok edici özellikte kapalı-dar görünümündedir.

Eserin kişiler dünyasında, olay örgüsünü aktaran, gelişim-değişim çizgisinde yaşadıklarını anlatan, sosyal ve ekonomik düzeni gösteren, kişileri tanıyan, tanıtan ve değerlendiren Mahmut, başkişidir. Mahmut'a deniz ve denizcilğe dair bilgiler vererek onun öğrenim sürecini tamamlamasını sağlayan Eskici Kirpi Halil Usta; toprak ve tarım ile bağ kurmasında etkili, saflık ve iyi niyetin örneği Dikdiğın Hüseyin Dayı, tematik güçteki kart karakterlerdir. Olayların akışına doğrudan etki eden karşı güç temsilcileri kart karakterler; Hakkı Reis, Zeynel Kaptan ve Ayşe'dir. Bu kişiler gerek denizde gerek toprakta sömürü düzeni kurup bunu işleten, değer sistemini tahrip eden özellikleriyle ön plana çıkarlar. Yine karşı güçte bulunup sosyal adaletsizliğı pekiştiren ancak olay örgüsünün gelişiminde rolü bulunmayan Müftü Abdülvahap Hoca, Topal Hoca, Nallıların Hacı Ağa, Kör Halit, Madrabaz Ragıp Ağa, Kazayak Hamit, Katırcıların Muhsin Ağa, İsmail Çavuş, Ahmet Ağa, Karakaşların Ferit Efendi; ara güç konumundaki Kozanoğlu Hüseyin, Kasım Efendi, Karamanoğlu, Molla Efendi, Zimba Yusuf, Nusret Ağa, Ateşoğlu, Fatma, Süleyman; başkişinin kendi olma serüveninin hazırlayıcısı ve yardımcısı, korkusuz, yiğit, başarılı, rol modeli ve ideal denizci figürü amcası Davut vd. fon karakterlerdir.

Özgürlük teması üzerine inşa edilen ve ismini denizcilik teriminden alan *Aganta Burina Burinata* eserinde, gerek deniz işçilerinin yer yer hayatlarına mal olan sorunlarını gerek toprak işçiliğinin problemlerini karşılaştırılarak paralel şekilde gösterilir. Diğer eserlerinde olduğu gibi bu romanda da kültürel mirasa ait malzemeyi aktarma ereğindeki Halikarnas Balıkçısı, insana dair olumlu düşüncüyü muhafaza ve süregelen çarpık anlayışları aynı düzleme taşır; gösterme tekniğini kullanarak dolaylı yoldan eleştirir. Denizde veya toprakta işçi olmanın benzer sorunları içerdiğine, her ikisinde de ezen-ezilen çarkının işçi aleyhine işlediğine, bu şekilde olağanlaşan sistemin değiştirilemeyeceğine dikkat çekilir.

2.5. Sentetik İlişkiler: Bereketli Topraklar Üzerinde

Orhan Kemal'in 1954 tarihi taşıyan eseri *Bereketli Topraklar Üzerinde* köylü-işçi-usta serüveninde tutunabilme, var olabilme mücadelesini ele alır. Numaralandırılmış otuz bölüme sahip eserin çatışma taraflarını patron/ ağa/ ırgatbaşı/ şehirliler ile işçi/ ırgat/ usta/ köylüler oluştururken manevi değerlerin maddi hazlar karşısındaki yok oluşu üzerinde durulur.

Sivas'ın Ç. köyünden üç arkadaşı İflahsızın Yusuf, Pehlivan Ali ve Köse Hasan iş zamanı trenle Çukurova'ya giderler. Dışarıdaki iş ortamından habersiz olan gençler ısrarla hemşehrilerinin fabrikasında çalışacaklarını düşünürler. Zor da olsa girdikleri bu yerde ırgatbaşının avanta alışına kızıp yapı işçiliğine geçerler. Köse Hasan rahatsızlanarak hayatını kaybeder, Pehlivan Ali âşık olduğu kadınla kaçarak tarla işçiliğı yapmaya başlar. Yusuf ise başladığı işe sıkıca sarılıp bunu

devam ettirir ve usta olur. Eserin sonunda üç arkadaştan hayatta kalan tek kişi olan Yusuf'un köye dönüşü gösterilirken yarı proleter kimliğin maddiyatı yücelten basit kaygıları örneklendirilir.

Hâkim bakış açısı ile kurgulanan romanda anlatıcı kapitalist anlayışın yoz bireyler hâline dönüştürdüğü kişilerin tükeniş serüvenlerinde sisteme yönelik eleştirel tavır takınır. Sıradizimsel şekilde ilerleyen olaylarda öykü zamanı 1940-1950'li yıllar arasında geçen bir yıllık süreci kapsar.

Fiziksel anlamda Sivas'ın Ç. köyü ve Çukurova'nın mekân olarak seçildiği eserde fabrika, şantiye, çiftlik gibi çalışma; barınak gibi yaşam(!) alanları olgusal nitelik kazanırlar. Karakterleri yok oluşa sürükleyen bu mekânlar, şehir/ gurbet üstyapısı içerisinde kapalı-dar yapıları ile görünürler.

Romanın başkişisi, tanımadığı şehrin bilmediği iş ortamı ve anlayışına boyun eğen; tutunabilmek/ ayakta kalabilmek, yaşadıklarını untabilmek, gerçekten kaçabilmek için cinselliğe sığınan; ancak hem ruhen hem bedenen makine düzeninin dişlileri arasında yitip giden Pehlivan Ali'dir. Sisteme uyum sağlayıp dönüşüm geçiren, değer yitimine uğrasa da yok olmayan İflahsızın Yusuf norm; sömürü sisteminin sahibi/ uygulayıcıları ağalar, ırgatbaşıları, Bilâl, Topal Ağa; bilinçli işçi tipleri Kürt Zeynel, Halo Şamdin, ustabaşı; sisteme erkenden yenilen Köse Hasan; cinselliği kullanarak var olmaya çalışan Fatma, kart karakterlerdir. Fon karakterler ise Hidayet'in oğlu, Lâz taşeron Rıza, Kılıç Usta, şantiye şoförü, Hayriye, Selvi, Aptal'ın kızı, Halo Cafer, Hürü, Senem Bacı, Kemal Cesur vd. şeklindedir.

Yozlaşma ve sosyal adaletsizlik izlekleri üzerine inşa edilen ve üç karakter üzerinden çok katmanlı sürecin anlatıldığı romanda Köse Hasan neredeyse hiç çalışmayıp işçiliğe geçmeden yaşam şartlarının olumsuzlukları nedeniyle hastalanarak ölür. Pehlivan Ali, özünü kaybetme noktasına gelir, bu sırada bir kaza geçirir ve ustalığa yükselemez. İflahsızın Yusuf ise, rol modeli olarak aldığı amcası ve ustasının yardımıyla iki aşamayı da geçip onlar gibi ustalığa yükselebilir; ancak ulaştığı bu noktada kaybettiği arkadaşlarının hatırasına kayıtsız kalarak değer yitimine uğrar. Eserde fabrika, tarım ve yapı işçiliği anlatılarak her kademeye sinen kapitalist anlayışın uğrattığı manevi tahribatlar kurgulanır. Üretimde güç, mevki ve parayla oluşturulan sömürü düzeninin kabul görmesi gereken bir anlayış olduğu görüşü eleştirilirken bunun birey ve toplum bazındaki etki alanı da işaret edilir.

2.6. Sığılan Duyarlılık: Sağırdere

Kemal Tahir'in 1955 yılında yayımlanan *Sağırdere* romanı, "Düğün" ve "Gurbet" başlıklarını taşıyan iki ana bölüm altındaki on iki alt bölümden oluşur. Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar*

Üzerinde eseriyle büyük benzerlikler gösteren roman, köyden iki arkadaşın kendilerini ispatlamak, para kazanmak için Ankara'ya gidip işçi olarak çalışmalarını anlatır. Köy-kent, zengin-yoksul ikilemleri üzerine kurgulanan eserde, kentte var olabilmenin yolu ya yapılan işte iyi olmak ya da sahtekâr olmak şeklinde gösterilir.

Çankırı Kurşunlu'ya bağlı Yamören Köyünde başlayan olaylar Ankara'da devam eder. Kulaksızların Mustafa ve Pelvan Vahit köyde çocuk olarak görülmelerine dayanamayıp şehrin yolunu tutarlar. Taş ocağına giren arkadaşlardan Mustafa, yaşı ve görüntüsü küçük olması dolayısıyla işten çıkarılır. Uzun uğraşlar sonunda Cemal Usta'nın yanına çırak olan Mustafa hem yapı işçiliğinden ustalığa geçer hem de dünya görüşü genişler. İnat ve ispat uğrunda atıldığı serüvende bilmediği bir şehrin insani hasletlere darbe vuran acımasızlığına şahitlik edip küçük dünyasını sorgulamaya başlayan Mustafa, köye dönüşünü kendine yakıştırdığı şekilde yaparak bozulmadan yaşamanın mümkün olacağını kanıtlar.

Hâkim bakış açılı anlatıcı ile kurgulanan eserde, köylülerin yol vergisine tabi tutulması ile ilgili bilgilerin verilmesi, öykü zamanının 1930'lu yıllara ait olduğunun anlaşılmasını sağlar. Yamören ve Ankara üzerinden anlatılan olaylarda köy-şehir, memleket-gurbet çatışmaları işlenir. Mustafa ve Vahit için köy, çocukluk algısından sıyrılamayacakları, kendilerini gerçekleştirme önünde engel teşkil eden kapalı-dar mekân özelliğindedir. Ankara ise, başka'laşan insanların bozuk düzen yarattıkları, rant alanı hâline getirilen, var olma savaşlarının verildiği, tekdüze, ruhsuz, kuşatıcı niteliklerde kapalı-dar bir mekândır.

Romanın başkişisi, bireysel kimlik kazanma gayretindeki Kulaksızların Mustafa'dır. Onun büyüdüğünü göstermek adına giriştiği çalışma sürecinin nihai hedefinde köyünde itibar görme arzusu bulunur. Başkişinin amacına ulaştığı bu serüveninde yönlendirici, destekleyici rol modelleri ağabeyi Murat ve ustası Cemal, tematik gücün temsilcisi kart karakterlerdir. Emek gözetken, yetkin, yetişmiş yapıları, dürüst kişilikleri ile gösterilen, bilinçli işçi tipinin örnekleri Murat ve Cemal, iş hayatı/ ilişkileri, köy, köylü vb. konularda yaptıkları yorum ve değerlendirmelerle yazarın sözünü emanet ettiği kişilerdir. Gerek duygu/ düşünce/ yönlendirme yoluyla manevi gerek maddi sömürüye imza atan/ hizmet eden Topal İsmail, Yakup Ağa, Hocaların Hakkı, Nail, Reşit Hoca, yol inşaatındaki kâtip, Gurbetçi Ömer, Rıfat Efendi ile mülksüzlüğüne çare bulma çırpınışları boşa çıkan, tekdüze nitelikteki Pelvan Vahit, karşı güçte yer alan kart karakterlerdir. Ayşe, Güldane, Selahattin Bey, Ali Bey, han sahibi, bakkal, işsizler, işçiler, köylüler vd. ise fon karakterler arasında bulunurlar.

Yozlaşma ve kimlik kazanımı izleklerinin öncelendiği romanda köy, köylünün durumu, kent, rençber, işçi, usta görünüşleri sunularak çalışma hayatının zorlukları anlatılır ve düşkünleşen insanlar üzerinden kolay yoldan para kazanma hırslarının felaketlere yol açacağı tezi gösterilir. Yeni

düzenin torpil, rüşvet, adam kayırma, sahtekârlık, hırsızlık gibi işleyişleri içinde yozlaşmayanın, özüne sadık kalanın kazanacağı görüşü savunulur.

2.7. Çözumsuzlüğe Dönüşen Çıkış: Sarı İt

Reşat Enis'in 1968 yılında yayımlanan *Sarı İt* romanında işçilerin haklarını sözde savunma görüntüsünde kurulan, patronların/ sermayedarların/ yöneticilerin çıkarlarına hizmet eden sendikalara karşı direnişi anlatılır. Dört ana bölümden oluşan eserde, sarı sendika olarak ifade edilen bu kuruluşların başında bulunanlara söylenen “yellow-dogs” tanımlaması ile ironik bir adlandırma tercih edilir.

Gazetede çalışan başkışı Selim Reşit, patronunun bir yazısı nedeniyle suçlu gösterilip hapis yatar. Tahliye sonrası siyasi fikirleri nedeniyle geçimini sürdürebileceği daimi bir iş bulamaz. Çeşitli sendikalarda görev olsa da çalıştığı kurumların temel vazifelerini yerine getirmemesi nedeniyle buralardan da ayrılır. Arkadaşlarıyla işçinin bilinçlendirilmesini misyon olarak belirledikleri bir sendika kurarlar. Faaliyetleri doğrultusunda başkışının ikinci eşi Aysima'yı işleyişini öğrenmek üzere başkışının oğlunun sahibi olduğu fabrikada görevlendirirler. “Sarı it” konumundaki oğul ve eşinin evlenmesi ile başkışı bireysel olarak kaybetse de işçiler lehine haklar elde edilir. Böylece başkışının savunduğu dünya görüşü, en azından belli bir bölgede geçerlilik kazanır.

Hâkim bakış açılı anlatıcının yer aldığı romanda kişilerin tanıtılması, olayların açıklanması için yapılan geri dönüşlerle zaman derinleştirilir. Cumhuriyet'in geçmişte 1960 ihtilaline yardımcı olması, olay örgüsünün seyri esnasında bir sendika başkanının ‘1964 model Pakar’ araba ile görülmesi gibi bilgiler ve öyküleme zamanındaki eş süremlilik ışığında öykü zamanının 1963-1968 yılları arasındaki hemen hemen dört-beş yılı kapsadığı tespit edilir.

Çeşitli vesilelerle Ankara, İzmit, Kayseri'den kısa süreli görünümeler sunulsa da eserdeki ana mekân, şehir boyutunda İstanbul ile iş ve yaşam alanları cephesinde fabrika, atölye, gecekondu mahalleleridir. Olgusal anlam ve değer taşıyan bu yerler, ‘Emekyemez çıkmazı’ gibi ironik göndermelerle işçilerin sömürü sistemindeki konumlarını yansıtan kapalı-dar nitelikli mekânlardır.

Romanın başkışısı, ilkelerinden taviz vermeyen, kendini işçileri bilinçlendirme yoluna adayan, sınıfsal kazanımları bireysel değerlerden üstün tutan Selim Reşit'tir. Bilgi, görgü ve etik ile donatılan başkışı, idealize edilen modern işçi/ sendikacı tipidir. Sömürülen bir işçi iken hak arama mücadelesi çerçevesinde sendikacılık yapmaya başlayan, kapitalist patronun oyununu bozmak için görevlendirildiğinde patronu ile evlenen, başkışının ikinci eşi Aysima ise işçiler adına amacı

gerçekleştiren, boyutlu bir norm karakterdir. Selim'i hem düşünsel hem eylemsel süreçlerde destekleyen, yönlendiren; işçilerin sınıf konumunda var olabilmesi için mücadele veren öğretici rol model Cumhur, tematik gücün temsilcisi olan bir kart karakterdir. Eserin karşı güç konumundaki kart karakterleri, sosyal bozukluğun yerleşmesine hizmet eden, genelde; patronlar, sarı sendikacılar, avukat/ yönetici/ amir/ kapıcı gibi düzen sürdürücüleri, özelde ise başkışının oğlu Fuad'tır. Patron olduktan sonra Bener ismi ile tanınan, 'Sarı İt' adının taşıyıcısı Fuad, kapitalist bir işverendir. Macide, Müzehher, Hüseyin, Raif, Cemil, Veysel, Ömer, Fikret, Nurdanur, işçiler vd. ise fon karakter kategorisindedirler.

Afrodite Buhurdanında Bir Kadın eserinde olduğu gibi zorlama tesadüflerin bulunduğu *Sarı İt* romanında da Marksizm'in bilinçli işçi sınıfı yaratma ideali tez ve izlek olarak sunulur. Eserde, kurguda kullanılan aşk ve sefalet içindeki insanların kentleşme ve sanayileşme ile kuşatılan yaşamlarının trajik anlatımları dikkat çeker. Sosyolojik ve siyasi göndermeleri de bulunan metinde ideolojik düşüncelerin olanlar/ yaşamın gerçekleri ile karşı karşıya geldiğinde farklılaştığı ve yeni bir kalıba evrildiği görülür.

2.8. Hak Arayışından Cezaya: Grevden Sonra

Hakkı Özkan'ın yazdığı, ilk baskısı 1976 yılında yapılan *Grevden Sonra* romanı Milliyet Gazetesi Roman Yarışması'nda Mansiyon Ödülü almaya hak kazanır. Kendisi de bir basın işçisi olan yazar, eserini bilinçsiz işçilik/ karaborsacılık/ partililik-faizcilik ile bilinçli işçilik/ yoksulluk/ gecekondulaşma üzerine kurgular.

Basım işçisi Nuri, A. şehrindeki eski işyerinde arkadaşlarıyla beraber haklarını korumak adına grev düzenler. İşçiler arasındaki çözülme, grevin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olur ve sadece başkışı Nuri işten atılır. İstanbul'a gelip makinacı olarak çalışmaya başlasa da eski günlerinden gelen dedikodular peşini bırakmaz. Adı solcu, komünist, grevci olarak duyurulan Nuri, hiçbir olaya katılmasa da bilinç sahibi olmayan işçilerin kumpas ve fesatlıkları yüzünden işyerinde huzur bulamaz. Yoksulluk döneminde greve, sendikaya olumsuz gözle bakmasına rağmen daha sonra bilinçlenmemiş, bir olamamış, şahsi menfaatlerini ön planda tutan işçilerin partizan anlayışla işlerini yürütme çabalarına karşı direnmeyi, eyleme geçmeyi görev edinir.

Hâkim bakış açılı anlatıcı ile kurgulanan romanda başkışının tanıtılması için başvuru geri dönüş ve özetleme teknikleri anlatılan zamanı derinleştirse de, öyküleme zamanı ile eş süremli ve kronolojik şekilde ilerleyen öykü zamanı 'Ertesi gün', 'o sabah', 'Cumartesi akşamı' gibi ifadeler arasına hapsedilerek muğlak bırakılır.

Eserdeki mekânları, A. ve İstanbul şehirleri üzerinden işyeri (basımevi) ve yaşam alanı (gecekondu) oluşturur. A. şehri ve İstanbul'daki basımevi, Nuri için işsizlik sürecinin, solcu ve komünist yaftaları ile ötekileştirilme aşamasının, huzursuzlukların mekânları hâlinde, kapalı-dar niteliktedirler. Nuri'nin, ev sahibinin keyfi davranışlarının tahammül edilemez noktaya erişmesi nedeniyle yapıp taşındığı gecekondu, dış dünyaya karşı sığınak vazifesi gören açık-geniş bir mekândır.

Romanın başkişisi, grev süreci ve sonrasında yaşadığı, tutunma mücadelesi veren Nuri'dir. Fikir ve eylemlerinin toplumsal baskıya maruz bıraktığı başkişi, sınıf kaygısının şekillendirdiği bilinçli bir anlayışla, hem kendisinin hem de diğer işçilerin sosyal ve ekonomik anlamda var oluşlarını sağlama gayretindeki tematik gücün temsilcisidir. Nuri ile aynı kaderi paylaşan, inandığı değerler uğruna işsiz kalan ancak kurulu düzen içinde düşüncelerini şahsi çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendiren, boyutlu yapıdaki Fehim, norm karakterdir. Başkişinin bireysel başlattığı mücadelesinde sessiz bir destekçi Yağtulumu, haksız işleyişe tepki göstermeyen, gizli kalan, gerekli atılımı gerçekleştirilmeyen yapısı ile düz/ yalınkat olarak kart karakterdir. Nuri'nin çatışma hâlinde bulunduğu, sosyal dengeyi bozan Şef Cemil, Kenan Usta, Müdür, Faizci Mustafa, Karaborsacı Mitat karşı güç konumundaki kart karakterlerdir. Fon karakterler ise, Nuri'nin karısı, Sabahat, Eskici Rüstem, Melahat, Mürettip Sülo, Çingene Fuat, Ahmet vd. şeklidir.

Ötekileşme ve tutunma temaları etrafında şekillenen *Grevden Sonra* romanında anayasal bir hak olmasına rağmen güç dengeleri tarafından onaylanmayan grev, sömürenlerin çıkarlarını korumaya hizmet eder. Grev yaptığı için hem birlikte mücadele ettikleri hem de mücadelesinin hedefinde olanlar tarafından cezalandırılan başkişinin kaybetmesi, haklı olmanın değil haklı çıkmamanın önem kazanmasının ve mevcut sistemin otorite/ iktidar lehine şekillenmesinin göstergesidir. Günlük çıkarları elde ederken kaybettiğini fark edemeyen fırsat ve rant düşkünü bilinçsiz işçiler, devrin adamlarının piyon olarak kullandıkları nesnelere dönüşürler. Yaşadıkları değersizleşme, maddi çıkarları için verdikleri tavizlerin sonucudur.

2.9. Uyanış Sürecinin Sancısı: Gözbağı

Erol Toy'un 1977 tarihi taşıyan romanı *Gözbağı*, fabrika müdürleri/ patronlar/ sarı sendikacılara karşı işçilerin verdiği mücadeleyi ve işçi bilinçlenmesini ele alır. Eser, "TARİH ZİNCİRİNDEKİ BAKLALAR", "YABANCILAŞMA", "BÜTÜNLEŞME" başlıklarını taşıyan üç ana bölüm altındaki toplam on sekiz alt bölümden meydana gelir.

Tramvay idaresinde işçi olarak çalışan başkişi Hüseyin bir grev sonrası gözaltına alınır; nezarethanede konuşma fırsatı bulduğu grev yürütücüsü Cezmi Baba'nın düşünceleri ile bilinçlenme

yolunda ilk adımlarını atmaya başlar. Dışarı çıktıktan sonra iş bulamayıp günlerce aç gezen başkişi sonunda bir inşaat ameleliği işine girer. Çalıştığı inşaatın maddi sıkıntılar nedeniyle durması üzerine elinden geldiğince burayı korumayı kendisine vazife bilir ve bu yolla inşaat sahibinin güvenini kazanır. İnşaat zorluklara rağmen tamamlandığında önce atölyeye ardından fabrikaya dönüştürülünce Hüseyin de burada çalışır. Yıllar sonra fabrika büyüyüp inşaat sahibinin ‘baba’ kimliği yavaş yavaş ‘patron’a evrildiğinde Hüseyin ve beraberindekiler haklarını elde etmek için grev kararı alırlar.

Hâkim bakış açılı anlatıcının yer aldığı eserde sosyal zamana ait göndermeler, öykü ve öyküleme zamanlarının belirlenmesine yardımcı olur. Romanın kurgusal düzlemi İstanbul Tramvay Şirketi grevi ile başlarken grev kırıcılarının başında Vali Muhittin bulunur. Söz konusu grev nesnel zamanda 7 Ekim 1928 yılında yaşanır, dönemin İstanbul Valisi ise 1928-1938 yılları arasında görev yapan Muhittin Üstündağ’dır. Eser içinde 1963’te gerçekleşen Kavel işçileri grevine değinilmesi sıradizimsel seyri; sonunda geçen ‘Kıbrıs olayı’ ifadesi, 1974 yılını açığa çıkarır. Böylece öykü zamanı, 1928-1974/5 arasındaki dilimi kapsar. Anlatıcının kişileri tanıtırken başvurduğu geri dönüşlerde zaman genişletilir. 1928’de yetmiş beş yaşında olan Cezmi Baba’nın okul yıllarına yönelik yapılan zaman sıçramalarında bahsedilen Fransızların imtiyazında İzmir-Kasaba demiryolu hattının inşasına başlanması, anlatılan zamanın 1865-1975 olarak tespitine imkân sağlar.

Romanın olay örgüsünün cereyan ettiği mekânlar İstanbul’daki cezaevi ve Nevres Bey’in fabrikasıdır. Hüseyin’in henüz on sekiz yaşında iken katıldığı grevde, grev öncüleriyle birlikte tutuklanarak girdiği cezaevi, Cezmi Baba ile tanışıp işçi, işçilik, sınıf, sosyalizm, emek-sermaye ilişkileri, kapitalist düzen gibi pek çok hususta teorik bilgiler edinmesini sağlar. Öğretici-rol modelinin yardımıyla bilinçlenme sürecinin fikrîsel aşamasını gerçekleştirdiği, ‘gözbağı’ nı atmasına yardımcı olan cezaevi, aydınlanma sağlamanı açısından olgusal bakımdan açık-geniş mekân hüviyeti kazanır. Olay örgüsündeki çatışma unsurlarını yaratan kişilerin görevli olarak bulunduğu Nevres Bey’e ait fabrika ise basit bir inşaat iken zaman içinde kapitalist statüye kavuşur. Hüseyin için korunması gereken ekmek kapısı niteliğindeki işyeri, uzun müddet açık-geniş mekân formunda kalsa da patron ve işçiler arasına giren yönetim kadrosunun sömürü faaliyetlerinin başladığı süreçte tüm işçiler gibi başkişi için de kapalı-dar/ labirent mekâna dönüşür. Emek karşılığının gaspı, siyasi söylemlerle yaratılan baskı ve ahlaki yozlaşmanın kısıcındaki fabrika, mücadelenin hedef objesi hâline gelir.

Eserin başkişisi, Hüseyin’dir. Hayatının elli yıllık dönemi aktarılan Hüseyin’in vasıfsız işçilikten kitlelere yön veren, sınıfsal bilinç sahibi mücadele adamına dönüşümü anlatılırken Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi, ekonomik durumu, iş ilişkilerinde yaşanan değişimler de gösterilir. Genç yaşta başladığı çalışma yaşamında sergilediği olgun duruşu terk etmeyen, işinde gösterdiği başarı ve haksızlığa karşı eyleme geçen yapısı ile Hüseyin, ideal bir modern işçi tipinin temsilcisidir. Baba/

ağabey özellikleri gösteren işveren kimliği, işyeri büyüdükçe değişen ve kapitalist patrona dönüşen Nevres Bey, emek-sermaye çatışmasının merkezine yerleşen, sömürü sisteminin sahibi konumunda, boyutlu bir norm karakterdir. Kapitalizmin yerleştiricisi veya uygulayıcısı olarak işçilerle çatışma hâlindeki karşı güçlerden Vali Muhittin Bey, Mösyö Hindorf, Cevdet Kerim Bey, Personel Müdürü Sabih Bey, Ustabaşı Selim, Rıza, Fehmi Çok, Genel Müdür Burhan Bey, çıkarlara hizmet eden kart karakterlerdir. Bunların haricinde, Halil Bey, Basri Kalfa, Sivaslı, Çorumlu (Durmuş Ağa), Maraşlı, Antepli, Keşanlı Veli Onbaşı, Saliha, Sabri Usta, İbrahim, Huriye, Vedat, Ahmet, Oktay, Fatma, Salih Usta, savcı, polisler, askerler vd. fon karakterlerdir.

Romanın teması, isminde imlenen özgürleşme bağlamındaki özgürlük arayışıdır. Kapitalist uygulamalara karşı birliktelik duygusu ve bilinçlenme edimi ile harekete geçme; sınıfsal düşüncüyü yerleştirme ve köreltici, kuşatıcı, sınırlandırıcı ‘gözbağı’ndan kurtularak sınıfsal hürriyete kavuşma tematik zeminin oluşumundaki belirleyici unsurlardır.

Türkiye’nin sanayileşme/ fabrikalaşma dönemine ait verilerin gerçek tarih ile paralel aktarıldığı eserde, atölyeden fabrikaya geçiş süreci, toplumda meydana gelen sosyolojik değişimler, işçi kimliği oluşumu ve bilinçlenme yaşaması anlatılır. Sınıfsal ayrımların belirginleşmesinin merkezine yerleştirilen başkişi Hüseyin, işçi-işveren döngüsündeki eylemleri ile kendisiyle aynı kaderi paylaşan insanların temsilcisi olur.

2.10. Zorbalığa Dönüşen Sorumluluk: Ölümün Ağız

İrfan Yalçın’ın 1980 yılı Türk Dil Kurumu Roman Ödülü kazanan eseri *Ölümün Ağız*’nın ilk baskısı 1979’da yapılır. Numara ve isim taşımayan on beş ve “ARASÖZ” adlı üç bölümden meydana gelen romanda Zonguldak maden ocaklarında ‘mükellefiyet’ adı altında zorunlu çalışmaya tabi tutulan köylülerin yaşadıkları, düzen sürdürücüler ile köylü-işçilerin çatışması bağlamında kurguya taşınır.

İkinci Dünya Savaşı’nın siyasi ve ekonomik düzeni bozacak sonuçlarına önlem almak amacıyla 03.08.1944 tarihinde kabul edilip 11.08.1944’te Resmî Gazete’de yayımlanan 4648 sayılı kanun gereği köylü erkeklerle çalışma mecburiyeti getirilir. Eserde Recep Çavuş ve Anşa’nın oğulları Niyazi, Hasan, Niyazi’nin karısı Emine ve çocukları Ali, Fahri, Anşa’nın babası İbrahim Çavuş üzerinden bu dönemin işleyişi anlatılır. Devlet için çalışmayla ilgili sorunu olmayan köylüler, düzen sürdürücülerin -mühendis, ocak başçavuşu, bekçibaşı, mutemet, jandarmalar- insanlık dışı uygulamalarından şikâyet ederler. Düzen sürdürücülerin uç örneklerini teşkil eden Jandarma Komutanı Sekemen ve Bekçibaşı Veli Kavas, keyfi, şahsi ihtiras kaynaklı tutumlarını devletçilik, halkçılık adları altında gösterirlerken köylüler mal, ırz, namus, sonunda da can kayıpları yaşarlar.

İkinci Dünya Savaşı yıllarını anlatan eserde İbrahim Çavuş'un anlattıklarıyla 19. yüzyılın sonunda maden işçiliğine dair bilgiler de bulunur.

Romanda hâkim bakış açılı anlatıcı yer olsa da bazı bölümlerde olay örgüsünden etkilenen figürler, yaşananları kahraman-ben bakış açısı ile aktarırlar. Laz işçi, düzene isyan edip jandarmalar tarafından dövüldüğünde başından geçenleri aktarırken; Niyazi, karısı Emine kaçırıldıktan sonra ona karşı hislerini anlatırken; İbrahim Çavuş, madene girdiği yedi yaşından itibaren tüm hayatını özetlerken; Emine, jandarmalar ırzına geçtiklerinde duyduğu utanç ve intihar sürecinden bahsederken; Anşa, Niyazi öldürüldüğünde oğlunun anıları ile yas tutarken, anlatıcı bizzat kendileridir.

Sıkça kullanılan zaman sıçramalarıyla geçmiş ve şimdi arasında bağın kurulduğu eserde, ikinci dünya savaşı yılları, işçi mükellefiyeti kanunu, Paşa (İsmet İnönü) dönemi gibi sosyal zamana ait göndermeler yapılır. Buradan hareketle öykü zamanının, kanunun çıkması ve savaşın bitmesi arasındaki (3.8.1944-2.10.1945) bir buçuk sene olduğu anlaşılır. Yetmiş yaşındaki İbrahim Çavuş'un işe başlama yaşını yedi, işten atılma tarihini '30' olarak vermesi ile de anlatılan zaman 1875-1945 aralığında derinleştirilir.

Romandaki mekânlar Zonguldak'taki köy ve maden ocağıdır. Zorunlu çalışma emriyle maden ocağına sevk edilen köylüler, yönetim ve asayişte görevli kişilerin keyfi muamelelerine maruz kalırlar. Fiziksel bakımdan karanlık, kasvet içeren ocak, hem beden hem ruhen köylü-işçilerin tükenişe sürüklendikleri kapalı-dar ve labirent mekâna dönüşür. Buradan dış dünyaya yapılan kaçıştaki ilk hedef köy ise varoluşlarını anlamlı kılan sığınak niteliğinde açık-geniş yapıdadır.

Rolleri büyütülmeyen sıradan insanlarla kurgulanan, kişilerin konumu oldukça zor tespit edilen eserde başkişi, geri planda olmasına rağmen Anşa'dır. Zira, eşini, evlatlarını, gelinini, babasını, torunlarını koruma kollama mücadelesi veren Anşa'nın trajedisi anlatılır. Eşi madende öldüğünde cenazesini almaya çalışan, çocukları madenden kaçtığında saklanmalarını sağlayan, jandarmaya karşı gelinini korumak için dövüşen, yaşlı babasının senelerdir bakımını üstlenen başkişi, ailesinin yitip gitmesine engel olamaz. Recep Çavuş ölür, Emine intihar eder, Niyazi öldürülür, Hasan ocağa geri götürülürken kendisi de yaşadığı ağırlığı kaldıramayıp çıldırır. Anşa'nın oğulları Niyazi ve Hasan, olay örgüsüne bizzat etki eden, tematik güçte bulunan kart karakterlerdir. Kurgunun şekillenmesi, ailenin yok olması, onların ocaktan kaçıp köye sığınmaları ile başlar. Karşı güç konumunda, sömürü düzenini yansıtan kişiler; Jandarma Komutanı Sekemen, Bekçibaşı Veli Kavas, maden başçavuşu, mutemet, mühendis, kart karakterlerdir. Laz işçi, Recep Çavuş, Emine, Fahri, Ali, İbrahim Çavuş, Kamil, Mustafa, işçiler, köylüler vd. ise fon karakter kategorisinde değerlendirilmelidir.

Devletin verdiği yetkiyi kendilerini daha güçlü hâle getirmek, halkı ezip sömürmek için kullanan kişilerin insani talep ve ihtiyaçlara duyarsız kalarak toplum içinde eşitsizlik meydana getirmeleri, romanın sosyal adaletsizlik ve yozlaşma temalarını belirginleştirir.

Eserde devrin yönetim anlayışında köylünün hastalıklı köle/ esir muamelesi görmesi, onur ve gururunun ayaklar altına alınması, düzeni korumak, sürdürmekle görevli kişilerin halka insanlık dışı uygulamaları eleştirilir. Roman, son dönemini yaşayan Osmanlı Devleti ile savaş dönemindeki Türkiye Cumhuriyeti'nde işçi istihdamında izlenen politika gereğince zorunlu yarı-proleterlik örneklerini sunması bakımından da dikkate değerdir.

2.11. Kaygının Sürerliliğinde: Berci Kristin Çöp Masalları

Latife Tekin'in yazdığı *Berci Kristin Çöp Masalları* ilk baskısını 1984 yılında yapar. İsim ve numara taşımayan yirmi bir bölümden oluşan eserde köyden ayrılıp kentin çöplük bölgesine yerleşen insanların varoluş, ayakta kalma mücadeleleri anlatılır. Tek kişiyi merkeze koymaktan ziyade farklı karakterlerin genel, ortak sorunları; iş serüvenleri, ahlak yozlaşması (fuhuş, kumar, kıskançlık, gösteriş), etnik-dinî çatışmalar (Sünni-Alevi, Romanlar), batıl inanışlar ekseninde ele alınır.

Nereden geldikleri belli olmayan bir grup insan şehrin çöpünün atıldığı bölgeye gecekondular kurarlar. Önce doğa/ rüzgar, ardından yıkım ekipleri kondularını yerle bir ederek yıkarlar. Otuz yedi gün süren yap-boz, çöplük sahibinin yerleşimcilerle anlaşması üzerine sona erer. Ev kurarak varoluşun ilk evresini gerçekleştiren halk, farklı yerlerden gelerek ayrı gelenek-göreneklere sahip insanlar ile gittikçe kalabalıklaşan mekânı mahalle ilan ederler. Karşılaştıkları durumlara yeni batıl inanışlar da ekleyerek kendi düzenlerini oluşturan bu insanlar, iş ve işçilikle ilgili bilgileri etraftaki fabrikalarda çalışanlar sayesinde öğrenirler. Yeni kurulan, sahte mal üreten kondu fabrikalarda işe başlarlar. İşçiliğin hak arama mücadelesi olan grevlerin örneklerini gerçekleştirirler. Varoş bölgelerinin kaderi kabul edilen gençlerin para karşılığında çete saflarına katılması, kahvehaneler ve kumar oynama, fuhuş yapan kadınlar ve genelev olarak kullanılan dükkân evler de mahallenin bir parçası hâlinindedir. Vakıf bölgesi olduğu söylenen mahallenin yıkılacağı haberleri karşısında yeni yerleşim bölgeleri araştırmaya başlayan insanların bir kısmı buldukları yeni bölgeye yerleşip bir kısmı eski mahallelerinde kalırlar. Aynı aile içinde bile var olan bu ayrılıklar, maddi ve manevi parçalanmalara yol açar.

Hâkim bakış açılı anlatıcı ile kurgulanan roman, adında geçen 'masal' ibaresine uygun şekilde tasarlanırken zaman ve mekân belirsiz kılınır. 'Bir kış gecesi' başlayan olaylara ait öykü zamanı, 'Buzdolabı fabrikası' kuruluşu ve kitlesel göç dalgalarının yaşanması gibi çıkarımlardan hareketle kabaca 1960 sonrasını işaret eder denilebilir.

Eserin mekânı, aynı zamanda başkişisi, kişileştirilen bir mekân olan Çiçektepe'dir. Burası, insanların tutunma mücadelelerinin simgesel düzeyde karşılık bulduğu kondu evler ve kondu fabrikalar ile iş ve yaşam alanı hüviyetinde, anlamsal değerini yerleşimcilerden sonra kazanan hem fiziksel hem olgusal bir mekândır. Doğup büyüyen, nihayetinde ölen canlı gibi, hayat süreci ele alınan Çiçektepe, gelişim çizgisinde açmazı, çıkmazı, trajedisi gösterilen; kişileştirilmiş, ev sahipliği yaptığı kişileri etkileyen/ onlardan etkilenen, dönüşüm geçiren boyutlu karakter taşır. Çorak bir alan iken konduların gelişi ile doğumu; nüfusun artıp mahalle hâline gelmesi ile büyümesi; yozlaştırılıp terk edilişi ile yok oluşu/ ölümü gerçekleşen, insanlarda mekân düzeyinde açık-geniş'ten kapalı-dar'a uzanan algı değişimi süreci yaşattığında boyutluluğu görülür.

Kurgudaki norm karakter, işçileriyle birlikte çalışırken taşıdığı emekçi işveren görüntüsü zamanla değişen ve kapitalist patron/ işveren kimliğine erişen sömürü sisteminin sahibi Bay İzak'tır. İşçileri bilinçlendiren, direniş planlayıcıları Gülbey Usta ve Tacî Baba tematik güçte; kişileri bölgenin yozlaştırılmasında aktif rol oynayan, çete reisi Kürt Cemal ve kumarbaz Lado ile İzak'ın fabrikasındaki müdür, karşı güçte yer alan kart karakterlerdir. Romanın fon karakterlerini ise, hem meta hem yeni sentez kültür unsurlarının üreticileri, mahalle sakinleri ve Sırma, Şengül, Kibriye Ana, Trintaz Fidan, Güllü Baba, Çöp Bakkal vd. oluşturur.

Göç, tutunma ve yozlaşma izlekleri etrafında şekillenen eserde, mekân-insan ilişkisi bağlamında kendilerine bir dünya kurmak isteyen insanların gecenin belirsiz ve kaygılandırıcı ruh hâli ile konmak fiilinin geçiciliğindeki sarsıntıları arasında var olma mücadelesi anlatılır. Sürekli bir kaybetme korkusu ile tutunulan gecekondu mahallesinde değerler, alışkanlıklar, inançlar, davranışlar, ilişkiler, beklentiler çözülüş ve tükenişe uğrar. Bozulma ve yozlaşmanın bireysel ve toplumsal ötekileşmeye uzandığı bir sosyal ortamda insana ve insan ait değerlere dönük tehditler baskın gelir. Bu yönüyle kurgu, sanayileşmenin türettiği gecekondu mahalleri ile kente eklenilen yeni yaşam alanlarının panoraması hâindedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK ROMANINDA İŞÇİ KATEGORİSİNİN GÖRÜNÜMÜ

3.1. İşçilerin Çalışma Alanı Bağlamında Dağılımı

Gelişimini hâlen sürdürmekte olan bir ülke niteliğindeki Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden devraldığı her alanda kalkınma misyonunu ilk dönemlerinden itibaren devam ettirme gayreti içindedir. Savaşlar sonrası bölge ve dünya üzerinde söz sahibi ülke olma arzusu, canlı, güçlü ekonomi parolası, stratejik konumla birleştirildiğinde kesintisiz yenileşme zorunlu hâle gelir. Gerek millî sermayeyle gerek yabancı yatırımcılar sayesinde girilen üretim faaliyetlerinde işçi ve makineleşme odaklı üretim anlayışı kabul görür. Bu bağlamda sanayi çağını yakalamak adına kurulan fabrika; ülkeye yeni çehre oluşturmada yapı/ inşaat; öz kaynakların kullanımını etkin kılmak için tarım, deniz ve maden; geleneksel malzemenin modernizasyonunda basım ve dokuma işçilikleri ile gerçekleştirilen gelişim ve dönüşüm, yaşamsal devinimlerin yansıtıldığı edebî metinlerde de yer alır.

3.1.1. Fabrika İşçileri

Teknik icatların kullanım alanlarının yaygınlaşması sonrası geliştirilen endüstriyel faaliyetler, seri üretime dayalı büyük ölçekli yatırımlar ile en önemli çıkışı yapar. Her toplumun geleneksel zanaat sisteminde ortaya çıkardığı küçük üretimin yerine daha hızlı, daha ucuz ve daha fazla ürünü piyasaya süren bu sistemde asıl hedef mümkün olduğunca çok artı ürün oluşturmaktır. “Küçük üretimin amacı (zanaat üretimi ve tarımda küçük üretim), tüketimdir (tüketim için üretim); kapitalist üretimin amacı ise kârdır (üretim için üretim)” (Özgür, 1975: 19). Temelinde hayatı kolaylaştırma ve hızlandırma düsturu yatan makineler sayesinde başlatılan bu yeni tarz üretim, sermayenin geri kazanımıyla başlayıp sınırsız kâra ulaşma noktasına gelene kadar her yolu mübah sayan bir anlayışı da beraberinde getirir.

Seri üretime dayalı büyük ölçekli yatırımların varlığı, insanın yerini alan makineye kutsallık atfedilmesine; henüz sanayileşmeyi gerçekleştiremeyen ülkelerin hammadde kaynağı ve pazar şeklinde görülmesine; toplumsal yapının ters orantılı olarak sıkışmasına; çalışanların tek tip ve değersiz yığınlar hâlini almasına neden olur. Dolayısıyla küçük üretimin başat unsurlarından zanaat

ustası ile köylü ve vasıfsız işçi arasındaki ayrım ortadan kalkar. “Sanayi devriminin çıkış noktası olan makine, tek bir aleti kullanan işçi yerine, çok sayıda benzer aletleri çalıştıran ve gücünün biçimi ne olursa olsun tek bir devindirici güç tarafından devindirilen bir mekanizmayı koyar” (Marx, 2011a: 363). Üretimi kişisel becerilerden devralan makine, işçileri eklentisi hâline getirerek nesneleşme serüvenlerini hazırlar. Pazarda satmak için değil kendi tüketimi için bile üretim yapamayacak duruma gelen, mülki araç gereçlerden yoksun bırakılan işçiler, kendilerini çalışma koşulları, süresi, iş yükü, üretim hızı işveren tarafından belirlenen bir yapı içinde bulurlar. Yaşamak için çalışmaktan başka çarelerinin olmayışları, onları sömürüye açık hâle getirir.

19. yüzyılda Avrupa’da yaşanan gelişmeleri yakından takip etmeye başlayan Osmanlı Devleti, gerek devlet eliyle gerek özel teşebbüslerle kurulan fabrikalarla yeniliklere kapısını aralar. Çoğunlukla gayrimüslimlerin imtiyazındaki bu fabrikalarda tütün, tekstil, züccaciye vb. ürünlerle günlük yaşamdaki; çuha, barut gibi malzemeler ile askerî alandaki ihtiyaçlara cevap verilmeye çalışılır. Ancak bu dönemde nüfusun büyük bölümünün merkezden uzakta köyde/ kırsalda olması, işçi bulunması yönünde en büyük engeli oluşturur.

Cumhuriyet’in ilanı ile kalkınmanın millî bir mefkûre olarak benimsenmesi, sanayi faaliyetlerinin hız kazanmasını zorunlu kılar. Bu yöndeki yavaş ancak sağlam adımlar, devletçilik ve halkçılık ilkeleriyle geliştirilmeye çalışılan Türkiye’de fabrikalaşma anlamında önemli girişimlere zemin hazırlar. Bunun yanında savaşların yıpratmış Anadolu, rant peşinde koşanlar açısından eşsiz ve bakir bir değerlendirme alanı yapılırdı. Mülksüzleşen ve artık küçük üretimin geçimlerine yetmeyeceğini anlayan köylüler şehirlere göç ederek sanayiye gereken emek ordusunu sağladılar.

Toplumsal bir inşanın yeni kabullerini edebî açıdan ele alan eserlerde fabrika işçiliğinin genel hatları *Çulluk* romanında Murat; *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*’da Yıldız, Osman, Mehmet, Melek; *Bereketli Topraklar Üzerinde*’de Köse Hasan, İflahsızın Yusuf, Pehlivan Ali; *Sarı İt*’de Aysima ve Müzehher; *Gözbağı*’nda Hüseyin merkeze alınarak sunulur.

Çulluk, Türk romanında işçileri anlatan ilk eser olması ve yaşanan dönüşümü kişi merkezli yansıması bakımından dikkate değerdir. Zamanlama bakımından konusu geç kalmış olarak nitelenmesine rağmen ekonomik sistemin bireyi ve toplumu yozlaşmaya sürükleyişine dönük alt yapıya sahip bir metindir. “Kasımpaşa Tersane işçileri toplumsal savaşım tarihimizin ilk grevini 1872’de yaparlar. Ne var ki romanlarımızda işçilerden söz açılması için 1927 yılını beklemek gerekecektir” (Naci, 2007: 199). Cibali Tütün Fabrikasında makinacı olarak çalışan başkışı Murat Çavuş, azim, hırs ve yeteneğiyle müdürün, yakışıklılığıyla tüm işçi kadınların dikkatini çeker. “Fabrikada onun gibi gayretli, bütün ruhunu vererek çalışan amele, çok azdı. Kadın meseleleri yüzünden kin bağlayanlar müstesna, bütün arkadaşları, hatta uzaktan tanıyan amele, mubassırlardan

müdüre kadar, fabrikada herkes ondan hoşnut, onu severdi” (Ç: 211). İşçiden çok yardımsever, dost, kabadayı görüntüsü veren Murat, otoriter ağa ailesinden ödünçlediği genetik mirasa uygun davranır. Sömürenlerin/ işverenlerin davranış kalıplarının göstergesi hâlindeki kabadayılık, işçi kategorisine aykırı bir durumdur. “Mahmut Yesari’nin, 1927’de, “işçi” diye bu iki kabadayıyı yazmasını olağan saymak gerek: O dönemde İstanbul’daki bütün işçilerin sayısı belki de Koç’un fabrikalarında bugün çalışanların sayısından da azdı” (Naci, 2007: 199). İşinde çok iyi olması zaman zaman yaptığı ‘kaytarmalara’ müsaade edilmesini sağlasa da iftiraya maruz kalarak fabrikadan atılmasını engellemez. Eserde patron, müdür, mubassır, bekçi gibi düzen koruyucularının yarattığı çatışma ortamından ziyade bilinçsiz, şahsi ihtirasların kurbanı olan işçilerin yaşadığı ve yaşattıkları ele alınır. Sınıfsal bir çatışma ortamının geleneksel yapı içerisinde bulunmayışının da etkisi ile henüz hissedilmeye başlanan kapitalist dönemde işçi dayanışması değil, kişisel hevesler ve istekler ön plana çıkar:

Bir yerli kapitalist gelişmenin ürünü olmayan, bir yerli burjuva sınıfının karşıtı durumunda bulunmayan ve Osmanlı devletinin yapısında zaten bulunmayan böyle bir yerli burjuvanın sömürsünü somut olarak hissetmemiş bu sınıf; eylemlerinde, bilinçlenmesinde, gelişme doğrultusunda bu özelliğinin izlerini taşıyacaktı (Sencer, 1969: 298).

Bu bağlamda kapitalist anlayışın yansıması, yalnızca işçilerin çalışmak zorunda kaldıkları zamanda belirgin kılınır: “Sabahları şafakla çıkıp, akşamları gün karardıktan sonra eve dönüyorlar, güneşi doğarken yolda, batarken yine yolda görüyorlardı” (Ç: 102). Romanda kendilerini sınırlayan çalışma saatlerine bağımlı kalarak tekdüze bir yaşam süren işçiler, döngüsel bir tükeniş teslim olduklarının farkında değildirler.

Afrodit Buhurdanında Bir Kadın romanının başkişisi, hariciye memurunun kızı olan Yıldız, Almanya’da doğar. Büyük harpten sonra memlekete dönerlerken geçirdikleri tren kazasında anne ve babasını kaybetmesiyle amcasının himayesine girer. On altı yaşındayken ‘izzetinefsine’ dokunularak kendisini rahatsız eden bir durum yaşar ve evden kaçarak bir avukat bürosunda sekreterliğe başlar. Avukatın zengin metreslik teklifini reddedip dokuma fabrikasına amele olarak yazılır. Burada tanıştığı romanın kart karakterlerinden Osman ile aralarındaki yaş farkına rağmen evlenir. Cinsel haz duyulan bir birliktelikten çok dostluk, dayanışma gerekliliğinin getirdiği bu evlilikte Osman, Yıldız için koruyucu ve arkadaş rolündedir. Osman’ın geçirdiği iş kazasından sonra zorunlu olarak geçimi üstlenen Yıldız, evlendikten sonra bıraktığı fabrikadaki işine geri dönmeye mecbur kalır. Zam konusunda görüşmek için yanına gittiği fabrika sahibi, Yıldız’a metreslik teklif eder: “kör kocasına, ona yaşamak hakkını bağışlaması için Yıldızın kendini feda etmesi, patronunun kucağına atılması lâzımdı” (ABBK: 72). Patronun teklifini reddeden başkişi, cezalandırılarak gece işçisi yapılır ve ücreti düşürülür.

Osman'a, devlet tarafından herkes gibi yükümlü kılındığı yol parasını ödemediği gerekçesiyle mahkemeden tevkif kararı gönderilir. Yıldız, bunun iptal edilebilmesi için lazım olan maddi gücü işverenin isteklerine boyun eğerek sağlayabileceğini anlayarak metresliği kabul etmek mecburiyetinde kalır. Bu sömürüye teslimiyet akabinde hem maaşı hem çalışma koşulları iyileştirilir:

“Kör kocasını, Osman'ı hapishaneden kurtarmak için yapacak başka bir şey kalmamıştı. Kızıl suratlı Yahudi patronun bütün isteklerini yerine getirdi” (ABBK: 84).

Eserde devrin çalışan her kadının değişmez yazgısı hâlinde gösterilen patronun gönlünü hoş etme durumu, işçi kadının cinselliği ile var olması ve cinsel obje olarak bedensel ve ruhsal tükenişe sürüklenmesidir. Olağanlaştırılan bu tavır karşısında sömürü yapan, sömürülen ve sömürüye tanık olanlar direnmez, herhangi bir tepki vermez, sadece kendilerine biçilen rolü yerine getirirler. Sistemin yazılmamış kurallarının uygulandığı Yıldız ve birçok kadının nesneleştirildiği bu akış, çalışma hayatının görünmeyen kabul dizgeleridir. İşveren için emrinde çalışan kişileri hem maddi hem manevi açıdan kullanma, sistemin kendisine verdiği haklardandır. Bu nedenle doğal olaylar sonucu uğradığı maddi zararları bile işçilerin maaşlarında kesinti yaparak onlara ödetir: “Osman, biliyor musun, geçenki kasırganın fabrikada uçurduğu kiremitleri, kırdığı camları da bize ödetecekler! (...) Herkesten bir lira kesilecek... Altı yüz amele çalışıyor orada... Birerden tam altı yüz lira... Halbuki zararın elli lirayı geçmediğini herkes biliyor” (ABBK: 81). Yıldız, fabrikadaki çıkan grev sonrasında bu konu ile ilgili olarak konuşmak istediği patronla arası açılınca alın teriyle para kazanabileceği bir iş aramaya çalışır, ancak başarı sağlayamaz. Başvurduğu tüm işyerlerinin sahipleri için o, cinsel bir haz nesnesidir. Emek ile birlikte beden/ etin de kiralandığı bu anlayış sisteminde yozlaşmış mekanizmanın “düşkün” olarak niteleyeceği gidişatına engel olamaz:

“Elinin emeği ve alnının terile kazanmak imkânının kalmadığını gören Yıldız, işte bundan sonradır ki, dişiliğini pazara çıkardı” (ABBK: 107).

Afrodite Buhurdanında Bir Kadın romanının kart karakterlerinden Osman, anne ve babasını kaybettikten sonra on üç yıl Zonguldak'ta bir madende, bunu takip eden dört yıl da İstanbul Haliç'teki en büyük dokuma fabrikasının yıkama dairesinde gece işçisi olarak çalışır. Fabrikada tanıştığı başkışı Yıldız ile evlendikten sonra eşinin çalışmasını istemeyip evin tüm yükünü üstlenir. Bu dönemde yaşadığı yoksulluğu ve fabrikanın ağır çalışma şartları altında tükenişini “Öyle bitkin, öyle yorgunum ki... öyle dermansızım ki Mehmet! Canlı cenazeye döndüm artık...” (ABBK: 11) sözleriyle dile getirir.

Kırkly yaşlardaki Osman, eğitimini tamamlamaya çalıştığı süre dışında tüm çalışma hayatında işçi kategorisindedir. O, patron, şef, kontrolör hatta bekçilerin işçilerin emeğini gasp edişini, hem

yaşadıkları hem de şahit olduklarıyla deneyimler. Ancak, geçim derdindeki bütün işçiler gibi çaresizce kabullenir. Güveneceği hiçbir kimsenin ve maddi gücün olmayışının doğurduğu köksüz/ dayanaksız olma hâli içinde tedirgin, kanaatkâr ve pasif bir kişiliğe dönüşür. Annesini ve babasını kaybettikten sonra maden kuyularında işçilik ile başlayan serüveninde fabrikada yaşadığı kaza neticesinde gözlerinin geçici olarak kör olduğu sürece kadar bilinçsiz bir teslimiyet içindedir. Yazgı ve talih ile örttüğü mücadele etme yetisini, eşinin cinsel sömürülüşünde gösterdiği tepkisizlik ile karanlık bir çıkmaz hâline getirir. Görme yetisini yitirmesine sebep olan olay sonrasında tedavi masraflarının karşılanmaması ve kendisine tazminat verilmemesi, iş sağlığı ve güvenliği konusunda tüm işçilerin içinde bulunduğu korkulu, garantisiz, belirsiz şartların yansımasıdır.

I. Dünya Savaşı'nın getirdiği sıkıntılardan en fazla etkilenen şehir başkent İstanbul idi. Savaşın sonra bir çok ordu mensubunun İstanbul'a dönmesi binlerce İtilaf Devleti askerinin 1918 Kasımı'ndan itibaren şehre yerleşmesi, Rusya'daki Bolşevik rejimden kaçan ve sayıları 200 bini bulan Beyaz Rus ve Wrangel ordusunun 1920 yılı başından itibaren İstanbul'da barındırılması, Batı Anadolu'daki Yunan zulmünden ve Kuva-yı Milliye baskısından kaçan yaklaşık 50 bin muhacirin başkente sığınması, Balkanlar'dan ve diğer kaybedilen bölgelerden İstanbul'a yönelik göçlerin de devam etmesiyle birlikte şehirdeki pahalılık, geçim sıkıntısı, asayişsizlik, her türlü bulaşıcı ve zührevi hastalık, işsizlik artmış gündelik yaşam alabildiğine zorlaşmıştır (Temel, 2002: 292).

Sosyal, siyasi ve ekonomik arka planı ile değerlendirildiğinde bu durum, 1. Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte İstanbul'da geçim ve iş sahibi olmanın en önemli sorunları arasında yer alması ile bağlantılıdır. Osman ile aynı fabrikada on yaşındaki kızıyla çalışan, verimli karısının ilaç masraflarına yetişebilme gayretindeki işçi Mehmet, patronun kendisine tehdit unsuru olarak gösterdiği 'iş bekleyenler' arasına katılmamak uğruna tüm gücüyle hizmet eder: "Fabrika kapısı önünde yağmur, buz demeyip bekleyen bir alay işsiz ameleyi sen de görüyorsun... Eşşekler gibi çalışmazsam, uysal olmazsam, patronun suyunca gitmezsem, pasaportumu elime verirler" (ABBK: 12). Geçim derdinin yarattığı kaygıyı, içinde buldukları tüm olumsuzluklara mazeret olarak gösteren işçiler, işverenin "işsiz bırakma/ işten atma/ işten çıkarma kozu" karşısında çaresizce boyun eğerler. Zira işyerinde meydana gelen göçüğün altında kalan Mehmet ve kızı hayatlarını kaybederken herhangi bir işte çalışmayan karısı da ilaç eksikliği, ev sahibinin sıkıştırması, bakkalın veresiye defterini kapatması gibi nedenlerle daha fazla dayanamaz ve ölür.

Eserdeki kart karakter görünümündeki kadın işçilerden Melek, "kusurları onlara hoş gösterecek kadar muhtaç" (ABBK: 55) yoksul bir ailenin kızıdır. Ailesi sofradan bir tabak eksilsin diye onu fazla kusurlu olmasına rağmen ilk kısmeti ile mecburen evlendirirler. Dayak, içki, küfür, baskı, hakaret, tecavüz ile donattığı ve her türlü duygusallıktan uzak, erkekliğini ispat gayreti içindeki eşinin kendisine uyguladığı bedensel ve ruhsal şiddete dayanamayıp evden kaçır ve kötü yola düşer. Ancak cilt hastalığına yakalanması, hayat kadını olarak çalışmasına engel olunca fabrika işçiliğine başvurur. İşe girme ve işini kaybetmeme aşamasında sistemin düzen koruyucularının başta cinsel olmak üzere birçok sömürüsüne uğrar: "Melek, ustabaşını iyi tanıyordu. Arada sırada, onu evine

kapatır, gönlünü hoş ederdi” (ABBK: 63). Eşi ile başlayıp kötü yola düştüğü dönemde devam eden geçim kaygısıyla bedeninin zorla kullanılması durumunu kanıksayan Melek, evde ve işte hatta bulunduğu her ortamda ‘hayat kadını’ rolündedir. Yıldız’ın hayat kadını olarak yaptığı Ankara seyahatleri sırasında, eşi Osman ve oğlu Engin’in para karşılığı bakımını üstlenerek fabrikadaki işinden ayrılır; eş ve anne rolünü yüklenerek hayatını devam ettirir.

Afrodite Buhurdanında Bir Kadın romanında fabrika işçisi olarak çalışan Yıldız, Osman, Mehmet ve Melek karakterleri aracılığıyla kapitalist mekanizmanın işleyişine dönük değerlendirmeler yapılır. Para, beden, sömürü, çıkar vb. merkezli ilişkilerin devreye girdiği sözde bir yeni(!)lik içinde yozlaşma ve ötekileşme, yaşamın her alanına siner. Fabrika işçilerinin ‘her kapıyı açan anahtar’ olarak görülen paraya, dolayısıyla onun verdiği gücü elinde bulunduranlara köleleştiği vurgulanır. Maaş karşılığı çalışan kadın işçilerden Yıldız ve Melek’in cinsel meta hâlinde kullanılması, metresliğin hem sömürülen hem de sömüren tarafından sorgulanmadan kabullenilmesi, toplumun bu tür yoz yaklaşımlara tepkisizliği kaotik bir düzenin egemen oluşunun yansımalarıdır. Ailenin geçiminden sorumlu baba konumundaki erkek işçi Osman’ın fiziksel ve ruhsal anlamda körleşmesi, bireysel açmazlar karşısındaki eylemsizliğinin sonucudur. Mehmet ise, ailesinin varlığını sürdürmesi için yapılması gerekenleri yerine getirirken tükenir ve sırtındaki yükün altında kalarak ölür. Değişen değer yargılarının ve devrin argümanlarının işçilerin hayatları üzerinden aktarıldığı eserde, fabrika işçileri örneği üzerinden aidiyetten, bağlılıktan, ahlaki hükümlerden yoksun proleterleşme süreci entrik kurgu düzleminde örneklenir.

Bereketli Topraklar Üzerinde romanında hemşehrilerine ait ve kendi şirketi zannettikleri fabrikada çalışmak için köylerinden çıkıp Çukurova’ya gelen İflahsızın Yusuf, Pehlivan Ali ve Köse Hasan’ın şehirde yaşamının ve mevsimlik işçi olmanın kuşatımındaki mücadeleleri anlatılır. Bilmedikleri ve hayalini kuramadıkları bu dünya, yarı proleter kimlikteki üç karakterin insani özlerini körelterek yozlaşmalarına yol açar. Belli bir dönemi kapsayan çalışma sürecinin başından itibaren işçilik, kentte köylü olma, kapital düzenin işleyişi ile yüzleşerek statülerini ve konumlarını fark ederler. Bilinçsiz bir uyanış içinde kentte ve fabrikada kendilerine yer aramaya başlarlar. Şehre geldikleri zaman hemşehri fabrikası önünde gördükleri iş bekleyen kalabalık karşısında kaygı içerikli bir şaşkınlık ve ümitsizlik yaşayan üç arkadaş, bir yolunu bulup ırgat olarak işe girerek sisteme katılırlar. Bir parçasına dönüşecekleri bu mekanik akışın ilk günlerinde aşırı çalıştırılmaktan ve bu duruma alışkın olmamaktan dolayı yorgunluktan bitap düşerler:

“Hiç kimsenin canı konuşmak istemiyor, karınlarını doyurup kafayı vurmaktan başkasını düşünmüyorlar, uykusuzluktan geberiyorlardı” (BTÜ: 86).

Bedensel zorluk ile birlikte onları rahatsız eden diğer durum ise, ırgatbaşına vermeleri gereken avantadır. “Rüşvet/ avanta gibi haksızlıklarla emeğin sömürülüşü ve aşağılama ile değerler dünyasına yapılan saldırılar” (Eliuz, 2009: 180) ile kuşatılan iş ortamı, tüketimi odağına alan kapitalizmin uygulanma sahalarındandır. Hazmedemedikleri sistematik uygulama karşısında haklarını aramak isterler: “Ben sizi kollayacağım. Neden? Baktım garipsiniz (...) vereceksiniz bana hak, ırgatbaşı hakkı!” (BTÜ: 69). Rüşvet düzenine uyum sağlamak istemediklerinin göstergesi bu tepkilerinin karşılığı, dayak yiyerek fabrikadan atılmak olur. Sulu kozada çalışan Köse Hasan, sulama makinesinde ıslanan pamuk kozalarını taşırken zatürreye yakalanır. Onu hastalıktan çok arkadaşlarının kendisiyle ilgili düşünceleri yıpratır: “Fabrika orası fabrika! Sen sen olacaksın, sımsıkı tutunacaksın işine. Hastalık neymiş?” (BTÜ: 98). Bakımsızlık, beslenme problemleri, sağlıksız barınma şartları, çevresindekilerin acımasız tutumları nedeniyle hastalıktan kurtulamayan Hasan, çok acıklı ve perişan hâlde hayatını kaybeder. Arkadaşları ile ilgilenmeyen Yusuf ve Ali, Lâz taşeronun şantiyesinde çalışmaya başlarlar. Romanda köyden kente çalışmak için gelen köylü-işçilerin çoğunluğunun karşı karşıya kaldığı şartlar üç karakter aracılığıyla yansıtılır. Barınma, beslenme, sağlık, güvenlik, hak gibi ayrıcalıkları olmadan yaşamak zorunda kalan işçilerin, çözülüş ve tükeniş içinde ötekileşerek nesnelleşmeleri aktarılır.

İşçiler aleyhinde eylemlerde bulunan sarı sendikalarla mücadelenin anlatıldığı *Sarı İt* romanında fabrika, haksızlıkların yapıldığı ve sömürü mekanizmasının işlediği bir ortamdır. Çalışanlar, bu mekânı ve mekânın koruyucusu sarı sendikaları, hak arayışlarının hedefine yerleştirirler. Eserdeki karakterlerden Aysima ve Müzehher, kendileri ve temsil ettikleri topluluk adına eylemlerde bulunmak hatta düzeni değiştirmek üzere görev alırlar. Müzehher, önce ünlü bir markanın ürünlerinin yapıldığı bir iş hanının altındaki dokuma atölyesinde çalışır. Burası, sahipleri tarafından vergi kaçırma niyetiyle açılan yasadışı bir iş yeridir:

Yüzlerce tezgâhın sahibi, dört adamdır gerçekte... diye konuştu Feriha; ama, yer altındaki taş hücrelere yerleştirilen tezgâhlardan her biri, bir başka adamın üzerinde görünür (...) Bodrum atölyelerin dokuduğu fantezi kumaşlara bir büyük ve ünlü fabrikanın damgası vurulur. Fabrika, bu dört adamındır işte... Vergi kaçıracak, devlete kazığın en sunturlusunu atma yolunu bulmuşlardır sizin anlayacağınız... (Sİ: 181).

Daha sonra Müzehher, Aysima ile birlikte kendi çıkarlarını gözetken patronun yönlendirmesiyle kurulan sarı sendikayı içten çökertmek adına bir fabrikaya optik kontrol servisine işçi olarak sızarlar. Buradaki işçilerden Nurdanur'un onlara verdiği bilgiler, çalışma ortamında işçilerin can güvenliğinin ve sağlığının umursanmadığı uygulamalar olduğunun göstergesidir:

“Mavi ampuller yanar bu odada, diyordu; ultraviyole ışıktan gözlerini korusun diye siyah gözlük vermeleri gerek işçiye, değil mi? Ama, vermezler... Kan çanağına döner gözlerimiz... İş bitip mavi odadan çıkınca, kızıl kızıldır gözlerimizin akı” (Sİ: 285-286).

Eserde, işçilerin anayasal haklarını koruma maskesi altında onlara olumsuz şartlar dayatan işveren, müdür, ustabaşı, bekçi gibi düzen koruyuculara destek veren sendikalar eleştirilir. İşçiler, fabrika ile özdeşleştirdiği bu gidişatı yıkmak için onu ele geçirmek ve kontrol altına almak yönünde girişimlerde bulunurlar. Aysima ve Müzehher'in içerden çökertmek amacıyla yaptıkları faaliyetler, onlar lehine sonuçlanır ve başarılı olurlar.

İşçilerin kendi haklarını koruma adına bilinçlenme süreçlerinin kurgulandığı *Gözbağı* romanının başkişisi Hüseyin, iş hayatına tramvay şirketinde başlayıp inşaat ameleliği ile devam eden bir kişidir. Tramvay şirketinde çalıştığı dönemde bir görev sonrası tutuklanan başkişi, nezarethane grev yürütücüsü Cezmi Baba ile konuşmaları neticesinde hak, adalet, sorgulama bağlamında ilk bilinçlenmesini yaşar. Askerlik sonrası atölyeden fabrikaya dönüşerek büyüyen eski işyerinde çalışır: “onbeş kişiyle işe başlayan fabrika, şimdi dörtyüz kişiyi buluyordu” (G: 248). İşyeri sahibiyle Hüseyin'in geçmişe dayalı yakın ilişkileri olması, ona rahat bir çalışma ortamı sağlar. Ancak savaş dönemi dolayısıyla hükümetin, karşılığı verilmek koşuluyla talep ettiği fazla mesai ücretini alamazlar. “Ülkede savaş korkusu Türkiye burjuvazisi için, gerçekten işçinin fiziki güçlerinin en son haddine kadar, işgününün uzatılmasına imkân veriyordu” (Rozaliev, 1974: 89). Başkişi, kendisine askerde iken destek olan ve döndüğünde de işveren patron ile aynı konumda olduğu işçi arkadaşları arasında ikilem yaşar. İlerleyen yaşı nedeniyle diğer işçiler arasında sözü geçen konumdaki Hüseyin, Cezmi Baba'nın düşünceleri ile başlayan düşünsel uyanışı sayesinde oluşan bu huzursuz ortamı analiz eder: “Yıllar boyu hıyanet ettim onlara. Onlara ve verdikleri bilgilere. Korkumdan, kendi kendimden korkumdan çekildim bir kıyıya. Oysa onlar bunca bilgiyi neden aktardılar bana: Korkayım, ileri atılan gençleri engelleseyim diye mi?” (G: 358). Kendisi de müdürler tarafından çıkartılan fitnelere daha fazla dayanamayarak arkadaşlarının hakkının yenmesine eylemsel tepkiler gösterir ve başlatılan mücadelede onların safına geçer.

19. yüzyılda başlayan makineleşme çalışmalarıyla ortaya çıkan fabrika işçiliği, önceleri mülksüzleşmemiş, kendi mülkünü işleyerek geçinen halk tarafından kabul gören bir meslek olmaz. Devletin iç yapısında sınıfsal ayrımların ve burjuvalığın bulunmaması ise, kapitalistleşme sürecini ötelere. Geleneksel zanaatın usta-çırak/ baba-evlat sisteminde ilerlemesi, söz konusu süreci geciktiren diğer etkidir. Bununla birlikte küresel piyasayı hızla etkisi altına alan kapitalizm, gelişmemiş ülkeleri hammadde kaynağı, pazar şeklinde görerek buralarda adım adım ilerler. Söz konusu süreçte Türkiye'de kalkınma, Cumhuriyet'in ilanı ve yeni devletin kuruluşunda devlet eli, iç ve dış yatırımcılar, destek fonları ile yapılmaya çalışılır. İmparatorluğun ekonomik alt yapısının kendilerine tanıdığı imtiyazları kullanan vergiden muaf gayrimüslim azınlıklar ile savaş dönemi vurguncuları ve rant heveslilerinin başını çektiği ticaret erbabı, geçirdikleri dönüşümle otorite/ iktidar/ patron/ sermayedar/ işveren konumuna yükselirler. Kâr ve para odaklı sistemde artık adı zikredilmeyip işleyişte varlık kazanan sınıf kavramı ortaya çıkar. Bu durum üretim çarkının en altında bulunan ve artık mesleği işçilik olan kitleleri meydana getirir.

Çulluk, Afrodite Buhurdanında Bir Kadın, Bereketli Topraklar Üzerinde, Sarı İt, Gözbağı romanlarında fabrika işçiliği, hayata tutunmaya çalışan insanların geçim kaygıları ile sürükledikleri çıkmazlaşan bir kurtuluşun adıdır. Labirentleşen fabrika güvensiz, kaygılı, kimsesiz, maddi ve manevi bakımdan güçsüz, dayanaksız bireylerin, kendileri ve aileleri adına mücadelelerinin kapalı ve dar mekânıdır. Onları çözer, tüketir, yutar, siler ve yok eder. Olanakların olanaksızlaştığı ve insani özün yozlaşmış sistemin dişlileri arasında öğütüldüğü fabrikadaki yaşam, bireysel ayrıcalıkları ve farklılıkları tek tipleştirir. Bedeni bile kendisine ait olmayan tamamen mülksüz işçiler, değer yitimine uğradıklarını fark edemedi bedensel sömürünün nesneleştirdiği silik karakterlere dönüşürler. Onlar, fabrika ile sembolize edilen kapitalist sistemin dişlileri arasında makinenin egemen olduğu dünyada sadece gerekli görülen ancak önemsenmeyen üretimin taşıyıcılarıdır. Seri üretimin kutsanmış değerleri olan süreklilik, kâr, para, güç, çıkar için “mekanik otomat özne” (Bensussan ve Labica, 2016: 75) konumuna indirgenir ve metalaştırılırlar. *Çulluk, Afrodite Buhurdanında Bir Kadın, Bereketli Topraklar Üzerinde* romanlarında bedensel varlıkları devam etmekte olan bu nesne bireyler, en asgari ihtiyaçlarını bile karşılayamadıkları bir çalışmaya mecbur bırakılırlar. Emeğinin karşılığını alamadıkları için başkaldıran işçilerin kısmi başarılarının anlatıldığı *Sarı İt ve Gözbağı* romanlarında, sendika faaliyetleri ve otoritenin karşı hamlesi sarı sendika çatışmaları üzerinden siyasi ve ekonomik düzenin işleyişi örneklendirilir. Eserlerde fabrika işçisi olmanın birey ve toplum hayatında yarattığı tahribatlara karşı kişisel ve yasal bağlamdaki tüm girişimlerin sonuçsuzluğuna da dikkat çekilir.

3.1.2. Yapı/ İnşaat İşçileri

Sanayi devrimleri sonrası yaşanan sosyolojik değişimlerden olan kentleşme, ekonomik düzenin kişisel tüketimi sağlayan tarımsal küçük üretimden pazar odaklı büyük fabrika faaliyetlerine dönüşmesi ile mega kent ve metropol olarak kapsamını genişletir. Zenginleşen burjuvanın değişen lüks anlayışı ve ihtiyacına binaen bu mekânlarda fabrika, işyeri, konut gibi yapılar inşa ettirmek istemesi, buralarda çalıştırmak üzere işçi ve ustaları da gerekli kılar. Tarıma dayalı küçük üretim ekonomisinin yetersiz kaldığı zamanlarda geçici/ dönemlik ya da kalıcı olarak köyden kente giden insanlar, gelişmenin yapı boyutunun göstergesi bu oluşumlarda çalışırlar. “Susuzluk ve üretim araçlarına sahip olacak ekonomik güçten yoksunluk köylünün geçimlik ekonomisini sınırlandırmaktadır. Böyle olunca, ek kazanç amacıyla şehre dönem dönem çalışmaya gidip para biriktirmek zorunludur” (Gündüz, 2010: 335). Usta-çırak ilişkisini barındırması nedeniyle geleneksel zanaat gibi değerlendirilebilecek inşaat işçiliği, köy kökenli insanların aşına oldukları çalışma alanıdır. Ancak köylerinde kendi ihtiyaçları doğrultusunda ev, ahır, okul, duvar, cami vb. yapımında rol alsalar da mühendislik planı gerektiren modern mimarinin ihtişamlı, çok katlı yapılarında kaba işçilikten öteye geçemezler.

Yapı işçiliği *Bereketli Topraklar Üzerinde*'de İflahsızın Yusuf ve Pehlivan Ali; *Sağırdere*'de Kulaksızların Mustafa, Hocaların Hasan ve Cemal Usta; *Gözbağı*'nda Hüseyin ve adları ile değil memleketleri ile anılan Çorum, Antep, Maraş'tan gelen çalışanlar üzerinden anlatılır.

Bereketli Topraklar Üzerinde romanında hemşehrilerinin fabrikasında çalışan İflahsızın Yusuf ve Pehlivan Ali'ye, barındıkları yere işçi aramaya gelen Lâz taşeron Rıza tarafından kendi sorumlu olduğu şantiyede/ inşaatta dörder liralık yevmiyeyle iş teklif edilir. Irgatbaşına avanta vermeyi hazmedemeyen Köse Hasan hasta olduğu için diğer iki arkadaşı, bu teklifi fabrikada koz olarak değerlendirmek isterken işten atılırlar. Ancak taşeronun şantiyesine gittiklerinde daha ilk andan itibaren fabrikada rahatsız oldukları, şikâyet ettikleri düzenin burada da geçerli olduğunu anlarlar. Hatta taşeron, iş teklifine geç cevap vermeleri nedeniyle daha önceden vaat ettiği ücreti de düşürür: "O zaman deseydiniz yaz, yazacak idim dörder liradan. Şimdi üçer lira. İsterseniz yazayım" (BTÜ: 117). Yusuf ve Ali, işverenin şartlarına uyum sağlamaktan başka çareleri bulunmadığından işi kabul ederler ve böylelikle sömürü düzeniyle eklemlenirler. Yabancıları oldukları Çukurova'da, bilmedikleri çalışma hayatının sistemini anlamaya ve ona uygun davranmaya başlayan arkadaşlar, bu noktadan sonra eserde hem sömürülen hem sömüren kimliklerinde görünürler.

İflahsızın Yusuf gerek amcasından duyduklarıyla gerek kısa süreli de olsa daha önce çalışmak için köyden ayrılmasının yarattığı bilgiler ile donanarak yola çıktığı arkadaşlarına birlik, çalışma, yozlaşmama uyarılarında bulunur. Ona göre "şehir/gurbet, ağır iş şartları, dayak/küfür gibi kişiliğe yönelik saldırıları, rüşvet ve haksızlık ile sömürü gibi nitelikleriyle yutan bir labirent halindedir" (Eliuz, 2009: 180). Onun beraberlik uyarılarının özünde arkadaş sorumluluğundan ziyade kendini koruma, yitip gitme ihtimalini engelleme, görüntüde yalnız olmamanın gücünü kullanma isteği vardır. Hasan ve Ali ile yollarının ayrılmasını engelle(ye)meyen, hatta edilgen kalan Yusuf, şantiyede duvar ustası Lâz Kılıç'ın yanında hem işe hem hayata dair deneyimler edinir. Kılıç Usta'dan öğrendiği şehirde tutunabilme ve ayakta kalabilme yollarını sadece kendisine saklar ve köydeki şartlarını unutmuyarak yolunu belirler: "Tarlamız marlamız yok bizim. Şunun bunun yanında çalışırız. Harmana marmana gideriz, çift mift süreriz... N'olacak, köy yeri işte..." (BTÜ: 155). O, inşaattan ayrılan Kılıç'ın yerine duvar ustalığına getirilmesiyle sonuçlanan işçilik hayatında öğrenmeye ilgi duyan, nasihat tutan, unutmayan yapısı ile hırslarını ve çalışma zorunluluğunu birleştirir. Düzenin rutin akışı içinde yapı sezonu bittiğinde ustalığa erişmenin verdiği rahatlıkla gelecekteki iş tekliflerini düşünür. Bu süreçte sınıf atlama imi olarak fetişleştirdiği gaz ocağını da satın almayı başarır. Böylece kendisi için ve kendi adına kurduğu tamamen bencil ve kapalı küçük dünyada köyden kente sürüklendiği arkadaşlarına duyarsızlaşarak ve insani değerlerini unutarak körleşir. Kara gerçekleri ile ötelediği yoz düzeninin merkezine artık metayı yerleştirir ve kapitalizm esaretine girer.

Eserde şantiyede taşeron, usta ve işçiler ile birlikte şoförün karısı Hayriye ve ustalardan Ömer Zorlu'nun nikâhsız eşi Fatma da yaşamaktadır. Kendileri dışında başka kadın olmadığı için erkeklerin odağına düşen bu iki kadın, mekândaki bütün erkekler tarafından cinsel meta olarak görülürler. Geçim kaygısının ve bedensel isteklerin yönlendirdiği Hayriye ve Fatma, başta taşeron, amele çavuşu olmak üzere para veren herkesle birlikte olurlar. Bu karşılıklı ve ikili (para ve beden) maddesel çıkar, etik çözülüş ile derinleşen ekonomik kaygıların sonucunda şekillenir. Kumar oynamaya düşkün Ömer Zorlu, karısı Fatma'ya âşık olan ve sürekli borç aldığı Ali'nin kendi evlerine gelmesine, burada yaşamasına, hatta karısı ile ilişkisine göz yumar. Böylece maddi açığını karısını kullanarak kapatmaya çalışır. Bu üç kişi arasında yaşanan çarpık ve karşılıklı onanan ilişki, cinsel doyum ve maddi çikara dayalı sömürü ve nesneleştirme sürecinin örneklerindedir: “Fatma şantiye kantininden Pehlivan Ali'nin hesabına yeyinti alıyor, yemeği pişiriyor, Ömer Zorlu da kazandığı parayla kumar oynuyordu” (BTÜ:150). Ali'nin Fatma ile olan ilişkisi yüzünden kontrolünü kaybetmesine ve kendini düşünmemeye başlamasına razı olamayan Yusuf, onunla eser boyunca belki de en empatik konuşmasını yapar: “Sen sözlüsün de Ali. Gözünün yağını yerim senin, vazgeç bu orospudan... (...) Onlar adamı yek ekmeğe muhtaç ederler” (BTÜ: 150-151). Ancak hiçbir uyarıya aldırmış etmeyen ve bedeninin güdülediği Ali'nin parası tükenir, Fatma ile birlikte ırgat işçiliği yapmak için şantiyeden kaçma dışında çıkar yol bulamaz.

Bereketli Topraklar Üzerinde romanındaki yapı işçiliği yapan kişiler ile ilgili örnekler, sermayenin yazılmamış yasa koyucu özelliğini belirginleştirir. İşveren, taşeron, ustabaşı, kaba/ vasıfsız işçiler ve inşaat alanında yaşayan kadınlara varana kadar tüm alanlarda adı konmadan uygulanan kurallar bütünüünün yol açtığı yozlaşmış ilişkiler egemendir. Olması gerekenlere duyarsızlaşan bireyler, para/ güç ile donanarak sınıfsal üstünlüğü elde eden otoritenin/ patronun/ işverenin sömürsü altındadır. Aynı şekilde güce yaklaştıkça ve elde ettikçe sömürülenlerin de sömürü mekanizmasına dâhil olarak işleyişteki konumlarını değiştirdikleri görülür. Emek ve beden sömürsünün kanıksanan bir düzen oluşma zeminindeki argümanları, açık veya gizli sürdürülen girişimlerle daha da netleşir. Romanda sömürmenin, sömürülmenin, sömürüye duyarsızlaşmanın, değer yitimi içinde tükenişin, sınıfsal ayrımları kabullenmenin, pasifleşerek sorgulama edimini terk etmenin, çarpık sisteme eklemlemelerin sürekliliği ile şekillenen kurgusal yapı dikkat çeker.

Bereketli Topraklar Üzerinde romanının entrik düzlemi ile pek çok bakımdan benzerlikler gösteren *Sağırdere*'de, başkişi Kulaksızların Mustafa'nın kendisiyle ilgili yapılan 'tembel' suçlaması karşısında kendini ispatlama, para kazanma, büyüdüğünü gösterme adına Ankara'ya çalışmak için gidişi anlatılır. Köyden birlikte yola çıktığı ve şehirdeki ortamı bilen Hocaların Hasan ile şehre gelen Mustafa, taş ocağında çalışmaya başlar; ancak yaşının küçük olmasının yasalara uygun olmadığı gerekçesiyle işten çıkartılır. Hasan'ın Yenişehir'de bir inşaatta çalıştığını öğrenince ısrarla ondan kendisini de yanına almasını ister. Hemşehrisi tarafından avanta için sürekli oyalandığını anlayınca peşine düşerek Gurbetçilerin Ömer'i bulup iş istemek amacıyla harekete geçer. Burada tanıştığı

Hasan'ın ortağı Cemal Usta, Mustafa'nın okul yıllarından arkadaşı Murat'ın kardeşi olduğunu öğrenince onu yanına çırak olarak alır. Ancak daha önce herhangi bir iş tecrübesi bulunmayan Mustafa'nın algısındaki çalışma ilişkisi, “baba-usta” yapısından uzak, daha çok kapitalist sistemin izdüşümü olan kendi komplekslerini giderme merkezlidir:

“Usta yanına çırak girmek ne demek? İlerde zanaatı kapıp usta oldun mu işçi takımına bağırırsın, canın çektikçe... ‘Ulan eşşoğlu eşşekler!’ Çevirin şu taşı... diye çıkışırsın” (S: 207).

Başkişi, kendisiyle ilgili tembellik iddiasında bulunan Hocaların Hasan nezdinde herkese karşı bir ispat çabası içine girerken ustasının düşüncelerinin ve eylemlerinin gölgesinde kendi doğrularını oluşturur. O, ilk zamanlar çalışarak kazandığı parayı ise aldığı nasihatler doğrultusunda değil köye döndüğü zaman güç ve itibar sağlayacak gösterişe dayalı alışverişler yaparak değerlendirir: “Parasını mala yatırmak” aklına geldi. “Parayı mala yatırmak”, Cemal Usta'nın her zamanki öğüdüydü” (S: 234). Zaman geçtikçe hem işinde hem sistemi kendi lehine döndürecek anlamda ustalaşan Mustafa, Gurbetçilerin Ömer'in aklını çelmesi ile usta olma vakti geldiği düşüncesi içinde önündeki tek engel gördüğü Hocaların Hasan'ı devreden çıkarmak için tahrik olur. Kimse görmeden Hasan'ın yaptığı inşaatta kullanılan taşları bozarsa mühendisin kötü işçilik nedeniyle onu işten atacağı ve kendisini usta yapacağı fikriyle harekete geçer. Ömer'in dediklerini uygulayan Mustafa, yüksek ücretle inşaatta usta seviyesine yükseltilir. Hasan ise, köye dönmeden hemşehrisinin ayağını kaydırmak amacıyla çamaşırcı ve düşkün bir kadını ona musallat etmeye çalışsa da Mustafa durumu anlayarak ondan uzak durur.

Sağırdere'de Yamören köylülerinden Gurbetçilerin Ömer, Kulaksızların Mustafa, Hocaların Hasan arasındaki çatışma üçgeni etrafında yaşanan olaylarda, devrin çekim merkezi olarak sunulan köy anlayışının zıddı bir tutum görülür. Çözüm değil gösterme ve eleştirme odağındaki bu yaklaşımla köy ve köylü-işçi bağıntısında siyasi ve ekonomik değişimlerin sosyolojik alt yapısı dile getirilir. Dramatik aksiyonda karşı değerde yer alarak kurnaz köylü ve köylü kurnazlığı ifadelerinin temsilcisi Ömer ve Hasan, para ve güç odaklı ilişkiler ağının nesneleşen özneleri hâline gelirler. Eğitilmiş, bilinçli, öğretici rol model Mustafa'nın ağabeyi Murat'ın, Nail'e köylünün algısıyla ilgili söyledikleri söz konusu durumu açıklayıcı niteliktedir:

“Biz köylüyüz, arslanım, birbirimize karşı kurt gibiyiz, yabancıya karşı köpek gibi (...) Komşuna bir yumurta vermezsin, versen de ilerde geride lafını edersin, başına vurursun, hatırlı konuğun altına tohumluğunu yedirirsin!” (S: 51).

Köydeki iki büyük ailenin fertleri Mustafa ve Hasan, üretimi kendilerine yetecek mülkiyetlerin varisi olsalar da çeşitli sebeplerle Ankara'ya gidip çalışmaları, yarı proleter kapsamına alınmalarına

yol açar. Eserde 20. yüzyıl Türkiye'sinin toplumsal yapısındaki önemli birlikteliği, köylü-işçi niteliğindeki çalışanların görünümü sunulur. Metnin derin sisteminde köyden kente göçün sebepleri, kentteki arayışlar, yer edinme mücadelesi, kaotik düzenin nesneleştirdiği bireylerin kimlik kazanımında kaybettikleri, kırılma noktalarında nesnel seçimlerde bulunmanın arka planı üzerinden birey ve toplum düzlemindeki çatışmalar aktarılır.

Yapı işçiliğinin anlatıldığı son eser olan *Gözbağı* romanında tramvay şirketinde biletçi muavinliği görevindeki başkışı Hüseyin, yapılan greve katıldığı için hapse atılır. Bu süreçte düşüncelerinin etkisi ile işçilik ve sistem hakkında yüzeysel sorgulama yaptığı Cezbi Baba ile tanışır. Hapisten çıktıktan sonra günlerce iş arar, ancak bulamaz. En sonunda yolu, işçilerin emek güçlerini satışa çıkardıkları Cibali İşçi Pazarı'na düşer: “Buraya kadar gelenler umutsuzluğun doruğundaydılar. Bunu pazardakiler de biliyordu, pazara işçi almaya gelenler de. Bildiklerinden, burdaki işçi ücretleri, gerçek ücretlerin yarısından bile aşağı oluyordu” (G: 103). Açlık ve çaresizliğinin en üst seviyeye tırmandığı anlarda inşaat işinde çalıştırılmak üzere beş kişi almak için pazara gelen Basri Kalfa, metalaşan kalabalıktan Hüseyin'i de seçer: “<Kaba işçi bunlar,> diye düşündü. <Pazarlık bile etmediler. Ne verirsem, insafıma kalmış. Kimbilir kaç gündür işsiz, kaç gündür umutsuzlar. Öcalır gibi saldırdılar işin üstüne” (G: 108). Hüseyin'in Sivaslı, Çorumlu, Maraşlı, Antepli olarak adlandırılan kişiler ile birlikte çalıştığı bu yer, bir dokuma atölyesi inşaatıdır. Kısa müddet sonra işçilere inşaatın parasızlık ve çimento bulunamaması nedenleriyle devam etmeyeceği duyurulur. İnşaatçı çalışanların hepsi köyünü bırakıp gelen, memleket hasretiyle yanıp tutuşan kişilerdir. Her birinin nihai hedefi, köylerinde rahat yaşayabilmektir. İnşaatın yarım kalmasıyla köye döneceğini söyleyen Sivaslı'ya Antepli'nin verdiği cevap mülkiyet sahibi olduklarının göstergesidir:

“Hiç olmadı toprağı sürerim. Bizimkilere bir yardımım dokunur. Kışta, kıyamette burda kalıp, biriktirdiğimizi tüketmekten iyidir” (G: 123).

Sahip oldukları toprağın yanında mevsimlik yapı işçiliğine devam etmeleri ile yarı proleter kimlikteki işçilerden Çorumlu Durmuş Ağa'nın amacı ise, kimseye minnet etmeden bir ömür sürebilmektir. Bu doğrultuda köyde gözüne kestirdiği bir tarlayı alma ve bakkal açma hayali vardır:

“O dediğim yeri kaptık mı, Tanrı'nın izniyle. Bir de varıp köye bir bakkal dükkânı açtık mı, gayrik sırtımız yere gelebilemez” (G: 142-143).

Selanik göçmeni Hüseyin, gidecek yeri olmadığından inşaat sahibi ve kalfadan izin alarak inşaatçı kalıp buraya bekçilik yapmaya başlar. Hiçbir beklenti duymadan elindeki imkânlarla çalışması, inşaatın yapılması için mücadele etmesi inşaat sahibinin gözüne girmesini sağlar. İnşaat

için bankadan talep edilen yardım/ kredi kabul görür ve atölyenin tamamlanmasına devam edilir. Zor dönemde yaptığı fedakârlıklar nedeniyle artık işyeri sahibinin koruması altında çalışmakta olan Hüseyin, atölyenin fabrikaya, işyeri sahibinin kapitalist patrona dönüşümlerine şahitlik eder. İnşaatın tamamlanmasıyla herkes memleketine döner, Hüseyin ise önce atölyede daha sonra fabrikada çalışır. Atölyeye makineleri kurmaya gelen Petro Usta'yı izleyerek bilgiler alan Hüseyin, öğrendikleriyle kaba inşaat işçiliğinden makine ustalığına geçer ve öğretici kişi Petro Usta'nın fikirlerini de benimser:

“İş iştir oğul. Kadın erkek ayrılmaz. Yeter ki ustası olsun. Ustası oldun mu, yaşamaya hak kazandın demektir. Olmadın mı, sürü ayağından at denize” (G: 155).

Hüseyin hariç *Gözbağı*'nın yapı işçileri, henüz mülksüzleşmiş kişiler değildir. Yarı proleter olarak köylü-işçi kimliğine geçmelerindeki amaç, daha rahat, kendine yetebilen, maddi refahı olan bir hayata kapı aralayabilmektir. Hüseyin ise, başka çaresi olmadığından, zorlukla bulduğu işine varını yoğunu vererek sarılır. Petro'dan öğrendikleriyle ustalığın gereğini yerine getirmeye uğraşır. Yapı işçiliği ile zanaat benzerliği dolayısıyla kapitalist uygulamaların henüz belirginleşmediği bu sektörde hem geçim derdi hem de ekonomik refah için çalışan köylüler vardır. Mevsimlik olarak geldikleri iş ortamındaki eylemlerin belirleyicisi, kişisel beklentiler ve sistemin yaptırımlarıdır. Bu romanda bilinç edinimi aşamasındaki işçinin kaygıları, korkuları, arayışları, eylemleri, çatışmaları çevresindeki olay birimleri ile sorunsal bir yaklaşım sergilenir.

Yapı işçiliğinde -çalışanlar arasındaki ilişkilerle yansıtılan sömürü sisteminin yer aldığı *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanı hariç- kapitalist anlayışın egemenliğindeki fabrika ve makine aracılığıyla gerçekleştirilen sömürü düzeni yoktur. Gelenekselliğin ve mülkiyet hakkını elde etmenin belirleyici etken olduğu inşaat/ şantiye işleyişinde vinç, çelik konstrüksiyon, kalıp gibi teknik unsurlar ile kolaylaştırılmasına rağmen yine de insan emeğine ihtiyaç duyulur. Yapı inşaatlarının geçmişten gelen ve güncel mimari anlayışı çerçevesinde şekillenen düzeni içinde usta-çırak ilişkisi esas oluşturur. Arka planındaki geleneksel zanaatı dönüştüren *Bereketli Topraklar Üzerinde*'de Yusuf ve *Sağırdere*'de Mustafa, kaba işçilikten kalfalığa, kalfalıktan ustalığa yükselirler. Kentte yaşarken edindikleri deneyimler ile eski mesleki bilgileri birleştirerek yeni bir kimlik kazanırlar. Yapı işçiliğinin mevsimlik/ sezonluk olması ve daimi çalışma gerekliliği bulundurmaması, henüz mülksüzleşmemiş insanlara ek gelir imkânı doğurur. Bu da *Gözbağı* romanındaki Hüseyin dışındaki işçilerde olduğu gibi, yarı proleter işçi kategorisini var eder. Genelde köyle bağlantısını yitirmemiş, kentte geçici olarak bulunan, ekonomik anlamda problemler yaşayan, sistemin bir parçası olduğunun ayırdına varamayan, etik çözümlü yaşayarak yozlaşan, beden ve para bakımından sömürülen, emeği fiyatlandırılan bu yapı işçileri, yükselen binaların baskıladığı yaşamları ile yitip kişilerdir.

3.1.3. Tarım İşçileri

Maddi-manevi bütünlük ile içselleştirilen toprağın insan lehine işlenerek yaşamsal bir kaynağa dönüştürümü olan tarım, yerleşik hayata geçiş sürecinde toplumsal düzenin değişmez unsuru hâline gelir. Hem insan hem de diğer canlılar için en önemli ihtiyaç durumundaki beslenmeyi karşılayan tarımsal üretim, özel ve kamusal otoritenin belirleyicisidir. Derebeylik ve imparatorluk dönemlerinden başlayarak siyasi olarak yöneten lehine vergiye tabi kılınan köylü, ekip biçtiği, tüm emeğini harcadığı toprağın sahibi değil çalışanı durumuna getirilir. Sınıfsal ayrımların ön plana çıktığı sosyal yapı düzeni içinde mülkiyetsiz köylü, kendisinden bir basamak altta gösterilen köle ile birleşerek tarım işçiliğinin prototipini oluşturur.

Osmanlı Devleti'nde vakıf arazileri hariç, bütün topraklar uygulamada padişahın malıdır. Köylüler, bu arazilerdeki üretimleri sonrası devlet tarafından görevlendirilen aracı durumundaki kişilere vergi öderler. Vergilendirmeye tabi tutuldukça da ortakçı konumuna düşerler. İmparatorluğun çöküş dönemindeki siyasi, ekonomik ve toplumsal çözülüş ve bozulmalardan toprak sistemi derinden etkilenir. Bu gidişata karşı önlem olarak 1858'de Arazi Kanunnamesi çıkartılır. Toprakların tapulandırılması kararı alınarak köylünün mülk sahibi yapılması hedeflenir; ancak kanun amacına ulaşamaz:

Köylünün, ekip biçtiği mîrî toprağı kendi adına kaydettirmesi emrolundu. Toprak mülk kılınmıyor; ancak mülkiyete oldukça yaklaştırılıyordu. Herkesin eline tapu senedi veriliyordu. Toprak üzerindeki hukukî tasarruflar, artık tapu memuru huzurunda yapılacaktı. Ne var ki köylülerin çoğu tescil emrine kulak asmadı. Bunun sebebi yalnızca resmî kâidelere karşı gevşeklik değildi. Köylü, tescil masrafı ve arazi vergisi ödemek istemiyordu. Üstelik asker alma sistemi öteden beri arazi mülkiyetine dayalı olduğu için, bu işte bir külfet kokusu almıştı. Tescil ettirirse, başına iş açılacağından korkuyordu. Ancak bu vehmi, köylüye pahalıya patladı. Uyanık taşra ileri gelenleri, geniş arazileri kendi adlarına tescil ettirdi (Ekinci, 2008).

Toprak kullanımı hususunda izlenen politikalar ve özel kesimlere verilen imtiyazlarla gelişen mülkiyet anlayışı, köylünün devlet adına çalışan ortakçı görünümünden ağa için çalışan tarım işçisine dönüşümü ile sonuçlanır. Bu süreç, Cumhuriyet'in ilanını izleyen dönemde, devletin ayakları üzerinde durmak için öz kaynaklarına yönelmesiyle de devam eder. Ekonomik kalkınma ve geleneksel kültürü korumak adına nüfus yoğunluğunun köyde yaşamaya zorlanması, kalkınma hamlelerinin köy ve köylü odaklı ilerlemesini sağlar. Vergilerin düşürülmesi, kredi destekleri, topraklandırma kanunları gibi çalışmalar yapılsa da uzun süren savaşların yıpratıldığı köylünün mülksüzleşmesinin önüne geçilemez. Tarım işçisi köylü, kapitalistleşmenin etkinleştiği üretim çarkında hem yarı proleter hüviyetinde dönemlik işlerle ek kazanç sağlayan görünüm sunar hem de satın alınabilen bir meta gibi kullanım hakkı ağada bulunan yapı içerisinde köleleşme özelliği gösterir.

Türk sinemasının bir dönemine de konu olan tarım işçiliği roman sahasında *Aganta Burina Burinata*'da Dikdiğin Hüseyin Dayı ve ortakçılar; *Bereketli Topraklar Üzerinde*'deki Pehlivan Ali, Kürt Zeynel, Halo Şemdin, Kemal Cesur, Halo Cafer, karısı Hürü ve kızları, Senem Bacı, Fatma ve Aptalın Kızı kişileri üzerinden yansıtılır.

Aganta Burina Burinata'nın başkişisi Mahmut yaşadığı olumsuz süreç yüzünden terk etmek zorunda kalsa da içinde yoğun şekilde bulunan deniz aşkının sönmesini engelleyemez. Zihni sürekli babasının “toprak değil mi ya, deniz gibi insana baş kaldırmaz (...) Gelgelelim deniz uysallaşır mı hiç?” (ABB: 14), “Kara kış fırtınaları denizdekileri, ölüm dirim savaşında denizle gırtlak gırtlığa getirirken, sen gürül gürül yanan pınar kütüklerinin karşısında ocak keyfi çatarsın” (ABB: 15) sözleriyle meşgul olan başkişi, memleketi Bodrum'a dönüp eski denizci yeni toprak ağası Zeynel Kaptan'ın kızı Ayşe ile evlenir. Bu evlilik ona toprak işçiliğinin, ortakçılığın, ağalığın ne anlama geldiğini, tarımdaki hiyerarşik döngünün nasıl sağlandığını öğretir.

Ekonomik eksikliğinin ve kişiliğinin etkisi ile Ayşe'nin yanında kendini sığıntı gibi hisseden başkişi toprakla meşgul olmaya başlar. Toprağın işlenmesini, kazma, bel kullanmasını komşuları Dikdiğin Hüseyin Dayı'dan öğrenir. Hüseyin Dayı, gerek etrafındaki insanlara gerek özenle yetiştirdiği mahsullere karşı oldukça yumuşak mizaçlıdır: “Kendi bahçesinin çiğnenmesi bahasına, çocukların yüreklerinin Gâvur Ali tarafından kırılmasına mani olmak istediği meydandaydı” (ABB: 142-143). Mahmut, kendisi için öğretici/ rol model konumunda bulunan Kirpi Usta'ya benzettiği Hüseyin Dayı ile yakın ilişkiler kurar. Ayşe'nin rahatsızlık duyduğu bu yakınlaşma, Hüseyin Dayı'nın topraklarının elinden alınmasına engel olur. Hüseyin geçim sıkıntısı çektikçe ağa Zeynel Kaptan'a borçlanır. Kaptan ve kızının amacı, borçlarına karşılık Hüseyin'in elindeki toprakları almaktır. Amaçlarına ulaşmaları için Mahmut'un yardımlarının kesilmesi gerekmektedir. Mahmut içerisine çekilmek istenen durumu bir türlü kabul ve hazm edemez. Mizaç itibariyle de uzağında olduğu fırsatçı zihniyetin yaşlı bir adamı muhtaç konuma getirmesine taraftar değildir:

Kulaklarıma inanmadım, şaşırđım. İçimden “Toprak işleri böyle oluyor zahir” dedim. “Yani birbirimizin yüzüne gülecek ve birbirimizin arkasından kuyu kazacaktık” diye ilave ettim (...) Bana masumiyetini göğsünü açarmış gibi açan bu ihtiyarcığın yüreğine ben nasıl olur da zehirli bir kamayı, “Fırsat bu fırsattır!” diye harttadak saplar ve herifin canına kıyardım! (ABB: 146-147).

Denizin hırçınlığından toprağın uysallığına geçtiğini düşünen Mahmut, acımasız bir feodal yapı içinde kendini bulur. Toprak ağasının damadı olması nedeniyle toprakların varisi ve ağası olarak görülen başkişiden beklenen, arazileri genişletmesi, ortakçılar elinde bulunan yerlerden en yüksek derecede verimi alabilmesidir. Bu doğrultuda Ayşe tarafından ortakçıların evine gönderilir. İkrâm edilecek ne kahve ne şekerin bulunduğu evde, yaşlılar ve çocukların perişan hâli karşısında Mahmut, görevi ve vicdanı arasında kalır. Ortakçıların kendisine yönelik tavırlarında ağalığın karakteristik

dışavurumu ezme ve baskılama somutlaşır: “Senin kulun kurbanın olam ağam. Bize aman kıyma, ocağına düştük ağam. Pek dardayız” diye yalvarmaya başladı” (ABB: 156). Kendisine yalvaran insanlar karşısında ne yapacağını bilemeyen ve tereddüt yaşayan başkişi, eşinin saldırgan tutumunun etkisiyle netleştirdiği ortakçıların haklılığına yönelik harekete geçer ve onlara yardım eder:

Bu adamlar söylediklerine yalan katırtmıyorlar değil, katırtıyorlardı. Fakat doğrusunu söylemek lazımsa bu adamların söylediklerinin çoğu doğru idi. (...) Benim oradaki vazifemse, (...) ondan koparabildiğim kadar koparmaktı. Yani duvardan pis memeler gibi sarkan, o mahut torbaları hep bir eşeğe bağlayıp götürmekti (ABB: 156).

Geleneksel Türk toplum yapısında yardımlaşarak kalkınmayı esas alan imece, güce sahip olma arzusu ve zenginlik hırsının getirisiyle fırsatçı zihniyetler elinde yok edici özelliğe erişir. İmecenin farklı bir yansımasının kurguya taşındığı *Aganta Burina Burinata*’da Zeynel Kaptan ve kızını Ayşe’nin komşuları üzerinden sergiledikleri politika, yardım görüntüsü altında Dikdiğin Hüseyin Dayı’yı ezerek yükselme şeklindedir. Dikdiğin Hüseyin Dayı’ya yapılan yardımlardaki amaç, mülkünü alıp sonunu hazırlamak ve tarım tekeli yaratabilmektir. Eserde masumiyetin, saflığın sembolü olarak gösterilen Hüseyin Dayı’nın, arkadaşı Gâvur Ali tarafından “miskin, mıymıntı ve hırbo” (ABB: 145) şeklinde tanımlanmasında, kendisine oynanan bu oyunun farkında olamayışı yatar.

Ağanın ortakçılar üzerinde oluşturduğu baskıda da ezen-ezilen ilişkisi göze çarpar. Temelde mülkün kiralanması, kârın paylaşılması esasına dayanan ortakçılık, ürün veremeyen ortakçının iliklerine kadar sömürülmesi, hatta dövülmesi gerektiği şeklinde esere yansır. Ortakçıların kabullendiği bu anlayış aynı zamanda kendilerini mülksüzleştirecek, tarım işçisi/ köle durumuna getirecek sistemin hazırlayıcısıdır.

Bereketli Topraklar Üzerinde romanının başkişisi Pehlivan Ali ve arkadaşları köyde üretim araçlarına sahip olmadıkları için para biriktirebilmek, kendilerinin ve ailelerinin geçimlerini sağlayabilmek adına Çukurova’ya çalışmaya giderler:

Aile işletmelerinin sayısının artmasına rağmen, tarımdaki makinalaşma sonucu eski ortakçılardan bir kısmı şehirlere göç etmek zorunda kalmış ve daha da önemlisi, şehirlerde yeni gelişen iktisadî canlılık daha kazançlı istihdam imkanları vaad eder olmuştu. Bu nedenle, şehirlere göç edenlerin arasında topraksızların yanı sıra, aileleri köydeki tarlalarını sürmeye devam eden genç erkekler de vardı (Keyder, 1989: 111).

Bahar mevsiminde toprağın sürekli, her yerinin çapalanması işi olan ‘karakazma’ için işçiye ihtiyaç duyan büyük toprak sahipleri, doğudaki illere işin çok, ücretin yüksek olduğu haberini ileterek yığınla adam toplarlar. Gelen ırgat adayları “Kuru, taş gibi birer kara somun karşılığı, tarlada sabahdan akşama kadar çapa çapalamağa hazırdırlar” (BTÜ: 181). İş için başvuran sayısının fazlalığı, düşük ücret verilerek çalıştırılacak alternatifli işgücünün olmasını sağlar:

Kapitalizmin etki alanına giren ilk yöre Çukurova olmuştur. (...) Toprakkulluğu ile işçilik arasındaki geçiş dönemini temsil eden bu mevsimlik, yarı-köylü işçiler, kapitalist ilişkilerin giderek yoğunlaşmasına bağlı olarak köyleriyle bağlarını bütün bütün koparmışlar ve azımsanmayacak sayıda artmışlardır (Fişek, 1969: 39).

Vaad edilen ücretlerle yurtlarını terk edip çalışmaya gelen insanlar, kendilerine gösterilen tablo karşısında işe girmeyi şans addedip daha düşük ücret teklifiyle, ağır şartlar altında her türlü sömürüye açık hâle gelirler.

Fabrika ve yapı işçiliği yapan Ali, şantiyeden gönlünü kaptırdığı Fatma ile kaçarak bir çiftlikte tarım işçiliğine başlar. Fiziki özellikleri her türlü işte çalıştırılmasına imkân tanıyan Ali, yanında getirdiği Fatma'ya göz koyan kâtibin kendisini saf dışı bırakma gayretleri neticesinde sürekli ırgatbaşının hışımına uğrar. Zaten ağır olan çalışma koşulları, insani davranışlara getirilen yasaklarla daha da çekilmez olur. Mutlak otorite kimliğinin getirisıyla ırgatbaşı, Ali'nin gülmesini, konuşmasını hatta rüya görmesini bile yasaklar:

Bir daha güldüğünü görmeyeyim! (...) -Lan lan hayvan oğlu hayvanlar... Varırsam yanınıza eğri dininizden başlarım ha! (...) Ürya görmek de ne oluyor? Hayvan! Sen kim rüya kim? Üryayı hamamı, suyu muyu olan, evinde yatağında rahat rahat yatan görür. Aç it. Yimeğe ekmek buldun da üryan mı eksik kaldı? (BTÜ: 248-279).

Patoz sayesinde makineleşmiş tarım faaliyetinde ırgatlardan beklenen, makinenin hızına yetişmeleridir. Patoz işinin kısa sürede bitmesi hem patoza ve ustalarına verilecek kiralama bedelinin düşmesini hem de mahsullerin pazara erken girmesiyle yüksek kazanç elde edilmesini sağlayacaktır. İşin erken bitirilmesiyle ağanın kendisini memnun edeceğini öğrenen ırgatbaşı, gerek çalışma sürelerini uzatıp dinlenme sürelerini kısaltarak gerek şevklendirip korkutarak ırgatları çalıştırır: "Irgatlar öfkeyle, kinle, hınçla çalışıyorlardı. Damarlarda dolaşan kan değil, milyonluk kilovatlardı sanki (...) Paydos en azından yarım saat geçmişti. Hâlâ: -Devir ha, devir ha, devir!!!" (BTÜ: 348-349). Ancak şahsi menfaatleri ön plana alan bu anlayış patozda görevlendirilen Pehlivan Ali'nin sonunu hazırlar. Hıza ayak uyduramayan Ali bir anlık dikkatsizlikle kendini patoza kaptırır ve hayatını kaybeder.

Çukurova çiftliklerinde çalışan işçilerin temel sorunlarından birini emek gücünün karşılığı olan parayı alma şekli oluşturur. Beş buçuk gün çalışan işçilere ödemeler, şehir merkezinde yapılır. Dolayısıyla parayı almak için aradaki mesafeyi yürüyerek kat etmek zorunda bırakılırlar. Zorlu, yorucu geçen haftanın üzerine yakıcı güneş altında yapılacak bu yolculuk hastalıklara, ölümlere sebebiyet verse de paralarını ve yeni haftanın işini alabilmek isteyen işçilerin başka seçenekleri yoktur:

“Beş buçuk gün, bereketli toprakları fırına çeviren güneşin altında koşar adım iş görmek kadar yorucu bir şeydi para almak. Çünkü toprak sahipleri, başlayacak yeni haftanın ırgatını bulmadan, çalışmış ırgatlara para vermezlerdi” (BTÜ: 295).

Çiftlikte çalışanların çoğu köylü-işçi vasfında olduklarından Kürt Zeynel ve Halo Şemdin haricindekilerin hepsi bilinçsiz kategoride değerlendirilebilir. Zeynel ve Şemdin, uğradıkları haksızlıklar karşısında seslerini çıkartmayan ırgatların uyanışlarını sağlamaya çalışırlar. Yemeğin kötü, ekmeğin küflü oluşu üzerinden mücadele başlatmak isteseler de işçileri harekete geçirme başarısı gösteremezler: “Taş anam avradım olsun taş. Hem de küflü. Lan size Müslüman diyenin” (BTÜ: 222). Birleşme ve haklarının savunma konusunda başarısız olmalarındaki en büyük etkenlerden biri ırgatların işe ve işten gelecek paraya muhtaçlığı iken diğeri işçilerden Kemal Cesur’un ağa ve ırgatbaşına arka planda yaşananları haber vermesidir. Bu durumu fark eden Zeynel, Kemal Cesur’u sıkıştırıp hesap sorduğunda onun yoksulluğun ve çaresizliğin kışkırtıcılığını; ismi ile örtüşmeyen bir korkaklığı yaşadığını anlar: “Karşısında titreyip küçülen adama acı mıştı Zeynel. Bütün bu iki yüzlülük, yokluktan kurtulabilme umuduyla, para içindi” (BTÜ: 269). Kemal Cesur, yemeklerin kötülüğünden şikâyet edip işçilerin düzene başkaldırmalarını hedefleyen Zeynel ile ilgili ağaya söylediklerinde kendini koruma ve menfaat beklentisi içindedir:

“Geçende pilâvda taş çıkmış. Çıkar ya... Âdet, usul... Babalarımızın, dedelerimizin pilâvında da çıkarmış meselâ. Pilâv bu, taşsız olur mu?” (BTÜ: 308).

Çiftlikteki işçiler içinde ailelerine yardımcı olmaya çalışan ve çocuk işçi kategorisinde bile değerlendirilemeyecek çocuklar da bulunur. Onlar ne ücrete tabidirler ne de yemek hakları bulunur. Zaten işçilerin önüne yemek olarak sunulanlar neredeyse artıklardan oluşur: “Bu çocuklar çapa çapalıyan ırgatların çocuklarıydı ki, çiftlikten onlara ayrıca yiyecek verilmez, babaları, anneleri kendi yiyeceklerinden pay çıkarırlardı” (BTÜ: 195). Çocuklarıyla birlikte çalışanlar arasında Halo Cafer ve karısı Hürü de vardır. Dokuz aylık hamile Hürü, ağrılarına rağmen sesini çıkartmadan işine devam eder. Tarlada çalışırken kocasının korkusundan belli etmemeye gayret ettiği sancuları dayanılmaz noktaya geldiğinde koşarak diğerlerinden uzaklaşır. İçten içe karısının bu hâline sinirlenen Halo Cafer, oğlu olduğunu öğrenene kadar Hürü ile ilgilenmez. Ataerkil tahakkümün cisimleştirildiği bu bölümde erkek çocuğa değer atfedilmesi, hem neslin devamını sağlayacak olmasından hem de nitelikli iş gücünün temsilcisi görülmesinden kaynaklanır. Böylece erkek çocuk ile işçi temini süreklilik kazanır ve kapitalist sistem işlerliğine devam eder:

“Kadın oğlan doğurmamış olsaydı gitmez, gitmedikten başka da onu ayağının altına alırdı ama, oğlan doğurmuştu bu sefer” (BTÜ: 207).

Çalışan kadının cinsel haz nesnesi şeklinde değerlendirildiği anlayış, çiftlikte kâtip ve ırgatbaşı ile Senem Bacı, Fatma ve Aptalın Kızı üzerinden somutlaştırılır. Geçim endişesinin kuşattığı kadınlar, ırgatlığın tüketici özelliğinden sıyrılabilmek adına cinsel sömürüye kendilerini açarlar. Zira onlar, daha hafif iş olarak gösterilen çiftlik evinde çalışmanın yolunun özellikle kâtipin bedensel isteklerini, hayvani arzularını ve tüm çıkarlarını karşılamaktan geçtiğini bilirler. Bu durum, gücü elinde bulunduran işveren gibi onun işçiler arasındaki görünümü konumundaki ırgatbaşı ve kâtip gibi görevleri yapan kişilerin de tahakküm ile hareket etmelerinin, ezen-ezilen sistematiğinde sonuçlanan düzenin/ düzensizliğin yansımasıdır.

Sınıflı toplum yapılarında mülkiyeti elinde bulunduranlar, toprağı işleyerek ekonomik fayda kullanımına dönük adımlar atarken kölelikle eşleşen niteliklere sahip tarım işçiliği ortaya çıkar. Bu durum Osmanlı Devleti'nde ise kârın paylaşılması esasını içeren ortakçılık ile farklı bir mekanizmayı da beraberinde getirir:

19. yüzyıl Anadolu tarımında küçük ve orta mülkiyetin yanı sıra büyük toprak mülkiyeti de görülüyordu. Ancak büyük toprak sahipleri, topraklarını, ücretli işçiler kullanan kapitalist işletmeler biçiminde değil, ortakçılık yoluyla köylü hanelerine kiralarak işletmeyi tercih ediyorlardı (Pamuk, 2002: 428).

19. yüzyıldan itibaren makinenin kolaylaştırıcı gücünden faydalanılmaya başlanması, Türkiye'deki yansımasını 20. yüzyılın ortalarına doğru bulur. Makine kazandırdığı hız sayesinde tarımdaki iş gücünü büyük oranda karşılarsa da insan emeğine duyulan ihtiyacı ortadan kaldıramaz. Ancak topraklarını genişletme, makine üretimine geçme, pazara yayılabilme imkânlarına sahip toprak ağaları nedeniyle iyiden iyiye mülksüzleşen köylü, zorunlu olarak ortakçılıktan ücretli işçiliğe geçiş yapar. Dolayısıyla tarımsal kapitalizmin de basamakları hazırlanmış olur. Zira “kapitalist üretim (ve dolayısıyla da meta üretimi), doğrudan tarımsal üretim yapan kimse, ücretli emekçi halini alana kadar, tam boyutlarına ulaşamaz” (Marx, 2011b: 109). Gerek *Aganta Burina Burinata*'daki Hüseyin Dayı gerek *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanında bilinçli yapıları ile dikkat çeken Kürt Zeynel ve Halo Şemdin haricindeki işçiler, proleterleşme süreçlerini idrakinde değildiler. Onlar sistem hükmündeki sömürü yollarını kabul ederek olağan kılınmasında etkinleşirler.

3.1.4. Maden İşçileri

İlkel dönemden teknoloji çağına varana kadar yüzyıllardır gerek kişisel gerek toplumsal gereksinimlere cevap veren madene sanayi devrimleriyle birlikte çok daha fazla önem atfedilir. Endüstriyel hammadde olması nedeniyle maden, sanayi atılımlarını gerçekleştiren, dünya üzerinde söz sahibi konuma gelme kaygısı güden ülkeler açısından temel ihtiyaç kapsamına girer. Bu ihtiyaç, sömürü bölgelerinin oluşmasına ve kaçınılmaz son olarak dünya savaşlarının yapılmasına yol açar.

İlk basamağında zenginleşme hedefi taşıyan, hükmetme arzusundaki sömürgeci devletle yerel halk arasında yaşanan çatışmalar ikinci basamakta dönüşüm geçirerek işletmeci ile işçiler arasındaki mücadeleye evrilir.

Madenler dünya coğrafyasında eşit olarak dağılmadığından, bir taraftan insanlığa güzel bir hayat ve yaşam kalitesi sunarken diğer yandan birçok uluslararası savaşlara sebep olmuş, bazı ülkelerde de iç savaşları, bölgesel veya etniksel nitelikli ayrılıkçı ayaklanmaları beraberinde getirmiştir (Uslu, 2012: 46).

Madenler arasında kömür, Avrupa’da 18. yüzyıldan itibaren sanayileşme ile birlikte yaygın kullanım alanı bulunca yoğun biçimde talep görür ve daha değerli hâle gelir. Osmanlı Devleti ise kendi kömür kaynaklarının varlığı ve işletilmesi ile 19. yüzyılın başında tanışır: “Yurdumuzda ilk taşkömürü madenciliği Uzun Mehmet’in 1829 yılında Ereğli’de kömürü bulmasıyla başla[r]” (Erkin, 1969: 31). Ancak imparatorluğun kötü gidişatı, kömür havzalarının gerek işletmeciliğinin gerek mülkiyet hakkının farklı devletlere devredilmesine sebep olur:

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında yapılan 1854-1856 Kırım Savaşı sonrasında imzalanan Paris Barış Antlaşması’yla İngiltere ve Fransa ülkede kömür madeni işletme imtiyazı elde etmişlerdir. 1858 yılında çıkartılan Arazi Kanunnamesi ile yabancıların mülk edinme hakkı sağlanmış (...) İmparatorluk Tanzimat Dönemi’nde ilk defa yabancı devletlerden borç almış ve borçlarını ödeyememesi sonucu madenlerini özelleştirme ve maden ocaklarının imtiyazını yabancı şirketlere vermiştir (Kaştan, 2016: 22).

Türkiye Cumhuriyeti, İzmir İktisat Kongresi’nden itibaren önce özel teşebbüslerinin desteklenmesi daha sonra ise şartların belirlediği devletçilik parolasıyla öz kaynakların kullanımının sağlanması şeklinde yansıyan bir kalkınma politikasını benimser. Teşvikler ve kalkınma planlarıyla hareketlendirilmeye çalışılan ekonomik düzen, savaş yıllarında doğal olarak bozulmaya başlar:

İkinci Dünya Savaşının başlaması ve ülkemizde “savaş ekonomisi”nin uygulanmasından ötürü, bu dönemde devlet üretim tesislerine el koymuş, vergiler artmış, fiyat, üretim ve tüketim kontrolleri sıkılaştırılmıştır. Ayrıca ithalat ve ihracatın kısıtlanması, yeni tesislerin kurulamaması, başlamış projelerin beklemesi, Milli Korunma Kanununun, Varlık Vergisi Kanunu, Paralı İş Mükellefiyeti gibi tedbirler bu dönemin özelliklerindedir (Kartalkanat, 1991: 55).

İkinci Dünya Savaşı’na katılmamış olan Türkiye’de, ekonomik kalkınmaya kısmen ara verilerek şartlara uygun tedbirler alınır. Böylece genel ihtiyaçları karşılama yönünde yaşanan sorunların en az zararlarla atlatılması gayesi güdülür. Söz konusu tedbirler içinde işçilerle ilgili en belirgin olanı, ücret karşılığı zorunlu iş mükellefiyetidir. Mükellefiyet sanayide işçilere fazla mesaiyi; madenlerde, ocağa yakın köylerdeki erkeklerin çalıştırılmasını mecburi hâle getirir:

Ücretli iş yükümlülüğüne uymayan veya çalışırken işi bırakıp giden işçilerse polis zoruyla işyerine getirilmesini öngören Millî Korunma Kanunu, bu süre içinde gerçekleşen harcamalar da işçinin ücretinden kesilmesini bir yaptırım olarak belirlemiştir (Işık, 1995: 106).

Millî Korunma Kanunu'nun verdiği yetkileri sınırsız ve sorumsuz bir şekilde kullanma gayreti içine giren yerel yöneticiler, özellikle Zonguldak ve çevresinde köylülere getirilen maden işçiliği mükellefiyetini kendi şahsi menfaatleri doğrultusunda kullanarak maddi manevi bunalımlara zemin hazırlarlar. Bu durumun kurguya taşındığı romanlarda bu süreç ve maden işçiliğinin genel çerçevesi *Ölümün Ağzı* eserinde Niyazi, Recep Çavuş, Hasan, Mustafa, Nizam, *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* romanındaki Osman, Engin ve Ömer, kişileri üzerinden belirginleştirilir.

18.01.1940'ta kabul edilip 26.01.1940'ta yayımlanan 3780 Sayılı Millî Korunma Kanunu, üzerinde 03.08.1944 tarihinde yapılan ekleme ve değişikliklerle 11.08.1944 tarihli Resmî Gazete'de 4648 sayılı yeni kanun çıkartılır. Buna göre İkinci Dünya Savaşı yıllarında ocağın yakınında ikamet eden köylüler mükellefiyet adı altında zorunlu çalıştırılmaya tabi tutulurlar. Ancak söz konusu mecburiyet, işlerlik mekanizmasında düzen sürdürücülerin keyfi tutumlarıyla birleşerek çalışanlara esir, köle muamelesi yapılmasını beraberinde getirir. Kanun “işverenlere, işçileri işyerine bağlamak amacıyla zor kullanma hakkını tanıır” (Işık, 1995: 106). Zonguldak maden ocaklarında çalışan işçilerin anlatıldığı *Ölümün Ağzı* romanında, aynı ailenin erkekleri Recep Çavuş, Niyazi ve Hasan aracılığıyla devrin çalışma hayatı hakkında bilgi verilir. Eserin eleştiri noktası ise, kanunda belirtilen işverene tanınan haklar noktasında başlar. Köylülerin zoruna giden, çalışmanın mecburi olması değil; maruz kaldıkları insanlık dışı davranışların yasal olarak onanmasıdır. Entrik kurguda işverenin sergilediği disiplin yöntemlerinde Foucault'nun (2015: 211) belirttiği üzere işçileri itaate sürükleme, uysallaştırma arzusu görülür:

Disiplin, bedenin güçlerini artırmakta (faydanın ekonomik terimleriyle) ve aynı güçleri azaltmaktadır (itaatin siyasal terimleriyle). Tek kelimeyle: bedenin iktidarını çözmektedir; onu bir yandan artırmak istediği bir “yatkınlık”, bir “kapasite” haline getirmekte; öte yandan da bunların sonucu olarak ortaya çıkabilecek enerjiyi, gücü tersine döndürmekte ve onu katı bir bağımlılık ilişkisinin içine sokmaktadır.

Köylü işçilerden Hasan'ın, babası Recep Çavuş'a bu şartlar altındaki çalışma yerine ölmeyi yeğlediğini ifade ettiği şikâyeti, yaşatılanlar karşısındaki içsel isyanının açılımı niteliğindedir: “Durup dinlenmeden hayvanlar gibi yerin dibinde çaluş, ciğeri beş para etmez heriflerden küfür işit, kötek ye, elini yüzünü bile yıkamadan dolaş, günlerce üstünü başını değiştirmeden yat, galk... Geberse daha iyi insan be” (ÖA: 25). Recep Çavuş'un diğer oğlu Niyazi'nin, gördüğü bir köpeğin hâline “Senin yerinde ah ben olsaydım keşke! Allah beni de köpek yaratsaydı senin gibi! Ne candarma korkun var, ne maden derdin” (ÖA: 48) sözleriyle imrenmesi; işçilerden Fahri'nin ise ocak içinde yük taşıyan katır karşısında “İnsan doğuracağına, ocak katırı doğursaydı beni gahpe

anam! Gahrolası anam!” (ÖA: 53) düşünceleri, onların kendilerini hayvandan daha değersiz, itibarsız, aşağıda hissetmelerinin dışavurumudur.

Madende salgın hastalıkların önlenmesi amacıyla ocakta çalışan herkesin saçlarının kazıtılması yönünde bir tedbir alınmasına karar verilir. Devletin emri olarak gösterilen bu uygulama, bekçibaşı Veli Kavas tarafından takip edilir. Emre uygun davranmayanlar gerek Veli Kavas’ın kamçısı gerek yemeksiz bırakılma yoluyla cezalandırılırlar: “Devlet, hükümat böyle emrediyö... Bitten arınmak için gafalar sıfır numaraya vurulacak diye emir var... Emre, ganunlara uymak gerek” (ÖA: 40). Aynı şekilde yemekhaneye girebilmenin diğör koşulu olarak bit ütüsünden geçme şartı konulur. Kıyafetleri çıkartılan işçiler, çıplak şekilde kar altında giysilerinin ütülenip temizlenmesini beklemek zorunda bırakılırlar. Bu insanlık dışı uygulamalara daha fazla tahammül edemeyen iki kardeş, Hasan ve Niyazi ocaktan kaçarlar. Kendileri için sonun başlangıcı olacak bu kaçıştaki dilekleri basit insani gereksinimleri karşılama, fiziksel ve manevi şiddetten kurtulma adınadır:

“Bitlerimizden arınsak... Candarma dayağı yemesek... Garın altında bit ütüsü yapmasalar artuk hiç... Ondan bundan küfür işitmesek durmadan” (ÖA: 89).

İşçiler, yaşarken olduğı gibi öldükleri zaman da hakları olan değeri ve saygıyı görmezler. Çeşitli sebeplerle hayatını kaybettiklerinde alelacele hazırlanan bir mezara belli belirsiz uygulanan usullerle defnedilirken yakınlarına haber vermeye bile gerek görülmez. Bu husus tüm işçiler gibi Recep Çavuş için de ruhî bir eziyete dönüşerek rahatsızlık verir:

“Bunun anası, bubası, garısı, çoluğı çocuğı var mı, yok mu diye düşünen kim? Ne desen, ne söylesen harp var, gavur gapılarımıza dayandı, deyolar... Harba girsek bundan daha çok mu eziyet çekecez sanki? Keşke harba soksalar bizi!” (ÖA: 39).

İlerleyen günlerde göçük altında kalıp hayatını kaybeden Recep Çavuş’un defin işlemlerini gerçekleştirmek isteyen oğullarına başçavuştan izin çıkmaz. Babalarının yasını tutmak bir yana cenazeyi köyelerine götürmelerine, kendi topraklarına gömmelerine bile müsaade edilmeyiş, köylü işçinin insani özünün yok sayılmasına örnektir:

“Onca söyledim başçavuşa, nuh diyo, peygamber demiyo, dedi. Köye gömer gömmez gelürüz hemen, eğlenmeyüz, dedim. Dinlemedi bile” (ÖA: 76).

Yerin altında çalışan madencilerin birçoğunun duyup korktuğı Arap adındaki maden hayaleti, sistemin işlerliğini ve sürekliliğini temin için sermayedar tarafından üretilmiş bir figürdür.

Çalışmayan ameleyi korkutmak amacıyla uydurulan bu efsaneye göre Arap, işini yapmayan, kaytaran, ihmal edenlere zarar verecektir. Kapital güç, maddi sömürsünü kesinleştirmek ve tüm olanakları ile kullanmak için işçiyi manen de kuşatmaktadır. Bu yöntemle işçi bedenen ve ruhen sınırlandırıldığı iş alanında tüketilmektedir. Madende çalışan işçilerden Mustafa, çalışmadığı bir anda Arap tarafından cezalandırıldığını iddia ederek bu söylentinin etki alanını genişletir:

“Uyuyagalmışım girdiğim höyüğün içinde... Üryamda boğuyorlardı beni... Ümüğümü sıkıyorlardı... Gözümü açtım baktım ki, arap... Ocağın arabı” (ÖA: 67).

Maddi işkenceleri bu tür manevi eziyetlerle de birleşen işçiler, özgür görünümlü olsalansa gerçek anlamda bir mahkûmiyeti kaçış yolu olarak görürler. Recep Çavuş’un her gün ölmek yerine bir kere ölmek için savaşı arzulayan tavrı, Mustafa’da düşman elinde eziyet gören tutsak yerine hapis cezası alan mahkûm olma isteği şeklinde kendini gösteren yönelimler bu durumun yansımalarıdır:

“Hapiste olsak bundan daha iyi be! Ekmek elden su gölden hiç değilse!” (ÖA: 68).

Zonguldak bölgesinde çalışanlara saf, uysal, ses çıkarmaz yapıları nedeniyle bir koyun türü olan “kıvırcık” adı yakıştırılır. Kıvırcık işçilerin yaşadıkları tüm travmatik deneyimler karşısında sessiz kalmaları, keyfi uygulamalar karşısında sabrı taşarak başkaldıran ve ceza alan laz işçi Nizam tarafından eleştirilir. O, tek başına verdiği savaştan yenik çıkma sebebini diğer işçilerin pasif tavırlarına bağlar:

“Siz erkek değil, süt guzusunuz! dedi yemekhanedeki işçilere. Ha gari bile olmaz sizden! Allah belanızı versun hepimiz!” (ÖA: 59).

Eserde devrin devlet yetkililerine yönelik eleştiriler de yer alır. İşçilerin yaşadıklarına uzaktan bakan ve içselleştiremeyen Paşa, köylülerin kendilerinde cehennem algısı yaratan maden ocağına çalışmaya gitmemek için başparmaklarını feda etmelerini anlamlandıramaz ve algılayamaz:

Aklı havsalası almıyordu “Paşa”nın. Çünkü “Paşa”, beline kadar su içinde kazma sallamamıştı her gün on altı saat. Çünkü “Paşa”, işçilerin Tanrı’nın günü yedikleri o malay denilen vahşi çorbadan tatmamıştı bir yol olsun. Çünkü “Paşa”, geceleri başının altına taş koyup, uyumamıştı ahırlarda. Şaşıyordu onun için (ÖA: 81).

Afrodit Buhurdanında Bir Kadın romanında başkişi Yıldız’ın kocası Osman’ın maden tecrübesi iki döneme ayrılır. İlki anne babasını kaybettikten sonra tanıdıkları vasıtasıyla girdiği

ocaktaki dönemi; ikincisi Yıldız ile bağları koptuktan sonra oğlu Engin (Kaya) ile İstanbul'dan geri gelip çalışmaya başladıkları süreci kapsar.

Osman ilk dönemde İstanbul'daki fabrikada işe başlamadan önce girdiği ocakta on üç sene çalışır. Şehrin uzağında bulunan, güvensiz ve sağlıksız çalışma ortamına, şartlarına ve yaşam alanına sahip ocağı işleten şirket, her türlü sömürüyü gerçekleştirir. İşçilere ödenen ücret, çalışanların ihtiyaçlarına sözde cevap vermek için yine şirket tarafından açılan bakkal vasıtasıyla fazlasıyla geri alınır. Açlıktan ölmek ve sömürülmeye boyun eğmek arasında tercihe zorlanan işçiler, yorucu geçen vardiyalardan sonra kendilerine dayatılanlara itiraz edecek gücü bulamazlar:

“Burada yiyecek bulmak da güçtü. İşçi, şirket bakkallarının kurtlu kaşarını, çürük zeytinini, kokmuş sucuğunu en yüksek fiyatlarla yemeğe mecburdu (...) Toprağın altında ciğerlerini çürüten işçi, uğradığı haksızlığa “vık” diyecek soluğu bulamıyordu” (ABBK: 10).

Osman'ın ilk dönem maden tecrübesindeki gözlemlerinde yarı proleter işçilerin varlığı da anlaşılır. Madencilik, geçimini tarım ve hayvancılık üzerinden sağlayan köylülerin maddi sıkıntıya düştüğü zamanlarda dönemlik olarak başvurduğu kapıdır. Şirket çoğu zaman işçilere emek gücü karşılığını para yerine marka, Japon bezi vb. olarak ödeyerek iki aşamalı sömürüye devam eder:

“Para kazanmak, evini, öküzünü vergi haczinden kurtarmak kaygısıyla tarlasını bırakıp maden kuyusuna inen köylü, koltuğunda birkaç metre Japon bezi, ciğerlerinde birkaç bere ve çürük bir gövdeyle köyüne dönüyordu” (ABBK: 11).

Osman'ın ikinci dönem maden işçiliği, İstanbul serüveninin bitiminden sonra gerçekleşir. Oğlu Engin'in doğumundan sonra eşi Yıldız'ın izini kaybedince Zonguldak'a geri dönen Osman, artık bir yetişkin olan oğluyla madende çalışmaya başlar. Aradan geçen uzun yıllara rağmen çalışma şartları açısından ocakta herhangi bir iyileştirmenin olmadığı ifade edilir: “Kilitli emniyet lâmbalarının güçlülükle aydınlattığı “baca”da kadavra sekiz amele, dişlerini tırnaklarına katmışlar. Habire kazma savuruyorlar” (ABBK: 198). Sermayedardan kontrolöre kadar hiyerarşik bir yapı içinde uygulanan nefes almaksızın çalışma, işçilerin yer altında çalışma ve yoksulluk ile sınıfsal aşağılıkları paralel olarak simgeleştirilir:

Sekiz yüz metre yukarıda, yerin yüzünde -bu köstebek yuvaları gibi birbirine girmiş kovukların, inlerin üzerinde- şahane villâlar, muazzam konaklar sıralanmıştır. Şahane villâların göklere ağ geren radyo antenleri, dünyanın müziğini ve sesini sermayedara kadar getirir. Binlerce kilometre uzağı dinliyen antenler, hemen oracıkta, yerin dibinden gelen inilti, sızıltılar karşısında hissizleşir, sağırlaşır (ABBK: 199).

Ölümün Ağzı eserinde görülen Arap efsanesine *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın* romanında da rastlanır. Çalışmayan ameleye musallat olduğu söylentisi ile efsaneleştirilen Arap, kapitalist işverenin çalışanlarını manevi yönden sömürmek için kullandığı en dikkat çekici yöntemlerden biridir:

“Arab hayaletin sillesini, tokatını yemiyen; arab hayaletin kovalamadığı işçi, yok gibiydi. O, daha çok, zihninden kötülük geçiren, çalışmayan ameleye musallattı” (ABBK: 210).

Babasıyla beraber madende çalışmaya başlayan Engin, fiziki özellikleri nedeniyle “Kaya” adıyla anılmasına rağmen ocaktaki ilk zamanlarında bir maden göçüğü sırasında korkudan baygınlık geçirir. Nefes almakta zorlanan, yerin beş yüz metre altında emeklemeye çalışan Kaya, bir kontrolörün darbesiyle kendine gelir. Ocağa girdiğinde henüz on dört yaşında olan Kaya’dan yerin altındaki on iki saatlik mesaide, hayati endişelerin uzağında yalnızca işine odaklanması beklenir:

“Kamaların yara içinde bıraktığı sırtında şaklayan kırbaç, Kayayı, müteveli köpek gibi boğuk boğuk ulutmuştu” (ABBK: 207).

Kaya’nın sevdiği kız olan Kadriye’nin kardeşi Ömer de çocuk yaşta madende çalışanlardandır. Ömer ve babası, kömür ocaklarında sık rastlanan kazalardan biri olan kör nefes sızıntısına maruz kalarak yanar ve ciddi şekilde yaralanırlar:

Biraz fazlaca patlıyan kör nefes, babayla oğulu yarı baygın bir halde yere vurmüştü. Ömer neye uğradığını anlamamıştı. Fakat, babasının kucağında ocaktan çıktığı dakika feryadı basmıştı. Yüzü sırtı öyle yanıyordu ki! “-Beni suya atın... Beni denize atın, baba... Boğularak öleyim, daha iyi... (ABBK: 211).

Devletler öz kaynaklarını ancak kendileri değerlendirebildikleri zaman ayakta kalabilirler. Bu bağlamda maden gibi hammadde yataklarının öneminin anlaşılması ve muhafaza edilmesinin gerekliliği, sömürücülerle savunmacı ülkeler arasında küresel boyutlarda savaflara yol açar. Osmanlı Devleti’nin yeterli ölçüde faydalanamadığı madenler, Türkiye Cumhuriyeti döneminde savaş tedbirleri neticesinde çıkartılan aşırı korumacı kanunlar aracılığıyla hem elde tutulmaya hem de yararlanılmaya çalışılır. Ancak romanlarda örnekleri gösterilen yerel/ kişisel uygulamaların şiddete varan baskıcı yapısı, bölge insanı için eziyete dönüşür. Maden ocağı, göçük ve zehirli gaz gibi riskler nedeniyle diğer iş kollarına nazaran daha tehlikeli çalışma şartlarına sahiptir. Bekçibaşı, amele çavuşu, kontrolör gibi kişilerin keyfi tutumlarla çalışanları aşağılayan tavırları ise, iş mekânlarını çekilmez kılan esas unsurdur. Özel teşebbüslerin yıldırıcı tavırlarına kısmen alışkın olan işçiler, devlet babanın yöneticiliğindeki kapitalist ve sömürücü davranışlar karşısında hem hayatı hem de insani konumlarını sorgular ve kendilikleri ile yüzleşirler.

3.1.5. Basın ve Basımevi İşçileri

Yazının icadıyla başlayan süreçte kayıt altına alma, bilgi verme, yerel haberleşme ve kültürler arası iletişimi sağlama gibi pek çok ihtiyacın belirmesi, basım faaliyetlerinin oluşmasına zemin hazırlar. Kemal Beydilli'nin (2003: 105) verdiği bilgilere göre kâğıt üzerine ilk baskı örnekleriyle vücut bulan blok kitap basımı 600 yılına doğru Çin'de ortaya çıkıp 9. yüzyıldan itibaren Uygur Türklerinin sahasında yer edinir. 1447'de Gutenberg'in kurduğu ve modern olarak nitelenebilecek matbaa vasıtasıyla özellikle antik ve dinî eserler yayılma alanı bulur; basılan eserlerin dağılımı ile Rönesans ve Reform hareketleri ivme kazanır:

1450'lerde beliren basımevi, 1500'lerde Avrupa'nın her yanına yayılmış ve bol kitap kavramını yerleştirmiş, 1600'lerden itibaren süreli (haftalık-aylık) yayınlar belirmiş, 1700'lerde günlük gazete deneyimi gelişmiş ve 1800'lerde, kapitalizmin doruğuna erişilmekte olduğu sırada, yeni teknik buluşlarla yüksek tirajlara ulaşılmıştı (Koloğlu, 1985: 68).

Osmanlı Devleti'ne 15. yüzyıl sonunda İspanyol Yahudileri tarafından getirilen matbaa, Ermeni ve Rum kesimden kişiler tarafından etkin biçimde kullanılarak yayın alanının ilk adımları atılır (Beydilli, 2003: 106). İlk Türk matbaası, imparatorluk coğrafyasına girişinden yaklaşık iki yüz kırk sene sonra İbrahim Müteferrika tarafından kurulur:

Osmanlı coğrafyasında, daha genel bir deyişle İslâm dünyasında yazma kitap kültüründen basma kitap kültürüne geçişi sağlamış olan iki önemli matbaa bulunmaktadır: Bunlardan birincisi İstanbul'da, devlet desteğiyle 1727 yılında İbrahim Müteferrika tarafından kurulan ve onun adıyla anılan 'Müteferrika Matba'ası'; ikincisi ise Kahire'de, Vali Mehmed 'Alî Paşa'nın 1822 yılında kurduğu Bulak Matba'ası'dır (İhsanoğlu ve Aynur, 2003: 220).

Sonrasında matbaanın yaygınlaşması hem kazanç sektörü hem yönlendirme aracı olan gazete, dergi gibi süreli yayıncılığını dolayısıyla "basın"ı doğurur. "Yönetime ortaklığını ilan eden bir sınıfın, burjuvaların aracı olarak" (Koloğlu, 1985: 68) ortaya çıkan basın, Avrupa'da siyaseti belirleme, sosyal hayata yön verme, algı oluşturma, bireysel ve toplumsal kimlik belirteci olma, insani değer dizgelerini şekillendirme özellikleriyle toplumsal dönüşümde ideolojik cephenin tamamlayıcısı olur.

Osmanlı'da basın çalışmalarının ilk örnekleri gayrimüslimler tarafından verilirken özellikle gazetelerin devlet aleyhinde propaganda aracı şeklinde kullanıldığının anlaşılması, 1831 yılında ilk resmî gazete olan Takvim-i Vekayi'nin yayın hayatına girmesini sağlar. İçeriği "beyannâme, tecvihât ve teşrifât gibi resmî hayata ait neşriyattan ibaret" (Tanpınar, 2003: 146) olan bu gazete ile Osmanlı Devleti'nin resmî basın hayatı başlar. Takip eden yıllarda birçok özel gazete ve derginin yayın hayatına girmesi ile basın sektörünün oluşumu devam eder. Bu durum, gerek düşünce yazılarıyla var olan basın işçilerini gerek yayın sürecinde çalışan basımevi işçilerinin sorunlarını beraberinde getirir.

Romanlarda basın ve basımevi işçiliği ile ilgili örnekler *Sarı İt*'te başkışı Selim Reşit, *Grevden Sonra* eserinde ise başkışı Nuri ve karşı güç grubunda yer alan kart karakter Kenan Usta aracılığıyla entrik kurguya dâhil edilir.

Sarı İt romanında işçiler yanında gözükp işveren lehine çalışmalar içindeki sarı sendikalar ve ihanet eden sendikacılara karşı verilen mücadele anlatılır. Eserin başında başkışı Selim Reşit'in sendikacılığa girmeden önce yaşadıkları özetleme tekniği kullanılarak kısa bir bölüm hâlinde verilir. Buna göre basın işçisi olan Selim Reşit, patronunun bir yazısı nedeniyle suçlu bulunup cezaevine girmiştir:

Patronunun bir yazısı sokmuştu Selim Reşid'i Toptaşı Cezaevine... Patron, kollarını sallaya sallaya dolaşırken, Tarabya'daki villasında âlemin karıları ile fink atarken, Selim Toptaşı'nın kilitli kapıları ardında tam iki yıl çile doldurmuştu. Bu adamı hatırladıkça, dârâ'yı öldüren Bessüs'e İskender'in uyguladığı korkunç ölüm cezasını düşünürdü: Dümdüz ağaçları eğmek, bu adamın da her uzvunu bir dala bağlamak ve hepsini bir anda bırakarak paramparça etmek! (Sİ: 10-11).

Selim Reşit, iki yıl süren hapisane döneminde kendisine yapılan haksızlığı ve bunun sebeplerini sorgular. Kendisi dışındaki bir durum dolayısıyla haksız yere mahkûmiyetten sonra özgürlüğüne kavuştuğunda el değiştirdiğini öğrendiği gazetenin yeni sahipleri ile fikir uyuşmazlığı yaşamaması, onun işsiz kalmasına neden olur:

Selim Reşit, işinden çıkarıldığı günü düşünüyordu, sel birikintilerine bata çıka yürürken... Gazetenin yeni sahipleri işine son vermişlerdi (...) Onu sebepsiz kovan bu gazetenin başlığı yanındaki slogan gözünün önüne geliyordu: "İnsan haklarının savunucusuyuz!" (Sİ: 14).

Kaynak aracılığıyla doğru ve geçerli bilgiyi elde edip toplumu bundan haberdar etmek gazetelerin aslî görevlerinden olmakla birlikte haberin servis edilmesi hususunda kullanılan temel araçlardan olan söylem, dilin yönlendirici özelliğiyle birleştirildiğinde etki alanı genişleyen bir yapıya bürünür. Gazeteler her ne kadar tarafsızlık vurgularıyla ön plana çıkmaya çalışsalar da kullandıkları söylemler vasıtasıyla kimi zaman hitap ettikleri kitlenin ideolojik yönlerini yansıtırken kimi zaman da kitleleri kendi ideolojik anlayışları çerçevesinde şekillendirirler. İktidar ve toplum arasındaki iletişimin basın organlarıyla sağlanması, günlük yayınları otorite konumuna yükseltir. İmtiyaz sahiplerinin kendi çıkarlarının güvencesi gördükleri yönetime zarar vermemeyi öngören politikaları özellikle gazetelerde kullanılan söylemin tarafı, bakış açısının tek yönlü olmasının temel sebebidir. Gücün sözcülüğünün yapıldığı bu anlayış Selim Reşit gibi farklı fikir sahiplerinin saf dışı bırakılmasını ise, zorunlu kılar.

Grevden Sonra romanının başkışısı Nuri, A. şehrindeki basımevinde işçi olarak çalışır. Arkadaşlarıyla birlikte haklarını aramak için grev yapan Nuri, işçi temsilcisi seçilir. 'Güçsüz sendika'

ve ‘sarı sendika’ya karşı ayakta durabilmek, kendilerini savunabilmek için başlattıkları grev, işçiler arasındaki çatlak nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanır. Bu nedenle adı solcuya, komüniste çıkan ve ötekileştirilen Nuri, eşiyle birlikte İstanbul’a gider. Uzun süre iş arayan başkişi, çocukluk arkadaşı Sülo’ya rast gelir ve onun yardımıyla basımevine makineci olarak girer. Basımevi, çalışma şartları bakımından işçi hayatını tehdit eder nitelikleri ile kapalı/ dar mekândır: “Bilgisizlikten, korunma tertibatı olmadığından, kötü, rutubetli, havasız yerlerde çalışmaktan sıhhatlerini kaybediyorlar, ayakta durmaktan varis oluyorlar, iyi ışıklandırılmamış iş yerlerinde çalışmaktan gözleri bozuluyordu” (GS: 79). İşçilerin kendi arasındaki bir konuşmaya şahit olan Nuri, onların durumlarından şikâyet ettiklerini ve rahatsız olduklarını anlar. Çalışanlar işyerinde günlük, temel ihtiyaçlarını bile giderememektedirler. Tüm olumsuz özelliklerine rağmen basımevi, katlanılması zorunlu hâle getirilen çıksız bir mekân olur. Birlik oluşturmeyen işçilere karşı işveren, işsiz kişileri koz olarak kullanır:

“Eksik olan yalnız helâ mı? dedi. Aspiratör de yok (...) soyunma odası var mı? Elbise dolabı var mı? Yemekhane var mı? (...) ecza dolabında tentürdiyot bile yoktu (...) Kenarda duran yangın kovasının içine süprüntü doldurulmuştu” (GS: 217).

Basımevinde çalışanların çoğu bilinçsiz işçi modelinin örnekleridir. Şahsi ihtirasların ve çıkarların ön planda tutulduğu yaklaşımlar, iftira, dedikodu ve komplolarla gün yüzüne çıkar. Bu durum Nuri’nin işe girmesiyle başlayan süreçte, ustalardan Kenan’ın onun üzerine oynadığı oyunlarda belirginleşir. Kenan, işinde iyi olan ve çok çalışan başkişi karşısında aşağılık duygusuna kapılır; onun hem işte hem de ilişkilerinde dürüst davranmasını kendisi için tehdit olarak algılar:

Sen hiçbir şeye karışma, dedi, Fehim usulca. O kadar fazla da çalışma. (...) Aslında suç değil ama böyle yerlerde suç oluyor. Birçok şeyi hepimizden iyi bilmen aşağılık duygusu yaratıyor. Huylanıyorlar senden. Biraz beraberlik göster. Biraz yağcı ol, değilsen olmaya çalış. Bazı işlerin içinden çıkamazmış gibi yap. Bana kalırsa düşman kazanıyorsun (GS: 212).

Nuri’yi saf dışı bırakmak isteyen Kenan, mürettip Sülo’yu kışkırtarak onun çalıştığı makineyle kazan arasına demir katrat koydurur. Buradaki amacı, makineye zarar verdiğinin düşünülmesini sağlamaktır. Dikkati sayesinde bu tuzaktan kurtulan başkişide işyerinden ayrılma fikri oluşmaya başlar: “Buradan çıkmaktan başka çarem yok. Bir bakarsın beklemediğim bir zamanda daha kötü bir komployla karşılaşabilirim” (GS: 227). A. şehrinde yaptığı grev nedeniyle komünistlikle suçlanan Nuri’nin başını yakmak isteyen Kenan, bu kez düşmanından kurtulma reçetesi olarak siyasi propaganda iftirasını kullanmayı tasarlar: “Hiçbir şey yapmasam, yapamasam, yüz numaranın kapısının ardına bir orak çekiç resmi çiziveririm. İki de şahit buldum mu, tamam” (GS: 230). Nuri, aynı şartlarda yaşam mücadelesi veren işçilerin birbirlerine karşı bu saldırgan ve fitneci tutumlarını el ele vermeyişlerine ve bilinçlenmeyişlerine bağlar. Aynı tarafta olması gereken işçiler, gündelik

çıklarlar doğrultusunda karşı cephede bulunmayı tercih eden, işverenin tüm haksızlıklarına boyun eğen, göz yuman nesnelere hâlinde hareket ederler:

“Bilinçlenmemiş bunların çoğu. Onun için bu tür düşmanlıklara da göğüs germek gerek. Çıkarlarının nerede olduğunu bilseler (...) Bilinçsizliklerine, el ele vermemelerine, haklarını aramayışlarına, arayanlara da karşı çıkışlarına acıyordu” (GS: 254-256).

Ülkemizde 18. yüzyılda başlayan basımevi faaliyetleri 19. yüzyılda basın sektörünün oluşumunu doğurur. Edebî çalışmaların olduğu kadar siyasi ve sosyal olaylar hakkında düşünce aktarımının da yapılması, basının yönlendirme etkisine sahip otorite olarak algılanmasına yol açar. Siyasi arenada basının niteliklerinin fark edilmesi, onun gücünden faydalanmayı gerekli kılar. Bu durumda yandaş/ karşıt tutum sergileyen basın kuruluşları, kendilerini ödül/ ceza sistemi içinde bulurlar. Tutunabilmenin siyasi erk ile uyumla mümkün olduğunu düşünen ve kültürel değil ticari bir sistem oluşturan matbaa işverenleri, bir dava duruşuna sahip olmayıp değişken politikada işlerini görme, çıkarlarını koruma, kar elde etme, zenginleşme çabası içine girerler. İşverenlerin bu tutumları, fikir çatışmaları yaşadığı işçilerini cezalandırmalarıyla son bulur. *Sarı İt* romanında patronunun yazdığı yazıdan dolayı suçlu bulunan başkışı Selim Reşit, cezaevinden tahliye sonrası yeni işverenleri tarafından da fikir uyuşmazlığı nedeniyle işten atılır. Düzenin çarkına dişli olmayı reddeden Selim Reşit, siyasi tehlike şeklinde algılanarak ve algılatılarak saf dışı bırakılır. İnsan hakları savunuculuğu parolasını taşıyan gazeteden kovulan başkışı, diğer işçilerin mağduriyet yaşamaması için, tüm emeğini işçilerin haklarını gözetmeye veren bir sendikada organizatörlük yapmaya başlar. Basımevi işçiliğinin örneklediği *Grevden Sonra* eserinde de başkışı Nuri'nin arkadaşlarıyla hak arama mücadelesine girişmesi, komünistlikle suçlanmasına ve dışlanmasına yol açar. Hayatına devam edebilmek için şehir değişikliği yapan Nuri, İstanbul'da kendini sorgulamayan, boyun eğen, bilinçsiz işçiler arasında bulur. Komplo, dedikodu, iftira üçgeninde işini kaybetmeyle karşı karşıya kalan Nuri, birlik olamayan işçilerin zarar gördüğünü ve birbirlerine zarar verdiğini düşünür. Tek çıkar yol olarak adını bile anmak istemediği grev ve sendika oluşumlarına yönelir.

Diğer işçi kategorilerine nazaran daha az kişinin çalıştığı basımevleri, işçilerin işveren/ müdür/ şef ile yakın temas hâlinde bulunmalarına, dolayısıyla uğradıkları haksızlıklar karşısında ikili ilişkilerin zorunluluğu içerisinde boyun eğmelerine neden olur. Bu durum yaptıkları aydınlatma, bilgilendirme, uyandırma işinin amacına ters biçimde basın işçilerinin bilinçlenme serüvenlerini geciktirir. Onlar da diğer işçiler gibi sadece beden olarak var olurlar; gazeteler aracılığıyla topluma aktarılan düşünsel farkındalığı, en yakınlarında olduğu hâlde kazanamazlar.

3.1.6. Deniz İşçileri

Deniz mahsullerinden yararlanma, geçim sağlama amacıyla başvurulmuş en eski yollardan biridir. Toprakta var olan özel mülkiyet sisteminin denizde bulunmaması nedeniyle parsellenen, sahiplenilen arazilerden bahsedilemez. Denizde çalışanlar, emeklerini denizin sunduğu imkânlarla birleştirerek mücadele verirler. Ancak tekmeden ağa varana kadar gereken aletlerden yoksunluk, işveren-işçi ayrımlarını doğurur. Kaptan-tayfa adlandırmalarıyla görülebilen denizcilik sistemi, geleneksel zanaatın usta/ baba-çırak/ oğul formuna benzer yaklaşımlara sahip olsa da deniz işçisini sömürerek ayakta duran anlayışın örneklerine de rastlanır. Bu bağlamda *Aganta Burina Burinata* romanının ana konusunu oluşturan deniz işçiliği, eserin başkişisi Mahmut üzerinden değerlendirilebilir.

Ailesinin tüm erkekleri denizci olan Mahmut, içinde dindirilemeyen, bitmek bilmeyen bir deniz aşkı taşır. Fırsatını bulduğu her an denize koşsa da özellikle babası Süleyman tarafından tehlikeleri nedeniyle denizden uzak tutulmak istenir: “Oğlum, sakın bunun bu haline aldanma. Kimbilir kaç gemiciyi boğmayı tasarlıyor. Seni de boğuncaya kadar aç, çıplak ve yoksul bırakır. Sen toprağa bak” (ABB: 13). Mahmut için cezbedici olan deniz, bu işle uğraşanlar tarafından kahrı çekilmeyecek, cefası, çilesi bitmeyecek eziyet olarak görülür. Ancak söylenilen hiçbir söz, anlatılan hiçbir kaza Mahmut’u çizgisinden döndüremez. Bilakis denizde yaşanan felaketleri duydukça o, mücadele edemediği için kendisini suçlar:

“Denizden soğumak şöyle dursun, boğulanlarla beraber bulunamadığım, denizin öfkesiyle karşılaşmadığım ve ölüm dirim savaşı da olsa denizle al takke ver külah güreşemediğim için hayıflanırdım” (ABB: 75).

Babası, içindeki deniz sevdasını dindirmesi, düşüncelerini denizden sıyrabilmesi için Mahmut’u eskici Kirpi Halil Usta’nın yanına çırak olarak verir. Eski denizci Halil Usta, onun ilgisini fark ederek denize dair bildiği her şeyi ona öğretir. Durumu anlayan Süleyman, oğlunu okula yazdırır. Ancak burada da kayık ustası Kalafat Ahmet Usta ve balıkçı Ateşoğlu’nun kızı Fatma ile tanışarak teorik ve uygulamalı bilgiler edinir. “Mahmut’u denize doğru iten etkenlerden biri de karadaki hayatın hiç de kolay olmadığıdır. Deniz sahipsiz bir tarladır ve herkes orada kendi orağıyla ekinini biçer. Maharet ustalıktadır” (Kolcu, 2013: 436). Tüm ideali ve atılımlarını denizcilik üzerine kurgulayan Mahmut, babasıyla arası bozuk olan amcası Hakkı Reis’in yanına kaçar, onun emri altında tayfa olarak işe başlar: “İşte artık o geminin tayfasındayım. (...) Beraber yüzecek, duracak, beraber batıp boğulacak veyahut varacağımız yere varacaktık. Beni artık gemiden balta ile bile ayıramazlardı” (ABB: 82). Hakkı Reis’in teknesinde büyük bir şevkle işini yapan Mahmut, karşılaştığı sorunlarla aklındaki denizci imgesinin birbirine uymadığını anlar. Amcasının ödediği

ücrete karşılık beklentileri ve takındığı sömürücü tavırlar, kısa zamanda bezginlik yaşamasına neden olur:

“Burası hükümet dairesi değil, kayıktır! diyerek, bu işle değilse şu işle beni durmamacasına çalıştırıp çabalatır, bana verdiği paranın acısını cayır cayır çıkartırdı. Tek başıma dört kişinin gördüğü işi görürdüm” (ABB: 88).

Kişisel hürriyetini kazanmak isteyen Mahmut, dışardan bakıldığında kendisine özgürlük vaat eden denizi ve denizciliği seçerek kendi kendini esir ettirir. Deniz ile ters düşen deniz işçiliği şartları karşısında yaşadığı bocalamalar amcasının bir tayfayı sebepsizce öldüresiye dövmesi ile başkaldırıya dönüşür. Kendisine ve tüm işçilere yaşatılanlara tahammül edemeyen başkişi, amcasına saldırarak onu durdurmaya çalışır. Bu eylemi, hakkının büyük bölümünün gasp edilmesi ve gemiden atılması ile sonuçlanır.

Deniz ile ilgili hayalleri bir anda kâbusa dönen Mahmut, birçok gemide çalışarak farklı limanlarda bulunarak İstanbul’a ulaşır. Burada, bir arkadaşının yardımıyla yolcu gemisine ateşçi olarak girer. Gemi çalışanları, yolcularla aralarındaki statü farkını son haddine kadar hissederler. Yalnızca yolcularla değil gemi çalışanları arasında da belirgin konum farkları bulunur. Ateşçiler, en ağır işi yürütmelerine rağmen değer görmezler:

“Küpeşteden bize bakanlar cennetteki meleklerin aşağıya yani cehennemdeki zebanilere bakması gibi yüksekte bakıyorlardı. İçimden, “İyi ki üzerlerimize tükürmüyorlar” dedim (...) Bu sırada biz ateşçilerin eşekler kadar haysiyetimiz yoktu” (ABB: 117-121).

Deniz serüvenine tayfa olarak başlayıp ateşçi olarak devam eden Mahmut, kendini ummadığı bir ortamda ve ummadığı şartlar ile kuşatılmış olarak bulur. Onun için deniz uçsuz bucaksız yapısıyla özgürleşme, kendini bulma mekânıyken sömürü altında bağımlı çalışması, dalgalara meydan okuyup rüzgârlarla çarpışma arzusunu eziyete dönüştürür. Amcası Hakkı Reis’te tecrübe ettiği işveren/kaptan örneğinde ise emek hırsızlığı ile maddi-manevi sömürü somutlanır. Mahmut ve diğer tayfalar yalnızca emek güçleri satın alınan değil kaptanın boyunduruğu altında ezilen çalışanlar görünümü sunarlar. Mekânsal açıklığın çalışmak zorunda kalan işçi sınıfına uygulanan baskı, tehdit, şiddet, aşağılama ile kapalılaşması, deniz işçilerinin de diğer meslektaşları gibi para odaklı düzenin içerisinde tükeniş yaşadıklarının göstergesidir. Deniz çağrışımsal doğurganlığı yok oluşturan dönüştürken sömürü nesnesine indirgenen bu bireylerin tüm insani ayrıcalıkları ve hakları ellerinden alınır; onların varlığı gücü elinde bulunduranın varlığına hizmet ile sınırlandırılır.

3.1.7. Dokuma İşçileri

Pamuk, ipek, yün ve keten liflerinin iplik eğirme ve örme sistemiyle üretimi esasına dayanan dokumacılık, kişisel ve toplumsal ihtiyaçlara cevap vermenin yanında ekonomik gücü oluşturan faaliyet alanlarından da birisidir. Günlük hayatta halı, kilim, havlu, bez, kumaş gibi birçok ürünle somutlanan bu üretim biçiminin, N. Rengin Oyman Büken'in (2010: 64) verdiği bilgilere göre en az sekiz bin yıllık bir geçmişi bulunur:

Dokunmuş kumaşların M.Ö. 6500 yılında kullanıldığına dair arkeolojik buluntuların var olması, iki iplik sistemiyle tekstil yüzeyi oluşturma yöntemi olan dokumacılığın günümüzden en az 8000 yıl kadar önceleri de bilindiğini ortaya koymaktadır.

Ekonomisi büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayalı Osmanlı Devleti, pamuk, yün ve deri gibi hammaddelere ulaşmakta zorluk çekmezken bunların değerlendirilmesi noktasında dokuma tezgâhlarından faydalanır. İnsanlar için hem ek gelir hem kazanç kapısı olan dokumacılık devletin ihracatında da etkili olur: “Zira iç tüketimi karşılamanın yanı sıra ihraç yapabildiği en önemli mamulleri dokumalar teşkil ediyordu” (Yiğit, 2015: 727). Kazancın artırılması arzusunun daha nitelikli ürünleri ortaya çıkartmakla mümkün olacağı düşüncesi, dokumacılığı sanatsal hünerin gösterim alanlarından biri hâline getirir.

Serap Yılmaz (2006: 263) Avrupa'da 15 ve 18. yüzyıllarda oluşan kapitalist düzen içinde aile atölyeleri, imalathaneler, manüfaktür ve fabrikalar olmak üzere dört farklı üretim tarzının olduğunu; aynı dönem Osmanlı Devleti'nde ise ilk iki modelin; aile atölyeleri ve birbirine bağlı imalathanelerin bulunduğunu belirtir. Hemen hemen her evde var olan tezgâhlar yardımıyla dokumacılık Osmanlı Devleti için aile içi geleneksel el zanaatıdır. Ancak gelişen sanayiyle ilkel el tezgâhlarının yerini motorlu tezgâhlara bırakması, el işçiliğinin öneminin azalıp seri üretim mallarının rağbet görmesini beraberinde getirir. Bu doğrultuda Oya Sencer'in (1969: 61) de değindiği üzere batılı ülkelere sağlanan imtiyazlar, yerel dokumacılığın iflasını tetikler:

Batı yapımı eşyanın, öteden beri süregelen gümrük ayrıcalıklarından da yararlanarak ülkeyi kaplaması, 19. yüzyıl başlarında, yerel endüstrinin, özellikle dokuma endüstrisinin önemini kaybederek imparatorluğun bir hammadde ülkesi olmasına yol açar.

Devletin iç dinamiklerinde yaşadığı bu sarsıntı, edebî sahada *Çıkrıklar Durunca* eserinde yankısını bulur. Eser, Kastamonu İli Bolu mutasarrıflığına bağlı Gerede bucağının Alevi köyü Adaköy'de, 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan olayları anlatır. “Avrupa sanayi ürünlerindeki gücüyle yerli el tezgâhlarını paldır küldür çökertiyor. Devlet, her geçen gün biraz daha kötüleşen hayat şartları karşısında kayıtsız; dahası, devlet kendi halkını yola getirmeye çalışıyor” (İleri, 2015: 199). Adaköy halkı, besledikleri keçilerin tiftiklerini tezgâhlarında dokuyup elde ettikleri ürünleri

satarak geçimlerini sağlarlar. Ancak sözü edilen geçim, ürünlerin Sıddıkzade gibi tefeci, karaborsacı araçların oluşturduğu sömürü düzeni içinde, yaşam-ölüm çizgisi üzerinde ilerler: “Burada mısır koçanı, meşe palamudu ve palamut kabuklarını karıştırarak ekmek yapan ve bununla yaşayan insanlar daha küçük yaşlarından itibaren kendilerini beyaz buğdaya kavuşturacak meçhul bir mucizeye bel bağlamışlardı” (ÇD: 26). Köylüleri can evinden vuracak gelişme, Avrupa fabrikalarından çıkan, seri üretime dayalı ucuz malların ülkeye girişiyle yaşanır. Yabancı sermayenin pazara dönüştürmeye başladığı ülkede yerel imalat tedarikçiye bile ulaşamaz:

“Nahiyedeki satıcılar bizim dokumaları artık almıyorlar, satmıyorlar. Bizimki pahalı oluyormuş, frenkten daha ucuz mal gelirmiş” (ÇD: 38).

Adaköy halkının velinimet olarak gördüğü Sıddıkzade'nin artık yün almayacağını söylemesi neticesinde köylülerden oluşan bir heyetin İstanbul'a giderek mallarına müşteri bulması fikri ortaya atılır. İstanbul'daki görüşme talepleri reddedilen köylüler zor da olsa Dokumacılar Loncası reisi ile konuşup tavsiye alırlar. Reisin dolaylı yoldan ifade ettiği üzere, devletin ayakta kalabilmesinin tek yolu, ekonomik düzenin ülke içi, millî unsurlarla oluşturulmasının gerekliliğidir. İstanbul'dan gelen tavsiyeyi takiben Sıddıkzade'nin, köylülerin borçlarına karşılık mallarına el koyması, direnişi başlatır: “Ali emretti. Hiçbir tezgâh boş kalmayacak. İşleyecek ve kimse fabrika kumaşı giymeyecek, tekkeye mavi don, beyaz gömlek ile gelinecek” (ÇD: 107). Çıkrıkların çalışmasının yasaklanması ile sahip oldukları çalışma düzeni ellerinden alınan köylüler, yeni dinlerinin “çıkrıkların boş kalmayacağı” emri üzerine işlerliğe devam ederler. Kapitalist anlayışa karşı verilen yerel mücadele, ulusal bir başkaldırıya dönüşür: “Sanki namaz kılıyorlarmış, hatim sürüyorlarmış, oruç tutuyorlarmış gibi çıkrıkları işlettiler. Çıkrıkların çalışması Adaköy'den Orta Anadolu'ya doğru her gün biraz daha genişleyen bir çember gibi çevresini genişletti” (ÇD: 107). Yönetimin ezici, yok sayıcı tavrını Hz. Ali'nin buyruğu olarak sunulan emir vasıtasıyla kırma gayreti içine giren köy, halka halka büyüyen fikir anlayışıyla hem direniş hem başkaldırının simgesine dönüşür:

“Fabrika mallarını ateşe atmak ve bunu mukaddes bir ayın gibi icra etmek yeni bir ibadet tarzı oldu. Bu yeni ve mukaddes ocak, az zamanda Anadolu'nun çıkrıklar işleyen yerlerinde çabuk çabuk görüldü. Ve sönmeden yandı, mütemadiyen yandı” (ÇD: 134).

Dudu ve Esmâ önderliğindeki Adaköylüler, temel gayeleri geçim derdi olan Anadolu insanının ağır vergiler, zorunlu askerlik gibi kendilerini yıpratıcı hususlardan kurtulma mücadelesi ile hareket ederler. Onların bu çabası, ekonomik alanda başlayıp her alana yayılan bir düzen isyanına dönüşür. Devlet emrine itaatsizlik yapan, suçluları kolluk kuvveti olarak görevlendiren, özerk/ alternatif devlet özelliği gösteren yönetim biçimini sergilemeleri ile siyasi; Hz. Ali'yi sürekli zikrederek Aleviliği ön plana çıkarmaları ile de dinî boyuta taşınan bir çatışma zeminini hazırlarlar. Bu bağlamda eserdeki çatışma tarafları yönetenler (kapitalistler, emperyalistler, ağalar, zenginler, yasa koyucular, Sünniler)

ile yönetilenler (ırgatlar, rençberler, köylüler, yoksullar, yasayla yargılananlar, Aleviler) olarak gösterilir. Dramatik aksiyonu sağlayan tüm görüntü düzeylerine yansıyan bu çatışma düzlemi, eserin iletisi ile doğru orantılı olarak şekillenir.

Geleneksel zanaat olan dokuma tezgâhlarının fabrika mallarına karşı direncinin kırılması, emek ordusunun modern, mülksüz işçisini hazırlayan etkenlerden biridir. Adaköy özelinden sunulan olaylarda, ekonomik ve toplumsal yapının değişmesi, kapital düzenin yerleşmeye başlamasıyla ilişkilendirilir. Dokumacılıkla hayatını devam ettirmeye çalışan, köylü-işçi niteliğindeki Adaköylüleri iç savaş çıkarmaya varana kadar harekete geçiren unsur, mülksüz kalma kaygıdır. Varoluşunu korumaya çalışan sömürülenlerin kendilerini sömürmek isteyenler karşısındaki bu başkaldırısı, içsel ve dışsal arasındaki dengelerin değişmesi ile siyasi ve dinî argümanları da içeren bir nitelik kazanır.

3.1.8. Diğer İşçiler

İncelenen romanlarda fabrika, yapı, tarım, maden, basın ve basımevi, deniz, dokuma sektörleri dışında da işçi olarak çalışan kişiler bulunur. Bunlar; *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*'da büro işçiliği yapan Yıldız ve Serap; *Aganta Burina Burinata* romanında değirmende beygir yerine çalışan Nusret Ağa; *Sağırdere*'de taş ocağı işçisi Pelvan Vahit; *Sarı İt*'te pres atölyesinde çalışan çocuk işçiler Raif ve Cemil'dir.

Sanayileşen toplumda maddi yetkinlik sahibi kişilerin, kadını cinsel haz nesnesi hâlinde gören anlayışlarının eleştirildiği *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın* eserinde, başkişi Yıldız'ın çalışma hayatı büro sekreterliği ile başlar. Ancak o, bu işten avukat tarafından yapılan zengin metres olma teklifi nedeniyle ayrılır:

“Çoluk çocuk, ev, bark sahibi avukat, torunu yerindeki kıza tutuldu (...) Ona beraber yaşamayı teklif etti. Beyoğlunun istediği muhitinde, istediği apartmanda yer tutacaktı (...) Yıldız, gönlünün çektiği delikanlı ile oynaşabilecekti” (ABBK: 24).

Benzer durum fon karakter Serap için de geçerlidir. Babasıyla birlikte sefalet içinde bir yaşam sürdüren Serap, dolgun ücret vaadiyle bir daktilograf arandığı ilanını görür ve biraz düşündükten sonra başvurmaya karar verir. Sevimli, kibar, ağabey gibi yaklaşan patron, işteki üçüncü gün Serap'ı cinsel olarak sömürür. Böylece bedenini sunarak ekonomik rahatlığa kavuşan ve şık giyinebilen genç kız, çalışma hayatının dördüncü ayında vereme yakalandığı için işten atılır:

“Serap, yatağa düştü. Doktor ve ilaç uğruna, ihtiyar baba hanidir fabrikada çalışıyor. Çünkü güzel Serap, bugün işte bu iskelet kadındır...” (ABBK: 92).

Kuralları eril tahakküm tarafından belirlenen çalışma hayatında, paranın sarsılmaz bir otorite gibi görülmesi, paraya sahip olanlarla olmayalar arasında sömürünün sıradanlaştığı yeni bir düzen kurulmasına sebebiyet verir. Yıldız ve Serap üzerinden gösterime sunulan olaylarda, söz konusu durum, ahlaki çöküntü ve toplumsal yozlaşmanın hüküm sürdüğü bir ilişkiler ağını meydana getirir. Geçim endişesiyle ev dışında varlığını kabul ettirmeye uğraşan kadın, yerleşen yeni düzen içinde nesneleşmekten kurtulamaz. “Ayna fabrikasında çalışan şu bodur evin güzel kızı, her işçi kadın gibi, bir yarı orospudur” (ABBK:23) gibi cümlelerle yansıtılan ve gücün şekillendirdiği bu anlayışta, çalışan kadının emek gücü, ancak cinsel kimliğini öne sürdüğü müddetçe kiralanır ve işlevini yitirinceye kadar kullanılır.

Aganta Burina Burinata'da ise Nusret Ağa üzerinden insanı insana köle yapan zihniyet eleştirilir. Eşi ve çocuğuyla birlikte kendi yerlerinde çalışarak geçimini sağlayan Nusret Ağa, aile bireyleri ve en önemli yardımcısı dolap beygirini kaybettikten sonra yoksullaşmaya başlar. Ekonomik rahatlama çabası içinde bahçesini satmak için Nallıların Hacı Ağa ile pazarlık yapar: “Madem ki bahçeyi satın alıyorum, dolap beygirini de sat! demiş” (ABB: 31). Üretimin devamını dolap beygiri sayesinde sürdüren Nusret Ağa, hayvanın ölmesi neticesinde mülksüzlüğe sürüklenirken hayatını devam ettirebilmek için işçiliğe başlaması ile sağlığını kaybeder. Nallıların Hacı Ağa'nın beygire fazla para vermemek için Nusret Ağa'yı kullanması, tarımsal kapitalizmin örneğidir. İşveren, ağa konumundaki Hacı'nın sahip olduğu maddi manevi sömürücü tavır, Nusret Ağa'nın görme yetisini hatta yaşam hakkını elinden alması şeklinde somutlaştırılır:

“Hacı Ağa'ya, ‘Gözlerim dumanlanıyor, adayı seçemiyorum’ dedim. ‘Adayı görüp neleyeceksin? Toprağı görüyorsun a’ dedi (...) Şimdi önümdeki deveyi bile fark edemiyorum. Ama çok şükür, geceyi gündüzden ayırt edebiliyorum” (ABB: 31).

Sağırdere romanında, “itilmiş bir gençliğin hazin yansıması” (Korkmaz, 2015: 237-238) olan Pelvan Vahit, mülksüz köylü-işçi özelliği gösterir. Babasız büyüyen Vahit, annesiyle kendi geçimini sağlayabilmek için dağlardan odun toplayıp getirme, köy yakınında yapılan tren istasyonunda çalışma gibi geçici işlerle meşgul olur. Bu noktada Yakup Ağa'nın köy hayatına dair söylediği “Rençber kısmına iki çift öküz olmadı mı, kulak verme!” (S: 56) sözleri Vahit'in de durumunu açıklar niteliktedir. “Kırsal nüfusun mülksüzleşmesi ve tarım kesimi dışına itilmesi, sanayi için gerekli emek ordusunu sağlar” (Gevgilili, 1989: 38). Dolayısıyla mülksüz kalan kahraman için Ankara'ya gidip para kazanmaktan başka çıkar yol yoktur. Vahit, arkadaşı Mustafa ile Hocaların Hasan'ın yardımıyla taş ocağına işçi olarak girer. Taş ocağının sahibi Ali Bey'in “Ağır işte çocuk çalıştırmayı hükümet

yasak etti. Başına kaza gelirse sorumlu düşeriz!” (S: 178) cümleleriyle işten çıkarttığı Mustafa ile aynı yaştaki Vahit, pehlivan olmasının getirdiği fiziki görünüşün yeterliliği sayesinde çalışmaya devam eder. Ancak buradaki çalışma koşulları köydekine göre oldukça ağırdır: “Yorulduğum arkadaş! Köy yerinin rençperliğinden zor taş ocağı” (S: 193). Üretim araç gereçlerinden yoksun Vahit’in Ankara’da kaba işçilik yaparak devam ettirdiği çalışma hayatının sonraki safhaları hakkında ise, bu eserde bilgi yoktur.

Sağırdere eserinde Yamörenliler, köyde kendi işlerini yapmalarının haricinde devrin bütün köylüleri gibi yol vergisine tabi tutulmaları nedeniyle dönemlik/ mevsimlik işçi özelliği de gösterirler. İstihdamda mecburiyetin farklı bir görünümü olarak ortaya çıkan yol vergisi, vergiye tabi olup nakit ödeme gücü bulunmayanların yol yapımında çalıştırılması ve alacağın bu şekilde tahsil edilmesi esasına dayanır. Nuray Özdemir (2013: 218) yol vergisine dair şu bilgileri verir:

Yapılan çalışmalar sonucunda vergi bedeni yükümlülük esasına dayandırılarak 19 Ocak 1925 tarihinde 23 maddeden oluşan 542 sayılı *Yol Mükellefiyeti Kanunu* çıkartılmıştır. Kanuna göre, Türkiye’de oturan 18-60 yaş arasındaki erkekler yol vergisine tabi tutulmuş, ancak sakatlığı tespit edilen fakirler, öğrenciler, askerler ve hayatta altı çocuğu olanlar muaf olmuştur. (1. Madde). (...) Yol yükümlülüğü yılda 6-12 gün olarak, ortalama işgücüne sahip bir kişinin görebileceği iş şeklinde tespit edilmiştir. (2. Madde). (...) Yükümlülük kişinin bulunduğu il sınırları içinde ve en çok sekiz saat uzaklıktaki yollarda çalışma şeklinde sınırlandırılmıştır. (4. Madde). (...) Yol vergisi nakdi olarak da ödenebilecektir.

Köylülerden Yakup Ağa, gelen vergi borcu karşısında “Taşa çalışmak, toprakta çalışmaktan iyidir” (S: 67) düşüncesiyle hareket edip yol yapım çalışmasına gider. Yamören’de, sahip olduğu imkânlarla ağa konumunda görünen Yakup Ağa, yol inşaatında köylülerden sorumlu kâtibe rüşvet vererek hem işten kurtulur hem vergiden kâr eder.

Farklı iş kollarındaki çalışan görünümüne *Sarı İt* romanındaki çocuk işçiler, Raif ve Cemil’in yaşadıkları örnektir. Raif’in yıllar sonra anlattığı olaya göre, on iki yaşında pres atölyesinde çalışırken Cemil kaza geçirir ve parmağı kopar. Kazadaki trajik yön, kopan parmaktan ziyade patronun umursamaz tavırlarındadır: “Gürültüye patron indi. Anlattık korku ve heyecanla... Kopuk parmağa bakmadı bile... “Dikkatsizliğinin cezası, dedi; bir parmak için atölye duracak değil, geçin işinizin başına; çalıştırın presleri, veledizinalar!” (Sİ: 124). Sınırsız artı değer yaratmak uğruna işçiye meta muamelesi yapan sermayedar, çocuk işçiler karşısında daha acımasız bir tutum içine girer. Ekonomik düzen(sizlik)in iş sahasına ittiği çocuklar, yapılan tüm çalışmalara rağmen çalışma hayatının önüne geçilemeyen sorununu oluşturur. 1923 yılında İzmir İktisat Kongresinde yapılan “14 yaşından aşağı çocukların çalıştırılmasının men edilmesi (...) 14-18 yaşındaki çocukların altı saatten fazla çalıştırılmaması” (Ökçün, 1971: 176) teklifi sonrasında 1930 tarihli ve 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanununun 173/1 maddesi ile on iki yaşından aşağı bütün çocukların amele ve çırak olarak istihdamının yasaklanır (Yıldırım, 2008: 86). Ancak 20 Kasım 1959’da Birleşmiş Milletler

Çocuk Hakları Bildirgesi ile koruma altına alınmaya çalışılan çocuklar, ucuz iş gücü sağlamaları nedeniyle işverenler tarafından tercih edilirler. Onların oyun çağını terk edip bir yetişkin sorumluluğu üstlenmeleri ve bu doğrultuda kullanılmaları, tükeniş sendromu yaşamalarına zemin hazırlar. Eserde Raif'in seneler sonra küçük bir detayla anımsadığı bu ıstırap dolu hatıra, çocuk bilinçaltında benzer durumların yarattığı tahribatın göstergesidir.

Büro işçisi, geçici işçi ve çocuk işçi kategorilerindeki çalışma şartlarının belirteçleri sömürülen dizgesinde şekillenir. Farklı iş alanlarında bedenen kullanılan ve öznellikleri silinen işçiler, ekmek kavgası verirken para ile değer kavramlarının ters orantısı içinde hep kaybeden durumunda kalırlar. Mekân, zaman, yaş, cinsiyet değişse de değişmeyen onlara dayatılan ağır koşullar ile mücadele ise, maddi güç dengesizliğinin yansımasıdır.

3.2. Bilinçlenme Serüveni

Bilinç, bireyin kendisini ve çevresini bütünsel olarak idrak yetisidir. Bilinçlenme ise, bireyin etrafında şekillenen durum/ olayları anlaması, kavraması ve bunların farkında olabilmesinin önünü açan zihinsel bir etkinliktir. Sorgulama esasıyla ortaya çıkan bilinçlenme, fark etme, yüzleşme, tavır alma ve duruş sergilemeyi beraberinde getirir.

Emek-sermaye çatışmasının kıskacında hak elde etmeye veya hakkını korumaya çalışan işçilerin bilinçlenme serüvenleri üç aşamada şekillenir: İlki, işçilerin düşünce dünyasının 'öğretici/ rol modeller' tarafından dıştan biçimlendirilmesi; ikincisi fark eden işçilerin bir araya gelerek 'sendikalaşma' ile resmî olarak harekete geçmesi ve üçüncüsü sendika aracılığı ile başlatılan mücadelenin 'direniş, başkaldırı, grev' ile teorikten pratiğe dökülmesi ile görüngenir. Hem zihinsel hem eylemsel süreçleri kapsayan bu üç aşamada işçi kategorisi, sınıfsal ayrımlar ile sınırlandırıldığı alanı kendi lehine değiştirmeye ve daha yaşanabilir hâle getirmeye çalışır.

3.2.1. Öğretici/ Rol Modeller

Türkiye'deki işçi profili, bilhassa 20. yüzyılın başında, ağırlıkla köyden kente dönemlik ya da kalıcı olarak göçen, mülksüzleşmiş ve mülksüzleşme aşamasındaki çalışanlardan meydana gelir. Yoksulluk ile çevrelenen muhtaç konumdaki bu işçilerin eğitimsizlikleri ile bağlantılı olarak davranış kalıbı hâline gelen itaatkâr yapıları ve haklarını gözetme noktasındaki pasiflikleri, kendilerine en büyük engeldir.

Sermayedarların yarattığı tahakküm altındaki işçilerin, kendilerini sömüren yönetici kesime karşı mücadele edebilmeleri için zihinsel doygunluğa ulaşmaları gerekir. Bilinçlenmeindeki ilk

basamağı oluşturan bu süreç, edebî eserlerde Öğretici/ Rol Modeller yardımıyla aşılr. İşçilerin aynı ülkü etrafında toplanmalarını, sorgulama yapmalarını, harekete geçmelerini sağlayan kişiler; *Çıkrıklar Durunca*'da Dudu, *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*'da Selman, *Aganta Burina Burinata*'da Eskici Kirpi Halil Usta, *Bereketli Topraklar Üzerinde*'de Lâz Kılıç Usta, Patoz Ustası, *Sağırdere*'de Murat, Cemal Usta, *Sarı İt*'de Cumhur, *Gözbağı* eserinde Müra Usta ve Cezmi Baba, *Grevden Sonra*'da Yağtulumu'dur.

Çıkrıklar Durunca romanında Adaköy'ün ihtiyarlarından Dudu, köylüler tarafından itibar gören kişidir. Köylülerin ona saygı göstermesinde iki neden vardır. İlki Dudu'nun kendisine malum olan şeyleri etrafındakilere söylemesi ve bunların gerçekleşmesidir: “Ona her şey malum olur, o ne söyler de yalan çıkar (...) Daha bir hafta önce çocukların asker olmayacağını söyledi (...) Kıtık olacağını da o söylemişti. Değirmenin batacağını da o söyledi” (ÇD: 21-22). İkinci neden ise güncel hadiselerden yılmış insanların aradıkları çıkış yolunu Dudu'nun temin etmesidir: “Köylüler karanlıkta sendeleyeyen her insan gibi kendilerine biraz ümit verecek herkese derhal uyacak bir haldeydiler” (ÇD: 27). Uzun süren savaşlar ve kıtlık gibi etkenlerle yıpranan halkın yalnızca geçimini sürdürebildiği çalışma ilişkisinin elinden alınması, yöneticilerle yönetilenlerin arasındaki bağları da kopma noktasına getirir. Köylülerin ayakta kalabilmesinin tek yolu, manevi dayanaklarının olmasıdır. Bu anda ortaya çıkan Dudu, peygamberliğini ilan edip Hz. Ali'den aldığını iddia ettiği buyruklarla halka yön verir. Adaköy'de yaşananlar ülkenin dört bir tarafına yayılarak isyan etkisi uyandırır:

“Gün geçtikçe burası köyden nahiyeye, nahiyeden kazaya, kazadan sancağa, sancaktan vilayete doğru genişleyen bir şöhret aldı. Dudu'nun eseri durgun suya atılmış bir taş gibi dalgalandı, dalgalandı” (ÇD: 33).

Dudu'nun köylüler ve şöhretini duyan halk nezdinde öğretici/ rol model olarak görülmesi, aslında “Ali emretti. Hiçbir tezgâh boş kalmayacak” (ÇD: 107) cümlelerinde saklıdır. Hz. Ali'ye atfedilen telkinlerin yardımıyla tezgâhların çalışması emredilirken hitap edilen kitle, din ve ekonomi argümanları bir araya getirilerek harekete geçirilir. Maddi ve manevi hayatın aynı çatı altında toplanmasını sağlayan bu cümleler, Alevi olan köylüler tarafından dinî emir gibi algılanır. Takip eden bölümlerde ise sözde bir cihat anlayışıyla Avrupa mallarına savaş açıldığı görülür: “Kim evinde çıkrıklardan çıkmayan mal saklarsa, kanını helal bilsin!” (ÇD: 132). Dudu önderliğindeki Adaköy halkının ekonomik özgürlük bağlamında başlattıkları mücadele, dinin de merkeze alınması dolayısıyla Alevi-Sünni çatışmasına yol açar. Tutunacak dal arayan köylülerin karşısına etkisi güçlü ve tartışılmaz kavramlarla çıkan Dudu, köylü-işçilerin aydınlanmasında aktif rol oynar. Ancak onun köylüyü farkındalık düzeyine taşıyacak bir bilinç aşıladığını söylemek güçtür. Zira maddi anlamda sorgulama yapıp tavır alabilen insanlar, manevi boşluklarının, sahte peygamber yardımıyla

doldurulmasına müsaade ederler. Böylece insanlar maddi sömürüyü aşma yönünde hareket ederken manevi anlamda sömürülürler.

Afrodite Buhurdanında Bir Kadın romanında Osman'ın çalıştığı fabrikada görevli tornacı Selman, bilgi sahibi olmaya çalışan bilinçli bir işçidir. Sürekli gazete okuyan, gündemi takip eden Selman, küresel piyasayı etkisi altına alan kapitalizmin meta uğruna savaşlar çıkardığının farkındadır ve etrafındaki işçilere bu konuda bilgi verir: “Harbi isteyen patrondur; kapitalisttir. Yok olası kapitalist... Sönme bilmez ihtirası onun gözlerini, içinde bulunduğu sınırların dışına çeker. Ona dışarıda, işletecek maden lâzımdır. Sürececek toprak lâzımdır. O, malını satacak piyasa arar” (ABBK: 37). Ancak fabrika sahibi Yahudi patron, maddi çıkarlarının karşısında tehdit olarak belirmeye başlayan Selman'ın önünü keserek kendini korumaya çalışır: “Tornacı, onun “okumuş işçi” düşmanı olduğunu biliyordu. (...) Gazete haaa!.. Göstereceğim sana... miskin! Gazete okumak senin nene?! Önce karnını doyur” (ABBK: 39). İşçilerin gazete okuması, onların birleşmesinin ve birlikte harekete geçmelerinin önünü açacağı; güçlenmelerini ve bilinçli özne olmalarını sağlayacağı düşüncesiyle patron tarafından istenmez. Selman, işçileri uyandırmayı kendisine görev edinse de gerek patronun gerek patrona hizmet eden polislerin engellemeleriyle amacına ulaşamaz.

Aganta Burina Burinata'da başkışı Mahmut'un kişisel gelişimine yardımcı, öğretici kimlik taşıyan kişi Eskici Kirpi Halil Usta'dır. Mahmut'u denizden uzak tutmak isteyen babası onu, yaşadığı deniz kazası neticesinde kötürüm kalıp istemeyerek eskicilik yapan Halil Usta'nın yanına çırak olarak verir. Başkışının denize ilgisinin boş sözlerden ibaret değil aşktan ileri geldiğini anlayan usta, bildiği tüm incelikleri Mahmut'a öğretir. Başkışı artık her günü ustasından deniz dersleri alarak geçirir:

“Söyledikleriyle içten ilgilendiğimi görünce, kaşlarının çatıklığı hızla çözüldü (...) Artık o, kafama, denize ait bilgiyi perçinliyor, babamın içimde yaratmak istediği kara ve toprak dostluğunun nalına da, mihına da pasa vuruyordu” (ABB: 33).

Halil Usta, Mahmut'a hayata dair de bilgiler vererek gelişimine katkı sağlar. Onun tavsiyelerinin merkezinde bireyselden toplumsala uzanan iyi insana erişme gayesi yatar. Yaşadıkları ve şahit olduklarıyla insanın bayağılığını gören usta, çırağına varoluş sorgusunu aşılama gayret eder:

“Özlediğin bir işte çalışmadan, içine doğduğun şu dünyanın ötesini berisini hiç görmeden, taş üstüne bir taş koymadan, bir ağaççağz olsun dikmeden, bir güneğiz olsun şunun bunun eteğini öpmeden yaşayamamak ve böylece dünyadan defolup gitmek de Allah'ın emri değil” (ABB: 57).

Mahmut'un deniz işçisi olabilme yolundaki çabasına teorik bilgilerini aktararak destek veren Halil Usta, başkişinin bakış açısına derinlik kazandırır. O, esasen denizdeki çalışma şartlarının aile içi/ usta-çırak ve zanaat hüviyeti göstermesi gerekirken köleleştirici anlayışın bulunmasına tepkilidir. Mahmut'u tecrübelerinden faydalanarak donatan usta, kör bir adanıştan kurtarmak istediği çırağının zihinsel gelişimini çok boyutlu hazırlar. Halil Usta'nın başarıya ulaşması, başkişinin amcasının teknesinde haksızlığa uğrayan tayfayı savunmasında ya da toprak ağalığı yaptığı zamanlardaki uygulamalarından anlaşılabilir.

Eskici Kirpi Halil Usta'nın dünya görüşüne yakın düşünceye sahip bir başka öğretici model *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanında İflahsızın Yusuf'un ustası Lâz Kılıç'dır. Lâz Kılıç'ın "Olma kula kul, öpme el ayak, kirlenmesin ağzın. Ya ver canını insan için ya da etme kalabalık dünyamıza!" (BTÜ: 171) şeklinde sarf ettiği sözlerini kendi görev ve sorumluluklarıyla birleştiren Yusuf, kurulan düzen içinde varlık kazanabilmenin yolunun işini iyi yapmakla mümkün olacağını bilir. Usulsüzlüklere karşı duran kahramanın serüveni, ustasının da yardımıyla vasıfsız işçilikten duvar ustalığına uzanır. Bu noktada Yusuf'un durumunu her ne kadar Berna Moran "aşağılanmaya razı olup, onurundan ödün vermeyi hiçe sayan bit tutum" (2014: 56) olarak tanımlasa da bunu, şehre uyum sağlamaya çalışan, gün görmemiş bir gencin tutunma mücadelesi şeklinde okumak gerekir. Zira "O zamana kadar köyde varlıklı köylülere ırgatlık yapan gençlerin sosyal durumunda önemli bir değişiklik olmaktadır. Çünkü Çukurova'ya inince amele durumuna düşmektedirler" (Tatarlı ve Mollof, 1969: 114). Çukurova'ya çalışmaya giden arkadaşları arasında liderlik vazifesini üstlenen Yusuf, şehrin yutamadığı ve köye geri dönebilen tek kişidir: "O, tinsel bakımdan şehrin kurallarına uyum sağlamayı başarır (...) Onun öyküsü, maddeye tutunan, onun kendisini yok etmesine izin vermeyen, ama onun tutsaklığı ile çözümlü bir yaşantı süren bireyin öyküsüdür" (Eliuz, 2009: 189). Onun bu başarısında amcasından aldığı nasihatlerin haricinde en büyük pay, yanında çırak olarak çalıştığı rol model Kılıç Usta'dan öğrendikleridir.

Bereketli Topraklar Üzerinde romanında ırgatbaşı ve ağalara karşı ırgatların hakkını gözetmeye çalışan patoz ustası da bilinçli yapıya sahiptir. "İrgatbaşı sordu: -Paydos verek mi? Usta güldü: -İnsafına kalmış bir şey... (...) Hele biraz daha işlesin dümbükler! dedi ustaya bakarak (...) Heriflerin hakkı olduğu için vereceksin paydosu" (BTÜ: 221). Usta, mülksüz konumdaki işçilerin üretimin asıl sürdürücüleri olduklarının farkındadır: "Yemeğin, ekmeğin hasını yiyoruz. Onlarsa bizden çok daha ağır iş altındalar. Hem yiyoruz, hem de heriflere lâf ettirmiyoruz (...) Sen, ben hattâ ağa olmasa da işler yürür amma, onlar olmasa yürümez!" (BTÜ: 241). Usta, her fırsatta ırgatbaşını uyardığı hâlde sözü dinlenmez ve Pehlivan Ali'nin ölümüyle sonuçlanacak kaza patlak verir. Patoz ustaları "toplumsal-politik rolleri itibariyle köy ekonomisi proleteryanının en önemli bölümüdür. Az çok tahsil görmüş, kültürlü, hazırlıklı insanlardır. Zamanlarının siyasi akımlarıyla ilgilenmişlerdir. Bu itibarla köy ekonomisi proleteryanının en bilinçli temsilcileridir" (Tatarlı ve Mollof, 1969: 117).

Tarımda başlayan kapitalist uygulamalara karşı direnç noktası olmayı başaran usta, işçileri eylemsel anlamda harekete geçiremede de sergilediği duruş sayesinde rol model olarak değerlendirilir.

Sağırdere romanında Cemal Usta ve Murat, aldıkları tahsille etrafındakilere yön vermeye çalışan, öğretici kişilerdir. Hayata karşı neredeyse hiçbir tecrübesi bulunmayan Mustafa'nın en büyük şansı, insani değerlerini muhafaza eden, bilinçli usta Cemal ile çalışmasıdır. İflahsızların Yusuf'un Lâz Kılıç ile arasındaki usta-çırak ilişkisinin hemen hemen aynısı Kulaksızların Mustafa ile Cemal Usta arasında yaşanır.

Yapı inşaatının duvar ustası Cemal, sömürü düzeninin karşısındadır. İşçilerin hakkını savunmayı kendisine görev edinen usta, hazırlanan yemekte bile hırsızlık peşindeki anlayışı eleştirir: “Öğleye bunlar mı pişirildi? Günahdır... Yarın ahret var. Kıyamet günü var. Sırat köprüsü var. Kemik yağından pilav mı olur? Sen Müslüman'ı bütün ağlayacak mısın din kardeşi?” (S: 211). Onun eleştirilerinden kolay yoldan para kazanma arzusundaki kişiler de nasibini alır. Ambar şefi Ömer'in, yanına alma vaadiyle kandırdığı köylü-işçilerin düşünce yapılarına yönelik sözleri, dönemin temel sorununu gösterir tespitlerdendir:

“İşçiler... Ambarda iş kolaydır. Bizim köylü milletinde tembel mi ararsın? ‘Seni ambara alacağım!’ diye birkaçının beşer lirasını dolandırmış... Birer hafta çalıştırıp yol verince, bir gece yolunu beklediler” (S: 224).

Gerek aşçı gerek ambar şefi, şantiye sahibinin emrinde çalışan ve kendilerine avanta oluşturma gayesiyle düzen(sizlikler) sağlayan kişilerdir. Mustafa, çevresindeki bu kişi/ olayları ustasının bakışı ile yorumlamaya başlar. Zira Cemal Usta'nın kendi çalıştığı şantiyeden hareketle dile getirdiği düşüncelerinde genel toplumsal aksaklıkların panoraması çizilir. Başkışının Ankara'ya gelene kadar sahip olduğu sığ fikirler, Cemal Usta'dan öğrendiği işin incelikleri, kazanılan paranın değerlendirilmesi, insanlarla sağlıklı iletişim kurulabilmesi gibi değerlerle dönüşüme uğrar. Eser başında çocuk muzipliğiyle düğün evini rahatsız eden Mustafa, kısa dönem içinde usta olmayı başarıp eser sonunda hemşehrisinin borcunu ödeyecek olgunluğa erişir. Bu bağlamda zanaat öğrenmekten sorgulamaya, yorumlamaya varana kadar Mustafa, geldiği noktayı öğretici/ rol modeli Cemal Usta'ya borçludur.

Sağırdere'de Mustafa'nın ağabeyi Murat, okumuş, bilinçli işçileri temsil eder. Cemal Usta'nın sınıf arkadaşı olan Murat, hem Yamören yakınındaki Sımcık tren istasyonunun kadrolu çalışanı hem de köyünde büyük ağa konumundadır. Onun sahip olduğu bilinç, geleneksel anlamda ağa görüntüsünün dışında tutum sergileyip özellikle köyün gençlerini birlik yapma gayretinde bulunmasını sağlar. Nitekim köyün diğer büyük ailesi Hocalar'ın kendi içlerinde yaşadıkları

çatışmaya sessiz kalmaması da bunun örneklerindedir. Hocalar ailesinin mensubu Jandarma Nail ile öksüz, mülksüz, geçim sıkıntısı yaşayan genç Vahit'in süreklilik arz eden sürtüşmeleri üzerine yapıcı yönlendirmelerde bulunur: "Oğlan fakara... Sizin kabiledede tutkunluk yok... Bir başına bırakmışsınız. Tam delikanlı sırası... Yaşlıları arasında giyinmek ister, para harç etmek ister, kızını sevmek ister. Köy yerinde, bilirsin, fakaralıktan kötüsü yok..." (S: 49) Toplumsal kalkınmanın köylüyü merkeze alarak gerçekleştirilebileceği anlayışının hâkim olduğu bu yıllarda Murat'ın tespitleriyle zihinsel dönüşümün de gerekliliği vurgulanır. Cemal Usta'nın eleştirel düşüncelerinin benzeri Murat'ta da görülür: "Biz köylüyüz. Gösterişe ölüyoruz. Gösterişçiliğimizden ellerin lafına çokça bakarız. Sıkça efeleniriz ama, fakara komşumuzdan başkasına da gücümüz yetmez" (S: 50). Dolayısıyla aldığı eğitimle köylü-işçi niteliğinden sıyrılıp modern, bilinçli işçi statüsüne yükselen Murat, bakış açısı, çözüm önerileri ve tespitleriyle, içinden çıktığı topluluğa yön verme gayretindeki öğretici/ rol modellerdendir.

Sarı İt romanında Cumhuriyet, işçilerin yaşadığı haksızlıkları gidermek için varını yoğunu ortaya koyan, eski bir ustabaşdır: "Kendi kendisini yetiştirmiş bir gençti bu... Pırıl pırıl siyah gözlerinde, yarının mutlu kıvılcımları tutuşuyordu" (Sİ: 56). Başkişi Selim Reşit ile sendikacılık vasıtasıyla tanışıp ortak mücadeleye başlayan Cumhuriyet sendika başkanlığı yaparken, yardım adı altında gelişmelerini engelleme amacı taşıyan dış oyunların farkına varıp bunları işçi lehine çevirmeye uğraşır. Uluslararası Özgür Sendikalar Konfederasyonu'nun maddi desteğinin altında aslında sendikayı güçsüz bırakma niyeti yattığını anlar, çözümünü de karşı cephenin stratejisine uygun şekilde geliştirir:

Yardıma alacağız. Daha hızlı gelişeceğiz. Daha hızlı güçleneceğiz. Şubelerimiz artacak. Üye sayımız artacak. İdealist sendikacıları göndereceğiz dış seminerlere... İşçilerimizi eğiteceğiz. Çalışmalarımız gevşemeyecek, tam tersi, artacak... Bir gün, dış yardımı kesmekle korkutacaklar bizi (...) Biz güçlenmiş olacağız o zamana kadar (Sİ: 101).

Cumhuriyet'un en büyük gayreti bilinçli işçi topluluğu oluşturmaktır: "Umutsuzluğa yer yok, diyordu Cumhuriyet; var gücümüzle işçiyi eğitmeye çalışacağız... Bilinçsiz bir toplum olmaktan kurtaracağız işçiyi" (Sİ: 195). Cevval, idealist bir sendika başkanı olarak işçilerin vizyonunu genişletme çabaları, işçi aleyhindeki faaliyetlere karşı yürüttüğü mücadeleler, eğitim odaklı çalışmaları onun önemini gözler önüne serer. Bilhassa sarı sendikalar/ sendikacıların sömürü aracı olarak işçileri kullanmasını engelleyen Cumhuriyet, uğruna çalıştığı kitle için öğretici/ rol model kabul edilir.

Gözbağı romanının başkişisi Hüseyin'in bilinçlenme serüvenine katkı sağlayan kişi Cezmi Baba'dır. Demiryolu imtiyazının Fransızlara verilmesi ile bu hatta çalışacak elemanları yetiştirmek amacıyla açılacak mektepte eğitime tabi tutulan çocuklardan gayrimüslim olanlar usta, makinist sınıfına ayrılırken müslüman çocuklar çöpçülük, makasçılık yapmaları için başka sınıfa alınır.

Şirketin makinistlerinden Mürâ Usta'nın yardımıyla Cezmi -yasak olmasına rağmen- makinist sınıfına geçirilirken ustasının gözetimi ve desteğiyle eğitimini tamamlar:

“Böylelikle altı ay içinde bana makina denilen canavarın terbiyeli bir dost haline nasıl getirileceğini belletti bir iyice (...) Makina insanın gelişmesinde, insanın insan olmasında kullanacağı, eğer kullanmasını bilirse kendisine yardımcı olacak en önemli vasıta, derdi” (G: 59).

Paris İşçileri Birliği'nin önde gelen isimlerinden Mürâ Usta, modern işçinin emek gücünü satmaktan başka çaresi kalmamış, mülksüz konumdaki çalışanlar olduğunu bilir ve bunu Cezmi'ye de öğretir. Makine-işçi bağıntısının çözümlendiği sözleri ile Sanayi Devrimi ile başlayan teknoloji egemenliğini özetler:

“Ne kullandığın makina senindir, ne çelik rayın bir küçük parçası... Malsız mülksüzsün... Tek kazancın, kendi alınterin... Öyleyse sen tam manasıyla, işçisin” (G: 63).

Mürâ Usta'nın sağladığı imkânlarla usta konumuna yükselen Cezmi Baba, ustası sayesinde kazandığı bilinçli yapıyı, yıllar sonra genç kuşak işçilerin -özellikle Hüseyin'in- eğitiminde kullanır. Tramvay Şirketi grevinde çıkan tüm olayların sorumlusu olarak kendini gösteren Cezmi Baba'nın gözaltına alınan çalışanlardan isteği birlik ve beraberlik içinde hak arama mücadelesinin devam ettirilmesidir: “Yeter ki, burdan çıkar çıkmaz işbaşı etmeyin. Baştan kararlaştırdığımız istekler verilinceye, direnmenizi sürdürün” (G: 15). Cezmi Baba, öğrencisi Hüseyin'e dönemin baskıcı yönetim anlayışının işçiler üzerindeki tutumlarda da belirginleştiğini; ülkedeki siyasi ve ekonomik kaosun arka planında bu tutumun olduğunu düşünür. Sanayileşme sürecinin aksaklıkları, tarımsal üretimin gerileme nedenleri, ard arda gelen savaşların etkileri, özelleştirme ve yabancı sermayenin yarattığı sorunları bağlantılı olarak değerlendirir. Çözümün ülke her şeyini kaybedildikten sonra sıfırdan başlamak zorunda kalındığında bile aşılabileceğine de dikkat çeker:

Koskoca ülkede un değirmenindeki tutmalarla, el tezgâhındaki gelin ve kaynanaları da eklediğinde, altmış beş bin işçi sayabiliyorsun. Demek ki sen sanayi ülkesi değildin. Tarım ülkesiyiz desen, bu işçi sayısına ırgatlarla marabaları da eklesen, sayıyı iki üç yüz bine zor çıkarıyorsun. Savaş anamızı bellemiş. Sağ kalan erkeklerin çoğu yaralı ya da sakat... Kadınlar desen, tarlaya mı baksın yiyecek için, tezgâha mı giyecek sağlamak amacıyla. Böyle bir kargaşanın içinde, el tezgâhını fabrika, un değirmenini de işletme diye aldın mı, hesaba oturduğunda kafanı hangi taşa vuracağını bilemezsin. Geriye ne kalıyor bunlardan başka? Yabancı işletmelerle, maden şirketleri mi? Eh, diyelim ki Lozan anlaşmasına göre, yakında bunlar bizim olacak. Oluncaya kadar da kaymağını eloğlu yiyecek bir güzel. Durum böyleyken ne yapsın Ankara? Yapacağı belli. Dediğimiz gibi. Buhranın yeli, eldekileri de savurunca, sıfırdan başlayacak (G: 31-32).

Müra Usta ile başlayıp Cezmi Baba ile devam eden bilinçlenme silsilesi eserin başkişisi Hüseyin'e kadar uzanır. İşçilerin sınıfsal yapılanmalarını sağlama gayretindeki bu kişiler kapitalizme karşı girişilecek mücadelenin farkındalık ve tepki ile mümkün hâle geleceğini bilirler. Söz konusu tepkinin zihinsel boyutunun hazırlanması ancak "gözbağı"nın açılmasıyla sağlanacaktır. Bu doğrultuda esere "Gözbağı" isminin verilmesinde de bilince yönelik göndermeler bulunur:

"Ama, biz işçiyiz oğul... Kafamız kalındır azbiraz. Ne kolay girer bişey bizim kafamıza, ne de bir yol girdi mi, bir daha çıkar... O yüzden gün gelip gözbağımız açıldı mı birkez, her bir şeyin anhasını minhasını çözüveririz. Çünkü görürüz sömürünün ana damarını" (G: 62).

Öğretici/ rol model kişilerin son örneği *Grevden Sonra* romanındaki Yağtulumu'dur. Başkişi Nuri'ye gizlice destek veren Yağtulumu, ona sürekli direnmeyi ve sabretmeyi tembihler: "Şimdi sana yapılanlar ya da yapılacak olanlar vaktiyle bana da yapıldı. Beni sabote edenler usta oldu (...) Hemen yıkılma, kaçma, direnmeye çalış" (GS: 112). Gerçekte Nuri, bilinçli ama yılgın bir karakterdir. İstanbul'a gelmeden önce çalıştığı A. şehrindeki işyerinde arkadaşlarının haklarının savunuculuğunu üstlenen, onları bir araya getiren ve grev yapmalarını sağlayan başkişi, bilinç sürecini tamamlayıp eyleme geçmiştir. Ancak grevin kırılması, işçilerin çözümleri Nuri'nin birliktelik inancını zedeler. İstanbul'da çalışmaya başladığı basım evi ise birbirlerinin kuyusunu kazmaya uğraşan bilinçsiz işçi/ustalarla doludur. Bu noktada Yağtulumu, dedikodu, iftira ve kumpaslar arasında hakkını gözetmeye uğraşan Nuri'nin manevi dayanak noktası olur:

"Sen gençsin. Alın terinle, emeğinle geçinen insansın. Geri çekilmek senin hakkın değil" (GS: 250).

Yaşadığı yoksulluk ve sefalet deneyimleri nedeniyle grev/ sendika sözlerini ağzına bile almamaya karar veren Nuri, basım evinde sınıf bilincinden yoksun işçilerin şahsi menfaatlerini ön planda tutmalarına, partizan anlayışla hareket etmelerine daha fazla göz yumamaz ve eyleme geçmeyi kendine görev edinir. Başkişiye olayların perde arkasını gösteren, direniş ve mücadele ruhu aşıl原因an Yağtulumu, düşünce dünyasını yeniden inşa etmesi dolayısıyla öğretici kimliğe bürünür.

Kapitalizm tahakkümünün ancak dayanışma ruhuyla kırılabileceğinin anlaşılması, eyleme geçilmeden önce düşünce bakımından sorgulamayı ve tavır almayı zorunlu kılar. İşçilerin sınıfsal birlikteliklerinin önündeki bu basamak, romanlarda öğretici/ rol modeller yardımıyla aşılar. Öğretici/ rol modeller "bütün romanda ifade edilen ahlak felsefesinin somutlaştırılmasına hizmet ede[n]" (Harvey, 2010: 180) başkişilerin zihinsel süreçlerinin yapılandırıcısı olarak "amaç olmaktan çok bir amacı gerçekleştirmek için kullanılan bir araç" (Harvey, 2010: 181) hüviyetinde gösterilen karakterlerdir. İşçilerin nesneleşme serüvenlerini bilinçli özneye dönüştürme gayretindeki bu

karakterler, bilgi/ tecrübe aktarma, imkân sunma ve yönlendirici etkiye sahip olmaları bakımından aydınlatıcı rol üstlenirler.

3.2.2. Sendikalaşma

Çalışan kesim için bilinçlenme serüveninin ikinci basamağını oluşturan sendika/ sendikalaşma, “bireysel arzuların kolektivite duygusunu geri planda bırakması” (Dinler, 2014: 19) ihtimaline karşı birleştirici güç vazifesi görerek kanuni hakkın kullanılması bakımından işçilerin düşünsel zeminini hazırlar. “Emeğin karşılığının alınabilmesi ve sömürü düzeninin ortadan kaldırılabilmesi için” (Sarıçiçek, 2009: 221) mecburiyet halindeki bu oluşum, işverenle çalışan arasında köprü vazifesini görerek ortak tepkinin resmî karar mercii, planlayıcısı ve yürütücüsü olur. Kurumsal çatı altında işçilerin bilinçlendirilmesini hedefleyen sendikaların ve sendikalaşma faaliyetlerinin etki alanı *Sarı İt*, *Gözbağı*, *Grevden Sonra* ve *Berci Kristin Çöp Masalları* eserlerinde kurguya dâhil edilir.

Konusu bütünüyle sendikalaşma faaliyetlerinden oluşan *Sarı İt*, “ilk kez patron, işçi sınıfı, sarı sendika ilişkilerini işleme yönüyle yeni” (Kurdakul, 2005: 91) bir kurguya sahiptir. 1960’lı yıllar Türkiye’nden görünümüne sunulan eserlerdeki olaylar, işçiler ve patronların karşılıklı hamleleriyle şekillenirken çatışmanın simgesel karşı gücünde, oluşum amacına uygun şekilde işçi lehine faaliyetler yürütmesi gerekirken işveren lehine çalışmalar içindeki ‘sarı sendikalar’ bulunur. “Çalışma hayatını düzenleyen ‘İş Kanunu’nun işvereni grev ve toplu sözleşmeler konusunda avantajlı pozisyonda tutması ve sendikaların politize olması yüzünden, emekçi kesimin hakkı gereğince korunamamıştır” (Sarıçiçek, 2009: 220). Çalışanların yanında görünüp onların hakkını savunma, sözcülüklerini yapma parolasıyla yola çıkan ancak çoğunluğu işçilerin arasından gelen yöneticilerinin statü arzusu ve şahsi menfaat hırsına yenik düşmesi neticesinde işlevini yitiren bu sendikalar, işçi birliğine engel ve tehdit teşkil ederler.

Sarı İt romanında başkişi Selim Reşit, ironik bir adlandırma ile kurguda yer alan kart karakter Cumhuriyet ile birlikte mevcut çarpık düzenin değişmesine uğraşır. Bu noktada ilk adım, ihanette bulunan kişilerin tasfiyesi veya yeni kurulacak sendika ile işçi haklarının gözetilmesi olarak belirlenir. Sendika başkanlarının görevlerini kötüye kullanmalarının en dikkat çekici örneği, işveren safına geçmeleri karşılığında otomobil ile ödüllendirilmeleridir. Selim Reşit’in sendikadaki görevinden ayrılma nedenini de bu durum oluşturur. Grevde kamyonların önüne yatan, işçilerle nezarete düşen sendika başkanı, millî menfaatleri gerekçe göstererek eylemden desteğini çeker:

“Sebebi mi? Millî menfaatlere aykırı, diyeceğiz... Bu fabrikanın durması ile yurt da zarara uğruyor, diyeceğiz (...) Sendika başkanını on gün sonra 1964 model bir Pakar araba ile gördüler” (Sİ: 47).

Başka bir başkan ise makamının sunduğu yetkileri, başında bulunduğu sendikayı dolandırmak üzere kullanır. Fransa'daki sendikaları incelemeye giden başkan, oradan getirdiği otomobili yöneticisi olduğu sendikaya satarak kâr elde eder:

“Yirmibine aldığı arabayı yetmişbine sendikaya satıverdi. Otomobilin parası sendikanın grev fonundan ödeniverdi. (...) Sahibi sendika ama, arabanın safasını süren gene bizim patron! Üstelik benzin parası da sendikadan!” (Sİ: 83).

Bunların haricinde işçi aidatlarını kumar sermayesi olarak kullanan sendikacı örneklerine de rastlanır:

“Enayi aidatını vermeseydi oyunumuzu oynayamayacaktık, patron...” (Sİ: 55).

En önemli gelir kaynakları aidatlar ve uluslararası kuruluşların yardım fonlarından gelen para olan sendikaların işçiler için verdikleri mücadelenin tüm aşamalarını planlı şekilde hayata geçirmek ve çalışanı desteklemek misyonlarını taşımaları gerekir. Ancak yöneticilerin biz değil ben merkezli uygulamalarındaki kişisel hevesleri dolayısıyla başarıya ulaşamazlar. Bu çarpık düzenin farkındaki Selim Reşit ve Cumhur, eksiklikleri ortadan kaldırmak için kurdukları sendikanın tüm gücünü işçi bilinçlenmesine, dayanışmasına aktararak işlevsiz/ sarı sendikaların tuzağından çalışanları kurtarmaya uğraşırlar. Sınıf yaratma gayesiyle tüm mesailerini kendi kuruluşlarına harcayan iki kahraman amacına ulaşır ve eser sonunda işçiler “sarı it” patrona karşı kazanımlar elde ederler. Başkişi Selim Reşit, sınıf sorumluluğunun bireysel düşünce/ eylemlerle mümkün olmayacağını bildiğinden plana sadık kalır ve davası uğruna özel hayatından vazgeçer. Bu noktada aydın, bilinçli, idealist sendikacı kimliğinin temsilcisi bir karakter olarak entrik kurguda etkin rol oynar.

Gözbağı romanında başkişi Hüseyin, Tramvay Şirketindeki ilk iş tecrübesinde grev ve sendikacılık hakkında bilgi sahibi olur. Bilinçli işçi konumunda diğer işçileri yönlendiren Cezmi Baba'nın tüm sorumluluğu üzerine aldığı ve işçilerin mahkûm edilmesini önlediği ‘Tramvay Şirketi Grevi’nde işsiz kalan Hüseyin, daha sonraki yıllarda benzeri durumlar içinde yer almayı uygun görmeyerek teorideki bilgisini uygulamaya geçirmek istemez:

“Sendika falan bilmem ben. Çalışıyorum. Karşılığını da alıyorum” (G: 221).

Başkişi Tramvay Şirketi'nden ayrıldıktan sonra çalışmaya başladığı Nevres Bey'in atölye olarak inşa edilmeye başlanan ancak fabrikaya dönüşen işyerinde kendisine destek olduğu için patronuna duyduğu vefa duygusunun etkisi altında hareket ederek sendikal yapılanmaların dışında durur. Arkadaşlarını da geçmişteki deneyimleri ile uyararak kendisi gibi davranmalarını tavsiye eder:

“Sendika işi bir belâdır İbrahim... Adamın başına dert olur... Sakın girme. Beni de sokmaya çalışma” (G: 222).

Nevres Bey’in işyerinin yapımının her aşamasında emeği bulunan Hüseyin, askerlik ve sonrasındaki dönemde patronu için en kıymetli çalışan konumundadır. Ancak işyeri büyüdükçe Nevres’in işleri emanet ettiği, kontrol ve yetki mekanizmasını elinde bulunduran keyfi tutumlu müdürlerin baş göstermesi, yönetim-işçiler arasına set çekilmesini beraberinde getirir. Atölyenin fabrikaya, inşaat sahibinin patrona evrilmesi, çalışanların kapitalist düzen içinde nesneleşme serüvenlerini hazırlar. Hak arama/ koruma mücadelesi, İbrahim ve Sabri Usta’nın girişimleriyle kurulan sendika ile başlatılır. İşçilerin sendika çatısı altına girmeleri, yöneticilerin karşı hamleleriyle cevap bulur. Siyasi söylemlerle suçlu ilan edilen sendikacılar -özellikle İbrahim- baskılarla yıldırılmaya çalışılır: “Bunca yıldır hayvan gibi çalıştık, kimse bişey demedi. Şimdi az biraz biz de insanız, demeye duralım, dedik. Tepemize binmek istiyorlar” (G: 227). Yalnızca kendi fabrikalarında değil, bölgedeki birçok fabrika ve atölyede çalışanların da üye olduğu sendika, eser sonunda Hüseyin’in yanlarında saf tutmasıyla grev aracılığıyla direnişi başarıya ulaştırır.

Grevden Sonra romanında şahsi çıkarlarını ön planda tutup sınıf bilincinin uzağında hareket eden işçi/ ustalar, başkışı Nuri için tehdit unsuru oluştururlar. A. şehrinde arkadaşlarının hakkını koruma adına greve öncülük etmesi ile İstanbul’daki yeni işyerinde kendisine solcu/ komünist damgası vurulur. Benzer şekilde komşusu Fehim’in de sendikacılıkla ilgilendiği için adı çıkar, dışlanır ve işsiz kalır: “Bir iki sendikal hareket gösterdik, adı solcuya çıkmış bir iki kişiyle arkadaşlık yaptık diye başımıza gelmeyen kalmadı” (GS: 76). Ustalardan Kenan’ın Nuri’yi saf dışı bırakmak amacıyla şef Cemil’i kışkırtmasında, ödüncülen siyasi düşüncelerin kullanılması ile şekillenen yargulamalar dikkat çeker:

“Gazetelerde okumuş, radyolarda dinlemişti. Bu solcular sinsî adamlardı. Her yere sokuluyorlardı. Soyguncuydular, kaçakçıydılar, kargaşa çıkarıyorlar, pahalılık yaratıyor, milletin mukaddesatına dil uzatıyorlardı. Grev yapıyorlar, parti kuruyorlar, yürüyüşler tertip ediyorlardı” (GS: 105).

İşsiz kaldıktan sonra yoksulluğu son haddine kadar yaşayan Nuri, sendikalaşma ve grev gibi toplaşmalar içine girmeyi aklına bile getirmez. Ancak işyerinde patrone kadar ustalara varana kadar herkesin kendisine cephe almış olduğunu görmesi, açıkça hakkının gasp edilmesi ve bilinçsiz çalışanların birbirlerine verdikleri zararları gözlemlemesi karşısında sendika ve grev aracılığıyla mücadeleye yönelir. Nuri için sendika fikri, esasta bireysel çıkarlarının güdümünde ‘kendisi için sınıf olma’ ayırına varamamış işçilerin aydınlanması için olanaksızlıklar içindeki çıkış halindedir:

“Gene işverenin, sendikalaşmayı komünistlik sayan olumsuz kişilerin karşısına mı dikilmeliydi?” (GS: 248).

Çöp alanı ile sanayi bölgesinin kıyısına kurulan gecekonduardaki insanların mücadelelerinin anlatıldığı *Berci Kristin Çöp Masalları* eserinde “bir olay ve çevre önceliği, kahramanların önüne geç[erek]” (Yalçın, 2011: 235) bireyin öyküsünden ziyade aynı kaderi paylaşan kişilerin genel tipolojisi, sanayileşen kentin sınırlılıkları içinde yansıtılır. Yaşadıkları bölge itibariyle yolları işçilerle kesişen gecekondu sakinleri, dolayısıyla sendika ve grevle de karşılaşır: “Herkes birbirine sendikanın ne olduğunu sorarken, Güllü Baba sendikanın adının sandıktan gelme olduğuna dair açıklamalarda bulundu” (BKÇM: 41-42). Fabrika işçileri ile temaslar sonrasında bu işe yönelik Çöp Yolu/ Çiçektepe adlı gecekondu mahallesindeki halk, çoğunlukla Bay İzak’ın açtığı kondu fabrikada istihdam edilirler. İşyerinin yapımında, işletilmesinde, geliştirilmesinde işçilerle birlikte emek harcayan İzak, *Gözbağı* romanındaki Nevres Bey gibi, gittikçe büyüyen fabrikada kapitalist bir patrona dönüşmeye başlar. Müdür ve bekçilerin görevlendirilmesiyle işyerinde işverenin çıkarları lehine baskı içerikli disiplin sağlanmaya çalışılır ve sendikalaşmanın önüne geçmek için para devreye sokulur: “Gülbey Usta koynunda sendika fişleriyle geceleri kondu kondu dolanıp buzdolabına sendikayı sokan ustalardandı. Bay İzak’ın, onu durdurabilmek için önüne bavul dolusu iki buçuk lira destesi sürdüğünü Çöp Yolu’nda bilmeyen yoktu” (BKÇM: 78). Klasik kapitalist patron karakterini temsil eden Bay İzak, çalışanlarını sendikalardan uzak tutmak için örgütlenmeyi sağlayan kişileri satın alma ve kurduğu dayakçı birliğiyle sendikaya meyleden işçileri dövdürüp davalarından vazgeçirme şeklinde iki yola başvurur. Ancak iki aşamalı bu yıldırma çabaları sonuçsuz kalır.

Ekonomik düzen içinde sermaye dolaşımının ve yatırımın devamlılığının sağlanabilmesi amacıyla işverene/ patrona/ tüccara imtiyazlar sunulması, siyasi iktidarların manevralarındandır. Millî kalkınma aracı olarak görülen özel teşebbüslerin istihdam sağlayıcı/ meta üreticisi vasfı taşıması, yönetim nezdinde yasa/ kanunlarla koruma altına alınmalarını gerektirir. Bu bağlamda üretimin sürdürülebilirliğini sekteye uğrattığı gerekçesiyle sendikalaşma/ grevler kimi zaman yasaklanırken kimi zaman artan tepkilerle yasaklar esnek hâle getirilir.

Sendikalar olması gereken kurumsal yapılarıyla işçi bilinçlenmesinin, dayanışmasının örgütleyicileri ve etkinleşmenin karar ve uygulama mercileridir. İşverenler cephesinde tehdit unsuru oluşturduklarında pasif duruma getirilme girişimleri ile karşı karşıya kalırlar. Romanlarda örneklendirildiği üzere gelir kapısı işçilerin aيداتları olan sendikalar ya güçsüz, işlevsizdir ya da kişisel hırsları güttükleri davanın önüne geçip patronların çıkarlarına hizmet eden yöneticilerin kontrolündedir. Bunların yanında çatışma odağının karşı gücünde, işveren desteğiyle kurulan sarı sendikalar da vardır. İşçilerin birleşmesinin, direniş göstermelerinin önüne geçme çabasıyla ortaya çıkan söz konusu gelişmelerde mümkün olduğunca çok artı ürüne en az çalışanla ulaşmak hedeflenirken işçinin edilgen nesne rolünün devamı sağlanmak istenir. Çoğunlukla Öğretici/ Rol

Modellerin yardımıyla düşünsel zemini inşa edilen başkışiler, sınıfsal kazanımların birliktelikle elde edileceğine olan inançları gereği, temsilini üstlendikleri topluluğun çıkarlarını her şeyin üzerinde tutan bir sendika kurma ve mücadelede yer alma fikrini taşırlar. Sendikanın kurulması kadar etkin işleyişinin de önem arz etmesi aşamalı bir başarı beklentisini de beraberinde getirir. Dolayısıyla eyleme dönük ilk basamak kat edilirken hak aramanın ikinci boyutu grev, direniş ve başkaldırıya uygun zemin hazırlanır.

3.2.3. Direniş ve Başkaldırının Resmî Görünümü: Grev

Zihinsel aydınlanması tamamlanıp sendikanın kurumsal çatısı altında bir araya gelen işçiler mevcut düzenin yıpratıcı, yıkıcı, yok edici özellikleri karşısındaki direniş ve başkaldırılarını resmî bağlamda greve yönelerek gösterirler. Yüksel Akkaya (2010: 131) sınıflar arasındaki çelişkilerin çatışmaya dönüşüp düzeni tehdit etmesi için işçilere sendika kurma, toplu pazarlık ve grev yapma gibi bazı hak ve özgürlüklerin tanınması gerektiğini ifade eder. Zira “özgürleşme istenci de bağımlılaşıma eğilimi de insana özgü özelliklerdir” (Kula, 2013: XX) ve “insanın bir durumu veya koşulu değiştirebilmesi için etkenleşmesi gerekir” (Kula, 2013: 7). İşçilerin aktif kimliğe büründüğü grev, kişisel arzular sınıf anlayışının önüne geçmediği müddetçe özgürleşmeyi gerçekleştirici özellik göstermesiyle bilinçlenmenin eyleme dönük ikinci aşaması olur. Hemen her romanda karşılaşılan bu durum yöneticileri, yönetim sistemini, bilhassa kapitalist uygulamaları hedef alan bir direniş ve başkaldırıdır. Söz konusu direnişin ve başkaldırının örneklerinden olan *Çıkrıklar Durunca* romanında iç savaşla neticelenen hadiseler bağlamında kitlesel tepkiler anlatılır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa fabrikalarında yapılp Osmanlı Devleti piyasasına sürülen ucuz kumaşlar yüzünden ekonomik geçimsizliğe sürüklenen Adaköy halkı, dokuma tezgâhlarının yasaklanması üzerine bağlı buldukları Bolu mutasarrıflığına ve Kastamonu valiliğine başvurarak çare ararlarsa da çabaları sonuçsuz kalır. Daha sonra Hasan’ın önderlik yaptığı köylülerden oluşan heyet, İstanbul’a giderek zor da olsa Dokumacılar Loncası Reisi ile görüşme yapar. Reis’in sarf ettiği “Fabrika ucuzluğu ile her gün biraz daha ilerliyor, ne yapmalı? (...) Ya öleceksin ya öldüreceksin” (ÇD: 98-99) cümlelerini “ölmek için öldüreceksin” şeklinde algılayan ve sloganlaştıran Hasan başkaldırının ve mücadelenin fitilini ateşlemeye karar verir. Gerek Sıddıkzade’nin tekelci-tefecî rolünün gerek yaygınlaşan fabrikaların doğurduğu geçim sorununun farkındaki Hasan, köylülerin de aynı bilince ulaşması için çabalar:

“Vaktiyle birleşip fabrika yapsaydık mallarına malla karşı koyardık, ama artık iş işten geçti; bıçak kemiğe dayandı, boğuşmak gerek” (ÇD: 101).

Köylü işçi niteliğindeki Adaköylülerin tek geçim kaynağı dokuma tezgâhlarıdır. Ancak buradan elde ettikleri gelir tefeci/ tekelci Sıddıkzade'nin kontrolü altındadır. Dolayısıyla köylüler gayri resmî şekilde bağımlı oldukları Sıddıkzade karşısında mülksüz hatta vasıfsız konumdadırlar. Ayrıca Osmanlı iç pazarına sürülen Avrupa menşeli seri üretim kumaşlar, köylüler açısından başka bir tehdit unsurudur. Nitekim bu dönem “siyasal bakımdan çöküş dönemi olduğu gibi, ekonomik bakımdan da iflas dönemidir” (Sencer, 1969: 121). Gelir kapıları kapitalizmin farklı cephelerinin kıskacına alınan Adaköy halkı “tüketim ve üretim[in], kapitalist pazarı atlayarak, işbirliği ve dayanışma zemini üzerinde ademimerkeziyetçi yoldan birbirine uyumlanma[sı]” (Cantzen, 1994: 140) için girişimlerde bulunur. Çabalarının sonuçsuz kalması üzerine ise yönetime başkaldırırlar. Haklarını koruma yolunda birlik olan, birlikte hareket etmek için örgütlenen ve eylem planlarını belirleyen Hasan ve köyün ileri gelenleri, gelinen son noktada çözümü isyan hatta silahlı mücadele olarak belirlerler:

“Evvela Hızırlar silahlandılar, sonra dergâhın civarında olanlar silahlandılar. Köydeki kımıldanma ve nihayet silahlanma ovalardan dağlara doğru bir rüzgâr gibi sertleşe sertleşe yükseldi” (ÇD: 107).

Adaköylülerin bir araya gelmesinde en etkin birleştirici unsur ise, değiştirilen, dönüştürülen ve hedeflenen başkaldırıya uygun hale getirilen Aleviliktir. Dinî taassup içindeki köylüleri kontrol etmek için Hz. Ali yanlısı olmanın gerekleri, sendikal bir oluşuma dönüştürülür. Böylece sözde dinî emirler ile bilinçlendirilen daha doğrusu istenildiği gibi şekillendirilen halkın sorgusuz sualsiz itaati temin edilir. Ekonomik çatışmadan dinî anlayış karşıtlığına doğru yön değiştiren olay dizgesi, hak arama savaşının hak gasbı ile neticelenmesine zemin hazırlar: “Yezitler girmeden Zülfikar Ordusu ve Gök sancak Gerede’de bulunmalı (...) Bu son emirle Koca Ömer’in odasından doğan devletin ilk istilacılığı başlıyordu” (ÇD: 47). Yönetimin özellikle ekonomik yaptırımlarında duyulan rahatsızlığa karşı, peygamberliğini ilan eden Dudu ve Esma'nın talimatlarıyla zülfikar simgeli bayrağın yaptırılması, kolluk kuvvetlerinin kurulması, vergilendirme sisteminin getirilmesi ve benzeri gelişmelerle devlet içinde özerk yönetim/ alternatif devlet tavrının sergilenmesi bu açık isyanın göstergeleridir:

“Pazvantoğlu, hükümet konağında nahiye müdürünün yerine geçti. Hükümet konağının üstündeki bayrak indirildi, yerine Esma'nın Pazvantoğlu'na verdiği mavi Zülfikarlı bayrak çekildi” (ÇD: 152).

Adaköy'deki isyana karşı harekete geçen hükümet güçleri, Dudu'nun emrindeki köyün askerî birliklerini saf dışı bırakıp ilerler ve başkaldırıcıyı cezalandırırlar. Bu isyanın temelindeki ekonomik ve dinî etkenler, içinde buldukları ülkenin değerleriyle çatışma hâlini doğuran “yabancılaşma”

durumunun hazırlayıcısıdır. Marx'ın (2010: 101) mülkiyetten yoksunlaşan kitlenin mevcut zenginlik ve kültür dünyasıyla çelişmesi durumu olarak ifade ettiği yabancılaşmayı deneyimleyen Adaköy halkı, Alevilikten doğan ve üretim ilişkilerini merkezine alan yeni dinlerinin buyrukları gereği, kurulu düzene savaş açarlar.

İşçiler arasında birlik kurma ve sarı sendikaların önüne geçme mücadelelerinin verildiği *Sarı İt* romanında ise sömürücü patronlara yönelik çok sayıda grev örneklendirilir. 1960'lı yıllardaki çalışma hayatının ele alındığı eserde işçi, sendika ve işverenler arasındaki çatışmalar yasalarla engellenmeye çalışılsa da önüne geçilemez. 15.07.1963 tarihinde kabul edilip 24.07.1963 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun 27. Maddesinde "işverenler bir grev sırasında "hizmet akdinden doğan hak ve borçları askıda kalmış işçilerin yerine, hiçbir şekilde sürekli veya geçici olarak başka işçi alamaz veya başkalarını çalıştıramaz" denilerek grev kırılcılığı açıkça yasaklanmıştır" (Dereli, 2002: 841). Ancak ülkenin içinde bulunduğu sallantılı siyasi zemin bu şekilde çıkartılan yasalar üzerinde değişiklikler yapılmasını veya kanunlara uymayan işverenlere yaptırım uygulanmamasını beraberinde getirir. Patron/ sermayedar/ işverenin devlet nezdinde ekonomiye katkı sağlayan saygın iş adamı kimliği taşıması, işçilerin geri plana itilmesine neden olur. Eserde, altmış iki gündür grev yapan madeni eşya fabrikasının sahibi, söz konusu işverenlerden birisidir:

"İşveren, Türkiye'nin ilk planda bir iş adamı... Sendikanın istediği hakları ve zammı vermemekte direniyordu. Sendika, grev fonunun son liralarnı harcıyordu (...) Fabrika, çalışmasına devam ediyordu. İşverenin dışarıdan işçi tutup çalıştırmasını önleyemiyorlardı" (Sİ: 92).

Grev, temelde memnuniyetsizliğin/ uzlaşmazlığın eyleme dönüşmüş hâlidir. Dolayısıyla işveren ve işyeri açısından itibar kaybı demektir. Bu bağlamda gerek saygınlığı yitirmemek gerek ekonomik kayıplar yaşamamak açısından patronların başvurdukları yöntem, işçilerin içten çözümlerini sağlamaktır:

"İşverenlerin adamları bu gece Taşlıtarla'nın altını üstüne getirecek, demişti; uykularımızdan uyandıracaklar bizi tek tek... "Sana zam yapacağız!" diye tavlamağa uğraşacaklar... "Ölüm tazminatını arttıracacağız!" diyecekler" (Sİ: 105).

Toplu pazarlıktan ziyade bazı işçilerin yararı gözetilerek girişilen bu yol, grevin gücünü kırma maksadı taşır. Sınıfsal bilinci tesis etmek isteyen sendikalar ise, güçleri oranında işçilere destek olarak ayakta kalmalarına yardım ederler:

“Grevin altıncı günü cumartesiydi. Sendikanın anlaştığı bir Migros kamyonu dopdolu yiyecek yükü ile fabrika önünde kepenklerini açmıştı. Yüzlerce grevci işçi çevirmişti kamyonu... Her biri on iki kilo yiyecek alacaktı sendikanın dağıttığı fişlerle” (Sİ: 106).

Eserde anlatılan başka bir grev, İzmit Kimya Fabrikasında yaşanır. Selim Reşit’in sendikasının da destek verdiği grevde işçiler, zam, tazminat ve iş güvenliği konularında hak talep ederken patron, sendikacıların Emekçi Partisi’ne mensup olmalarını gerekçe göstererek temsilcilerle pazarlık masasına oturmayı reddeder. Devrin siyasi karakterine uygun hareket etmeyi isteyen fabrika sahibi, sunduğu imkânlarla hem grevin içten çözülmesini sağlayacak hem de sendikal örgütlenmeleri dışarıda tutarak işçi birliğini engelleyecektir: “Ücretlere zam mı? Hay hayyy... Çocuk zammı mı? Hay haaayyy... İşten çıkarılıştta tazminat mı? Hay hayyy... Günde iki kap yemek mi? Ben dört kap vereceğim... Ama, beni bu sendika ile karşı karşıya oturtmayın!” (Sİ: 229). Fabrikanın beş yüz elli çalışanından üç yüz ellisi greve ayrılır. Kalan iki yüz kişiden altmış mühendis ve memurlardan oluşurken yüz kırk işçilerdir. Grevdeki işçiler, işyerinin mevcut hammaddesinin kısa sürede tükeneceğini, işverenin mecburen taleplerini yerine getireceğini düşünürler. Ancak vapurla gelen yeni hammadde durumu aleyhlerine çevirir:

On gün oluyordu bu iskeleyle bağlanalı... Kıyamet, bin ton tuz için kopuyordu. İşveren, tuzu fabrikaya çıkartmak istiyordu. Canavar gibi saldıyordu grevciler. Tuz içeri girdi mi ekmek elden gidecekti, biliyorlardı bunu... Polis tabancalarının kabzası, jandarmanın tüfeklerinin dipçığı sırtlarını, göğüslerini morartıyordu. Aldırmıyorlardı. Kamyon tekerlekleri altına yatıyor, sokmuyorlardı tuzu içeri... En çok bir hafta sonra hammadde tükenecekti. İstrop edecekti fabrika (Sİ: 229).

On gündür bekleyen hammaddeyi içeriye aldırılmayan işçiler yasa ihlali yaparlar: “Hiçbir suretle istihlal veya satışa mâruf olmamak kaydıyla: İş yerinin güvenliğinin, makine ve demirbaşlarının, gereçlerinin, hammadde, yarı mamul ve mamul maddelerinin bozulmamasını; Sağlıyacak sayıda işçi, greve katılamaz veya lokavt dolayısıyla işten uzaklaştırılmaz” (TİSGLK, 1963: madde 25). Nitekim işverenin hammadde alımına engel olunması ve hammaddenin bozulmasına zemin hazırlanması, grev sonrasında dava ile sonuçlanır:

“...” fabrikası işvereni, “...” sendikası davacıydı. Grev yüzünden uğradığı bir milyon lira kaybını ödetmek istiyordu (...) Oysa, kanun açıkltı: İşverenin hammadde alışı önlenemezdi” (Sİ: 306-306).

Türkiye’de modern/ mülksüz anlamda işçiliğe geçişin, ilk sanayileşme hamlelerini takip eden yüz yıllık süreçte hâlen tamamlanmaması, sendika oluşumlarını da ötelere oturtur. Osmanlı’da başlayıp Türkiye Cumhuriyeti’nde devam eden sosyalizm karşıtı duruş, bu öğretinin sendikalar yardımıyla işçiler arasına sızdırılacağı düşüncesini ve dolayısıyla sendika, grev gibi unsurların yasaklanmasını

beraberinde getirir. Yatırımcıların ürkütülmemesi, yatırımların teşvik edilmesi amacı da taşıyan söz konusu yasaklar, işverenlerin elini güçlendirir ve kapitalist patron işleyişi piyasaya hâkim olmaya başlar. 1961 Anayasası ile işçiler sendika, grev ve toplu sözleşme haklarına sahip olsalar da maddi/siyasi bakımdan gücü elinde bulunduran işverenler karşısında umdukları etkiyi gösteremezler. Devrin ürünü *Sarı İt* romanında görüldüğü üzere sendika çatısı altında birleşip greve giden işçiler gerek işverenlerin gerek olgunluğa erişmeyen sendikaların kural ihlalleriyle kayıp yaşayan taraf olurlar. Ancak hak aramada birleşilebilmesi, grev kararının alınabilmesi, grev kısıcılığı ve içten çözümlerin engellenebilmesi, bilinçli işçi topluluğunun meydana gelmeye başladığının göstergesidir.

Grevi ele alan bir diğer eser olan *Gözbağı*, 1928 yılındaki İstanbul Tramvay Şirketi işçilerinin verdikleri mücadelenin anlatımıyla başlar. Bu noktada tarihî kayıtlar göz önünde bulundurulmalıdır. Zikrullah Kırmızı, Filiz Acar ve Vahdettin Ergin tarafından İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri Genel Müdürlüğü (İETT) için hazırlanan Kronolojik Tarihçe'ye⁶ göre Sultan Abdülaziz Han'ın fermanıyla yabancı şirket-şahıs imtiyazında 30 Ağustos 1869 tarihinde Dersaadet'te tramvay ve tesis inşasına dair sözleşme imzalanır. Sırasıyla Fransız, İngiliz, Belçika menşei ile devam eden işletmecilik, 16.06.1939 tarihinde kabul edilen 3645 sayılı kanunun 1. maddesine göre İstanbul Belediyesi'ne devredilerek millileştirilir. 7 Ekim 1928'de ise Cumhuriyet'in ilk büyük grevi olarak gösterilen Tramvay Şirketi İşçileri Grevi yapılır. Bununla birlikte 1928-1938 yılları arasında İstanbul Valiliği görevini eski bir emniyet müdürü Muhittin Üstündağ⁷ sürdürmüştür. *Gözbağı* romanında da 1928 tarihli geniş katılımlı tramvay işçileri greviden, işletmesi yabancılara ait şirketten bahsedilmesi, dönem valisinin isminin Vali Muhittin Bey şeklinde zikredilmesiyle romandaki olayların tarihî gerçeklerle örtüştüğü anlaşılır.

Eserde, Cezmi Baba ve Halil Bey önderliğinde başlatılan eylemlerin gerekçesini başkışı Hüseyin, “Durmadan ücretlerimizi düşürüyorlardı, yapmayın, dedik, dinlemediler (...) Yabancı ustalar bize hakaret ediyorlardı. Bunun önlenmesini istedik, anlamadılar (...) Bir de dedik ki, bu yabancı şirket ülkemizden gitsin... Tınmadılar” (G: 18) cümleleriyle açıklar. İşçilerin eylemine karşılık şirket, çeşitli ilanlar yardımıyla çalışacak eleman aramaya başlar. Cezmi Baba'nın düşüncesine göre bu, bir tür grev kısıcılığıdır: “Bakmayın acele verilmiş ilânlarla sokaktan adam toplamaya çalışmalarına. O, grevi kırmak için gözdağıdır” (G: 14-15). Tramvay işletme hakkını elinde bulunduran yabancı şirketin idari konumlarda kullandığı kendileri ile aynı ırk, din ve mezhepten olan çalışanlar, Türk işçileri ötekileştirerek yıldırıcı davranışlar içine girerler. Bu durum karşısında şekillenen yerli işçilerin isyanı, iki aşamalı yapıda görünür: İlki ücretler ve davranışların iyileştirilmesine yönelik basit grev; ikincisi ise, emperyal vasıflar yüklenen şirketin ülke sınırları

⁶ Kronolojik Tarihçe çalışmasına <http://www.iETT.istanbul/tr/main/pages/kronolojik-tarihce/32> adresinden ulaşılmıştır.

⁷ İstanbul Valileri ile ilgili bilgilere <http://www.istanbul.gov.tr/tr/istanbul-valiligi/tarihce/istanbul-eski-valileri/muhittin-ustundag> adresinden ulaşılmıştır.

dışına çıkması isteğiyle girişilen, ulusal kurtuluş mücadelesine dönük millî karakterli bir çağrı niteliğindedir. Söz konusu çağrı, karşılığını yabancı şirketlerin millileştirilmesi ile bulması yanında işçilerin bir araya gelmesinde, bilinçlenmesinde de önemli bir etkidir. Zira tramvay işçilerinin grevi hakkında Münir Sirer, “Türk işçisi, hakkını aramayı tramvaycılardan öğrendi” (1979: 6) yorumuyla gelecek süreçlere öncülük edildiğine dikkat çeker.

Gözbağı romanında aktarılan diğer bir grev 1970’li yıllara aittir. Başkişi Hüseyin için baba hüviyetindeki işveren Nevres Bey işlerini büyüttükçe kapitalist patrona dönüşür. Bundaki en büyük sebep, kendisiyle işçileri arasına yerleştirdiği müdür/ şeflerin yasaklayıcı, kışkırtıcı hareketleridir. Tahammül sınırları zorlanan çalışanların başlattığı greve, uzun çabalar sonucunda ikna olan Hüseyin öncülük eder. Nevres Bey, işçileri tecrübe ve bilgisiyle yönlendiren, aralarındaki dayanışma ruhunu canlı tutmalarını sağlayan başkişiden yardım istemekten başka çare bulamaz:

Ben baştan verecektim istediklerini. İşveren Sendikası, direktmemi söyledi. Danışmanların tümü, sizin bir aydan fazla dayanamayacağınızda sözbirliği ettiler. Oysa, nerdeyse iki aya yaklaşacak greviz (...) Kotar bu işi Hüseyin. İstedığınız elli kuruşluk zammı kabul ediyorum. Yolla temsilcileri, sözleşmeyi imzalayalım (...) Çünkü altından kalkılmaz zararlara uğruyoruz. Batma tehlikesiyle karşı karşıyayız (G: 392).

Grevden Sonra romanında basımevi işçileri yaptıkları eylem sonunda hem mevcut işlerinden atılırlar hem de bu olayla anıldıklarından iş bulamazlar: “Grev yapmışlardı. İşçiler daha ne olduklarını anlayamadan soluğu kapı önünde almışlardı (...) Başka işverenler tarafından duyulan grev meselesi yüzünden kapıların yüzüne kapanması” (GS: 10). *Gözbağı* eserinde olduğu gibi burada da işveren, önde gelen işçilerle konuşup greve kayıtsız kalmalarını hatta kendi saflarında yer almalarını önerir. İçten çözülmeyi sağlamak adına yapılan teklif, başkişi Nuri tarafından kabul edilmez: “İşveren kaç kere çağırmış, onun işe karışmamasını istemişti, ama o ezilen arkadaşlarını gördükçe dayatmıştı, sonunda da olan olmuştu” (GS: 41). Nuri, kendi bireysel bilinçlenme süreci tamamlandığından eylemlerinin sınıfsal düzlemde ilerlediğinin farkındadır ve bu doğrultuda adımlar atar. Ancak kişisel kaygılarını önemseyen arkadaşlarının çözülmesiyle grev kırılarak başarıya ulaşamaz.

Ölümün Ağzı romanında devletin savaş dönemi üretim çarkını canlı tutma endişesiyle başlattığı, daha çok maden ocakları yakınında yaşayan insanların ücret karşılığı zorunlu çalıştırılmasına dayanan mükellefiyet programı esas alınır. Bu doğrultuda *Ölümün Ağzı* “yazarın bu uygulamaya ilişkin araştırmaları ile dönemi yaşayanlarla yaptığı konuşmalar üzerine kurgulanan, belgesel niteliği çok belirgin olan bir romandır” (Makal, 2008: 24). Eserde ele alınan işçiler esasen tarım ve hayvancılıkla ilgilenen köylülerdir. Dolayısıyla sınıf bilincine sahip oldukları söylenemez. Özellikle bekçi başı Veli Kavas’ın işçiler üzerindeki akıl dışı uygulamalarına başkaldıran tek bir kişi

vardır: Karadeniz'den gelmiş laz işçi. Ancak onun bireysel direnişi, grev/ isyan başlatabilecek niteliğe kavuşamaz:

“Esur miyuz lan biz? Esur bile olsak yapılır mı bu? diye bağıyordu” (ÖA: 37).

Berci Kristin Çöp Masalları romanında fabrika bölgesine kurulan Çiçektepe'nin ahalisi sırasıyla ilaç, iplik, akü fabrikası işçilerinin grevlerine şahit olurlar. Ne yapıldığını bilmediklerinden Güllü Baba önderliğinde alana gidip olayı anlamaya çalışırlar, destek ve temennilerde bulunurlar. Bu ziyaret, ileride işçi olarak çalışacak halkın bilinçlenme serüveninin ilk basamağıdır. Burada grevin sembolü, fabrika bahçesine kurulan çadırıdır. Ancak çadır açmakta etkin işçiler, işveren açısından tehdit olarak algılanarak işten çıkarılırlar: “Çadırlarının başından ayrılmayan inatçı grevcilere öteki işçiler “Çadır tutan” diye ad taktı. Grevden sonra çadır tutan işçiler işten çıkarıldı. Akü fabrikasına “kanı temiz” işçiler alındı” (BKÇM: 39). Bay İzak'ın Çöp Yolu'na yaptığı konu fabrika, adı Çiçektepe olarak değiştirilen mahallenin erkekleri için işyeri olur. Zamanla büyüüp gerçek fabrika özelliği kazanan bu yerin emek sömürücü yapıya bürünmesi, grevi de beraberinde getirir. Eylemin tercih edilen yöntemini Taci Baba belirler: “Taci Baba'nın kondulardan kadın kız toplayıp fabrikanın önünde bağirttirma düşüncesi işçiler arasında tutuldu” (BKÇM: 81). Bu noktada patronun hamlesi, satın aldığı din adamının yardımıyla greve dinî eksenli yaptırım uygulamaktır:

“İşçilerin türküleri, Bay İzak'ın kurduğu caminin hocasının, grevin Allah'a karşı çadır açmak olduğunu vaaz eden sesine karıştı” (BKÇM: 86).

Romanlarda direniş ve başkaldırının yansıması grevin merkezi öge olmadığı örneklerde de mevcuttur. Örneğin *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın* eserinde iki kademeli sömürü karşısında greve giden işçiler bulunur. İşsizliğin hüküm sürdüğü ortamda emek güçlerinden olabildiğince faydalanılmasına göz yuman işçiler, çalışmalarının karşılığını hileli ürünlerden ziyade para ile almak istediklerinden grev yaparlar. Zira fabrikalar, işgücünü daha ucuza getirmek için işçileri marka ve kumaş vasıtasıyla belirli ürünlere mahkûm ederler:

“Durmadan, dinlenmeden, uykusuz ve yarı aç çalışmalarının karşılığını, emeklerinin hakkını - marka değil, kumaş değil- para olarak istiyorlardı” (ABBK: 85).

Aganta Burina Burinata'da ise, bireysel başkaldırı görülür. Kaptan amcasının yok yere çocuk yaştaki tayfasına saldırması üzerine başkışı Mahmut'un gözü döner ve amcasını döverek tepkisini gösterir:

“O dakikada amcam bir-iki kuruşluk zeytinyağım gidiyor diye insan öldürebilirdi (...) Ayıp ettin, az kaldı herifin gözünü patlatacaktın!” (ABB: 98).

İnandığı insani değerler ve iş ilişkileri nedeniyle haksızlık karşısında ses çıkartmayı görev edinen Mahmut, eylem anlayışını son hadde fiili saldırıya dönüştürmesiyle gemiden kovulur. Son olarak *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanında, bilinçli işçi kategorisine dâhil edilebilecek Zeynel’in ırgatların uyanışlarını sağlama çabaları direniş kapsamına alınabilir. Irgatbaşı durumu fark ederek onu çiftlikten uzaklaştırır: “Güttüğüm domuzun huyunu bilmem mi? İtoğlu it, hem de o cahil ırgatların yanında atar tutar ki, heriflerin gözleri açılsın” (BTÜ: 233). Zeynel’in bu uğraşları diğer işçiler arasında karşılık bulamaz ve sonu ölüme varan tarımsal sömürü devam eder.

İşçilerin hak arama mücadelelerinde aktif hâle geldikleri grev, bireysel çabalar dışarıda tutulduğunda, bilinçli kitlesel hareketlerdir. Sömürü düzeninin karşısında eylemsel anlamdaki bu aşamada, çalışanlar çeşitli yasalarla güvence altına alınsalar da işveren cephesindeki keyfi tutumların önüne geçilemez. Devrin siyasi yapılanmalarıyla kurdukları bağdan ileri gelen güçlü konumlarının etkisiyle patronlar, özellikle sendikal yapılanmaların organize ettiği grevlerde sert tedbirler alabilirler. Ancak işçilerin de farkındalık düzeylerin gittikçe arttığı göz önünde bulundurulması gerekir. Zira roman kurgularında da görüldüğü üzere sınıf şuurunu kişisel kaygılarının üzerinde tutan birlikteliklerde tüm olumsuzluklar bertaraf edilir.

3.3. Karşı Güçler

Entrik kurgunun işlerliğinde karşı güç dizgesindeki ögeler, başkişilere bilinçli şekilde zıt tavır geliştirerek sahip oldukları anlayış farklılıkları nedeniyle çatışmanın esas unsuru konumunda bulunurlar. Çoğunlukla savunulmayan görüşün temsilcisi olup kötücüdürler ve yıkıcı nitelik taşırlar. Kişi düzleminde “bağımsız ve romanın temasının talep ettiği ölçülere meydan okuyacak boyutlar[a]” (Harvey, 2010: 185) erişebilen bu karakterler, çoğunlukla kart, kısmen norm ve fon nitelemeleri ile yapı düzleminde görüngülenirler. Bu bağlamda işçilerin ele alındığı romanlarda entrikanın hazırlayıcısı karşı güçler, karar verme/ kararı kendi lehinde değiştirebilme yetkinliğinde ve ekonomik otorite pozisyonundadırlar.

3.3.1. Sistem Sahipleri: Patron/ Ağa/ İşveren

Sanayi devrimi sonrasındaki teknolojik gelişmeler, geleneksel zanaat sistemine fazla mal üretme noktasında darbe vurarak çalışan ve işverenin yapısında değişiklikler meydana getirir. Hüner değersizleşir ve sermaye önem kazanır. Bağıntılı bu iki durum neticesinde kapitalizmin figürü

konumunda yeni sınıflar ortaya çıkar. Kapitalist özne olan işveren, elindeki sermayeyle süreklilik kazanacak kâr düzeni kurmak ister ve bunu tüketimi teşvik edici hamleler yapıp satın aldığı emek gücünden artı ürün elde etmeye çalışarak sağlar. Dolayısıyla az ücret verip çok çalışma beklediği bir sistemin de egemeni olur. Usta-çırak ilişkisinin de yok edilerek sermaye tahakkümü altında ucuz iş gücünün sağlandığı kapital sistemde işveren, meta uğruna işçileri maddi ve manevi bağlamda sömürür: “Kör ve önüne geçilmez tutkusuyla, artı-değere duyduğu kurt açlığı ile sermaye, işgününün yalnız manevi değil, fiziksel en üst sınırlarını da çiğner geçer” (Marx, 2011a: 259). Patron/ ağa/ işveren kimlikleri taşıması nedeniyle siyasi ve sosyal bakımdan güçlü hâle gelen bu sınıf “sarsılmaz bir otorite, engel aşırın yardımcı, düzen koyucu, itaat aracı özellikleri taşıyan para ile bütünleş[ip]” (Armağan, 2017b: 2491) mülksüz işçinin çalışmaktan başka çaresi olmayan durumunu şahsi çıkarları doğrultusunda her an fırsata çevirir. Fabrika, atölye, toprak/ tarla, deniz, matbaa gibi sektörlerde varlık bulup hâkimiyet kuran kapitalist, Cumhuriyet sonrası Türk romanlarında işçilerin en büyük düşmanı olarak karşı güç kategorisinde yer alır.

Başkişi Murat’ın babası İnce Efe Osman Ağa üzerinden ağalık kurumunun eleştirildiği *Çulluk* romanında, sisteme baskı/ baskılama yoluyla egemen olmaya çalışan kapitalist sınıf örneklenir. Murat, zorba konumundaki babasına annesinin ve çevredekilerin sorgusuz itaatini ve hak etmediği bir önem vermelerini kabullenemez. Güçsüz ve zor durumda kalanların destekçisi olmayı seçen başkişi, fiziksel eylemlerde bulunarak babası gibi yüceleştirilenlere karşı çıkar. Söyledikleri tartışmaya kapalı/ emir sayılan, davranışlarında hikmet aranan, derin bir bağlılıkla kendisine yaklaşılan ağaya karşı etrafındakilerin düşünceleri, başkişinin annesinin tavır ve sözlerinde somutlaştırılır:

“Annesinin, Ağa, derken âdeta derin bir huşu ve hürmetle eğilmesine bakıyor, alıklaşıyordu. Ağa’nın dediği dedik, hükmü, kararı kat’î idi. O, yalnız dinlenir, karşısında boyun eğilir, el kavuşturulurdu. Ona kimse itiraz edemezdi” (Ç: 318).

Osman Ağa kendi maddi gücünü korumak için oğlu Murat’ı Hoca Âsım Ağa’nın kızı Seher ile evlendirmek ister. Böylece içinde bulunduğu olumsuz gidişatı, evladını maddeleştirerek aşmaya çalışır. Hem Murat hem de Seher’in meta olarak görülmesi, para-insan yer değişimi ile kurulan düzen yansımasıdır: “Aileyi muhakkak bir iflâstan kurtarmak için, oğlundan fedakârlık istemek doğru muydu?” (Ç: 257). Ağanın oğlundan istediği bu talebinde maddi gücünü koruma kaygısı belirginleşir. Zira maddi yetkinlik nüfuzunun devamlılığındaki en önemli unsurdur. Reji İdaresi’ne yakalanmak istemeyen tütün kaçakçıları Osman Ağa’nın köyde, kasabada sahip olduğu sözde itibarını kullanmak isterler. Oğlu Murat’ı kendi yanlarına çekerek bu şekilde korunma ve işlerini yürütme çabasına girerler:

“Murat’ın gençliği, cesareti, atılganlığı, mertliğinden başka, İnce Efe’nin köydeki, kasabadaki, hatta vilâyet merkezindeki nüfuzundan da kısmen istifade etmiş olacaktı. Aralarında Murat’ın bulunması, İnce Efe’nin himayesi altına girmek gibi bir şeydi” (Ç: 248).

Kapitalist toprak ağası Osman Ağa kendi sömürü sisteminin sahibidir. Ancak küçük tarım üreticiliğini yok etmeyi hedefleyen mülksüzleştirici güç ya da mütegalibe değildir. Kurguda karşı güçte bulunmasının nedeni ise başkışının tartışmaya açtığı genel ağalık sisteminin aksayan yönlerinin yansıtıcısı konumunda bulunmasıdır. Murat, babasının şahsında ağaların tek karar mercii olarak yönetim gücünü elinde tutmalarını, merkezi otorite kimliğini taşımalarını eleştirir. Çünkü özellikle kırsalda, kutsal misyon atfedilen ağaların, tarımsal kapitalizmin yerleşme, köylünün işçileşme süreçlerinde payı büyüktür.

1940’lı yıllarda “sayıları epeyce azalmasına rağmen İstanbul’daki Hristiyan ve Yahudi burjuvazi, özellikle dış ticaret alanında faal olmaya devam etmiş ve -bütün tüccarlar gibi- savaş döneminin kısıtları sayesinde kazançlarını daha da arttırmıştı” (Keyder, 1989: 94). Bu dönemin çalışma hayatını ve işçilerin ilişkilerini yansıtan *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* romanında başkışı Yıldız ve eşi Osman’ın çalıştıkları fabrikanın sahibi de Yahudi bir patrondur. Satın aldığı emek gücünü hem ekonomik hem cinsel anlamda sömüren Yahudi patron, toplumsal çözülüşü tetikleyici unsurdur. Onun tam anlamıyla kapitalist özellikler sergileyen, baskı altına alan, nesneleştirilen tutumu, işçiler tarafından fark edilmekle birlikte boyun eğmekten başka çarelerinin olmayışı nedeniyle çalışanların tepkileri ancak “Yahudi... Yahudi işte! Yahudi, hiç yapmasa, içtiğin suyun içine tükürür! Selman omuz silkti: -Belki, Osman -dedi- amma, bırak Yahudiliğini bir tarafa... O bir patrondur, Osman” (ABBK: 40) ve “Kalın enseli patron domuzdan farksızdı” (ABBK: 95) cümleleriyle söylem düzeyinde karşılık bulur. “Bu zihniyete sahip olan insanların, doymak bilmeyen maddi ve cinsî ihtirasları, ilişkide buldukları kendilerine muhtaç olan, gerçekte, asıl güçlerini borçlu oldukları insanları sömürmek için aşağılık davranışlar içine girmelerine yol açar” (Sarıçiçek, 2009: 105). Maddi gücünü eril kimliğiyle birleştiren Yahudi patron, işçiler -özellikle kadın işçiler- üzerinde yozlaştırıcı etkiye sahiptir. Onun iş yerinde koyduğu kurallar çoğunlukla çalışanların emeğini gasp etmeye yöneliktir. En üst derecede kâr ve artı ürüne ulaşma amacı taşımasının örneği, geciken işçilerin ücretini yarı yarıya kesmesinde görülür: “Patron nizam koymuştu: Geciken işçilerden, yarım gündelikle çalışmağa razı olanlar içeri alınırđı” (ABBK: 15). Fabrika önünde bekleyen işsizleri, işçilere karşı koz olarak tutan patron, başvurduğu keyfi uygulamalarla yıldırma ve köle hâline getirme politikası güder. Emri altında çalışanların bilinçlenmesi kendisi açısından tehdit ve çıkarlarına zarar verir. “İşçilerin okumasına karşı argümanın temelinde, yoksulların ancak “bir nebze cahillik” içinde tutuldukları sürece uysal ve faydalı kalacakları görüşü vardı[r]” (Löwenthal, 2017: 150). Bu yüzden tornacı Selman’ın gazete okuduğunu gören işveren, kendini kaybeder: “Tornacı, onun “okumuş işçi” düşmanı olduğunu biliyordu (...) Gazete haaa!.. Göstereceğim sana... miskin! Gazete okumak senin nene?! Önce karnını doyur” (ABBK: 39). Baskı altında tuttuğu işçilerinin özel

hayatlarına bile karışmakta sakınca görmeyen patron, onların basit insani taleplerine acımasız, saldırgan, tehditkâr karşılıklar verir. Osman'ın hapse girmemesi için çabalayan Yıldız, maaşına zam yapılması için başvurduğunda ondan metresi olmasını ister. Çaresizlik içindeki başkışı, bu teklifi mecburen kabul eder. Yıldız'a önerdiği yardım görünümlü bu yozlaşmış talep, ahlaki sarsıntı ve kriz niteliğindedir. Patronun değer/ değersizlik sisteminde herkes/ her şey metadır ve kullanıma açıktır. Her anlamda maddiyat odaklı hareket ederek çıkarının olmadığı hiçbir yatırıma/ metaya (para, kadın, işçi vd.) yaklaşmaz:

“Kör kocasını, Osman'ı hapishaneden kurtarmak için yapacak başka bir şey kalmamıştı. Kızıl suratlı Yahudi patronun bütün isteklerini yerine getirdi” (ABBK: 84).

Patronun kazanç arzusu, grev yapan işçilerle ilgili düşüncelerinde de somutlaşır. Fabrikadaki herkes onun koyduğu kurallara göre, belirlediği/ uygun gördüğü/ dayattığı şekilde çalışacak ve kaderine razı olacaktır. Aksi yönde hareket edip başkaldıranları, şikâyet ettiklerinden daha kötü koşullar bekler: “Patron, grev yapan amelenin, açlık canına tak dediği gün işinin başına döneceğinden emindi (...) gündelikleri biraz daha kıracaktı; cezaları arttıracaktı!” (ABBK: 96). Fırsatçı zihniyetin örneklendiği bu yaptırımlarda patron, kâra yalnızca ortaya çıkan ürünü ile değil onun oluşum sürecindeki kısıtlamalar ve oyunlarla da ulaşır. Sömürü sistemindeki bu durumun varyantlarından bir diğeri de gündelik/ maaş / yevmiye yerine ödenen markalardır:

Bir haftadır, fabrika artık para vermiyor. İşçiye para yerine marka dağıtıyorlar. “Marka”yı fabrikanın bu izbe kantininden başka yerde geçirmeğe imkân yoktur. İşçi, yiyeceğini ve giyeceğini kantinden almağa mecburdur. Piyasaya sürülemiyen kurtlu kaşarlar, kokmuş peynirler, çürük zeytinler, orada piyasadan çok yüksek fiyatlarla kapışılır. Fırınlardan arta kalan bayat ve noksan ekmekler oradadır. Kumaşın, basmanın, şunun bunun en kötüsü, en berbarı kantinde bulunur (ABBK: 78).

Piyasada talep görmeyen/ miadı dolan ürünler fabrika kantinine topluca alınıp perakende fiyatına yakın bir bedelde, ücret karşılığı olarak işçilere dağıtılır. İşçilerin zorunlu alışverişe yönlendirildiği bu sistemde para yerine geçen markalar sayesinde patron, çalışanlarına ödediği ücretleri onlardan geri toplama imkânı elde eder. Dolayısıyla işçiler açısından iki aşamalı bir sömürü, kapitalist patron açısından ise kârlı bir alışveriş gerçekleşir.

Eserde kapitalist patronun bir diğer temsilcisi Zonguldak'taki maden ocağı sahibidir. Ona ait maden ocağında çalışan Osman ve Kaya (Engin), sabah horoz öttüğünde işe başlarlar. İşçileri daha fazla çalıştırmak isteyen maden sahibi, bunun yolunu horozun olması gerekenden daha erken ötmesini sağlayarak bulur. “Emeğin sahipleri ile sermayenin sahipleri arasında zamanın kullanımı ve emeğin yoğunluğu üzerinde mücadeleler baştan beri süregel[irken]” (Harvey, 2012: 260) ikili çabaların bir yansıması halindeki bu durum, işverenin kendi çıkarı için başvurduğu hileli yollardan

biridir. Çalışanlar maruz kaldıkları yaptırımı bilseler de mecbur ve çaresiz oldukları için ses çıkaramazlar: “İşbaşı sinyali burada bir horozdur! Ve, maden sahibi, horozu vakitsiz öttürmenin, onları vakitsiz maden kuyularına tıkmanın kolayını bulmuştur. Amele içinde, hileyi bilmiyen yoktu. Horozun, yanına götürülen lâmbalarla vakitsiz öttürüldüğünü görenler çoktu” (ABBK: 202). Maden sahibi iş mutabakatına sadık kalmayarak işçiler ile anlaştığı ve onların hakkı olan iş düzeninden çıkıp keyfi uygulamalara gider. Emek hırsızlığı yaparak daha fazla kâr elde etme hırsı ile yaptığı eylemleri, metayı çalışanlarının hayatından değerli görmesi ile son boyuta ulaşır. O, ocakta yaşanan göçük sonrası, sadece işe ara verilmiş olmasını yani kendi maddi zararını düşünür:

“Maden sahibi baca ağzında dokuz doğuruyor. Elinde, saat... Zaman yürüyor. Ve, on beş amelesi, sekiz yüz metre toprağın dibinde hapsolan dört insanı kurtarmak için beyhude çabılıyor. On beş işçi, bu saatlerce süren didinmeyle, ona elli araba kömür verebilirdi. Yazık!” (ABBK: 232).

Sömürü düzenine dayalı iş ilişkilerine yalnızca fabrika ya da madenlerde değil denizdeki çalışma ortamlarında da rastlanır. Deniz, özel mülkiyetin bulunmadığı, parsellenemez alandır. Dolayısıyla toprakta olduğu gibi şahıslara ait, kişilerin tek elinde toplanan bölgeleri yoktur. Ancak buradan geçim sağlayabilmek için kayık, tekne, gemi benzeri, üretim aracı kategorisine dâhil edilebilecek unsurlara ihtiyaç duyulur. Bu durum, araçlara sahip olanlar ile olmayanların işveren-işçi denizdeki adlandırmasıyla kaptan-tayfa sıfatlarıyla bir araya getirir. Denizcilik, özünde zanaat sistemindeki usta-çırak ilişkisi gibi birlikteliği dolayısıyla tamamlama özelliğini barındırır da kapitalist işleyişte durum değişir ve kaptan karşı güçte yer alan sömüren konumuna yerleşir. Kaptan ve tayfalar arasında yaşananlarla açığa çıkan sömürü, *Aganta Burina Burinata* romanında olay dizgesinin belirleyici konusudur. Eserin başkışisi Mahmut denizci olma hayaliyle amcası Hakkı Reis’in gemisinde çalışmaya başlar. Dedesi, babası ve özellikle Davud amcası ile yakından tanıyıp tutulduğu bu sevdası zihninde özgürlüğü çağrıştırmaya niteliktedir. Fakat benimsediği kişiler sayesinde oluşan olumlu beklentisini Hakkı Reis yıkıma uğratar: “Ben artık kendi boğazıma ve anamın boğazına bakmak için amcamın hizmetine girmiş bir uşaktım. Amcama gelince, onun derdi günü para idi. Kanımızdan, canımızdan, etimizden kendisine paraca kâr çıkarmaya bakıyordu” (ABB: 96). Gemisine kabul ettiği tayfaları ağır şartlarda sürekli çalıştıran Hakkı Reis, kâr edebileceği en kolay yolu uygulamaya koyar ve çalışanlarının ücretlerinde bahanelerle kesintiye gider:

“Tayfaya karşı muamelesinde de insaf nedir bilmezdi. Canlarını çıkarasıya çalıştırdı. Paylarımı da doğru dürüst hesap etmez, Allem eder kallem eder, ne yapar yapar alacaklarını kısırdı. Hiç kimse, aklıktan ölecek hale gelmeyince, gidip de ona tayfa yazılmazdı” (ABB: 79).

Yaşamlarını sürdürebilmek adına emek güçlerini satan tayfalarla birlikte amcasının hizmetinde bulunan Mahmut, diğerlerinden farklı bir muamele görmez. Aralarında amca-yeğen münasebeti değil

işveren-işçi diyalogu oluşur. Bu durumun arka planında kapitalist zihniyetin sömürme niteliğinin izleri vardır: “Haketmiş olduğum ücreti çantasından çıkartılabilmek, iri yarı bir meşe ağacını kökleriyle beraber yerden söküp çıkarmak kadar güçlü” (ABB: 96). Başkişinin, amcasının otorite olduğu düzene kişisel başkaldırısını yaptığında karşı karşıya kaldığı muamelede emek hırsızlığı daha da belirginleşir:

“Seni şu kayığa tayfa diye kabul ettim. O gün ve ertesi gün rüzgâr yoktu. Demek ki şu tarihte işe başladın” diye allem etti kallem etti, göz göre göre hakkımın yarısını yedi. O söyledikçe ben boyuna başımı sallıyordum” (ABB: 99).

Reis kelimesi, kaptan, lider, önder, başkan anlamları taşıırken bu isimle anılanlar yanlarında bulunanları sahiplenen, yetiştiren, haklarını gözeten vasıfta olmalılardır. Hakkı Reis’in ismindeki ironik adlandırmanın işaret ettiği bu durum, onun atfedilen reis ibaresinin yalnızca gemi sahibi bir işveren olması ile netleştirilir. Zira o, hak veren değil hak yiyen bir kişidir ve olumlu çağrışımlar uyandıran kaptandan ziyade kâr hırsıyla hareket eden tüccar/ patron hüviyetinde görünür.

Başkişi Mahmut deniz serüveninden sonra kendini, evlilik vasıtasıyla tanıştığı toprak ağalığı sistemi içerisinde bulur. Eski bir denizci olup buradan kazandıklarıyla arazi satın alan ve “ağa” konumuna yükselen Zeynel Kaptan’ın kızı Ayşe ile evlenen Mahmut, alışkın olmadığı bir hayata adım atar: “Karım zengin olduğu için ben de köyün bir ağası sayılıyordum. Yalnız çocuklar değil, çok kere benden yaşlı insanlar -ortakçılarımız olduklarını sonradan öğrendim- kunduralarını dışarıda çıkarıyorlar, gelip benim elimi öpüyorlardı” (ABB: 141). Tarımsal kapitalizmin başlangıç safhasına denk gelen bu hayat, Ayşe’nin civardaki tüm toprakları tek elde toplayarak merkezi güç hâline gelme isteği üzerine kuruludur. Bu bakımdan Mahmut’un özellikle Dikdiğin Hüseyin Dayı ile ilişkisinde, komşuluk ve yardımlaşmadan ziyade çıkarı ön planda tutan tavır sergilemesi gerekir:

Bir gün Ayşe beni bir kenara çekerek; “Aman, ona bir şey verme. Zaten babama olan borcu gitgide kabarıyor, artık onu ödeyemez. Bir-iki seneye kadar topraklarını elinden koparırız (...) Şunu bunu vermek istiyorsan Gâvur Ali’ye ver (...) Onu yemlemek için ona ara sıra aburcuburlar bağışla! Fakat ötekine verersen onun topraklarının topraklarımıza eklenmesini geciktirirsin (ABB: 146).

Ayşe, babasından öğrendiği ve benimsediği yol ile hem köylüleri borçlandırarak topraklarını ellerinden almak hem de ortakçı olarak çalıştırdığı kişileri son haddine kadar sömürmek ister. Etraf tarafından yeni ağa olarak bilinen Mahmut’tan da, babasının kurduğu bu düzeni devam ettirmesini bekler. Zira zenginliği, ancak gaddar ve ezici kimliği sürdürdüğü müddetçe mümkündür: “Senin elin ayağın tutar, onların topunu da eşek sudan gelinceye kadar pataklayacaktın. Neleri var, neleri yoksa sıyırıp alacaktın (...) Korkma ölmezler, ortakçı kısmı yedi canlı olur. Altı canlarını al, yine biri onlara kalır” dedi (...) bu yürek yufkalığıyla aç kalırsın!” (ABB: 158-159). Zeynel Kaptan’dan kızı Ayşe’ye

sirayet eden hayat anlayışında öncelik ekonomik anlamda güçtedir. Diğer birçok kapıyı açacak anahtar olarak görülen bu güce ulaşabilmek için insani kıymetleri kullanan baba-kız, çıkara dayalı düzenlerini yaşatmaya çalışırlar. Mülksüzleştirme, proleterleştirme, sömürü şeklinde devam eden sistemlerinde, varlıklarıyla karşı gücün somut örneğidirler.

Türkiye’de tarımsal kapitalizmin yoğun şekilde hissedildiği/ yaşandığı yerlerden biri Çukurova’dır. “Çukurova’nın verdiği malzeme üzerinde, burjuvalaşmakta olan köy ekonomisinin başlıca tarihsel, toplum eğilim ve sosyal çelişmeler, köy işçilerinin direniş, çalışma ve yaşama şartları[nın] büyük bir tipiklikle yansıtıl[dığı]” (Tatarlı ve Mollof, 1969: 110) eser ise, *Bereketli Topraklar Üzerinde*’dir.

Geniş ve verimli arazilerin bulunduğu Çukurova’da toprak ağaları, çevredeki şehirlere haberler göndererek işçi toplama yolunu seçerler. Bu noktada ihtiyaç duyulandan fazla insana ulaşma hedeflenir. İşçinin çok oluşu, işi yapmak isteyen alternatiflerin artmasını, verilecek ücretlerin azalmasını beraberinde getirecektir. Dolayısıyla meta ucuza elde edilecek ve kâr oranı yükselecektir:

“Ağa”lar memnundurlar. Irgat boldur, Çukurova tarlalarındaki işe yetecek insan gücünün çok üstündedir. Haftalıklar düşecek, pamuk ucuza elde edilecektir” (BTÜ: 179).

Toprak sahiplerinin maddiyata yönelik hırsları söz konusu hamle ile sınırlı kalmaz. Ürünün ortaya çıkma süresinin kısaltılması pazara erken girilebilmesini, talebin çoğalmasını sağlayacağından işçiler sıkıştırılarak güçleri son haddine kadar kullanılır. “Metayı üreten işçi sermayenin tahakkümünü sömürü ve yabancılaşma hissiyle deneyimlerken, piyasanın baskısı kapitalisti maliyetleri azaltmaya, üretim hacmini arttırmaya, yeni yatırımlar yapmaya, yeni pazarlar aramaya iter” (Dinler, 2014: 59). Bölge dışından gelen ırgatlar, tamamen mülksüzleşmemiş, mevsimlik, köylü işçi niteliği göstermeleri, sınıf bilinci taşımamaları nedenleri ile kendilerini sömüren ağalara karşı tavır geliştiremezler. Yemeklerin kötülüğünden paydos saatlerinin geciktirilip kısaltılmasına, işçilerin patozda eksik ve uzun süre çalıştırılmalarına varana kadar pek çok konuda gerçekleşen sömürü faaliyetlerinin sonucunda Pehlivan Ali kaza geçirerek hayatını kaybeder. Ağaların sebebiyet verdiği trajedilerin son halkasında kaza değil, kazadan sonra yaşananlar vardır. Arabasının kanla kirlenmesini istemeyen ağa, Pehlivan Ali’yi hastaneye götürmez. Bunun üzerine ayaklanan işçilerin ise, jandarma tarafından şiddetle cezalandırılmasını bekler: “Onbaşıyı ödevinde gevşek bulmuştu, istiyordu ki candarmalara emir versin, candarmalar da mavzerleri çevirip ırgatları teker teker öldürsünler, sonra da kasaturalarını kullanıp ölü ırgatların kellelerini bedenlerinden ayırsınlar” (BTÜ: 356). Irgatbaşları yardımıyla kurduğu sömürü düzeninde para ve metaya kutsiyet atfedip ona ulaşmak adına işçilere eziyet eden, eşyayı insan hayatından önemli gören ağa, kapital zihniyetin tipik bir yansıtıcısı olarak karşı konumdadır.

Farklı pek çok sektörden işveren görünümlerinin sunulduğu *Sarı İt* romanında ise işçilerin direniş mücadeleleri memurdan fabrika sahibine, toprak ağasından gazete yayın müdürüne kadar geniş bir çevreye yönelik yapılır. Gerek bürokratik gerek maddi imkânlarını menfaat ekseninde kullanan bu kişilerin sosyal düzensizlik ve psikolojik yıkımlara sebep olmaları, çalışanların cephesinden karşı güçte değerlendirilmelerinin önünü açar. Bu bağlamda eserdeki ilk örneği, başkişi Selim Reşit'in eşi Aysima'nın karşılaştığı memur oluşturur. Aysima, babasının ölümünden sonra iş başvurusunda kullanabileceği referans mektubu almak için ailece tanıdıkları yüksek mevkideki bir memurun yanına gider. Memurun makamını kullanarak takındığı işveren tavrında cinsel sömürü belirginleşir:

“Güzel kızsın, demişti; Aristo'nun sözünü bilmez misin sen? Güzellik, bütün iltimas mektupları içinde en çok seçilendir” (Sİ: 113).

Çalışma hayatına girişte olduğu gibi, işte devamlılık sağlayabilmek adına da kadınlardan, haz nesnesi olarak kullanılmaya rıza göstermeleri beklenir. Yalnız memuriyette değil fabrikalarda, hatta küçük çaplı atölyelerde bile rastlanan olaylarda patronlar, maddi güçleriyle kendi yozlaşmış ahlaki sistemlerini kabul ettirme, toplumsal değerleri çıkarlarıncaya dejenere ederek dönüştürme gayretindedirler:

“Patron geldiği zaman burada oturur, dedi Feriha; bazen kapısında bir levha görülür bu küçük odanın: “İçeri girmek yasaktır!..” O saatte bu küçük odada ya on üç yaşında masuracı bir kız vardır, ya bir cimbızcı kadın!” (Sİ: 184).

Romanlarda bireysel düzlemde yaşanan yozlaştırma deneyimlerinin haricinde kitlesel hareketlerin engellenerek hak ihlallerinin yapıldığı da görülür. Fabrikalarda grev yapan işçilerin seslerini herkese duyurabilmek adına eylemlerini gazetelerde görme arzuları, patronlarının reklam hamleleriyle son bulur: “Patron, binlerce lira reklam parası öder bu gazetelere... Bu gazetenin sahipleri de bizim patron gibidir. İşçinin ekmeğini değil, kasalarına girecek parayı düşünür” (Sİ: 45). Söz konusu patronlardan birisi de Selim Reşit'in oğlu Bener'dir. Kendi fabrikasında üretilen ilaçtan zehirlenen bir işçinin ölmesi olayının duyulmaması için gazete genel yayın müdürünü arayan Bener, verdiği reklam siparişi ile haberin servis edilmesini engeller: “İlaç, maalesef bizim fabrikanın... Ölen işçi de bizim işçimiz... Olay haber olarak size intikal edecek tabii. Ricamız... Estağfurullah... Habere pas geçin... Koymayın gazetenize... Sağolun... Tam sayfalık bir reklam hazırlatıyorum propoganda servisimize” (Sİ: 303). İşçilerin dayanışma içine girmeleri karşılığında işverenler de birlikte hareket etmeye başlarlar. Maddiyat kaygısının bir araya getirdiği patronların ortaklığı ile sermaye, engel aşırın yapıya kavuşur ve çalışanlar emek gaspına uğratılır.

İşçilerin güçlenmesinin önüne geçmek isteyen işverenler, kanunlarla belirlenen hakları uygulama noktasında direnirler. Bu noktadaki en önemli adımları ya sendikalaşmayı engellemek, ya güçsüz sendikaya destek vermek ya da iş yeri içinde kendilerinin yardımıyla kurulan sarı sendikaların rağbet görmesini sağlamaktır. 1963 tarihinde çıkartılan 274 Sayılı Sendikalar ve 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunları ile işçilerin sendikaya üye olmaları güvence altına alınır. Bunun önlenmesi suç teşkil edeceğinden patronların en sık başvurduğu yol, güçsüz sendikanın toplu sözleşme masasına getirilmesidir:

“Duymuşlardı ki “...” fabrikasının patronu, aynı kolda bir başka sendika ile anlaşma yolundaydı. Ustabaşları bu sendikanın yöneticileriyle gizli gizli buluşup konuşuyordu. Güçsüz bir sendikaydı bu... İşveren, toplu sözleşme görüşmelerinde onu parmağında oynatacağı” (Sİ: 53).

Yasalara rağmen patronlar, işçiler karşısında ellerinde bulundurdukları işten atma kozunu kullanarak sendikaların gücünü kırmayı hedeflerler. İşçilerin sendika üyeliğinden istifa etmeleri, toplu sözleşme ve pazarlıklarda masada olmamalarına, dolayısıyla işverenlerin kendilerince uygun gördükleri, denetimsiz, dayatmacı, taleplere kapalı bir sahte mutabakat imzalanmasına yol açar:

“İşveren, haince bir taktik kullanmaya başlamıştı. Kapı dışarı etmekle korkutarak, işçilerini kamyon kamyon notere taşıyordu. “Sendika üyeliğinden istifa ettik” diye ellerinden kâğıt alıyordu... 550 işçi istifa ederse, sendika bu fabrikada toplu sözleşme yetkisini yitirecek” (Sİ: 114).

İşçilerin patronlar cephesinden görünümünde sosyal ve siyasi olmak üzere, çatışma unsuru yaratan iki yön bulunur. Konum, güç ve itibarın maddiyata göre şekillendiği anlayış içerisinde işverenlerin, üretimi gerçekleştirebilecek mülki araç gereçlerden yoksun kalan işçilere bakışlarında sosyal çözülüş ve tükeniş ön plana çıkar: “Patrona göre işçi sapı silik adamdır, abi... Hepimiz baldırı çıplak, hepimiz birer serseri... Bize ekmek, iş vermezse sanır ki gebeririz açlıktan” (Sİ: 63). Sınıfsal ayrımın da yansıtıldığı işçiyi sınırlandırma ve kullanarak kendi güdümüne alma gayretinin hedeflendiği bu sömürü çerçevesindeki görüşün bir sonraki aşamasında ise, patronların işçiler üzerindeki yabancılaştırma serüvenlerinin siyasi basamağı hazırlanır: “İnsanca yaşamak, kanunun tanıdığı haklardan faydalanmak isteyen 350 işçi, patronun gözünde birer sabotajcı, birer kızıl komünist!” (Sİ: 234). İşverenlerin grevci işçileri komünistlikle suçlamaları, ötekileştirmeye dönük hamle olması yanında kendilerinin millî menfaatleri gözettikleri mesajını da taşır. Nitekim davaya dönüşen bir grevde işveren avukatı fabrikadaki makinelerin mühürlenmemesi hususunda aynı argümanları kullanarak savunma yapar ve kararın lehine çıkmasını sağlar:

“Makineleri mühürleyemezsiniz, Sayın Yargıcım, diyordu; Milli çıkarlarımız söz konusudur... Isının kırka yükseldiği şu boğucu yaz günlerinde vatandaşı buzdolapsız bırakamazsınız, Sayın Yargıcım” (Sİ: 94).

Sarı İt'in başkişisi Selim Reşit üstlendiği sendikacılık vazifesi nedeniyle farklı pek çok sektörden işçilerle tanışıp hikâyelerini dinleme fırsatı yakalar. Onlardan birisi olan Korkusuz Ömer, Çukurova'da çiftlik sahibi Hürrem Ağa'nın, çalışanları üzerindeki emek sömürüsüne şahit olur. Gece yarısı çiftliğin bulunduğu köye götürülen Ömer, ezan okunduğunu duyunca şaşırır. İşçiler tarafından kanıksanan bu durum, ağanın basit oyunundan başka bir şey değildir: “Hürrem Ağanın çiftliğinde çalışma sabah ezanı başlar, akşam ezanı sona erer (...) Dalavereyi hâlâ çakmadın mı Ömer? Hürrem Ağa, sabah ezanını iki saat önce okutturup, ırgadını iki saat önce başlatır işe!” (Sİ: 140). Reşat Enis'in *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* romanında anlattığı, maden ocağı sahibinin işçileri erkenden işe başlatabilmek için horozun erken ötmesini sağlaması olayı, *Sarı İt*'te yine aynı amaçla, ağanın sabah ezanını vaktinden önce okutturmasına dönüşür. Dolayısıyla bu durum, iki eserin yayımlanma tarihleri arasında hemen hemen otuz yıllık bir fark olmasına rağmen, kapitalistin/ sömürücü zihniyetin hâlen benzer yollara başvurarak kâr elde etmeye çalıştığının göstergesidir.

Gözbağı romanında ise atölye ile başlayıp fabrikaya ulaşan gelişimde patron Nevres Bey'in yaşadığı kademeli değişim, başkişi Hüseyin tarafından gözlemlenir. İşyerinin inşaat hâlinde Hüseyin'in askerlik dönemi ve sonrasına varana kadar uzun yıllar karşılıklı yardımlaşma ile sürdürdükleri birliktelikleri, Nevres Bey'in işi kurumsallığa taşıdığı zaman bozulmaya uğrar. Fabrikaya aldığı müdürlerin yönlendirmesi neticesinde işçilerle diyalogu ve yönetim şekli dönüşüm geçiren patron, artık emek gasp eden yapıdadır. Personel müdürü Sabih Bey ve Profesör Halit Bey danışmanlığında kararlarını alan Nevres Bey, işçilerin koşulların iyileştirilmesine dönük taleplerine geç cevap verip grevi fabrikanın ölü mevsimine denk getirmeyi planlar. Böylelikle işin az olduğu/ olmadığı dönemde üretimde aksaklık yaşanmayacak ve çalışanlar karşısında daha dirençli kalınabilecektir: “Kanunî olarak greve gidebilmeleri ancak ölü mevsimde mümkün. (...) Açlık bastırды mı, yumuşar iyice. Yumuşadığı zaman da en azından dört-beş yıl kazanmış oluruz” (G: 320). Eserde bilinçli işçiyi temsil eden Hüseyin'in yaptığı düzenli organizasyon sayesinde geri adım atmak zorunda kalan Nevres Bey olur. Patron, yanlış bir yol izlediğini ise zarar etmeye başladığında anlar. Nevres Bey'in birlik çağrısında bulunması, kapitalist hüviyetinden sıyrılmak için bir girişim şeklinde görülebilir. Ancak sahip olduğu düzen içerisinde kârdan taviz vermek istemeyen anlayışının onu bu noktaya sürüklediği açıktır:

Müdürlere, danışmanlara kalsa, bırakın, diyorlar. Grev yaparlarsa hatta, biz de lokavt yapalım. Bir aydan daha fazla dayanamazlar (...) El birliğiyle kurduğumuz bu fabrikanın çatısı altında, tümümüz bir kişiyiz. Sendikacı, danışman diye bir sürü yabancıların dolaşması canımı sıkıyor bir iyice (G: 336).

Koruyucu baba görüntüsünden çıkıp maddiyat odağında hareket eden patron konumuna yerleşen, dolayısıyla işçiler açısından karşı güçte algılanan norm karakter Nevres Bey, istemeyerek de olsa dayanışma ruhunu, sınıfsal bilinci uyandırma hususunda önemli rol üstlenir.

Grevden Sonra romanında daha çok birlik olamayıp şahsi hırsları uğruna hareket eden işçilerin kendi kendilerine verdikleri zararlar üzerinde durulurken başkişi Nuri'nin yaşadıklarından yola çıkılarak genel bir işveren görüntüsü de çizilir. Buna göre işveren, istihdam ettiği kişilerin kayıtsız çalışmalarını, haklarını gözetmemelerini, birlik içinde yer almamalarını, kısaca kendisine bağımlı ve itaatkâr olmalarını ister: “İşverenlerin çoğu, suya sabuna dokunmayan, ne verilirse kabul eden, sendika, sigorta gibi sosyal güvenlikle ilişkileri olmayan işçi çalıştırmak istiyorlardı” (GS: 78). İşçiyi zincirleyip işverene sınırsız özgürlük tanıyacak bu düzenle hem üretim sonucu ortaya çıkacak metadan hem emek gücünden kâr elde edilecektir. Kişisel ve sınıfsal anlamdaki aydınlanmayı başaramamış işçileri barındırıp sorgulayan, başkaldıran, greve yönelen çalışanları tehdit şeklinde gören işveren, siyasi manevrayla ötekileştirme hamlelerine sığınmayı seçer:

“İşçiyle uğraşmak zordu (...) Böylelerini işyerlerinden temizlemek gerekiyordu. Bunların kökü dışardaydı. Gazeteler, ajanslar, radyolar, televizyonlar, tiyatrolar, sinemalar ve çok sayın büyükler bu sınıf hakkında her zaman uyanık bulunulmasını öneriyorlardı” (GS: 271).

Nuri'nin tek başına verdiği mücadelenin ilk basamağında bilinçsiz işçiler bulunur. Şahsi kaygılarını sınıf anlayışının üzerinde tutan bu kişiler, çatışmanın asıl unsuru konumundaki işvereni güçlendirirler. Dolayısıyla işveren nazarında da boyun eğen işçi profili benimsenir. Bu bağlamda Nuri'nin savaş verdiği düzende yöneldiği, karşı güçteki taraflar hem işçiler hem işverenler olur.

Berci Kristin Çöp Masalları eserinde Çiçektepe ahalisi fabrikaların zehirli atıklarına maruz kalırlar. Özellikle ilaç fabrikasından salınan kimyasallar karşısında yöneticilere tepki gösteren mahalleliyi patron, yoğurt dağıttırıp doktor gezdirerek ikna eder:

Fabrika sahibi, konducuların duasını aldıktan sonra fabrikanın serum ve ilaç şişelerinin yıkandığı mavimsi sıcak suyu oluk oluk mahallenin üstüne saldı (...) Üç gün boyunca sıcak suyun başında çamaşır, kilim, yün, kap kacak yıkandı. Çocuklar yundu (...) Bu suyla yıkanan insanlarda çok geçmeden garip değişmeler ortaya çıkmaya başladı. Kiminin derisi soyuldu. Kiminin yüzü mosmor kesildi (BKÇM: 19).

Fabrika sahibinin bulduğu çözüm, üretim aşaması ve sonrasında oluşacak maliyetlerin azaltılmasına yöneliktir. Zira atıkların mahalle üzerine bırakılması, fabrika dışında, yasal yollarla yok edilmesine göre daha kârlı ve zahmetsizdir. Bu bağlamda kazanç hırsını insan hayatını tehdit eden uygulamalarıyla devam ettiren patron, sömürü sisteminin farklı bir boyutunun yansıtıcısıdır.

Çiçektepeliler ilk iş deneyimlerini Bay İzak tarafından kurulan kondu fabrikada yaşarlar. Buzdolabı üreten bu işyerinin büyümesi için uzun müddet işçilerle aynı şartlarda çalışan İzak'ın gerçekleştirdiği atılım sonrasında kurguladığı yeni düzeni, seri üretimin/ bant sisteminin iş odaklı, hayattan kopuk, köreltici özelliklerini taşır:

Sabahları otuz yedi işçisinden erken çöp bayırlarına tırmandı, fabrikasını açtı. Soluğu taşa taşa çalıştı. Çok sürmeden içine makineler, aletler, konducu işçiler dizdiği fabrikasının dış yüzünü içine uydurup kondularla benzerliğini bozdu. Camları yarısından yukarı, işçiler çalışırken başlarını kaldırıp çöp bayırlarının parıldayan yamaçlarına bakmasınlar diye griye boyattı (BKÇM: 71).

İşe aldığı müdür ve bekçi ile disiplin sağlamaya çalışan Bay İzak, sosyal güvence elde etmek isteyen işçiler için “dayakçı” diye tabir edilen kişileri görevlendirir. Gerek iş yerinde gerek dışarıda çalışanlarını baskı altında tutarak bilinçlenmelerinin, birlik olup güçlenmelerinin önüne geçmek isteyen İzak, kapitalist patron hüviyetindedir.

Patron/ ağa/ işveren görünümünde örneklendirilen kişilerin temel özelliği, menfaatlerini her şeyin üzerinde tutarak sömürü içinde bulunmalarındır. Yanlarında çalıştırdıkları, kendilerinden güçsüz konumdaki işçilere yaptıkları bu sömürü, ağırlıkla emek gücüne yöneliktir. Bununla birlikte parayı otorite işleviyle kullanarak sosyal ve siyasi anlamda bir ötekileştirme faaliyetine de girerler. Konumlarını tehdit eden tüm birleşimlerle savaş hâlinde olan patron/ ağa/ işverenler, yasalarla belirlenen haklardan toplumun değer sistemine varana kadar pek çok konuyu kendilerince yapılandırıp yok edici bir kimliğe erişirler. Kâr odaklı anlayışlarında çalışanların maddi-manevi hayatlarını gasp etmekte sakınca görmeyen bir düzenin sahibi olmalarıyla karşı güçte yer alırlar.

3.3.2. Düzen İçinde Düzen Oluşturanlar: Müdür/ Şef/ Kâtip

Karl Marx'ın toplumun proleterya ve kapitalist olmak üzere iki sınıftan teşekkül ettiğini savunan tezini eleştiren Peyami Safa (1979: 40), Bernstein'in düşüncelerinden de hareketle, orta sınıfın çeşitli teşebbüslerle büyürken yeni bir teknisyenler, yüksek idareciler sınıfının doğduğunu, bunların aldıkları hisse ve primlerle hem sermayeci sınıfa hem de işçi sınıfına dâhil olduğunu ileri sürer. Safa'nın işaret ettiği söz konusu grup, müdür/ şef/ kâtip pozisyonlarında görevlendirilen kişilerdir. Patron tarafından işe alınmalarıyla emir altındaki bir çalışan, işçilerin üzerinde bulunan konumlarıyla da yönetici kategorisinde değerlendirilebilecek müdür /şef/ kâtipin romanlarda karşı güçte yer almalarının nedeni, patron/ ağa/ işveren kesiminden ödünçledikleri baskın rolle kapitale hizmet eden bir düzen oluşturmalarıdır. İşyeri sahibi ile işçiler arasında bağlantı noktası olan -ve birkaç istisnai durum haricinde- sermayedar yanında saf tuttıkları görülen bu görevliler, emeğin kâra dönüştürülmesi sürecinin yürütücüsü, planlayıcısı ve yöneticisidirler. Ancak süreç içinde “amirlerin, işverenin vekili olarak aldıkları acımasız tutumla istedikleri zaman bahsettikleri yüce gönüllülük

arasında salınan, kendi özerkliklerinin teminatı sarkacın dengesi çoktan bozulmuştu[r]” (Dinler, 2014: 82). Onların vazife bilinçleri çoğunlukla kişisel kaygılar üzerine inşa edilirken menfaat arzuları değer sisteminin tahribine yol açar.

Türk edebiyatında işçileri konu edinen ilk roman *Çulluk*'ta başkışı Murat'ın çalıştığı fabrikanın müdürü, iş yeri kurallarını uygularken çatışma durumu yaratmaz. Müdür, Münevver ile ilişkisi diğer kadın çalışanlar tarafından kışkırtılan ve iftiraya maruz kalan Murat'ı işten çıkarırken başkışının iltifatlarına mazhar olur: “Müdürün yerinde kim olsa, böyle yapardı. Hakları var... Müdür, yine çok nazik adammış... Gayet iyi muamele etti, tatlı bir lisanla gönlümü kırmadan söyleyeceğini söyledi. Nasihat da verdi” (Ç: 219). Benzer tutumu diğer işçilere karşı da sürdüren müdür, Münevver'in rahatsızlığında fabrikanın işçi sandığından faydalanabilmesi için yardımda bulunur: “Sizin kısmın maaş kâtibini görün... Ben de söylerim” (Ç: 111). Arapça'da dönme, dönüp dolaşma anlamlarında kullanılan “devr” kelimesinden türeyen “idâre”, döndürme, çekip çevirme, kullanma, becerme manalarını; yine aynı kökten gelen “müdü”, idare eden, idareden anlayan anlamları taşır (Devellioğlu, 2005: 181, 409, 709). Buradan hareketle “müdür”lüğün yeterlilik ve kabiliyet özelliklerini barındırması gerektiği çıkarımı yapılabilir. *Çulluk*'ta fabrikanın işleyişinde, işçileri üretimin temel yapı taşı olarak gören anlayışın temsilcisi, engelleyiciden ziyade destekleyici figür olan müdür, örnek bir idarecidir. O, hiyerarşik düzen içindeki konumu ile değil yetkin, duyarlı, insani karakteri sayesinde çalışanlar tarafından saygı görür. Dolayısıyla işçi romanlarındaki müdür tipinin istisna teşkil eden kişisidir.

Afrodit Buhurdanında Bir Kadın romanında başkışı Yıldız, çalıştığı fabrikanın satış şefinin patronla konuşmasını dinlerken ülkedeki ekonomik hamlelere dair bilgi edinir. Devlet her geçen gün yeni fabrikalar açar. Özellikle dokuma üzerine yoğunlaşılır ve üretim hacmi ciddi şekilde arttırılır. Şefin söylediklerine göre ülke nüfusu on yedi milyon civarındadır ve memlekette işleyen 212.784 işçi, 4457 tezgâhtan geçen 24 milyon 124 bin kilo pamuktan 80 milyona yakın bez dokunabilir: “Eğer bu cehennem faaliyet kendimizi giyindirmek içinse, müsaadenizle, pek gülünç patron” (ABBK: 69). Şef, iç tüketime bu kadar ürünün fazla geleceğinden, pazar bulunması gerektiğinden bahseder. Zira köylüler vergiyle boğuşmaktan giyinemezken zenginler alışverişlerini yurtdışından yapmaktadırlar:

Şehirlilerimiz, zenginlerimiz, münevverlerimiz, yarı münevverlerimiz bir “yabancı mal” illetine tutulmuş gibidirler. Yabancı firma, dayanıklılığın da, fantezinin de en itimada değer bir sigortasıdır. Mağaza tezgâhtarlarımız, halis muhlis yerli kumaşı, yabancı bir firma altında, yabancı bir memlekete mal ederek satabiliyor. Zenginlerimiz arasında öylelerini tanırım ki, patron, Londranın en meşhur terzisinden giyinirler (ABBK: 70).

Satış şefinin yaptığı açıklamalarda millî kaygı taşıdığı hissedilse de aslında bu bölümler patronuna destek çağrısı şeklinde okunmalıdır. Devletin fabrikaları çoğaltması özel teşebbüslerin teknelci uygulamalarına son verilmesini, ferdî kapitalin yok edilmesini beraberinde getirecektir. Onun

görünürdeki devletin zarar göreceği endişesinin altında, Yahudi patronun kâr düzeninin devamlılığı ve dolayısıyla kendi maddi imkânlarını muhafaza edebilme arzusu yatar. Var olan sistemde çıkarlarını gözetme adına kapitalizmin yanında duran şefin, işçilerle birebir münakaşa yaşamasa da, savunduğu yapının zıtlığı, karşı güçte yer almasına neden olur.

Bereketli Topraklar Üzerinde romanında hemşehri fabrikasında işe başlayan İflahsızın Yusuf, Pehlivan Ali ve Köse Hasan, görevi işçilerin denetlenmesi ve kartlarının delinmesi olan işçi kâtibi ile karşılaşılır. Genç kızlara karşı zaafı bulunan kâtip onlarla güle eğlene vakit geçirip işini yaparken erkeklerin yanına geldiğinde sert ve acımasız davranışlarda sergiler. Hâlini sorduğu işçiden “Donuyok” (BTÜ: 82) cevabı aldığı anda ısrarla “donuyoruz” dedirtmeye uğraşsa da başarılı olamaz. Bu anda araya giren ırgatbaşı “Nefesini tüketme. Bunlar nerde insanlık nerde” (BTÜ: 82) diyerek aslında fabrika yönetiminin işçiye bakışını açık eder. Sözü edilen “insanlık”ı kelimelerin doğru kullanılmasına indirgeyen kâtip, kendi idare alanında uygulamaya çalıştığı düzenle sosyal anlamda ezici bir kimlikte görünür.

Eserdeki bir diğer kâtip örneğine Pehlivan Ali ve Fatma’nın çalıştığı çiftlikte rastlanır. Ağa, bey ve işçiler arasındaki konumu gereği tüm taraflarla yakın ilişkiler içindeki kâtip Bilâl, bu kişilerin sırlarını bilip menfaat sağlamaya çalışır. Bey’in karakazmadan çıkarıp ev hizmetiyle görevlendirdiği, koruma altına aldığı Fatma’ya sahip olmak için tehditler savururken amacına ulaşmak için vaatlerde de bulunur: “Ben buranın kâtibiyim. Irgatbaşıya desem ki Fatma’nın işi bitti, al götür kazmaya desem, bir iki demez” (BTÜ: 190). Görevin sunduğu gücü çalışanlar üzerinde çıkar elde etme yolunda kullanan kâtip, gerek iş ahlakında gerek toplumsal ahlakta yozlaştırıcı roldedir. Bununla birlikte bir kediyi öldüren Bey ile ilgili Senem Bacı’ya söylediği “Vurana ne bakıyorsun? Bey o. Ona günah olur mu?” (BTÜ: 189) sözleri, emri altında çalıştığı düzen ve kişilere dönük itaatinin, cehaletiyle birleşen dinî aymazlığının göstergesidir. Dolayısıyla Bilâl, takındığı tutum ve davranışlarıyla bozulan dönemin oluşturucularındandır.

Sağırdere romanında ise devlet kademesindeki bir kâtipin görevini kötüye kullanması örneklendirilir. Vergi yükümlülüğü karşılığında yol yapım çalışmasına tabi tutulan Yamören köylülerinden Yakup Ağa, devlete ödeyeceği vergi yerine kâtime rüşvet vererek yükümlülüğünü yerine getirdiğine dair belge alır: “Şurada dört pankanot var. Sarı yağız kâtime veririm... ‘Yolda yeterince çalıştı!’ diye kâğıt keser. Sen o kâtipi bilir misin? ‘Yedi gün çalıştı,’ diye yazar. Hiç utanmaz... Bir lira kâr ederiz” (S: 68). Devlet, yükümlülük ve vergi kanunlarıyla gerek maddi gelir elde edip gerek iş gücü temini sağlayıp ekonomik buhranı aşmayı ve bu yolla kalkınmayı hedeflerken şahsi menfaati uğruna işleyişi aksatan kâtip karşısında zarara uğrar. Kâtip yaptığı uygulamayla dönemlik/ mevsimlik işçi kategorisindeki köylülerde maddiyat odaklı hayat anlayışının yerleşmesine zemin hazırlarken millî duyguları/ bilinci ise itibarsızlaştırır.

Sarı İt romanında emek gücü karşılıklarını almak için grev yapan fabrika işçilerini, eğitimini Amerika'da tamamlayan müdür vazgeçirmek ister. İşçilerle konuşurken sarf ettiği sözlerde millî düşüncelerin istismarı görülür: “Ne biçim insanlarsınız, diyordu; karılarınız, çocuklarınız ekmek, yiyecek bekliyor evinizde... Ağlamanız lazım. Siz, birkaç kötünün oyununa geliyorsunuz (...) Siz, yalnız çoluğunuza çocuğunuza değil, memlekete de zarar veriyorsunuz... Millete de kötülük ediyorsunuz” (Sİ: 41). Ancak işçiler, çalışmayan fabrikanın günlük kırk bin lira zarara girmesi dolayısıyla müdürün memleketten ziyade patronunu düşündüğünün farkındadırlar. Yine de grevi içten çözmek isteyen müdür, grev çoğunluğunun yitirildiğini hissettirebilmek için noter önünde, önceden ikna ettiği işçilerden çalışacaklarına dair imza alır. Sendikanın gücü ile direnen işçiler, başkanlarının ihanet etmesi neticesinde grevi sonlandırırlar. Müdür, kapitalist patronun faydasını gözetirken çalışanların hak ve emeklerini hiçe sayar; maddi güçle grev kırılcılığı yaparken kanun ve etik ihlallerine başvurur. Aynı fabrikada müdürle birlikte fabrika sahibine hizmet eden ambar şefi de düzen içinde kendi düzenini oluşturanlardandır: “Ambar şefi işverenin köpeğiydi. Köpek kadar sahibine bağlıydı” (Sİ: 42). İşçilerin üzerine yürüyüp onları korkutarak kurguladıkları sistemin devam etmesine uğraşan şef, işçilerle görüşmek isteyen sendika organizatörü, başkışı Selim Reşit'e müsaade eder. Ancak önce işçilerin yanına kendi gider. İşçilerin hâllerinden memnun olmadıklarını bilen şef, çalışanlara zorbalıkla yaklaşarak karşı cephede saf tuttuğunu gösterir:

“Sigortadan mı, maliyeden mi nedir iki adam gelmiş. Sizlerle konuşacaklar. Sorarlarsa “biz halimizden memnunuz, işverenimizden memnunuz” deyin. Yoksa karışmam! İşveren, topunuzu birden kapının önüne koyar” (Sİ: 59).

Selim Reşit ve beraberindekiler sendikanın Kayseri şubesini açmaya giderlerken araçları bozulur ve tesadüfen yol yapım şirketinin operatörü -traskavatörün sürücüsü- ile karşılaşılır. Üç yıldır bu şirkette çalışan işçi, işveren ve işveren vekilinin yaptığı maddi sömürden şikâyetçidir: “Şirket merkezinden toplu olarak gelir para... Ama işveren vekili ücretimizi üç ay sonra dağıtır (...) Nedenini araştırdık iki arkadaşım... Bulduk... Bulduk ta donakaldık, vatandaşım... İşveren vekili üç aylık ücretimizi faize verip, işletmiş meğersem!” (Sİ: 127). Durumu yakındaki ilçenin kaymakamına bildiren operatör, herhangi bir düzelmeye yapılmadığını, aksine artık manevi baskının da yaşatıldığına dikkat çeker: “Traskavatörleri kasten bozduruyorlar şimdi ustabaşılara... Uykumuzun en tatlı yerinde omuzumuzdan sarsıyorlar: “Makine bozuk yarın sabaha yetişmesi gerek. Uyan, kalk!” (Sİ: 127). İşveren ve vekili, çalışanlar üzerinden haksız kazanç sağlarken yanlarında boyun eğen, bilinçsiz, mahkûm işçileri buldurmaya gayret ederler. Tarihte, işsiz kalmaktan endişe duyan işçilerin başvurduğu bir yol olan luddite (makine tahribatı) olayları burada yön değişikliğine uğrayarak işçinin işten ayrılmasını isteyen işverenin yıldırma politikası hâline dönüşür.

Sarı İt'in son örneğinde DDT fabrikasının idare amiri bulunur. İşçilerden Karayel, iş kazası yaşayıp hastaneye kaldırılır. Bir hafta süreyle gündeliği kesilen, tazminat verilmeyen işçiye idare

amiri tarafından kovulmamak bahşedilir: “Seni kovmayacağım... dedi. Kovmayacağım ya, gözünü dört aç çalışırken. Dekantör kıyma makinesi değil! Mahvedecekti kemiklerin pervaneyi! Yazık değil mi bu milletin servetine!” (Sİ: 231). Önceki örneklerde de belirtilen, işçileri millî duyguların arkasına sığınarak sindirme metodunu idare amiri de kullanır. Çalışanın hayatından kıymetli görülen dekantör, yalnızca bir makine boyutunda kalmayıp makineleşen dünya görüşünün de yansıtıcısı olur.

İkinci Dünya Savaşı dönemindeki iş hayatından kesitlerin bulunduğu *Gözbağı* romanında patron ve müdürlerin uyguladıkları gasp görülür. 26.01.1940 tarihi taşıyan Resmî Gazete’de yayımlanan 3780 numaralı Millî Korunma Kanunu’nun 9. maddesine göre hükümet, çalışanlara ücretleri ödenmek koşuluyla sanayi, maden işletmeleri ve diğer iş yerlerinin üretimlerini, mesailerini belirleme (arttırma) hakkına sahiptir. Bu doğrultuda fabrikalarında gereken düzenlemeleri yapan işverenler, işçilerin ücretlerinin ödenmesinde aynı hassasiyeti göstermezler. İşçilerin büyük çoğunluğu hükümetin emrindeki detaylarla ilgili bilgi sahibi değillerdir. Nevres Bey’in fabrikasında yüz seksen lira aylıkla çalışan başkışı Hüseyin, ancak bin liranın üzerinde ücret alıp muhasebeciye nedenini sorduğunda kanunu öğrenir. Aydınlanması henüz gerçekleşmemiş olan Hüseyin, bir arkadaşının yardımıyla hak ettiğinin çok altında ücret verildiğini öğrenir: “Başladığımızdan bu yana hesap ettiğimizde, yirmi bin lirayı buluyor. Beş yıldan geri gidemezmişiz. At bir buçuk yılını bunun. Yine de onbeş bin lira falan tutuyor. Oysa bize verdikleri, sekiz yüz ile bin lira arasında bir para” (G: 221). Hüseyin’i bu konuda bilgilendiren kişi Sümerbank’ta çalışan Sabri Usta’dır. Kanun çıktığından beri hiçbir ödeme alamayan Sabri Usta, kendisinin ve arkadaşlarının hakkını savunurken personel müdürü Ragıp Bey tarafından komünistlikle suçlanır ve işten atılmaya tehdit edilir: “Savaşı Ruslar kazanalı, azıttın iyice. Az geldi yattığın galiba. Şimdi burdan çek git... Kovuldun. Sesini çıkarmazsan, yine çalışabilirsin adam gibi. Madem kaşındın, kaşırız biz de... Bir daha işçinin arasında görürsem seni, ayaklarını kırarım” (G: 217-218). Hükümetin kararnamesine rağmen yasadışı süreç işleten fabrika yönetimi, müdür aracılığıyla işçileri sindirmek istese de kanunu, haklarını bilen Sabri Usta’nın karşısında direnemeyip ödeme yapmak zorunda kalır. Tüm işçilerin destek olmasıyla bireyselden kolektife dönüşen bu talepte, zorbalığa boyun eğdirilir.

Küçük bir işletmeden fabrikaya dönüşen, gittikçe büyüyen Nevres Bey’in işyerinde, inşaattan son aşamaya gelene kadar her sürece tanıklık eden Hüseyin, işçi ile işveren arasında irtibat kuran müdürlerin varlığından rahatsızlık duyar. Çünkü müdürler, sahip oldukları yetkilerle patrone bağımsız bir karar mercii gibi hareket ederler. Katı ilişkiler yaratıp metaya odaklanan müdürler, geleneksel atölye formunun kapitalist yapıya evrilmesinin hazırlayıcısıydılar: “Şimdi müdürler vardı. Personel müdürü Sabih Bey vardı en başta da... Herşey ondan çıkıyor, onunla görüşülüyordu para sorunları. Olur derse oluyordu, olmaz derse olmuyor” (G: 272). Sabih Bey, görevi gereği personelden sorumludur. Ama onun yönetim/ idare anlayışı, işçiler arasında birlik kurulmasının engellenmesi ve fabrikanın kâr düzeninin devam ettirilmesi üzerine kuruludur. Bu uğurda çeşitli dedikodular çıkartarak grev hazırlığındaki işçileri vazgeçirmek, bütünlüklerini bozmak ister:

“Sabih Bey, günlerdir işliyor işçiyi. Ahmet’in ustalığa tümünü satacağını, istediği rüşveti alabilirse, buralardan bırakıp gideceğini yayıyor (...) Hüseyin Nevres Bey’le konuşmuş da... Aralarında çözümlenmişler bu işi” (G: 341).

Hüseyin için bardağı taşıran son damla, himayesi altındaki genç işçiler Fatma ve Ahmet ile ilgili olarak personel müdürünün asılsız iddialar yayması olur. Namus meselesi addettiği olaya göz yumamayan Hüseyin grevin kontrolünü eline alır. Dönemin kanunları gereğince grev süresince fabrikaya işçi alımı yapılamaz: “Hizmet akitlerinden doğan hak ve borçları askıda kalmış olan işçilerin yerine hiçbir suretle daimî veya geçici olarak başka işçi alamaz veya başkalarını çalıştıramaz” (TİSGLK, 1963: madde 27/2). Ancak Nevres Bey’in fabrikasında bu ihlal yapılır ve işçi temsilcisi Ahmet ve arkadaşları savcılığa şikâyette bulunurlar. Sabih Bey, savcıya verdiği ifadesinde önce gelenlerin bakım ustası olduklarını, sonra izindeki işçiler olduklarını söylese de ispat edemeyeceğini anlayınca savunmasını komünizm propogandası üzerine inşa edip iftiralarını sürdürür: “Koskoca fabrika kıpırtısız kaldı. Bunca kapital, bunca mal, yokluğa terkedildi (...) Açıkça komünizm propogandası yapıyor fabrikanın önünde (...) Bırakınız söylediklerini ve yaptıklarını, yazdıkları pankartların tümü Moskova’da hazırlanıp gönderilmiş” (G: 382). Personel müdürünün söyleminde millî menfaatler ön planda görülse de bireysel ihtirasların varlığı anlaşılır. Patron ve müdür arasında devam eden bu kazandırdıkça kazanma anlaşması, işçiler üzerinde açık bir sömürüdür:

“Grev başladıktan hemen sonra arabasını yenilemişti patron. Ücretini de artırmıştı yeniden. Canla başla çalışmasının karşılığını almıştı bir iyice. Şimdi grev sönerse, en önemli müdür olacaktı. Ve ayrıca pirim de alacaktı” (G: 386).

Eserin kendi düzeninde sömürüye dâhil olan diğer yönetici örneğinde Fehmi Çok’un döküm fabrikasındaki personel müdürü Rıza bulunur. Rıza, işçilerden Hasip’e sancılanan karısı için izin istediğinde hemen vizite vermez, gidebilmesi için önce işini bitirmesi gerektiğini bildirir: “İlk kalıbı doldur, kâğıdın hazır. Seyirtir gidersen. Apandisitse, tasalanma. Yedi sekiz saat idare eder patlasa bile... Elini tez tutarsan, yarım saat sonra fırlarsın” (G: 413). Ancak Hasip hızlı olmaya çalışırken acele eder ve iş kazası yaşanır; dört işçinin ayakları dizlerine kadar yanarak erir. Sistemin kendisine tanıdığı olanakları kullanırken insani özden uzaklaşan müdür Rıza, insani hasletlerin uzağında, kapitale itaat eden makineleşmiş algısıyla karşı güce yerleşir.

Grevden Sonra romanında matbaa şefi Cemil, Kenan Usta’nın kışkırtması neticesinde başkışı Nuri’ye saldırırken bunu vatanî bir görev algısıyla gerçekleştirir. İşini çok beğendiği Nuri’yi şef yapma fikrini Kenan’a açan Cemil, başkışının geçmişte greve katıldığını, bu yüzden işten çıkarıldığını öğrenir. Nuri özelinde grevciler, solcu, komünist etiketleriyle özdeşleştirilirken yok

edilmesi gereken düşman olarak görülürler: “Madem ki solcu, onu burada yaşatmam. Sayın büyüklerimiz geçenlerde söylemişti zaten. Solcuları gördüğümüz yerde ezin diyordu” (GS: 106). Şef Cemil, öğrendiği bilgi ile sürekli Nuri’nin üzerine gider ve başkışının geride bıraktığı direniş ruhunu tekrar tesis edebilmesinin önünü açar. Mevcut hükümete mâl ettiği düşüncesiyle işyerinde siyasi manevralar yapan şef, liyakatin yerine koyduğu sığ zihniyetle, çıkarıcı partizan örneği sunar.

Mükellefiyet esasına bağılı çalışma hayatında köylü-işçi niteliğı gösteren kişilerin ele alındığı *Ölümün Ağzı* eserinde, olayların geçtiğı maden ocağıının idari kadrosu kişisel çıkar sağlama gayretindedir. Devlet, madende zorunlu çalışmaya tabi tuttuğı köylülere ücretlerini tam gönderirken laz işçi, mutemetin para dağıtımını keyfî şekilde yaptığını farkındadır: “Devlet parayı tam göndereyü, ama sen vermeyesün, dedi. Bunca fagirin, fugaranın parasını atıyorsun cebe. Utanmayı misin sen? Bizim ciğerlerimiz bitsun, tükensun, sen bizim paralarla zengin ol!” (ÖA: 57). Mühendis ve başçavuş da kendileri prim elde edebilmek için işçilere yoğun çalışmalarını emrederler: “Müvendizi, başçavuşu prim alacam, üretim açığınu kapatacam diye ver ediyolar zar-zoru! Bulmuşlar nasıl olsa bubalarının uşaklarını bizim gibi!” (ÖA: 66). Ülkenin genel durumunu konumlarının sağladığı yetkilerle birleştirek hareket eden bu kişiler, savaş tehdidi karşısında önlem alabilme gayesiyle getirilen zorunlu mükellefiyetin toplumsal kalkınma parolasını menfaatleri uğruna geri plana atarlar. Ayrıca vatandaş oldukları ve üretim gerçekleştiren köylü-işçilere esir/ köle muamelesi yapmalarıyla da halkçılık karşıtı bir tutumla sosyal tabakalaşma algısı yaratırlar.

Berci Kristin Çöp Masalları’nda ise kurduğı konu fabrika gittikçe büyüyen Bay İzak’ın işe aldığı müdür, işleyişte farklılıkları devreye sokar. Alışılmışın dışında, ikramiye yerine bisküvi, yoğurt verileceğini, yeni bir ücretlendirme sistemi oluşturulacağını duyuran müdür, işyerinin modern bir çehreye kavuşacağını düşünür. Onun düzeninde eşitlik ortadan kalkar ve işçiler kendilerini feda ettikleri, ödün verdikleri oranda kazanım sağlayabilirler: “Buzdolabı işçisi, o gün, müdürünün yanında getirdiğı ücretlendirme sistemine göre para almaya başladığında modern işçi olacağını, kıdemine göre değil, ürettiğı mala, bileğinin gücüne, çalışma imanının sağlamlığına göre ücret sırasına dizileceğini öğrendi” (BKÇM: 76). Her kapitalist işletmede olduğu gibi İzak’ın fabrikasında da dayanışmanın/ birliğin engellenmesi amacıyla işçiler sendikalardan uzak tutulmaya çalışılır. Bu bağlamda müdür, üstü kapalı mühürlü kâğıtlar dağıtarak istifa imzaları toplar. Müdürün düzen adı altında engel koyan, emek gücü sömüren yapısı, patronun kârını zirveye taşıyıp Çiçektepelilerin proleterleşme sürecini başlatır ve çatışmanın tarafları belirginleşir.

Romanlarda müdür/ şef/ kâtip görevleriyle yönetici pozisyonunda bulunan kişiler, yetkilerle donatılan konumlarını kendileri dışında herkesin özellikle işçilerin aleyhinde kullanmakta bir sakınca görmezler. Güce itaat ve paraya tamah onların karakteristik özelliğidir. Kendilerini ayrı bir zümre olarak hissedip eylemlerine bu doğrultuda yön veren idareciler, temelde patronun hizmetindeki ücretli çalışanlardır ve onun çıkarlarını korumakla yükümlüdürler. Kısmi söz sahibi rolleriyle

işverenden aldıkları baskın tutumu birleştirerek sömürü düzenine fayda sağlayan yöneticilerin, insan gerçeğine ve millî değerlere yabancı kalmaları, işleyişin artı ürün elde etme amacını gözetmeleri, sınırsız kâr odaklı anlayışın uygulayıcıları olmaları, kendi menfaatlerini düşünen bir sistem kurgulayıp bunda yürütücülük vazifeleri üstlenmeleri, olumsuzlanan nitelikler taşıyarak karşı güçte yer almalarını gerekli kılar.

3.3.3. İşlerliğin Sürdürücüleri: İrgatbaşı/ Ustabası/ Kontrolör

İşyerinin hiyerarşik yapısı içinde, emek gücü satın alınan işçilerle düzen oluşturucular arasında konumlanıp gözetim vazifesinde bulunan çalışanlar, ırgatbaşı/ ustabaşı/ kontrolörlerdir. Esasen işçi statüsündeki bu kişiler kapitalist işleyişin sürdürücüsü olarak sömürü basamağında rol oynarlar. “Emekçinin sermaye tarafından sömürülmesi, burada, emekçinin emekçi tarafından sömürülmesiyle uygulanır” (Marx, 2011a: 527). Onlar, işverenle yaptıkları anlaşma gereği çoğunlukla işçilerden sorumlu tutulurlar ve gerek istihdam gerek ücret ödenmesi hususlarında söz sahibidirler. Dolayısıyla işveren gibi kapitalin temsilcisidirler ve alt yönetici/ denetçi görevi görürler: “Emekçiler burjuva sınıfı ve burjuva devletinin köleleri olmakla kalmazlar; her gün, her saat makineler tarafından, denetçi tarafından, en başta da burjuva fabrikatörün kendisi tarafından köleleştirilirler” (Marx ve Engels, 2015: 58). İdari kadronun fikriyatının sahadaki yansıtıcısı hâlleriyle romanlarda zorba, avantacı kimlikler taşıyıp işçi aleyhinde faaliyet gösterirler.

Afrodite Buhurdanında Bir Kadın romanında başkişi Yıldız’ın çalıştığı fabrikada “Sakallı” adıyla bilinen kontrolörün iş anlayışı fiziksel şiddet üzerine kuruludur: “O: güçlü pazılarının kuvvetini, iri pençelerinin kudretini, hastalıklı tazelerin ve sıksa çocukların çelimsiz sırtlarında deneyen bir “Babayiğit”tir” (ABBK: 76). Çocuklardan gençlere, yaşlılara kadar herkesi fiziksel gücüyle sindiren Sakallı, işyerinin sunduğu görevin sorumlulukları arasına özellikle genç kızlar/ kadınlara yönelik cinsel eğilimlerini tatmini de dâhil eder. Hafta tatillerinde kalemlerin temizlenmesi, makinelerin yağlanması gibi gerekçelerle alıkoyduğu kadın işçilerden asıl beklentisi, bedensel arzularının karşılanmasıdır. Fabrikada kalabilmelerinin yolunun kontrolörün isteklerini yerine getirmek olduğunu bilen kadın çalışanlar, bu duruma çaresizce boyun eğerler:

“Bu fabrika; kerhaneye, hastaneye, mezara giden yolların en kestirmesiydi” (ABBK: 79).

On altı yaşlarında, evlilik hazırlığı yapan Zahide de Sakallı’nın seçtiği kurban işçilerden birisidir. Mecburiyet ve ahlaki değerler arasında sıkışarak omuzlarına binen yükü kaldıramayan, sürüklendiği yolda kaçışını intihara sığınarak yapan Zahide, düzene karşı kişisel tepkinin sembolüdür. Kontrolör ise, sistematik sömürde son ama en önemli halka olarak süreklilik kazanan eylemlerine devam eder.

Bereketli Topraklar Üzerinde'de Çukurova'ya giden üç arkadaşın ilk durakları hemşehri fabrikasının ırgatbaşı, denetim görüntüsü altında rüşvet saklayan, çıkarıcı karakterdir: “İşe adam kayırır, kayırdığı adamlardan avanta alır, şuna buna para karşılığı çıkarılardaki kadınları, kızları tavlalar, para vermeyen hele hele para vermeyip bir de kafa tutanların anasını beller biri” (BTÜ: 68). Kendi menfaati haricinde ağanın faydasını gözetken ırgatbaşı, fabrikanın mesai kurallarına riayet etmeyenleri cezalandırır: “Irgatbaşı, makinesinin üzerinde sarsılarak uyuklıyan yaşlı bir kadına gitti, omuzundan hoyratça sarstı, uyandırdı, ayıp yerlerine, babasının kemiğine filân söğdü (...) Elinde sopasıyla ırgatbaşı, işçilere rasgele vuruyordu” (BTÜ: 69, 77). O, küfür ve dayakla sağlamak istediği nizamda kendi kurallarının hüküm sürmesini isterken işçilerin kazançlarından pay almayı hak olarak görür: “Ben sizi kollayacağım. Neden? Baktım garipsiniz (...) vereceksiniz bana hak, ırgatbaşı hakkı!” (BTÜ: 69). İşverenin elde edeceği kâra yönelerek çalışma alanını denetçilere emanet etmesi, keyfi kuralların yürürlüğe girmesine, dolayısıyla işçinin işçiyi ezdiği bir sistemin var olmasına yol açar. Irgatbaşının söylediği “Ağa karışmaz işimize bizim. Bizden sorulur ahvalleri fabrikanın!” (BTÜ: 70) sözleriyle açığa çıkarttığı bu durum, sistemin sürdürücülüğünde aktif rol oynadığının da kanıtıdır.

Eserin kahramanlarından Yusuf ve Ali, fabrikadan sonra gittikleri inşaat şantiyesindeki amele çavuşunda da aynı düşünceyle karşılaşılır. İşçiler, ancak verecekleri avanta sayesinde işyerinde barınabilirler: “Paradan paraya beni kollamanız lâzım (...) beni kim kollarsa işimde onu tutarım. Niye? Çünkü ben bu inşaatın sahibinin adamıyım” (BTÜ: 118). İşverenin çalışanları seçme imtiyazı tanıdığı ırgatbaşları, bu vesileyle işçiler üzerinde hâkimiyet kurarak ilahi tavır sergilerler: “Irgatbaşılar ırgat pazarının mutlak hâkimidirler. Rızkların sahibi! Şöyle bir görünüveren bir ırgatbaşının çevresi hemencik umutla alınır. Ağzından çıkacak her söz kerametmişçesine dinlenir” (BTÜ: 180). Kendilerini ağanın idare mekanizmasının üst basamağında konumlandıklarıyla da aslında feodal bir yapı oluştururlar. “Toprak ağaları ırgatbaşlarını satın alarak, kendilerine bağlamaktadırlar. Irgatbaşları, insanlıklarını kaybederek, birer halk düşmanı kesilmektedirler” (Tatarlı ve Mollof, 1969: 118). Pehlivan Ali'nin inşaat şantiyesinden çıkıp çalışmaya başladığı çiftlikte ırgatbaşı, paydos saatini geçirip mola vaktini kısa tutarken de mahsulün erken alınabilmesi için uğraşırken de yalnızca işvereninden ‘aferin’ ve bahşiş alabilme derdindedir. Bununla birlikte patronla kurduğu yakın ilişkilerin tüm imkânlarından faydalanmak isteyip çiftlik içinde yeğenine açtırdığı çay tezgâhı, sattırdığı esrar, oynattığı kumar sayesinde işçilerden gelir elde eder. Onun nihai hedefinde maddi kazancın bulunması, ağayı bile dolandırmasının, ağanın sermayesi ile kendi düzenini kurabilmesinin önünü açar:

“Kırk beş kişilik patozda otuz İki kişi çalıştırıyor, on üç kişilik farkı cebine atıyordu. Sonra dilediği gibi esrar sattırıyordu yeğenine, çay sattırıyor, kumar oynatıyordu” (BTÜ: 306-307).

Ali'nin, sevdiği kadın Fatma'yı kâtip ve ırgatbaşının yoldan çıkardığını öğrendiğinde söylediği “Demek bir insan, “bacım” dediğine kötü gözle bakabilirdi? Vay şehir,” diye içinden geçirdi, “gözün çıksın şehir (...) Ben ben iken bakmam da, koca bir ırgatbaşı, bir kâtip” (BTÜ: 252) sözlerinde bu kişilere hem kutsiyet atfettiği hem de onları üst mertebede kabullendiği görülür. Ancak çiftlikte ırgatların haricindeki herkes makine düzenini geleneksel değer sistemine tercih etmişlerdir. Berna Moran söz konusu anlayışın patoz makinesi ile simgeleştirildiğini belirtir: “Diyebiliriz ki, “doymak bilmeyen” bu canavar, işçilere soluk aldırılmazken, patronun cebine altın akıtan bir sistemin simgesidir metinde. *Bereketli Topraklar Üzerinde*'nin yazıldığı yıllarda doğup geliştiğine tanık olduğumuz kapitalizmin simgesi” (Moran, 2014: 65). Var oluşlarını metayı ilahlaştırarak, fiziksel, ahlaki, cinsel tahribata yol açarak mümkün kılan, kapitalizmin yerleşmesi ve devamlılığında etkinleşen kâtipler ve ırgatbaşları bu hâleriyle işçilere karşı duruşun temsilcileridir.

Sağırdere romanında inşaat sezonu açıldığında Ankara'ya gelip ustalık yapan Hocaların Hasan, kendisinden iş isteyen köylüsü, başkışı Kulaksızların Mustafa'dan rüşvet talep eder. Hasan talebini her ne kadar rutin işleyiş şeklinde göstermeye çalışsa da aslında yaptığıyla bireysel yozlaşmaya örnektir. Zira birlikte çalıştığı, ortağı Cemal hakka riayet eden, bilinçli, aydın usta kimliğiyle ondan farklıdır:

“Benim çırağım var (...) Çırağa şimdi ‘haydi git’ denilebilemez sipsivri...” Biraz düşündü. “Denir, denmez değil... Ama on lira verdi de girdi yanımıza... Ankara'da bunun yolu budur” (S: 203).

Sarı İt'te ise fabrika kontrolörlerinin işçilerin onuruyla oynadıkları keyfî uygulamalarıyla karşılaşılır: “Bütün işçiler gibi Aysima'nın da en çok gücüne giden şey, paydos saatinde üstünün aranmasıydı. Demir kapının iki yanında iri kıyım iki kontrolör, tepeden tırnağa araştırıyordu hepsini... Hain hain bakıyordu ikisinin de gözleri” (Sİ: 95). İş müfettişi bu olayı insanlık dışı olarak değerlendirip karşı çıkar ve müdüre daha insancıl bir yol bulunması talimatını verir. Ancak getirilen yeni yol, cinsel açlığın tatminine hizmet eder. Kapı üstüne takılan iki ampul hangi işçi geçerken yanarsa onlar ayrı bir odaya alınıp aranılır. Bir zaman sonra kontrolörlerin ayaklarının altında düğme olduğu, kendi beğendikleri, güzel kadınlar geçerken düğmeye basıp ışığı yaktıkları anlaşılır. Fabrika yönetiminden aldıkları destekle güvenlikçi rollerinden sıyrılan kontrolörler, gayri ahlaki tutumlarıyla idarenin benimsediği anlayışı da yansıtırlar:

“İnsanca usul, “hayvanca” isteklerini yerine getirme fırsatını vermişti onlara” (Sİ: 97).

Gözbağı'nda benzer karakterdeki kişi Ustabaşı Selim'dir. On iki on üç yaşlarındaki işçi kızlara sarkıntılık eden Selim, fabrikanın makinelerini çalışanlardan daha değerli görürken tipik bir kapitalist

algısıyla hareket eder. Selim, işçiler üzerinde kurduğu baskı ve sermayeyi kollayan görüntüsüyle kendi yerini sağlamlaştırma gayretindedir:

“Ekmeksizler... Aç köpekler... Bir makinanın değeri nedir, ne bilirsiniz siz? Sizin gibi otuz tanesini, bir dişlisine değışmem bunun (...) Makinaya bişey olmalı, bi yerini kırmış bulunmalısın ki, çıkışını yaptırayım. Ya da ömür boyu bedava çalıştırayım seni burda” (G: 179).

Ölümün Ağzı eserindeki maden başçavuşu, kanun gereği mükellefiyetle çalışan köylü-işçilere esir/ köle/ mahkûm muamelesi yapar. O, zar zor olarak adlandırılan iş yetiştirme eyleminde göçük altında kalan Recep Çavuş’un cenazesini alıp köyde defnetmek isteyen oğulları Hasan ve Niyazi’ye izin vermez: “Onca söyledim başçavuşa, nuh diyo, peygamber demiyo, dedi. Köye gömer gömmez gelürüz hemen, eğlenmeyüz, dedim. Dinlemedi bile” (ÖA: 76). Gerek yaşarken gerek öldüğünde gereken itibarı göremeyen Recep Çavuş, materyalist anlayışın sömürü düzeninde kolayca harcanır ve usulsüz, geçiştirme yöntemlerle ocağın yanına gömülür. Başçavuş, görünürdeki emir-görev sorumluluğu altında hissettirdiği güç ile halk-yönetim arasında çatışmaya mahal verir.

Irgatbaşı/ ustabaşı/ kontrolörler temelde işçi statüsünde görünmekle birlikte sermayedarın tahakkümünü uygulama, kapitalist işlerliği sürdürme çabaları neticesinde idari mekanizma içindedirler. Kişisel ihtirasları ve menfaat sağlama gayretleri, karşı cephede, ezen konumda bulunmalarına neden olurken kendileriyle ilgili ‘sarı işçi’ değerlendirmesi yapmak mümkündür.

3.3.4. Sömürü Vazifesini Bekleyenler: Kapıcı/ Bekçi

İşyerlerinin üretim dışındaki denetleyici figürleri, güvenlik sağlama amacıyla hizmet eden kapıcı/ bekçilerdir. Esasen dışarıya karşı çalışma alanını koruma, gözetleme vazifesindeki bu kişiler patronların yönlendirmeleriyle dönüşüme uğrayarak iç kontrol mekanizmasına dâhil olurlar. İşçilerin meta hırsızlığını engelleme rolüne getirilmeleri ile sermayedarların kâr hesapları çerçevesinde hareket ederler. Bu surette işçi karşıtı eylemlerde görülen kapıcı/ bekçiler gerek iş saatlerinde oynama yapıp yevmiye kesintisine yol açarak gerek çıkar kazanma uğruna keyfi tutumlara imza atarak kapital anlayışın sürdürücülüğünü üstlenirler.

Afrodit Buhurdanında Bir Kadın romanında Osman’ın çalıştığı fabrikanın kapıcısı, kendisine tevdi edilen görev ve maaşın sorumluluklarını yerine getirme uğraşındadır: “Kalın parmaklıkların arkasında bıyık buran gök gözlü kapıcı, bir çoban köpeği kadar korkunç ve insafsızdı. Aldığı ücret, on iki saat didinen işçininkinden dolgundu. Patronun sofrasından arta kalan yemeklerle geçinirdi” (ABBK: 14). Fabrikanın kuralları gereği işbaşını zamanında yapmayı geciken işçilerden yarım

gündelikle çalışmayı kabul edenler işyerine alınacaktır. Bu noktada fabrikanın saati, işbaşı düdüğü esastır ve belirleyici kapıcıdır. Giriş-çıkışlarda zamanla oynamak, kapıcının patrona sunduğu fazla meta, artı değer yaratma imkânıdır. Dolayısıyla Osman'ın şahit olduğu manzarada ucuz iş gücü temininin hileli boyutu açığa çıkarılır:

“Onu bir sabah, kontrol saatinin yelkovanını on dakika ileri alırken yakalayınca beyninden vurulmuştu (...) Efendisinin geliri uğruna köpekleşen bu herifi ayaklarının altında ezmemek için, kendini güç tutmuştu Osman” (ABBK: 15).

Sağirdere'de başkişi Kulaksızların Mustafa'nın, çalışmak için geldiği Ankara'da aradığı köylüsü Gurbetçi Ömer, Selahattin Bey ve ağabeyi Rifat Efendi'nin sahibi oldukları inşaatlarda ambar bekçisidir. Rifat Efendi'nin sözde müslümanlığı karşısında, patronunun gözüne girmek amacıyla din gösterişçiliğine bürünen Ömer, bu yolla ek gelir de elde eder: “Namaz, boynumuzun borcu, bu bir; bir de Rifat Efendi namaz kılanları sever diyerek... (...) Ömer namaz kılarım. Elbette kılarım. Aylıktan başka yirmi-otuz lira geliyor” (S: 251). Ömer, takva paydaşlığında buluştuklarını iddia ettiği Rifat Efendi ile birleşip kılıfına uydurarak inşaat sahiplerinden Selahattin Bey'den çalar. O, işçilerle ilgili kanaatinde, kendi durumunun özetini yansıtır: “Bütün hırsız bu işçi takımı... (...) Ulan köyde acınızdan ölüyordunuz, burada bir ekmek parası bulmuşsunuz, oturup şükretsenize. Çivi aşırırlar, çimento torbası aşırırlar” (S: 218). Patronuyla yakın ilişki içindeki ambar bekçisi, daha rahat iş isteyen köylü-işçilere vaatlerde bulunup avanta toplayarak dolandırıcılık da yapar. Bununla birlikte Mustafa'ya, inşaat kalfalıktan ustalığa geçiş yolunu gösteren de odur. Köylüsü Hasan'ın yaptığı taşlara gece zarar vererek işten çıkarılmasına, kendisinin onun yerine getirilmesine zemin hazırlayan Mustafa, bu fikri Ömer'den alır. Görevi kötüye kullanma, hırsızlık, dolandırıcılık faaliyetleriyle umut tacirliği, emek ve dinî hassasiyetler üzerinden sömürü gerçekleştiren ambar bekçisi Ömer, iş ahlakındaki yozlaşmanın tabana yayılmasında etkindir:

“Gördün mü? Aklıma uydun, Hasan'ı taşçılıkta geçtin. Usta oldun, Cemal'in gözüne girdin” (S: 247).

Sarı İt romanında başkişi Selim Reşit ve Cumhuriyet'in sendika olarak destek verdikleri pil fabrikası işçilerinin grevinde, işyerinin kapıcısı Adem Ağa grevdekilerle alay ederken, bağlı bulunduğu işveren tarafından kendisine sunulan imkânlar görülür. Patronla işbirliği içindeki kapıcı, kazandırdığı ölçüde kazanç sağlayarak işçiler üzerindeki baskıcı politikaların destekçisi, düzen uygulayıcısı olur:

“Bizim sırtımızdan diktiğin dört katlı apartımana güvenme Adem Ağa... Kapıcı bir kahkaha atmıştı: -Beşinci katı çıkıyorum! demişti” (Sİ: 107).

Ölümün Ağzı'nda maden bekçibaşısı Veli Kavas, devletin mükellefiyet esasıyla bir araya getirip çalıştırdığı köylü-işçilere insanlık dışı muamelelerde bulunur. Kendisine biçtiği nizam koyucu rolünü yanında gezdirdiği kamçısıyla sergileyen dayakçı bekçibaşısı, yemekten önce işçilerin saçlarını kazıtma mecburiyetlerini edepsiz bir seremoniye dönüştürür. Çünkü “bedenin işgücü olarak oluşması ancak, onun bir tabiyet ilişkisi içine alınması halinde mümkündür; beden ancak hem üretken beden, hem de tabi kılınmış beden olduğunda yararlı güç haline gelebilmektedir” (Foucault, 2015: 63). Tabiyet kurmak için sıraya geçenleri kontrol ettikten sonra ağızlarının içine tüküren Veli Kavas, buna müsaade etmeyen laz işçi Nizam ile kavga eder. Bekçibaşısı, yediği yumruğu hükümete karşı gelmek olarak değerlendirip Nizam'a ceza verir. Şahsiyet sorununu konumuyla örtmeye çalışan Veli Kavas, olgunlaşmamış karakteriyle savaşa önlem alma gayretindeki devletin millî dayanışma ruhuna zarar verir:

“Alın götürün bunu, tıkn eski helaya! dedi. Devlete, hükümete karşı gelmenin nolduğunu göreceğiz birazdan o! Bana daha tek Allah gulu el galdurmamıştır şimdiye” (ÖA: 37).

İşverenin istihdam ettiği kapıcı/ bekçi, kontrol/ denetleme yetkisi olan ancak bunu işçiler üzerinde kullanan görevlilerdir. Örneklerde görüldüğü şekliyle, patronların emek güçlerinden çaldıkları çalışanların üretim malzemeleri hırsızlığına girişmelerini engelleme vazifesindeki bu kişiler, maddi gücün yanına çekilerek karşı cepheye yerleşirler. Kapitalizmin, her şeyin para ile satın alınabileceğini göstermeye çalıştığı anlayışını cisimleştiren kapıcı/ bekçiler, bilinçsiz yapılarını maddiyata tutsak eden vasıfsız denetçi pozisyonundadırlar.

3.3.5. Dinî, Siyasi, İdarî Aktörlerin İronik Temsilcileri: Müftü/ Belediye Başkanı/ Parti Başkanı/ Vali

Büyük ölçekli yatırımların istihdam, üretim, vergi gibi kalkınma kalemlerinde devlet hizmetlerinde bulunmaları, millî fayda sağladıkları gerekçesiyle kendilerine çeşitli imtiyazların tanınmasını, bürokratik yardımlar almalarını beraberinde getirir. Teşvik esasına dayanan bu uygulama çoğu zaman siyasi erk ile yakın ilişki içindeki kişiler elinde, ulusaldan sıyrılıp bireysel düzeyde zenginleşmenin önünü açar.

Sermayedarlar “devletin yetkilerini kullanırken devlet adına karar verme yetkisine sahip yöneticilerden oluş[an]” (Savran, 2014: 33) bürokrasi kanadını kendi lehlerinde hareket ettirerek, yasal zeminde sarsılmaz bir konuma ulaşırlar. Geçerli siyasi yapının görevlendirdiği idarî amirler ve temsilcilerin haricinde, halk üzerinde etkili olan müftü/ vaiz gibi din adamlarını da yanlarına çekerek manevi duyguları sömürürler. Bu hâliyle işverenler, desteklenmesi gereken saygın iş adamı

kimliğinde, işçiler ise kendilerine bahşedilen nimetlerden hoşnut kalmayan anarşistler şeklinde gösterilirler.

Çıkrıklar Durunca romanında tefeci, karaborsacı Sıddıkzade, maddi yetkinliğini koruyabilmek adına zaman zaman şehrin ileri gelenlerine eğlenceler tertip eder. Eğlencelere katılanlardan arasında bulunan müftü, dinî kuralları çıkarları doğrultusunda dönüşüme uğratar: “Şaraba tuz koyunca helal olur. Ben üstüne koymuyorum da tuzluyu hemen arkasından yiyorum. Aynı şey, şekil farkı; ahkâm zamanla tebeddül eder” (ÇD: 48). Bir nevi ağa rolündeki Sıddıkzade’nin yanında duran müftü, vaizleri de etkileyerek yabancı malları boykot edip yerli üretime devam eden Adaköylülere karşı halkı kışkırtır. Köylü-işçilerin ürünlerini ucuza alıp yer yer onları borçlandırarak zenginleşen Sıddıkzade’ye destek veren müftü, Sünni-Alevi çatışmasının fitilini ateşleyerek iç savaşın çıkmasında, Adaköylülerin öldürülmesinde pay sahibidir:

“Camilerde göbekli vaizler, ellerini rahlelere vura vura şeriattan, dinden bahsettiler (...) Alevi tayfası gibi zındıkların katli vaciptir. (...) Allah’ımı seven palasını bilesin!” (ÇD: 108).

Aganta Burina Burinata eserinde de çıkarıcı müftü örneği Abdülvahap Hoca üzerinden sunulur. Eskişehir’den Bodrum’a tayin olan hoca, bölgenin zenginlerinden Hacı Kıranlar’ın kızıyla evlenip görevinden istifa eder. Eşinin köydeki tarla ve topraklarının başına geçmesiyle ağa kimliğine de kavuşan müftü, taşıdığı iki konumu da köylü-işçilerden faydalanmak için kullanır: “Köye mezarlık diye köylülere ateş pahasına sattığı bir dönüm kıraç tarla hakkında oraya geceleri evliyanın inip toplandığını söylemişti” (ABB: 161). Abdülvahap Hoca kişisel servetini arttırmak için köylünün mallarına göz dikerken, kabul görmeyen teklifinde din istismarcısı rolünü somutlaştırır. Hem tarımsal kapitalizmin uygulayıcılarından hem de manevi duyguların sömürücülerinden olan müftü, emekçi karşıtı tutum sergilerken toplumsal algıda parçalanmaların önünü açar:

“Ona on okka buğdayı ölü fiyatına satmamış olduğu için fukara şaşı Selim’in yüzüne gözlerini dikerek (...) dünyada mallarından ayrılmak istemeyen cimrilerin öteki dünyada boyuna başlarına topuz yiye yiye kilerlerce buğdaylar kusturulacaklarını ilave etti” (ABB: 162-163).

Romanda, Bodrum’un köklü ailelerinden Katırcılar’ın belediye başkanlığı vazifesini yürüten ferdi Muhsin Ağa’nın da görevini yerine getirmediği görülür. İki aydır seferde olan bir deniz işçisinin yedi yaşındaki çocuğu hayatını kaybedip annesinin defin işlemleri için kapısını çalması karşısında Muhsin Ağa, “Babası balıkçı, kuyudan kova dolusu su çekiliyormuş gibi balık çekiyor. Para kazanıyor, ona kefenlik mefenlik verirsek fakir fukaraya ne kalır?” (ABB: 68) cevabını vererek gerekli desteği sağlamaz. Başkanın göstermelik fakir/ fukara gerekçesi, işçi ailesinin hâlini

anlayamamasından, gerçek ihtiyaç sahiplerini tanıyamamasından kaynaklanır. Zira o aynı zamanda ‘ağa’dır ve düzenin kurucularındandır.

Gözbağı’nda ise vali ve parti başkanının, işveren lehinde işçiler aleyhinde davranışları bulunur. Henüz millileştirilmeyen, yabancı şirket imtiyazındaki tramvay idaresinin çalışanları iş bırakma eylemi gerçekleştirirler. Bu duruma oldukça sinirlenen Vali Muhittin, şirket yetkilisi Mösyö Hindorf’a yeni işçilerin alınması tavsiyesinde bulunurken izin belgelerinin hemen teslim edileceğini aktarır: “İlânları yenileyin Mösyö Hindorf! İşe aldıklarınızı hemen bize bildirin. Ehliyetlerini verelim. Bakalım o zaman itiraz edebilecekler mi? Hepsini perişan edeceğim bunların... Grev neymiş öğreteceğim” (G:11). Esasen sermayedarın yarattığı kriz karşısında çözümden ziyade ceza odaklı yaklaşımıyla vali, devlet imkânlarını maddi güce seferber ederek işçi ve halk karşıtı kimliğe yerleşir. Aynı davranış parti başkanı Cevdet Kerim tarafından da sergilenir. Başkan, işçi temsilcileri ile yöneticiler arasında yapılan toplantıda valinin yanında durarak emperyale hizmet eder. Böylelikle kapital çatı altında toplanan idarî ve siyasi mekanizmalar, emek sömürsünün içinde yer alırlar:

“Cevdet Kerim, Vali’nin kuyruğuna takılıvermezdi hemencik. En azından, biz parti olarak, derdi, bu işin uzlaşmayla bağlanmasını istiyoruz. Demedi” (G: 29).

Grevden Sonra romanında, partinin bürokratik engelleri hızla ortadan kaldırmasının örneğine rastlanır. Dünya görüşünü sol düşünce üzerine kuran ve bu uğurda geçmişte işini kaybeden Fehim, İstanbul’da çalıştığı matbaanın şefi Cemil’den gecekondusunun yıkılmaması için yardım isterken ideolojisinden vazgeçer. Cemil’in “Kondunu yıkmayacaklar ama sen de bizim partiye gireceksin” (GS: 207) emrine “Ben zaten sizin partinizdenim” (GS: 207) cevabı veren Fehim durumu anlattığı eşinin şaşkınlığı karşısında “Ben dümenime bakarım. Neden girmeyeyim!” (GS: 209) sözlerini söyler. Fehim ve Cemil özelinde yaşananlarda çift taraflı çıkar sağlama çabaları belirginleşir. Parti, yasaları es geçerek taraftar toplama gayretini güçlenme endişesi ile bir araya getirirken vatandaş kazanımını kollar. Dolayısıyla kapitalist patronun, işyerinde olası eylemleri önlemek maksadıyla maddi destek sağlayarak bazı işçileri yanına çekmesi veya büyümesini istemediği sendikayı alt etmek için sarı sendika kurdurma fikrinin benzerini, parti uygulamış olur. Hâliyle ben-öteki merkezli anlayışla gerek işçiler arasında gerek toplum içindeki denge kaybedilir.

Dinî, siyasi, idarî görevdeki kişilerin şahsi kaygılarını maddi güç etrafında giderme çabaları, vazifelerinin sorumluluklarını yerine getirmemelerine ve arzulara alet edilen aktör konumunda değerlendirilmelerine neden olur. İncelenen eserlerde sayıca fazla değillerse de devlet adına gereken çalışmaları kendilerine/ patronlara yönelik yapmalarıyla, emek sömürsüne yardımcıdırlar ve karşı cepheye bulunurlar.

3.3.6. Gücün Emrindeki Sözde Kolluk Kuvvetleri: Jandarma/ Polis/ Özel Birlikler

Ülke vatandaşlarının can ve mal güvenliklerini sağlama, kanun dışı uygulamaları engelleyip failleri yargı önüne çıkarma, huzuru tesis etme konularında görevlendirilen kolluk kuvvetleri, devlet idaresi tarafından verilen talimatları yerine getirme ile yükümlüdürler. Romanlarda jandarma, polis ve özel birlikler şeklinde görünen kuvvetlerin karşı güçte konumlanmalarının nedeni, işverenin yanında yer alarak hak arayışı mücadelesi içindeki işçileri düzen bozucu olarak niteleyip onlarla çatışmalarıdır. Romanlarda gücün emrindeki bu kişiler, hem hiyerarşik düzende üst rütbelilerden/ amirlerden aldıkları emirler çerçevesinde hareket eder hem de bireysel ihtiraslarını kontrol altında tutamamalarından kaynaklanan davranış ihlallerinde bulunurlar. Bu surette, vazifelerinin gerektirdiği muhafaza rollerinin otoritenin lehine dönük yapıldığı söylenebilir.

Çulluk romanında kolluk kuvveti, “kolcular” adıyla bilinen Reji’nin silahlı görevlileridir. Cevdet Küçük ve Tefik Ertüzün’ün (1994: 60) verdiği bilgilere göre, Osmanlı Devleti’nin dış borçlarını ödemek adına 20 Aralık 1881 tarihinde çıkarılan Muharrem Kararnamesi gereğince kurulan Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmâniyye İdare Meclisi, tütün öşrünü 27 Mayıs 1883’te kurulan Osmanlı Devleti Tütünleri Müsterekülmenfaa Reji Şirketi’ne devreder. Tütün üretiminden işlenmesine ve satışına kadar her aşamada tek yetkili organ olan şirket, yurt genelinde çalışan memur ve 1112 kadar kolcusu ile küçük bir devlet gibi işler. Mehmet Akpınar (2002: 540) da, tütün ekim alanlarına kısıtlama getirmesi, çiftçinin tütününü koyacağı depoları yeterli sayıda inşa ettirememesi, iç piyasaya kalitesiz tütün sunması, çalışanlarının çoğunluğunun gayr-i müslim oluşu ve üreticiye iyi davranmaması, fiyatlandırma ve tartı işlemlerinde üreticiyi tatmin etmemesi gibi nedenlerle Reji’nin tartışmaya açıldığı bilgisini verir. Şirketin, çiftçinin ürününü en düşük fiyattan almaya çalışması, ekicilerin bunları kaçak yollardan yabancılara üç dört kat fazla fiyattan satma arzusunu doğururken devreye giren “kolcularla ekiciler arasında çıkan kanlı çatışmalarda 1883-1902 yılları arasında 20.000’den fazla kişi” (Küçük ve Ertüzün, 1994: 60) hayatını kaybeder. *Çulluk*’ta, söz konusu tarihî olaylara başkışı Murat üzerinden değinilir. Cibali Tütün Fabrikası’nda çalışan Murat işten çıkarıldıktan sonra köyüne döner. Babası İnce Efe’nin köy, kasaba ve vilayet merkezindeki nüfuzundan faydalanmak için Murat’ı yanlarına almaya uğraşan Ayıngacılar (Kaçakçı Dana Mehmet’in adamları) ile Kolcular arasında süregelen çatışmalarda Kolcular’dan Onbaşı Ali Osman’ı ve diğerlerini yaralı hâlde bulup yardım etmesi nedeniyle Ali Osman, Murat için Reji Müdürüyle konuşup onu da kolcu aldıracağını söyler: “Bugünkü yardımını unutmayacağım Çavuş... Recî müdüriyetine söyleyeceğim” (Ç: 267). Ancak Murat, sevdiği Esmâ’yı kaçırdığında ateş açılması sonucunda sakat kalır. Bu hâliyle kolcu olamayan başkışı, Reji’ye ait fabrikalardan birine kapıcı yapılarak köyden ayrılır. Eserde, diğer başlıklarda da değinildiği üzere işyeri ya da yöneticilerle ilgili eleştirel yaklaşımlar bulunmaz. Bilakis fabrika ve şirkette müdür, şef pozisyonunda çalışanların işçilere karşı iyi niyetli davranışlarına rastlanılır. Bununla birlikte ürünlerden daha fazla kâr

edebilmek isteyip kaçakçılığa başvuranların Murat'ın babası İnce Efe tarafından olumsuzlandığı satırlar mevcuttur:

“Bilirdim senin Dana Mehmet'ten tarafa olmayacağını ya” (Ç: 271).

Ayrıca, gerek yaşadığı kötü tecrübeler gerek İstanbul sevdası yüzünden Murat'ın şirkete kapıcı olması da işçi dayanışması açısından çelişkili görülebilir. Ancak dikkat edilmesi gereken husus şudur ki; “1925 yılında Reji Şirketi 4.000.000 Türk lirasına satın alın[ır] ve böylece Reji Şirketi devletleştiril[ir]” (Oktar ve Alan, 2018: 32) ve akabinde 1927'de *Çulluk* yazılır. Devletleştirme neticesinde çalışanlar da artık Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından oluşur. Dolayısıyla kurumla ilgili isyanların temelindeki gayrimüslim sömürsü ortadan kalkarken millî sermayenin varlığı ile Osmanlı'dan devralınan devlet baba anlayışının, yazarın/ karakterlerin düşüncesine sindiği anlaşılır. Böylelikle kolcular, kendi varlığını sürdürmeye çalışırken kaçakçı durumuna düşen kişiler karşısında tarafi tutulan konumda sergilenirler.

Çıkrıklar Durunca romanındaki kolluk kuvvetleri, tüccar, tefeci, karaborsacı Sıddıkzade'nin birlikleri ve devletin jandarmalarıdır. Ülkede yabancı kumaşların satılacağı, üretimin yapılmayacağı bilgisini alan Adaköylüler, tek geçim kaynakları tiftikleri işlemeye devam ederler. Ürünlerini sattıkları, borçlandıkları Sıddıkzade ise, devlet buyruğunu fırsata çevirip köylülerin mallarına haciz koydurur. Gelecek itirazları, kolcuları vasıtasıyla engelleyen Sıddıkzade'nin hem kendisi hem adamlarının çizdikleri mütegalibe görüntüsünde emek karşıtı duruşları somutlaşır:

“Kısa bir zaman sonra köyde tiftikler toplandı. Sürü yapıldı, hayvanlar çobanların ve elleri sopalı adamların nezareti altında kasaba yolunu tuttular” (ÇD: 103).

Adaköy halkı, emri çiğneyip dinî argümanlarla yerli üretime devam kararı aldıklarında ve özerk yönetimi benimsediklerinde, valilik kuralları devreye girer. Yerli kumaş siparişini yetiştiremez seviyeye gelen köylüler, paşanın tedbiren tezgâhları kapatma kararında, jandarma gücüne maruz kalırlar: “Vali Paşa, idari bir tedbir olmak üzere, vilayetin asayişini temin için dokumacıları iş işlemekten men etti. Tezgâhlar, jandarma kuvvetiyle kapatıldı” (ÇD: 111). Karar neticesinde yiyecek hiçbir şeyleri kalmayan, bazılarının çocukları açlıktan ölen köylü kadınların toplanıp valilik önünde yalvarmaları, isyan olarak değerlendirilir. Kolluk kuvveti zaptiye kumandanı ve zaptiyeler şiddetli bir şekilde kalabalığı dağıtırlar: “Süngüden, dipçikten kaçanlar tekme, mahmuza; kırbaçtan, mahmuzdan kaçanlar süngüye koşuyorlardı. Eşkıyaya karşı asla muzaffer olamayan zaptiye, kadınlara karşı ne kudretli bir tavır aldı” (ÇD: 113). Yılmadan, kendi isteklerinde ısrarcı davranan, en sonunda devlete başkaldıran köylüler, bu sefer hükümetin askerî birliklerini karşılarında bulurlar: “Her yer muharebe meydanı haline geldi. Nice köylerde taş taş üstünde kalmadı, evlerin olduğu

yerler sapanla sürülmüş bir tarla halini aldı” (ÇD: 192). Kapitalizm ile mücadele kararı doğrultusunda hareket eden Adaköy halkının durumunu anlamayan, taleplerini dinlemeyen yerel yönetim ve hükümet, kolluk kuvvetlerini görevlendirerek köyü ortadan kaldırıp köylülerin ölümüne neden olurlar. Emir/ vazife bilincinin eşkıyalık kurumu üzerinde değil de sıradan vatandaşlar, kadınlar üzerinde kullanılması, birliklerin tartışmaya açılan özellikleridir.

Afrodite Buhurdanında Bir Kadın romanında ise siyaset, idare ve sermaye arasındaki sıkı ilişkilerin işçiler üzerindeki olumsuz yaptırımlarına rastlanır. Başkişi Yıldız ve eşi Osman’ın çalıştığı fabrikada, haklarını almak isteyen çalışanlar grev yaparlar. Eğlenceye davetli Yahudi patron, yaşananları duyunca beraberindeki emniyet mensuplarıyla işyerine gelir: “Önce, sırtında balo elbisesi, elinde silindirile iri göbekli patron indi. Sonra, süslü bir komiser... Ve, daha arkadan motosikletli polisler yetişti” (ABBK: 86). Patronun polislerle gelişi zaten işçilere verilen gözdağıyken, bu salt tehditte kalmayıp fiiliyata geçirilen bir zorbalığa dönüşür. Patronun idarî yapı içindeki saygın kimliği, yalnızca ona ve kendi gibi işverenlere güvenlik hassasiyetinin gösterilmesini beraberinde getirir. Polis tarafından malın korunup zararın önüne geçilmesi, rant sağlayan ikili ilişkilerin sürdürülmesi açısından ayrı bir öneme sahip olduğundan grevdekiler güç kullanılarak bölgeden uzaklaştırılırlar:

“Polis grevcileri fabrika önünden ayırmağa muvaffak olmuş. Olmuş ama, epeyce de gürültü kopmuş. Grevciler sopaları ve yumruklarile, polisler meçlerle epey vuruşmuşlar” (ABBK: 94).

Eserde polisin sergilediği yanlı tutum, Ankara’da hayat kadınlığı yapan Yıldız ile geceyi beraber geçirmek isteyen Ferit karşısında da görülür. Ferit’in kuvvetli siyasi yönünün bulunması, ahlak ekiplerinin baskısına uğradıklarında kendisine hiçbir işlem yapılmaması, Yıldız’ın ise kontrole alınması ile sonuçlanır. Dolayısıyla kolluk kuvvetlerinin güç yanında durarak çıkar sağlama uğraşı içine girdikleri görülür:

“Düşünün ki vekilin sağ kolu mesafesindedir. İkinci komiserliğe yükselmezsem bıyıklarımı keserim be!” (ABBK: 154).

Sarı İt’te grev yapan işçilerin erzaklarını askerlerle bölüşüp dostluklar kurmaları patrona bildirilir. Bunun üzerine işyeri önüne gelen emniyet müdürü ve polisler, sendika temsilcisi Selim ve eylemcilerin üzerine yürürler. Sendikalaşma, grev gibi yasal haklarını kullanan işçilere yapılan sert muamelenin temelinde işverenle emniyetin maddi bakımdan yakın ilişkiler içinde olmaları yatar:

“Ben “...” sendikasının genel sekreteriyim... Misafirim burada... Gözlerini açarak bağırdı Selim’in suratına: -Yani kışkırtıcı! Ha? Yirmi polise döndü: -Ne duruyorsunuz? Dağtın şu pis herifleri... Yakın çadırı!” (Sİ: 244).

Polisin önyargılı ve taraflı tutumunun bir diğer örneği *Gözbağı* eserinde görülür. Bülent Ecevit’in Çalışma Bakanı görevini yürüttüğü 1961-1965 yılları arasında, başkışı Hüseyin’in manevi oğlu Ahmet’in de katıldığı Kavel işçileri grevi yapılır. Ocak 1963’te (Koçak ve Çelik, 2016: 657) yapılan grevdeki sert tedbirler, yasal zeminin oturmamış olması ile ilgilidir. 1936 tarihli 3008 Sayılı İş Kanunu’na göre “Grev ve Lokavt yasaktır” (İK, 1936: madde 72). 1938 tarihli 3512 Sayılı Cemiyetler Kanunu ise “Aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan” (Cemiyetler Kanunu [CK], 1938: madde 9/h) oluşumları yasaklar. 1947 tarihli 5018 Sayılı kanunda “Türlü işlerde çalışan işçiler bu işlere ait sendikalardan birine veya birkaçına üye olabilirler” (İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri hakkında Kanun, 1947: madde 3) denilerek millî hassasiyetler gözetilerek sendikalaşma hakkı tanınır ancak grev ve lokavt yasağı devam ettirilir. 1961 Anayasası’nın Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler adlı üçüncü bölümünün Çalışma ile İlgili Hükümler (V) başlığı altındaki Toplu Sözleşme ve Grev Hakkı (f) kısmında geçen “İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler. Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961: madde 47) maddesiyle tanınacak serbestlik ise ancak Temmuz 1963’te çıkan 274 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile yasalaşır. Bu hâliyle, romanda yer alan Kavel grevi, yasadışı pozisyonda görünürken polisin eylemin dış güçler etkisiyle gerçekleştirildiği fikrini taşıdığı anlaşılır: “Polis, <Komünistlere ölüm> diye saldırmıştı işçilerin üstüne (...) Çalışma Bakanı Ecevit ise, grev yasasının bayramdan önce çıkacağını söylüyorlardı” (G: 304-305). Aynı düşünce Kavel’den diğer fabrikalara da sıçrayan eylemlerde savcının, ayaklanan işçilere karşı polisi yönlendirmesinde de görülür: “Durmayın... Yasalara karşı gelen komünistlere bırakmayın devletin şerefini...” (G: 444). Çığrından çıkan olaylar, askerın asayışı temin için işyerine gelmesi ile sonlanır. Albay, işçilerle anlaşma yapmadan fabrikayı işverene teslim etmeyeceğinin garantisini vererek sükûneti sağlarken makul, ılımlı tavrı sergiler. Basit haklar elde etme gayretindeki çalışanlar karşısında provokatif eylem ve söylemlerde bulunup küçük çaplı bir meydan savaşına sebebiyet veren emniyet mensupları ise aslında meclisteki tasarının hızla onaylanıp yasalaşmasına zemin hazırlarlar.

Ölümün Ağzı romanındaki kolluk kuvvetleri ise, köylülerin tehdit ve tehlike olarak algıladığı devletin temsilcisi jandarmalardır: “Candarma demek, hükümet demek... Her bi şey yapar insana... Kimse de “neden böyle ettin” diye suval etmez” (ÖA: 17). İkinci Dünya Savaşı yıllarında madende mükellefiyet esasıyla çalışacak köylüleri, köylerinden toplamakla görevli jandarmalar, işyerinden kaçanlara vatan haini muamelesi yaparlar. Komutan Sekemen tarafından emredilen uygulamalarda tecavüz, hırsızlık gibi ahlaksızlıklara da müsaade edilir:

“Göz açtırmayacaksınız bunlara hiç, diye inledi. Muhtardan firarını mı aldınız birisinin, hemen damlayacaksınız evine... Karısının, kızının ırzına geçeceksiniz. Neyi var, neyi yok, alıp gideceksiniz... Tavuklarını, koyunlarını kesip kesip yiyeceksiniz” (ÖA: 111).

Görev bölgesindeki iktidarını “Paşa da karışamaz bana burda! Kimse karışamaz! Gökte Allah, yerde ben varım!” (ÖA: 111) sözleriyle ve söz konusu icraatlarıyla sağlayan komutan, Müslüman coğrafyasına Haçlı seferi düzenleyen emperyalistlerden farksız davranışlarıyla, yararına çalıştığı devletin köylüdeki olumlu algısının yıkılmasına, millî bilincin zarar görmesine, içten düşmanlık beslenmesine neden olur.

Kolluk kuvvetlerinin son örneği *Berci Kristin Çöp Masalları* eserindeki dayakçılardır. Fabrika patronlarının özel birlikleri olan dayakçılar, birleşimi tehlikeli görülen, susturulmak istenen işçiler için tehdit unsurudurlar:

“Çöp Yolu’nda işçilerin “Dayakçı” dedikleri iriyarı adamlar dolanırdı. Dayakçılar, tazminat isteyen, sigorta sendika lafını ağzına alan işçilere ağızlarından kan gelinceye kadar dayak atarlardı” (BKÇM: 74-75).

Gerek güvenliği tesis için devlet tarafından görevlendirilen jandarma/ polis gerek işverenin çeşitli talepleri doğrultusunda imkân tanıdığı kolcu/ dayakçılar, emir altında çalışanlar olmaları nedeniyle amirlerinin verdikleri talimatları uygularlar. Bu durum, üst rütbelilerin birbirleri arasında kurdukları ikili ilişkilerde, iyi geçinme parolasının güç kullanma merkezi hâline gelmelerine neden olur. Ayrıca zaman zaman ağına düştükleri duygusal tepkiler yahut menfaat odaklı bireysel kaygılar, işçi/ köylü gibi yönetilen kesime karşı insafsız muameleler yapmalarıyla neticelenir. Dolayısıyla, özellikle işçiler cephesinde toplumsal şiddetin tetikleyicisi kimliğe bürünmeleri, karşı güçte konumlanmalarını gerektirir.

3.3.7. Kapitalistin Prototipi: Tefeci/ Karaborsacı/ Müttegallibe

Her biri yasa dışı olmakla birlikte, sermayesini işyeri/ istihdam yönünde kullanarak gelir elde etmeyip yüksek faizle borçlandırma yoluyla kazancını arttıran tefeciler; çeşitli manipülasyonlarla piyasadaki malları uygun fiyattan satın alıp depolayarak fahiş fiyat artışına neden olan ve haksız zenginlik sağlayan karaborsacılar; hem tefeci hem karaborsacı şeklindeki çalışmalarını fiziksel şiddetle birleştiren müttegallibeler; işçilerin patronlardan sonra en sorunlu ilişkiler yaşadıkları kişilerdir. Geçim endişesi/ yoksullukla sürüklendikleri bu mecburi istikametlerinde maddi-manevi sömürülen işçiler, *Çıkrıklar Durunca* romanında tefeci ve karaborsacı Sıddıkzade, *Afrodite*

Buhurdanında Bir Kadın eserindeki mütegalibe Kılıçoğlu, *Aganta Burina Burinata*'da Madrabaz Ragıp Ağa ve Kazayak, *Bereketli Topraklar Üzerinde*'de tefeci Köse Topal, *Grevden Sonra*'daki Faizci Mustafa ve Karaborsacı Mitat, *Berci Kristin Çöp Masalları* romanındaki mütegalibe Kürt Cemal ile mücadele içindedirler.

Adaköy halkının başkaldırısının anlatıldığı *Çıkrıklar Durunca*'da köylüler, ürünlerini alan, vilayetin en meşhur tüccarı Sıddıkzade'yi velinimet olarak görürler. Yöneticilerle dostluk kurması, zenginliği nedeniyle sözünün çiğnenmemesi, yardım eden görüntüsü çizmesi, insanlar üzerinde hayırsever/ otorite algısı yaratır: “Sıddıkzade bu bankasız, kredisiz, hükümsüz yerde Allah tarafından gönderilmiş bir kahramandı. Parasız kaldıkları zaman köylülere yardım eder, işlerini görürdü” (ÇD: 62). Ancak onun esnaf kimliği altında ekonomik ve idari nüfuzunu her alanda kullanan bir zorba yatar. Arzu ettiği kadınları kaçıran, dört eşi olmasına rağmen eve hayat kadınıyla gelen, kendisine karşı çıkanları döven Sıddıkzade, eril tahakküm örneği sunar: “Alimallah kim dolaşırsa beynini yakarım. Bu akşam benim. Ben erkeğim, istediğimi yaparım” (ÇD: 195). O, maddi gücüyle saklamaya uğraştığı cehaletini, tavırlarıyla dışa vurdukça tatmin olan bir kart karakterdir. Yanında çalışan hafıza mektup okuturken sergilediği davranışlarında, hürmet bekleyen yabanılık dikkat çeker:

“Hele dedi, gel önümde bir diz çök, şunları oku!” (ÇD: 85).

Kişilik bozukluğunu iş ilişkilerinde de sürdüren Sıddıkzade, köylünün mallarını dışarıya satan aracı rolünü, Avrupa'dan gelen fabrika kumaşları yüzünden terk eder: “Sıddıkzade de fabrika kumaşları satmaya başlar. Ancak yerli ürün ve tezgâhta dokunan kumaşlar kendisi için bir engeldir. Bu sebeple köylülerin borçlarına karşılık, haciz yaptırdığı tiftikleri toplatı[p]” (Kaplan, 1988: 45) kavurma yaptırmayı düşünür. Tuttuğu adamlar yardımıyla Sünni halkı galeyana getirip, hükümet buyruğunu dinlemeyerek üretime devam eden Alevi Adaköylülere karşı valiliğe hesap sordururken, elindeki yabancı ürünlerin satılması ve konumunu muhafaza etme kaygısı güder. Köylü-işçilerin yaşamsal dinamiklerini kesip kendi çıkarlarını herkesin/ her şeyin üzerinde tutmasıyla “kötülüğün, fenalığın yegâne numunesi” (ÇD: 59) hâline gelen Sıddıkzade, tefeci, karaborsacı, mütegalibe görüntüsünün bedelini, köylülerin evini kundaklayıp kendisini yakmalarıyla öder.

Mütegalibenin bir diğer örneği *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* eserinde görülür. Trenle İstanbul'dan Ankara'ya giden başkişi Yıldız'ın dikkatini, Eskişehir istasyonundan binen yarı sarhoş bir adam çeker. Eski kaymakam olan adam, başından geçen hadiseleri anlatırken mütegalibe ile ilgili bilgiler verir: “Köylü ve esnaf onun elinde esir gibidir. O, rençbere yüksek faizlerle verdiği krediyi gözden kaçırarak kadar da zekidir (...) Mütegalibe: Cehaletin sembolüdür! Mütegalibe: Rezaletin sembolüdür!” (ABBK: 175). Görev yaptığı şehirde tanıdığı mütegalibe Kılıçoğlu, poker masasında

her şeyini kaybeden kaymakama para teklifi yapar. Onun yardım bahanesinin altında idarî yapının kontrolünü ele geçirmek bulunur: “-Üzerinizde fazla para yok... Size ikraz edeyim! Dedi. Bir banknot destesini önüme sürdü. -Aramızda teklif yok –diye gülüyordu- senin kesen benim, benim kesem senin” (ABBK: 178-179). Kılıçoğlu’nun planını fark eden kaymakam kendini onun ellerine bırakmayıp aynı tehlike içindeki herkesi kurtarmak için icraatlara girişir. Ancak makamı, maddi gücün karşısında direnemez. Bir kadın tutarak, kaymakamın odasında kendisine saldırdığı oyununu oynatan Kılıçoğlu, rakibinin tutuklanıp işten atılmasını sağlar:

“Kadın, mütegalibenin elinde, hükûmet otoritesini temsil eden memuru avlamak için kuvvetli bir silâhtır. Kumar da öyle” (ABBK: 178).

Arapça, galip gelme, yenme, üstünlük; zaptolunmayacak derecede azgın anlamlarından türeyip zorba manasındaki mütegalibe (Devellioğlu, 2005: 275, 766), Kılıçoğlu’nun eylemlerine eksiksiz uygunlukta bir adlandırmadır. Zira yasadışı olup ırgatlar üzerinde uyguladığı tefeciliği yönetime karşı da kullanmak istemesi ve bu uğurda kaymakamın sonunu hazırlaması ile sosyal düzeni bozucu kimliğe kavuşur.

Aganta Burina Burinata’da ise aracı, toptancı şeklinde çalışıp deniz işçilerinin emeklerini kâra dönüştüren Madrabaz Ragıp Ağa ve Kazayak, bir nevi karaborsacı rolündedirler. Ateşoğlu ve beraberindeki tayfaların gece karanlığında gidip tuttıkları balıkları dönüştürmek isteyen bu tüccarlar, hem aralarında hem de denizcilerle, ürünleri ucuza temin etmek için kavga ederler: “Gözü doymaz herifler! Birbirinin gözlerini oymazlarsa hatırım kalır. Asıl cinime giden şey değme sıkıntı ile tuttuğumuz balıklardan, bu heriflerin bizden fazla kâr etmesidir” (ABB: 66). Yapılan işte çekilen çilenin kutsallığını es geçerek bencilliklerini açık eden tüccarlar, denizcilerin kendilerine bağımlı olduklarını düşünerek fiyat kırmaya uğraşırlar. Tartışmalardaki en ironik an, şüphesiz Kazayak’ın Ragıp Ağa’ya yaptığı serzeniştedir: “Sabah sabah el oğlunun balığını satacağım diye uykundan ol, sonra sana nankörlük etsinler de, balıkları Ateşoğlu gibi ateş pahasına vererek insanı zarara soksunlar” diye bağıra bağıra Ragıp Ağa’nın yanına geldi (...) Vazgeç be! Gitsin de satabilirse kendi satsın!” (ABB: 67). Onların piyasayı tek elde tutma ve zahmetsiz yüksek kazanç sağlama gayretleri ile birleşen emeği önemsemeyen tutumları, kapitalist işverenin tavırlarına bürünmelerine yol açarken tüm malı toplama çabalarında, karaborsacıların fiyat belirleme arzusu görülebilir. Bu hâliyle işçinin emek gücünü yok sayan/ sömüren pozisyondadırlar.

Bereketli Topraklar Üzerinde romanındaki tefeci örneği Köse Topal; İflahsızın Yusuf, Pehlivan Ali ve Köse Hasan’ın barınmak için buldukları, eski bir ahırın işletmecisidir. On bir kişiye kiraladığı ahırda mal sahibinden fazla kâr eden Topal, aynı zamanda ırgatları sömürüp kazandığını faizle borç vererek hiçbir iş yapmadan gelir sağlar: “Yıllardır Çukurova’ya herkesten önce iner,

muhtardan bu ahır on lira aylıkla kiralar, sonra da adam başına üç liradan birer yataklık yer verirdi ırgatlara” (BTÜ: 87). Ayrıca Köse Hasan’ın can çekişip hayatını kaybettiği dönemde kayıtsız davranışlarıyla, insani değerleri yok saymasıyla yozlaşmanın da temsilcilerindedir.

Grevden Sonra eserindeki Faizci Mustafa, bütün işçilerin mecburen ağına düştükleri tefecidir. Kazançları ile geçinemeyip sürekli tefeciden borç alan işçiler, yanına gittiklerinde onun aşağılanmalarına maruz kalırlar:

Koca göbekli adam Fuat’ın hareketlerini kontrol ediyordu. Gülmek için kendini güçlkle tuttuğu görülüyordu. Neredeyse makaraları koyverecekti. Elini cebine soktu. Kocaman, yıpranmış bir deri çanta çıkardı. Fuat’ı kışkırtmak istiyordu. Fuat’ın bakışları belli olur şekilde büyümüştü. Çantadaki paralardan gözlerini alamıyordu. Şişko, çantanın içindeki paralardan birini ayırdı. Fuat’a uzattı ama vermedi, maksatlı olduğu belli olur şekilde kaydırıp, düşürdü. Fuat, önüne kemik atılan bir köpek misali paranın arkasından koştu, masanın altına girdi. Dört ayak durumundaydı. Şişko, Fuat’ın kışına bir tekme vurdu. Fuat, tekme yiyince masanın altına boylu boyunca yattı. Şişko, gülmekten katılıyordu (GS: 33).

Kendisine yalvarılmasını isteyen, yanına gelenlerle eğlenen Mustafa, Fuat’a karşı yaptıklarında herkesin tepkisini çekse de maddi gücü barındırması ile paranın koruması altına girer. Dolayısıyla ekonomik sorunlarına çare arayan işçilerin çıkar yol buldukları tefeci, değerlerin tahribinde ve itibarsızlaştırmada ön plana çıkan karşı güçlerdendir. Başkişi Nuri ile birlikte girdikleri bir işte parayı alıp kaçan çocukluk arkadaşı Mitat ise hem basımevi sahibi hem karaborsacıdır. Siyasi gazete çıkaran Mitat, arkadaşına kendi partilerine girme karşılığında patron gibi çalışacağı bir iş teklifinde bulunur: “Zengin olacaksın be! Malın, mülkün olacak. El kapısında çalışmayacaksın. Elini cebine attığında tomarla paran olacak. Sana buranın yönetimini bırakacağım” (GS: 172). Parti başkanıyla olan ilişkileri sayesinde meclise girme hayallerindeki karaborsacının önerisinde, aslında kendini temiz tutma gayreti vardır. Zira basımevinin kontrolünü Nuri’ye vermekle yasadışı yürüttüğü tüm işlerde suçu onun üzerine atabilecektir.

Berci Kristin Çöp Masalları’nda işçilerin yaptığı kondulardan oluşan mahallenin seçim döneminde tapularla kayıt altına alınacağını bilen Kürt Cemal, mütegalibe/ çete reisi edasıyla kendine özel mülkiyet alanları yaratır. Gücünü kullanarak bazı konduların arazisini parselleyip satan Cemal, bölgenin huzurunu kaçırap söz sahibi olmaya çalışır: “Dört bir yanı parselleyip sattı. İlk konduların yıkımı durduktan sonra kondular boyunca sallanarak gezinen gençleri tek tek topladı. Muşta, para, tabanca dağıttı (...) Yıkım çılgınlıklarının yerini silah sesleri aldı” (BKÇM: 63-64). Gayrimeşru ile elde ettiği imkânlarla belediye meclisine de giren Kürt Cemal, Çiçektepe’yi olaylı bir alana çevirirken çalışanların işyerlerinden ayrılıp göç etmelerine sebebiyet verir. Bununla birlikte hâkimiyet kurabilmek adına zorbalığa başvurarak özellikle gençleri maddiyatla kandırması, ailelerin dağılmasıyla sonuçlanır. Dolayısıyla işçilerin yalnızca işyerindeki patron/ müdür/ şefle sınırlı

kalmayıp yaşam alanlarına da sıçrayan, ekonomik ve sosyal düzlemde ilerleyen mücadele sürdürdükleri anlaşılır.

Romanlarda görüldüğü üzere tefeci/ karaborsacı/ mütegalibelik ile uğraşanların zararları tüm topluma ama bilhassa işçilere yöneliktir. Ekonomik anlamdaki yetersizlikleri nedeniyle yolları bu kişilerle kesişen işçiler ahlaki, etik ve geleneksel değerlere yozlaşırken emeklerine yabancılaştırılırlar. Bununla birlikte tefeci/ karaborsacı/ mütegalibeler maddi, siyasi, fiziki güçlerini kullanarak giriştikleri yasadışı faaliyetlerinde sermaye birikimi yapmalarıyla patron/ işveren kimliklerinin prototipini oluştururlar.

3.3.8. Kapitali Korumak: Sarı Sendika/ İşveren Sendikası

Genel tanımıyla işçilerin yanında gözükep patron/ işveren/ sermayedara hizmet eden sendikalara “sarı sendika” adı verilir. Erkan Aydoğanoglu (2011: 15) ithal edilerek literatüre kazandırılan söz konusu isimlendirmenin kaynağını, 19. yüzyılın sonlarına doğru Fransa’da yaşanan tarihsel olayla ilişkilendirir. Buna göre bir patron, örgütlenmek isteyen işçilere fabrikanın bahçesindeki sarı badanalı binayı göstererek çalışmalarını burada sürdürebileceklerini, kendisinin de onlara yardım edeceğini söyler. İşyerindeki sorunları tartışan işçiler binayı kullanmalarına izin veren patrona karşı çıkmanın yanlış olacağını düşünürler ve uzlaşarak anlaşabileceklerini savunmaya başlarlar. Rivayet edilen hususta, zanaat sistemindeki usta-baba figürüne bürünen işveren, yaptığı psikolojik hamleyle kapital zihniyetini gizlerken çalışanlar üzerinde vicdani baskı yaratarak başarıya ulaşır. Dolayısıyla direkt/ dolaylı yoldan dâhil olduğu birleşimi kontrolü altına alan patron, sarı sendikacılığın öncülüğünü yapar.

Aradan geçen yüz yılı aşkın süre zarfında, sarı sendikaların kurulumu en çok iki yola müracaat edilerek gerçekleştirilir. İlki, işçi haklarını gözetme amacı taşıyan mevcut sendikaları, dış etkenlerin (patron/ işveren/ sermayedar) içsel (sendika yönetimi) çözülmeyle sağlama suretiyle misyonlarını kaybettirip dönüşüme uğratmaları; ikincisi ise bizzat işverenlerin gizli tasarrufunda paravan organizasyonların sendika adı altında bir araya getirilmesi şeklindedir. Çalışanların aleyhinde faaliyetler sürdürmeye girişmeleri doğrultusunda başvuru her iki eylemde de ortaya çıkan sarı sendikalar, patronlara çıkar sağlama amacı taşırlar. Aydoğanoglu (2011: 80), Türkiye’deki sarı sendikaların 274 Sayılı Sendikalar Yasası neticesinde çoğaldığını şu şekilde açıklar:

274 Sayılı Sendikalar Yasası sendikalara işyeri esasına göre örgütlenme kolaylığı getirdi. Böylece tek bir işyerindeki işçileri örgütleyen tek bir sendika bile o işyerinde yetkili sendika olarak toplu sözleşme yapabildi. Bu durumun en büyük dezavantajı tek tek işyerlerinde örgütlü olan yüzlerce küçük sendikanın ortaya çıkması oldu. Bu nedenle mücadeleci sınıf sendikalarını işyerinden uzak tutabilmek için bizzat patronlar tarafından sarı sendikalar kurduruldu.

Her ne kadar 1963 Tarihli Sendikalar Kanunu'nun 17. maddesinde “Bir işçi teşekkülünü bir işverenin veya bu kanun veya sair kanunlar gereğince kurulu bir işveren teşekkülünün kontroluna tabi kılmak veyahut bunların nüfuzu altında işçi teşekkülü kurulmasını tahrik etmek” yasaklansa, işçi ve işveren oluşumlarının, doğrudan doğruya temsilciler veya aracılar yardımıyla birbirlerinin kuruluş, idare ve faaliyetlerine nüfuz tesis etmek amacıyla müdahale edemeyecekleri belirtilse de kanunun pratiğe dökülemediği anlaşılır.

İşçilerin haricinde patronlar da haklarının korunması amacıyla sendikalar kurarlar. İşveren sendikası adı taşıyan bu oluşumlar, özellikle yasal zemine oturan işçi örgütlenmelerinin karşısında güç birliği oluşturabilmek, maddi-nüfuzlu kimliklerini kullanarak kanunları yönlendirebilmek gibi kârı koruyabilme esasına dayanırlar. Hâliyle gerek sarı sendikaların gerek işveren sendikalarının işçilere karşı konumdaki yapılanmalar olduğunu söylemek mümkündür. Bahsedilen durumlar edebî eserlerdeki yansımasını ise *Sarı İt* ve *Gözbağı* romanlarında bulur.

Sarı İt'te sarı sendikacılığın ilk örneğine, Amerikan İş Federasyonu'nun çağrısı üzerine Amerikan sanayi şehirlerini dolaşan yedi sendika başkanının yurda dönüşleri üzerine verilen kokteylde rastlanır. İş-gelişim gezisini alışveriş eğlencesine dönüştüren yöneticiler, beraberlerinde araba, çamaşır makinesi, televizyon getirirlerken zevk gecelerini ballandırarak anlatmakta mahsur görmezler. Gelişme dönemindeki sendikacılığın vazifelerine kayıtsız kalıp işçilerin yardım fonu/sandık oluşturma gayretleriyle verdikleri aidatları gönüllerince harcayan, işverenlerle anlaşmalar yaparak gelir elde eden başkanlar, sarı sendikacılarıdır:

“Dün bizi somuranlar patrondu, işveren vekiliydi, diyordu; şimdi bunlara bir de sandukacı eklendi” (Sİ: 80).

İşverenlerin çalışanlara marka dağıtarak yaptıkları çift katlı sömürünün benzerini sendikacılar da üyelerine yaparlar. Aidatları, iflas etmek üzere olan akrabasının mağazasında yüzde on faizle işlettirme fikrini ortaya atan bir başkan, mevcut grev fonunu tüketirken hem kurumu hem işçileri zarara sokar:

“Güzeliş” manifatura mağazası sahibi, başkanın kayınçosuydu. Top atmak üzere iken “...” sendikasının grev fonu yetişmişti imdadına... İkiyüzbin lira için yüzde on faiz verecekti ama, bu faiz de işçinin sırtından çıkacaktı: Piyasada elli liraya satılan pabucu oradan altmışa alacaklardı” (Sİ: 82).

Eserde ayrıca, kocası öldükten sonra fabrikanın başına geçen kadın patronun ustabaşılarla anlaşarak fabrika içinde ayırttığı odada sarı sendika kurdurduğu da görülür. İşçilerin arasından çıkan

sözde kurucular temsil hakkını ele geçirdiklerinde, aslında kontrolü yalnızca patrona olacak bir işleyişi başlatacaklardır. Fark/ müdahale edilene kadar yapılacak emek sömürüsü ise işverenin kâr haznesini doldurmaya yetecektir:

“İşçilerini harıl harıl sarı sendikaya üye yazdırıyormuş. Dilediği gibi sözleşme yapıp sekiz yüz işçinin hakkını yiyecek” (Sİ: 267).

Gözbağı'nda siyasetle iç içe süren iş ilişkilerinde Halk Partisi'nin mevcut iktidarını kullanan Selim Usta, partiden aldığı destekle sarı sendika kurup Demokrat Parti taraftarı işçilerin sendikalarının zorla kapatılmasını sağlar. Kendi gibi Halk Partili patrona da duyduğu güvenle, işçilerin işten çıkartılmasında, gözaltına alınmasında aktif rol oynayan Selim, seçim atmosferini işyerine taşıyarak, güç gösterisi yaptığını düşünür: “Göz açtırmıyordu. Hem sendika yöneticisi, hem de ceza kesici olduğundan, sevimli olacağına, ya da sandığı gibi korkutacağına, öfkeleniyor, kızıştırıyordu tümünü” (G: 247). Onun hükümet taraftarı sendika başkanlığıyla birleşen bireysel menfaat peşinde koşan yapısı, yönünü değiştirerek seçimi kazanan Demokrat Parti'ye üye olmasıyla devam eder. Gerek Selim'in sınıf bilincinin ötesinde, birlik kırıcı zihniyeti taşıyan sarı sendikacı duruşu gerek yönetimin kışkırtmalarıyla grevin patlak vermesi, işveren sendikasının varlığının görülmesine yardımcı olur. Patron, kendisiyle çalışanlar arasında arabuluculuk yapan başkışı Hüseyin'in ilettiği taleplerden hareketle, işçilere karşı sendikanın hukuken önlem aldırması gerektiğini düşünür:

“Hemen işverenler sendikasına bildirmem gerek (...) İşçilerin en salağı, benden kurnaz, benden acımasız oluveriyor iki aylık bir sürede. Ya hakkı ellerinden almalıyız bunların. Yasal olarak. Yasa dışına iterek. Ya da istediklerini vermeliyiz” (G: 396).

Yardımlaşma, dayanışma, güç birliği ilkeleri çerçevesinde işçi hakları için kurulan sendikalar, bireysel/ toplumsal anlamda bilinçlendirme, farkındalık yaratma kurumlarıdır. İşçiler açısından ise işveren diktasına karşı boyun eğmeme, yasal düzlemde hak arama merkezleridir. Bunlar içinde, kitleyi temsilin sorumluluğunu idraktan yoksun yöneticilerin kişisel menfaatlerini sınıf çıkarlarının üzerinde tutan anlayışları ile satın alınabilecek objeye dönüştürülenler yahut patron/ sermayedar/ işveren tasarrufunda işyerinde açılıp karşı düzlemde gizli faaliyette bulunanlar sarı sendika adıyla anılırlar. Romanlarda görüldüğü üzere, hizmet yönlerini mücadele edilmesi istenen cepheye çeviren sarı sendikaların en temel amaçları, birleşmeye çalışan işçilerin içten çözümlerini sağlamak, patronların ilerleyen kâr sistemlerini gözetip kapitalizm hükümlerinin geçerliliğini koruyabilmek ve çalışanların hukuki kazanımlarını engellemektir. Yaşananları fark eden işçilerin ağına düşmedikleri sarı sendikalardan uzak durmaları, işleyişi farksız işveren sendikalarının kurulmasını beraberinde getirir. Dolayısıyla ekonomik şartların belirlediği, sınıf esaslı bir yapının ortaya çıktığı görülebilir.

3.4. Mekân Aynasında Sömürü: Yaşam Alanı

Maddi güce sahip olmanın sosyal anlamda varlığı kabul ettirmede başat unsur hâline gelmesi, toplum yapısının ekonomik yeterlilik/ yetersizlikle şekillenmesine ve dolayısıyla yaşam alanlarının değişim/ dönüşüme uğramasına sebebiyet verir. Gelişen sanayileşmeyle canlılık kazanan ekonomi, bireysel zenginleşmelerin önünü açarken zenginlik-fakirlik, bolluk-yokluk, refah-sıkıntı gibi simgesel örüntülerle karşılanan patron-işçi çatışması, şehir bazında belirginleşen bölge paylaşımını/ ayrımını beraberinde getirir. “Kentsel bölgelerdeki artan nüfus şehirlerin dış bölgelerinde banliyö (banlieu & couron) adı verilen yeni yerleşim yerlerinin oluşmasına neden olmuştur” (Güzel, 2014: 158). Bu surette göç neticesinde oluşup barınma sorunu doğuran varoş/ kenar/ izbe mahalleler/ semtler, gecekondular, yıkık apartman daireleri/ odalar, işçilerin hayati dinamikleri sürdürülebilirliği endişesi güttükleri ve özdeşleştikleri mekânlar hâlini alırlar.

3.4.1. Tutunulamayan Mekânlar: Göç Olgusu, Barınma Sorunu ve Varoş Bölgeler

Makineleşme, seri üretim ve kapitalistleşme süreçlerinin zanaat ve tarım ekonomisine sıçraması, özel mülkünü kaybeden/ mülkü geçimini karşılamayan usta/ köylü gruplarının mevcut düzenlerini terk edip ücretli emeğe yönelmelerine neden olur. Hammaddeye yakın yerlerde kurulan, lojistik imkânlarla donatılan sanayi merkezlerinin vadettiği refaha kavuşma arzusu ile -özellikle köylüler- işçi/ emekçi statüsünde çalışmayı kabullenip göçe sürüklenirler. Servet Tiken (2015, 151-156) göçün itici güçlerini kırsalda toprak yetersizliği, zor hayat şartları, ekonomik yetersizlikler, tarımda makineleşme; çekici güçlerini ise kentlerin ekonomik cazibe merkezi olması, sağlık ve hizmetlerinin erişilebilirliği ve kentli kimliğinin çekiciliği şeklinde gösterir. Dolayısıyla göçün yalnızca mekân değişikliği ile sınırlı kalmayıp, sosyokültürel bir eyleme dönüştüğünü söylemek mümkündür. Aidiyet hissinin yitimi, kabul gör(e)meme, değer çatışması, bireyselliğe geçiş, kimlik bunalımları gibi psikolojik sonuçları bulunan göç, yeni mikro/ yerel kültür coğrafyalarının oluşmasının da hazırlayıcısıdır. “Normal bir değişme ya da gelişme olarak değerlendirilmeyen ve her zaman bir “sorun” olarak nitelenen gecekondular oluşumunun temelinde göç hareketi yatmaktadır” (Çakır, 2011: 213). Dönemlik/ mevsimlik ya da kalıcı yer değiştirmeye başvuran insanların bütçeleri doğrultusunda kitle hâlinde kurdukları gecekondular/ varoş bölgeler, yasal yerleşim birimleri değildir. Ancak “sahip ol(a)mama durumu, sahip olma isteği ile yer bulma çabasının göçle gelenler açısından hayati öneme sahip olması, göçenlerin risk alma düzeyini yükselt[tiğinden]” (Ekici ve Tuncel, 2015: 11-12) tercih edilen yaşam alanlarıdır. Ayakta durabilmenin ilk basamağını teşkil edip barınma ihtiyacını karşılayan bu yerler, üretim mekanizmasının insan gücünü sağlaması yanında gittikçe kalabalıklaşan nüfusun oy potansiyeli taşımasıyla ise siyasi arenanın hedefindedir. Tahire Erman’ın (2002: 912) da belirttiği üzere ekonomi ve siyaset sarmalında ilerleyen rant/ kâr hevesi, gecekondular bölgelerini kentlerin kalıcı parçası durumuna getirir. Ağırlıkla işçilerden meydana gelen yaşayanlar ise kendilerini toplumsal etkileşim ve sınıf esaslı çatışma içinde bularak varlık mücadelesine girerler.

Çulluk'ta başkişi Murat, İstanbul'da geçirdiği fabrika işçiliği serüveninde, Madam Harikliya ve kızı Madam Sofya'nın sahibi oldukları evde, kiraladığı odada yaşar. On ay içinde altı ay kira ödemediği hâlde, kendisine ilgi duyan Sofya'nın koruması, evden çıkarılmasını engeller. Sofya, annesinden habersiz kendi cebinden ödeme yapıp açık vermese de Harikliya, durumu sezer:

“Ah bana kalsa bir gün bile kahrını çekmez, çoktan evden atardım” (Ç: 42).

Murat cephesinde, aşkın kullanılarak telafi edildiği barınma ihtiyacı/ sorunu, fabrikanın başka bir işçisi Münevver'de içinden çıkılması mümkün olmayan duruma dönüşür. Hastalanan kadının şifası, rutubetten uzak durmakta bulunsa da geçim hâli, çareyi imkânsızlaştırır:

“Kabilse biraz açık havalı bir yere taşınmalı... O rutubetli taş odada oturuldukça yapılacak tedavi ve ihtimamların, verilecek ilaçların bir faydası dokunmayacaktır” (Ç: 102).

Eserde ne işçilerin işveren tarafından sömürülmesi ne de toplu yaşam alanlarına dair bilgi vardır. Zira kapitalizm henüz her alana yerleşmemiş, kentleşme ve gecekondulaşma ise 1950 sonrasında yoğunluk kazanmıştır. İki işçi üzerinden gösterilen olaylar, mücadeleye gerektirmeyen rutin bir işleyişin sonucudur.

Afrodite Buhurdanında Bir Kadın romanında ailesini kaybeden Osman, eğitimine devam etme amacıyla Zonguldak'tan İstanbul'daki akrabasının yanına göçer. Ancak ahlaki sorunlara dayanamayıp buradan ayrılır ve fabrikaya işçi yazılır. Balat ile Fener arasında tuttuğu ev, tipik bir işçi sokağındadır: “Fabrikalara yakın ve ev kiralari da yüksek olmıyan bu işçi sokağında gündüzleri, kuyruğu güdük kedilerden ve işçi çocuklarından başka canlı olarak kimseye rastlıyamazsınız” (ABBK: 21). Mahallenin hem fiziki şartları hem yapay manevi atmosferinde göçün izlerini sürmek mümkündür. Zira birbirlerine yaslanıp caddeyi daraltan evler, bulaşık sularıyla hep ıslak kalan, çamurlu bozuk kaldırımlarla imkânsızlıklara ve bakımsızlığa gönderme yapılırken mezarlık üzerine kurulup altında evliya yatırımın bulunduğu söylentileri, akabindeki hurafeler, farklı etnik kimliklerin bir araya geldiklerinde ortaya çıkardıkları olgulardır. Bununla birlikte gündüz kimseye rastlanmayışı, herkesin çalıştığının, bölge sakinlerinin işçilerden teşekkür ettiğinin göstergesidir. Osman, yaşam alanı sorunu ile yalnızca İstanbul'da değil maden sektörünün geliştiği Zonguldak'ta da karşılaşır:

“Maden sahiplerinin işçi için dağ başlarında hazırladıkları kulübeler ahırdan farksızdı” (ABBK: 10).

İş güvenliğine dikkat edilmeyen, çalışma saatlerinin keyfiyete göre biçimlendiği, verilen ücretlerin şirkete ait bakkalarda toplandığı ocaklarda, emek sömürsünün son halkasını, ahır formundaki barınakların yaşam alanı olarak tahsis edilmesi oluşturur. Sermayenin insana verdiği değer somutlaştığı bu anlayış, benzer şekilde *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanında da bulunur. Çukurova'ya ırgatlar çağırılmadan önce gelip fabrikaya yakın yerdeki eski ahırını on lira aylıkla tutan Köse Topal, burayı on bir işçiye üçer liradan kiralar: “Oturdukları “ev”, iki mahalle aşağıda, mahalle muhtarının bir zamanlar hayvanlarını bağladığı, tabanı hâlâ gübre örtülü, genişçe bir ahırdı (...) Üç arkadaştan başka burada daha sekiz ırgat barınıyordu” (BTÜ: 85). Mevsimlik işçi kategorisindeki çalışanların, ek gelir elde etme amacıyla ulaştıkları Çukurova'daki korunma/ barınma gereksinimleri, temel ihtiyaçları parselleyen fırsatçı, araçların ellerinde, aşağılık duygusu ile birleştirilen insan özü sömürsüne dönüşür.

Sarı İt'te Selim Reşit'in oturduğu muhitin adı, ironik yapısıyla dikkat çeker. İşçilerin emeklemek kavgalarında, haklarını koruma mücadelelerinin çöküşüne sürüklenmesine çağrışım yapıldığı sokak ismini Selim'in “körbarsak” şeklinde tanımlaması, pislik ve düzensizliği de açılar:

“Emekyemez Çıkmazı,” insanlarıyla, çirkef birikintileriyle, bozuk kaldırımlarıyla, oturak bozması çiçek saksılarıyla ilgi çekiciydi Selim için... Oraya “Körbarsak Sokağı” adını takmıştı” (Sİ: 75).

Grevden Sonra romanında başkişi Nuri, karıştığı grev nedeniyle işten atılır ve yeni iş bulamadığı için A. şehrinden İstanbul'a göçüp ailesiyle oda kiralar. Ancak gerek çocukların yaptığı gürültüden rahatsız olan ev sahibinin dışarı atma tehdidi gerek aldıkları düşük ücretin çoğunun kirada erimesi, başkişiyi arkadaşı Fehim ile gecekonda yapma, konduda yaşama fikrine yöneltir. Bu amaçla yolları, diğer herkes gibi Taşlıtarla'ya düşer:

“Toprak yalım yalımdı, balçıktı, bazı yerleri tozdan, güneş altında kavrulmaktan apak, bazı yerleri insanı tozdan boğmak için küçücük bir üfürtü bekleyen eğri büğrü, inişli yokuşlu, biçimli biçimsiz yollarıyla (...) konduların yanbaşındaki lüks yapılarıyla çelişik bir dünyaydı” (GS:88).

Taşlıtarla'ya giden minibüslerde Arnavutça, Bulgarca, Yunanca, Boşnakça, Lazca, Kürtçe ile konuşan insanlarla karşılaşmaları, bölge nüfusunun yalnızca ülke içi değil dışarıdan göçle de oluştuğunun göstergesidir. Konut ve yerleşme sorununu çözmek isteyen işçiler/ göçmenler “bu kesimin fizik mekandaki görünümü olan ve adına “gecekonda” denilen konutları, mahalleleri, bölgeleri” (Çakır, 2011: 211) inşa ederler. Ayrıca kondu ve lüks binaların yan yana bulunması, kentin yerli-göçmen kimliklerini bir arada yansıtan mekâna dönüşümünü vurgular. Bu iki durum, hem

konduların kendi içindeki kültür farklılıklarından doğan etnik, hem dışarıya karşı zamanla geliştirilecek sınıfsal çatışma unsurlarının hazırlayıcı etkenlerindedir.

Kondu ve varoş bölgelerinin oluşumu *Berci Kristin Çöp Masalları* eserinde de işlenir. Nereden geldikleri bilinmeyen insanlar, fabrika bölgesindeki çöp arazisine barınacak evler kurarlar: “O gece fener ışığında, kar altında karın üstüne yüz kondu daha kuruldu (...) çöp yığınlarının çevresinde, ampul ve ilaç fabrikalarının alt yanında, tabak fabrikasının karşısında, ilaç artıklarının ve çamurun kucağına bir mahalle doğdu” (BKÇM: 8). Sonrasında mahalle hüviyeti kazanacak bölgede yaşayanlar, işçilerden oluşur. Gerek doğa unsurları gerek devlet denetimi, konduların varlığı için en büyük tehditlerdir. Rüzgâr ve yıkımcıların, otuz yedi gün döngü hâlinde süren kaçak yapıyı önleme çabaları, siyasi manevra neticesinde sonlanırken, alan “Çiçektepe” adıyla resmiyet kazanır. Böylelikle işçilerin tutunma serüvenlerinin ilk basamağı gerçekleşse de ilerleyen dönemlerdeki kültürel, ahlaki yozlaşmaların, yasadışılığın önü alınamaz. Zira “öteki olarak değerlendirilen şehirle ilişki kurmayı reddeden yeni yapılanmanın sakinleri, inanışlarıyla, gelenek ve görenekleriyle, yerel özellikleriyle bu mekânın içerisinde ötekinden ayrı kolektif bir kimlik geliştirirler ve aynı zamanda şehir için de kendileri öteki olur” (Çonoğlu, 2008: 155). Neticede ailelerin dağılmasına kadar varacak süreç, beraberinde yeni yerleşim alanı bulma çabalarını getirirken işçiler sosyal ve ekonomik çözülmeye maruz kalırlar.

Sanayileşme toplumsal açıdan “yeni değerlerin, zaman ve şeylerin farklı tasavvurlarını gerektirir[ken]” (Perrot, 2012: 80) en dikkat çekici yansımaları şehirleşme noktasında bulur. Kapitalist anlayışın yerleşmesinin hem nedeni hem sonucu olan yoğun nüfus hareketliliği/ göç, barınma sorununa yol açarken işveren ve ev sahiplerinin sunduğu zulüm alternatifleri, kentten yalıtık, dışsal, yasadışı nedeniyle hizmetten yoksun, sürekli tehdit altındaki gecekondu, kenar/ varoş mahallelerin inşasını tetikler. Üretimin işgücü ihtiyacını karşılayan insanlar/ işçilerin kurduğu bu mekânlar, kader paydaşlığının ördüğü birlikteliğin gösterim alanı olmanın yanında aidiyet hissi karmaşasına da ev sahipliği yaparlar. Burada yaşayanlar gerek iş gerek kentsel kültür farklarının yarattığı kimlik bunalımlarına, sınıfsal bilince tutunup karşı güçle çatışma, öz beni muhafaza amacıyla yeni bir göç/ terk ediş ya da yozlaşma ile tepki verirler.

3.5. Yozlaş(tır)ma: Fuhuş, Kumar, İçki/ Esrar

Çağın modernite adı altında sunduğu dayatmacı politikaların değer, inanç, ilke, din gibi geleneksel ve kültürel unsurlar üzerinde yarattığı tahribat, maddiyata/ tüketime tutsak edilmeye çalışılan bireyin, manevi anlamda kısırılmasına, boşluk, hiçlik ve anlamsızlığa sürüklenmesine yol açar. Köklerinden kopartılıp her bakımdan yitime uğrayan, “arka-plan kültüründen hiçbir ses alamayan (...) yaşamın baskıları karşısında bunalan ve bir tavır geliştiremeyen” (Korkmaz, 2013:

143-165) insanın zorunlu sonu yozlaşmaktır. Kabul gören tüm insani, ahlaki, etik formların dönüşüme uğraması/ yok sayılması olan yozlaşma, bireyselden toplumsala uzanan bir süreci doğururken devrin yönelimlerine uyanlarla uymayanlar arasındaki çatışmanın, ben/ biz ve öteki sınıflandırmalarının başlangıç noktası ve sonucudur.

Egemen ideoloji olarak ekonomik güç, iş ilişkileri haricinde sosyal hayata da yön verip algı farklılığı yaratan temel belirleyendir. “Toplumsal hayatta ilişkilerin ilerleyen ölçüde parasallaşması” (Harvey, 2012: 257), güç sahibinin elindeki imkânı, kişisel çıkarlar doğrultusunda kullanması, kitlelerin değerlerden uzaklaşıp otoritenin sunduğu yeni anlayışları benimsemesini, dolayısıyla öze yozlaşmasını beraberinde getirir. Sermayenin ihtiyaç fazlası üretim yapıp tüketimi öğütleyen senaryosu, bu olayın yalnızca bir gösterevidir. Dolayısıyla ortaya çıkan yozlaşmada etkileyen, tetikleyici; bizzat üretimin asıl sahibi, yani kapitalistken etkilenen; tüketici, halktır.

Konu farklı alanlarda çalışan işçiler açısından ele alındığında, farklı görünse de birbiriyle bağlantılı iki durum değerlendirmesi yapılabilir. İlki, sermayedarın kâr hesabında meta uğruna sömürü nesnesi hâline dönüştürülen emekçinin, kendi emeğiyle cisimleştirdiği ürüne yabancılaştırılmasıdır. Emek gücünün karşılığı, piyasaya sürüleni almaya, ücretini ödemeye yetmez ve gereksinimlere ulaşamaz. İkincisi ise mevcut çalışma hayatında kendini gerçekleştirmeye fırsat bulamayan çalışanların, toplum normları içindeki itibarsızlık göstergelerine yönelmeleridir. “Yoksul insan herkes tarafından dışlandığını ve küçümsendiğini hisseder ve bu zorunlu olarak, içsel bir öfkeye dönüşür. Kendisinin sınırsız, özgür bir varlık olduğunun bilincindedir ve dolayısıyla, dışsal varoluşunun kendi bilincine denk düşmesi gerekliliği talebi ortaya çıkar” (Wood, 2013: 405). Kapitalizmin kuşatmalarında, gerçeğin acısını her an içselleştiren işçi, haz verici eylemleri deneyimleyerek anlık kurtuluşlar sağlamaya uğraşırken kumar, fuhuş, içki, esrar gibi kaçış alanlarına sığınır. Efendi durumundaki işverenin sahip olduğu maddi ve manevi güce sahip olamamanın yarattığı boşluğu tamamlama isteğinin yönlendirdiği bu çözümler onu giderek kendilik değerlerinden koparır. Bu modern zaman kölesi kimliği kazanmış işçinin “ulaşmak istediği bir pozitif ideali vardır onun ve bu, köleliğinin ta kökeninde, Efendide ete kemiğe bürünmüş olarak bulduğu özerklik ve Kendiîçinvarlık idealidir” (Kojève, 2015: 94). Onun güce ulaşma ve güçle verdiği savaştan yenik çıkma eylemlerinin sonuçsuzluğunda sürüklendiği yozlaşma, aslında tepkisel bir eyleme dönüşür. Zira sınıfsal kaygıların umutsuzluğa ittiği işçi, keyif alma ve efendi olma arzusunu, düzene başkaldırabilme ihtimallerini gerçekleştirme fırsatı yakalar.

Makineleşmenin vasıfsız işçiye ihtiyaç duyması ve ekonomik buhranlar, aile içinde yalnızca erkeklerin değil kadınların da çalışma hayatına girmesini beraberinde getirir. Arz-talep dengesinin yarattığı fırsatçılıktan faydalanan işverenler ise, düşük ücreti kabullenen kişileri çalışan olarak seçerlerken cinsiyetçi bir yaklaşımla kadın işçiyi hem emek gücü hem haz nesnesi şeklinde kullanmak isterler. “Marksist terminolojideki adlandırmasıyla “makinenin eklentisi hâline”

dönüştürülen insan, kadın rolünde, patronun özel mülkiyetinin farklı bir biçimi olarak tezahür eder” (Armağan, 2017b: 2485). Eril tahakkümün yarattığı çalışma hayatının yeni anlayışında, para kazanma, tutunma; fuhuş ön koşulu ile mümkün hâle gelir. Düşkünlük ve ölüm arasında yapılması gereken seçimde “yoksulluk ve erkek güvencesinin / koruyuculuğunun eksikliği kadınları ‘kötü yol’ olarak nitelenen bir yaşam tarzına sürükler” (Eliuz, 2009: 72). Dolayısıyla kadın cephesinde, zorunluluk ve çaresizlik kaynaklı fuhuş, ölümden kaçış arzusunun sonucu halindedir.

Kadının kendi bedeni üzerindeki özgürlüğünün kuşatılarak elinden alındığı yozlaştırma girişimlerini yansıtan romanların başında *Afrodite Buhurunda Bir Kadın* bulunur. Eserde Yahudi patron, başkişi Yıldız’ın çıkışsızlığını metreslik teklifiyle kendi cephesinde avantaja dönüştürmek ister. Yıldız ilk etapta dirense de ekonomik açmazlar karşısında çaresizce boyun eğer: “Bugünün kapitalist telâkkisi de, kadının, elinin emeğine etinin gelirini katmasını bir vazife sayıyordu. Aç köpekler gibi bir kıyıda gebermemek için, orospuluk etmek lâzımdı” (ABBK: 23). Devrin hâkim anlayışının sıradanlaştırdığı fuhuş, kadın işçilerin direnç mekanizmalarını alt üst ederken, dönüşü imkânsızlaştıracak bir bataklık sürecini de başlatır. Kurala dönüşerek sıradanlaşan ve herkesin bildiği bir mekanizma hüviyetinde yansıyan olaylar, Yıldız’ın işten ayrılıp, gizli kurumsal teşkilat vasıtasıyla üst rütbelilerin cinsel taleplerini yerine getiren sosyetik hayat kadınlığına geçmesiyle devam eder. Böylelikle iş ilişkileri ve sosyal hayatta sürdürülen yozlaşmış yapı dikkate sunulurken itici sebepler, teşkilat başındaki Müzehher tarafından açıklanır:

“İçtimaiyat âlimlerine göre -diye anlatıyordu- “ahlâk âdetleri taayyün eder, âdetler de her zamana göre içtimaî zaruretlerden doğar (...) Kadının geçim sahasında cinsiyetini de kullanması içtimaî bir zarurettir ve bir âdet hükmüne girmiş bulunuyor” (ABBK: 109).

Yıldız özelinde somutlaştırılan fuhuş, aslında kapitalist anlayışın genele yayıp kabul gördürdüğü bir sömürü yöntemi olarak ortaya çıkar ve ahlaki düzeni tehdit eder. Zira bireysel edimden sıyrılarak daha tehlikeli alana, toplum içindeki bireylerin zihinlerine, işçi/ çalışan her kadının düşkünlük ile özdeşleştiği düşünce yerleştirilir.

Bereketli Topraklar Üzerinde romanında da rastlanılan fuhuş, hem sistem sahipleri, düzen oluşturucular ve işlerlik sürdürücüleri gibi karşı güç kanallarınca hem de bizzat işçiler tarafından sürdürülür. Ancak aradaki fark, bir tarafta (taşeron, kâtip) olağanlaşan ve karşılıklı devam eden sömürü mekanizmasının eyleme dökülen hâlinin öbür tarafta (Başkişi Ali) yalnızlık giderici araca dönüşmesidir. Ülkü Eliuz’un (2009: 185) da belirttiği üzere, hayallerini gerçekleştirme mücadelesindeki Ali, yaşama sevgisi peşinen ellerinden alınıp mutsuzluğa, umutsuzluğa mahkûm edilirken cinsel doyuma ulaşarak fiziksel gerilimden kurtulacağını düşünür ve nesnesi sürekli değişen ilişkiler yaşar. Bu bakımdan başkişi yardımıyla anlaşılana, köylü-işçi tabanında karşılık bulan fuhuşun

kendilik bilincine yönelik yapıldığı fark edilir. Eserde iki farklı kadın üzerinden gösterime sunulan fuhuş, toplumsal düzlemde tabana yayılmış bir eylem olmanın yanında kadınlar için kaçınılmaz yazgı hâlinde görünür. Lâz taşeronun şantiyesinde işçilerle birlikte kalan şoförün karısı Hayriye, gerek erkeklere meyilli yapısını tatmin gerek arzu nesnelere temin etme açısından fuhuşa yönelir. Onun eylemi, zaten yaşanacak sömürüyü tersine çevirerek nesneden özneye geçme gayretidir:

“Biliyordun Lâz taşeronun nasıl olsa geleceğini. Yalnız Lâz taşeron değil, başkaları da gelebilirdi. Erkeklere karşı aşırı düşkünlüğü bir yana, şurasını burasını göstererek çileden çıkardığı erkekleri tatlı tatlı soymasını gayet iyi bilirdi” (BTÜ: 136).

Ömer Zorlu'nun nikâhsız eşi Fatma ise çırpınsa da kurtulamayacağı, bataklık süreci içindedir. Kumara kaptırdığı konumuna, Ali ile erişebileceği düşüncesinin kaçışı ve ırgatlığı kabullendirdiği Fatma; bey, kâtip, işçiler arasında gidip gelen faydalanma aracına dönüşür:

“Herkes şapur şapur da bize yarabbi şükür mü? (...) Günde günde çiftlikte koyuyorlar. Ben eşşek değilim. Zaten ne olacak, orospunun biri! (...) Nikâhlım değil ya. Erinin koynundan aldığım gibi kaçtım!” (BTÜ: 186-199).

Birlikteliğin Ali'de yalnızlık giderme çaresi şeklinde somutlaştırılması, *Gözbağı* romanında aynı düşüncedeki genç işçilerin başvurduğu yol olarak bulunur. Materyalist ilişkilerin çoğalması ve makineleşmenin sanayiden çıkıp insan hayatını etkileyen özellikler göstermesi, bu düzen içindeki kişilerin manevi anlamda doyuma ulaşma ihtiyacını tetikler. Soğuk-itici güçten sıcak-çekici alana yapılan yolculuklar esnasında, kişisel/ maddi tatminden ziyade ruhî yeterlilik, varlığı ispat amacı taşıyan kaçışlardır:

Ahmet haftalığını cebine yerleştirip, Unkapanı yönünde yitince, başını salladı Hüseyin. <Gençlik,> diye düşündü. <Ben de kaçırdım o yanlara arada bir. Bekâr odalarında anlatılanların gerçek olmaya başladığı zamanlarda. İyice bunalıp, bir kadın kokusuna özlem duyduğumda. Ne var ki, nice pis kokar o kötü evlerin orası... Nedendir bilinmez. Belki onca kadının orada olmasından. Belki tersine, hep bizim gibi teri sırtında insanların durağı bulunmasından (...) Olur arada bir. Haftalığını olduğu gibi de yatırırın koymaz. Tatlı dil dökmüştür sana. Yalnızlığını tümünden giderivermiştir (...) Paranın tüm önemini yitirdiği yerler vardır. Karıyı da bunların başlıcalarından biridir... (G: 299-302)

Eserlerde kumar, boş zaman eğlencesinin ötesine geçen bir formdadır. Oyuna oturmanın yegâne şartı, mal/ para ortaya koymak iken, sonucunda ya daha fazlasını kazanma ya da elindekileri kaybetme ihtimallerini barındırır. İşçinin bu riski göze alması, kolay yoldan zenginleşme, varlıklı hâle gelebilme arzusundan ileri geliyor gibi görünürken aslında, ait olunan zümreden sıyrılıp sınıf atlama gayretinin neticesi şeklinde bir tespate kapı aralanır. Aksi taktirde, işçinin işyerine kiraladığı

emek gücünün yok hükmüne yakın getirisini heba etmesi, mantıklı gerekçelere dayandırılmaz. Paranın otorite konumuna yükselten gücünü gören işçinin ona sahip olma isteği, kendi sınırlarını aşma, patronlaşma kaygısının yansımasıdır. Söz konusu yolda şansını denemek isteyenler, *Berci Kristin Çöp Masalları* romanında yansıtıldığı üzere, bireyselden başlayıp tüm bölgeyi saran yozlaşmada aktif rol oynarlar. Eserde, kumarbaz Lado'nun Çiçektepe'ye yerleşmesi, kahvehane görünümlü kumarhanelerin açılmasını, kısa sürede yaygınlaşıp tüm erkekleri ağına düşürmesini beraberinde getirir:

Lado'nun gelişi, Lado gelmesi de Çiçektepe'de yaşanacak olan bir dönemi erkene aldı. Çiçektepe'nin tarihine “Kahveler açıldı bahardan önce” ara başlığıyla geçen bu dönem, kocaları kahvelere giden kadınların ağzından yakılmış türkülerle, intizarlarla, küfürlerle dolup taşı (BKÇM: 119).

Aile içi huzursuzlukların, parçalanmaların böylelikle önünü açan Lado, kadınların yönlendirmesiyle Zabita Mehmet'in oğlu tarafından bıçaklanıp yaralansa, akabinde mahalleden kaçsa da işçilerin umut yeşerttiği kumar kültürünü buraya miras bırakır. Diğer taraftan, kişisel tercihle yönelimlerin dışında, işçilerin kumar oynamaya mecbur bırakıldığı örnekler de mevcuttur. *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanının çiftlikte çalışan ırgatları, ırgatbaşının kurduğu düzende, ancak ona fayda sağlayabildikleri müddetçe barınabilirler: “Kumar oynamazsın, esrar içmezsin, çay may dersen hak getire. Kara gözlerine mi âşığım senin lan?” (BTÜ: 253). Ağanın mülkünde işlerlik sürdürücüsü olan ırgatbaşı, kumara ittiği işçiler üzerinden rant alanı yaratarak sermayenin geri kazanımını elde ederken hem kapitalist sömürüye imza atar hem de tabana kazandırdığı alışkanlıkla geneli etkileyecek yozlaşmayı hazırlar. Bu durum ise eserin önceki bölümlerinde, Lâz taşeronun inşaat şantiyesinde kalan işçiler; Ömer Zorlu ve Topal Durmuş arasındaki kumar çekişmesinin ahlaki bozukluğa yol açması şeklinde görülür. Rakibini yenme mücadelesinde parasız kalan Ömer Zorlu, Pehlivan Ali'den borç alması karşılığında, Fatma ile yaşadığı eve Ali'nin yerleşmesine, ikisinin yakınlaşmasına ses çıkarmaz. Dolayısıyla işçilerin kazanma hırsı ve efendi olma imkânı ile meylettikleri kumar, değerler sisteminin çöküşünü cisimleştirir:

“Ömer Zorlu yavaşça çıkıp kapıyı çektikten sonra, Pehlivan Ali geçti sedire, yan üstü uzandı. Gözleri Fatma'daydı” (BTÜ: 158).

İçki, *Çulluk*'ta Murat ile beraber olmak isteyen Hâlet'in büyüüne kapılarak her şeyi unutmak istediği aşk serüveninde bir keyif aracına dönüşür: “Evvelâ bira getirtti... Şişeyi bitirmeden, benim kadehimden o da tatmak için rakı içti. Lezzetini bir tuhaf buldu, fakat ikinci kadehi yuvarladı. Üçüncü kadehte nazlım bir açıldı ki sorma. Beşincide mi, altıncıda mı, pek bilmiyorum, gözleri kapandı, bayağı sarhoş oldu” (Ç: 52-53). Ancak *Grevden Sonra* ve *Ölümün Ağzı* eserlerinde, kahramanların gerçeğin deneyimlerini unutmalarını sağlayacak, rüya atmosferine girmelerine yardımcı olan kaçış limanıdır. *Grevden Sonra*'da başkişi Nuri ve işyerinden arkadaşı Fuat, iş ilişkilerinin yıpratıcılığına

içki ile çare ararlarken bu uğurda tefeciden borç almaya kadar giderler: “Üzerine bol domates konmuş, az pişmiş ızgara köfte ile iki üç kadeh rakı ya da şarap, keskin şıra ne iyi olurdu” (GS: 31). *Ölümün Ağzı*’nda ise madende zar zor görevindeki Kamil ve Recep Çavuş da rakı hayaline dalarlar: “Rakı da içilür şimdi hani! Olsa, içmez miydin, Recep Çavuş? -İçerdim lan...” (ÖA: 65). Mükellefiyet nedeniyle zorunlu çalışmaya tabi tutulan işçiler, maruz kaldıkları esir/ köle muamelesini içki yardımıyla aşmak isteseler de başarılı olamazlar.

Bereketli Topraklar Üzerinde’de ise ırgatbaşı, ağanın talimatlarıyla işçilere esrar sunar. Pehlivan Ali’nin esrar kullanmadığını öğrenen ağa, “Esrar içmemesi iyi değil. Esrar içmeli ki o ağır işe dayanabilsin!” (BTÜ: 313) diyerek telkinde bulunurken aslında zihnini uyuşturup algılama yetisini elinden aldığı işçiyi, kontrol altında tutma, bağımlı hale getirme ve böylece makineleştirme niyetini belli eder.

Dini ve toplumsal olarak yasaklanan ve hoş karşılamayan fuhuş, kumar, içki/ esrar tüketimi, hayat anlayışını din ekseninde şekillendiren toplumun genelinde, kabullerin dışında tutulup yozlaşma göstergesi sayılır. Ancak bunlar, çalışma saatleri, şartları çoğunlukla keyfi esaslarla belirlenen, emek gücü karşılığını alamayan, sömürü altındaki işçilerin, işyerinde başlayıp tüm yaşamlarını etkileyen baskı karşısında direnç unsurlarına dönüşürler. Gerek kapitalizmin diktasıyla gerek ihtiyaç duygusuyla yönelinen eylemlerde; fuhuş, ölümden kurtulabilme veya yalnızlığın giderilmesini; kumar, daha fazlaya erişip düzenden sıyrılabilmek, sınıf atlayabilmeyi; içki ve esrar, var olandan uzaklaşabilmeyi sağlayan kurtuluş araçları hâline gelirler. Dolayısıyla eserlerde itici sebepleri es geçerek işçileri ahlaki bozukluk, yozlaşma şeklinde değerlendirebilecek göstergelerin taşıyıcıları olarak sunmak, derinliksiz, yüzeysel bir açıklama olacaktır.

SONUÇ

Avrupa’da ülke topraklarının bizzat sahibi konumunda bulunan asillerin himayesinde yeni bir sınıf olarak ortaya çıkan ve ticareti geçim yolu hâline getiren burjuvalar, önce zenginleşmelerine mâni olan derebeyliğini zayıflatırlar. Daha sonra iç ve dış pazarlara rahat yayılma fırsatı elde edip bilimsel ve teknik gelişmeler ışığında, özellikle Sanayi Devrimi paralelinde ekonomik güce erişmeleri neticesinde, yönetimde bulunmalarına engel gördükleri mutlak monarşinin yıkılmasında rol oynarlar. Bu surette hem maddi otorite kimliğinin taşıyıcısı olurlar hem de kendi kurguladıkları yönetim biçimi içinde etkinleşerek anayasal güvence altında korunurlar. Özellikle siyasi anlamda sahip oldukları imkânları kullanarak büyük ölçekli yatırımlar yapan burjuvalar, seri üretim makinelerin yardımıyla zanaatçi ve köylülerin sermaye karşısındaki dirençlerini kırarak halkın mülksüzleşme aşamalarını hazırlarlar. Dolayısıyla kâr, artı değer ve metanın kutsandığı; hüner, emek gücü ve insanın değersizleştiği kapitalist sistem hüküm sürmeye başlarken düzen karşısında varlık mücadelesine girişen modern işçi sınıfı/ proletaryanın doğumu gerçekleşir.

İş/ üretim ilişkilerinin insanlık tarihi kadar eski olması nedeniyle geçimini ‘işçi’lik üzerinden sağlayan kişi/ gruplardan her dönemde söz edilebilir. Ancak bunlar, sınıflı yapılar içerisinde kölelerden üst basamakta olup kendilerine yetecek kadar mülk sahibi konumunda bulunmalarıyla modern işçilerden ayrılırlar. Modern zaman işçileri, üretim araç gereçlerinden yoksun/ mülksüz, emek gücünü satmaktan başka çaresi kalmayan, makine egemenliğinde nesneleşen, yaşamını sürdürülebilmek için her türlü işi her şartta kabul etmek zorundaki kişilerdir ve kapitalistin sömürü sistemi içerisinde köle özelliği gösterirler.

İşçiler, sermayedarın tüketimi öğütleyen senaryosunun gereği olarak pazar için ihtiyaç fazlası, artı ürün yaratma ile görevlendirilirler. Bu süreçte maddi ve manevi bakımdan tükenişe itildiklerini fark ederek kendilerini kullanan patron/ işverene karşı birleşmeleri, tavır almaları sınıfsal bilincin tesisindeki en önemli aşamadır. Sınıf şuuru, ortak çıkar ve aynı gaye etrafında bir araya gelen işçilerin sisteme dönük mücadelelerinin eylemden önceki zihinsel hazırlanmış safhasıdır. Batıda, söz konusu bilincin kazanılarak kitlesel hareketlenmelere yol açtığı örneklerden en dikkat çekenini ise, sonraki dönemlerde ‘işçi bayramı’ adı altında anma/ kutlama törenlerinin yapıldığı 1 Mayıs 1886’da gerçekleşen eylemdir.

Osmanlı Devleti’nde ise sınıflı yapının bulunmaması ve toprakların bizzat padişahın malı olması, halk içinde ekonomik anlamda büyük değişikliklerin görülmemesini sağlar. Ancak 18. yüzyıl sonuna kadar ‘bahşedilen imtiyaz’ olarak yabancı devletlere verilen kapitülasyonlar, özellikle 19.

yüzyılda, seri üretim malların yerli üretici karşısına ucuz fiyatlarla çıkmasına, dolayısıyla ülkenin tüketim pazarı hâline gelmesine zemin hazırlar. Küresel çapta hızla seyreden sanayileşme faaliyetlerinin ve akabinde gelişen ticaret savaşının gerisinde kalan imparatorluk çeşitli hamlelerle çağın yeniliklerine uyum sağlamaya çalışsa da maddî yetersizliğin, çözülmüş ekonomik yapının içinde sıkışır. Askeri ve siyasi bakımdan nüfuz kaybeden Osmanlı Devleti, antlaşma ve imtiyazların yarattığı malî yıkıma çare bulamayıp borçlanma yoluyla yatırımlara yönelir. Geçimini büyük ölçüde tarımdan sağlayan halkın devlet eliyle açılan fabrikalarda çalışmak istememesi, mecburiyet esası ile işçi istihdamının yapılmasını gerektirir. Söz konusu süreçte, üretimde istikrarın sürdürülebilmesi için özellikle asker ve mahkûmların emekleri kullanılır. Gerek halkın işçiliğe sıcak bakmayışı, gerek fabrikalarda devlet elinin olmasının zihinlerde yarattığı kutsallık algısı, Osmanlı Devleti'nde modern anlamda işçinin, düzene başkaldıran bir işçi sınıfının bulunmamasının nedenleridir. Bunun yanında ayrıcalıklardan faydalanan yabancı tüccar/ şirketlerin; maden ocağı işletme, tarım arazisi satın alma, demiryolu hattı yapma, atölye/ fabrika kurma gibi faaliyetleri, kapitalizmin uygulama alanlarının yayılmasını, insanların mülksüzleşmesini hazırlayıcı etkenlerdir.

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede, devlet özgürlüğünün ancak ekonomik bağımsızlıkla mümkün olacağı fikri etrafında, kapitülasyonların sona erdirilmesi hususunda yoğun çaba harcanır. Kapitülasyonlar, Misak-ı Millî ile reddedilip Lozan Antlaşması ile tamamen kaldırılırken ekonomik cephedeki ulusal kurtuluş mücadelesi de başarıya ulaşmış olur. Yeni yönetim biçimi ile kalkınma hamleleri, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ve devletçi anlayışın şekillendirdiği Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde yapılır. Yerli kaynaklara yönelerek tesisleşme ve yabancıların elinde bulunan şirketleri millileştirme yoluyla devlet, üretim dinamiklerini kendi kontrolü altına alır. Ancak İkinci Dünya Savaşı yıllarında, savaş ortamına karşı korumacı politika izlenilmesi, gelişimi sekteye uğratar. Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi ile kaynak artışı hedeflenirken kırsaldaki feodal yapının güçlenmesi ve tarımdaki kapitalizmin engellenmesi amacıyla çıkartılan 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, siyasi arenadaki kırılmayı beraberinde getirir. Kanun üzerindeki fikir ayrılıkları nedeniyle CHP'den ayrılanlar DP'yi kurarak iktidara gelirler. Kapitalizm ve sosyalizm arasında yönünü tayin etmeye çalışan Türkiye, Marshall Planı'na dâhil edilerek 1950'li yıllarda serbest pazar ekonomisine geçer. Tarımsal kalkınma ve modernizasyon sağlayıcı görüntüsündeki yardım planı temelde modern kapitülasyon niteliğindedir. Bu dönemde Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası ve Petrol Yasası gibi kanunların uygulamaya konulması da kapitalistleşme sürecini, proleterleşme eğilimini hızlandırır. Dolayısıyla 1960'larda yoğun bir şekilde sendikal yapıların kurulduğu, kitlesel işçi hareketlerinin yaşandığı; hükümetin ise temel hak ve özgürlükleri koruyup gözetme, iş hayatını düzenleme gayesi ile 1963'te 274 sayılı Sendikalar Kanunu, 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nu yasalaştırdığı görülür.

1960-1980 yılları arasında ideolojik yönelimleri hem belirleyen hem yansıtan zengin siyasi çevrenin bulunması, sosyal yapının sağ-sol bloklarına ayrılmasına, gruplaşmaların iş ilişkilerinde de baş göstermesine, çatışma ortamlarının yaratılmasına ve nihayetinde 1 Mayıs 1977 tarihinde işçi bayramının kana bulanmasına yol açar. 1980 askerî darbesi ve hemen sonrasında hazırlanan 1982 anayasasının kısıtlayıcı tutumu, işçi cephesinde 274-275 sayılı kanunlar üzerinde yapılan değişikliklerle karşılığını bulur. 1983-2012 yılları arasında özü korunarak düzenlenen kanunun yerini Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın çıkarttığı 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu alır. Eksikliklerin, hataların bulunduğu yönünde eleştirilere maruz kalan güncel yasanın başarısı/ başarısızlığı ilerleyen dönemlerde görülecektir. Ancak 1985-2012 sürecinde işçilerin sendikalaşma oranının %60 seviyelerinde seyrederken 2012'den itibaren kademeli olarak düşmesi ve 2019'da %7'ye gerilemesi, kanunun çalışanlara verdiği güvencenin göstergesi sayılabilir. Bunun yanında yine 2012 yılında 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun kabulü, işçi hak kazanımlarındandır.

Dünya üzerinde etkisini gösteren kapitalizmin sosyal hayatta yarattığı değişimler, devirlerin belgesi niteliğindeki edebî eserlerde de kendisini belli eder. Şövalye anlatısı romans'ın yerine sıradan insanların hayatlarını ele alan romanın geçmesi, tür ve içerik bakımından yaşanan dönüşümün örneğidir. Yenileşmeyi fikrî boyutta da sağlayabilmek adına romanın gücünden faydalanmak isteyen Osmanlı aydınları, çeviri ve taklit yoluyla bu türü kültürümüze kazandırılar. Tanzimat Dönemi'nde sosyal yapının düzenlenmesi niyeti ile kurgulanan eserler Servet-i Fünun kuşağının elinde bireysel duyarlılık ve trajedilerle örülür. II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in ilanını takip eden süreçte ise ağırlıklı mekânın Anadolu, kişilerin halk/ köylü/ işçi olduğu; savaş, ahlaki çöküntü, sosyal adaletsizlik, rejim öğretileri vb. konu ve izleklere yer verildiği görülür. İmparatorluğun son dönemlerinde yönetsel boşluklardan faydalanarak tefeci, karaborsacı, rant ve vurgun heveslilerinin sermaye birikimi yaparak kapitalist anlayışı yerleştirmeleri, dolayısıyla halkın mülksüzleşmesi ve iktisadi temelli çatışma ortamının belirmesi; romanlarda iş, iş ilişkileri ve işçinin bulunmasının nedenlerindedir. Ayrıca 1934'te Rusya'da sistemleştirilen, Marksist ideoloji üzerine inşa edilen toplumcu gerçekçi akım/ kuramın yoksul kesim ve işçileri kapitalizme karşı örgütleyen anlayışı, Türk yazarların romanlarına yön veren etkili bir gelişmedir. Dolayısıyla genel adlandırmasının yöneten ve yönetilen şeklinde yapıldığı çatışmanın kurgusal düzleme taşındığı eserler kaleme alınır. Bunlar arasında işçilerin yapı ve tema olarak merkezde konumlandığı, farklı sektörlerdeki işleyişlerin kurgulandığı *Çulluk*, *Çıkrıklar Durunca*, *Afrodite Buhurunda Bir Kadın*, *Aganta Burina Burinata*, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, *Sağırdere*, *Sarı İt*, *Grevden Sonra*, *Gözbağı*, *Ölümün Ağzı*, *Berci Kristin Çöp Masalları* adlı romanlar bu çalışmanın çerçevesini teşkil eder.

Türk edebiyatında işçiyi ele alan ilk eser, Mahmut Yesari'nin 1927 yılında yayımladığı *Çulluk*'tur. Romandaki olaylar İstanbul Cibali Tütün Fabrikası'nın çalışanları arasında başlarken köy hayatı, ağalık sistemi, Reji İdaresi, tütün kaçakçılığı hususlarına değinilerek ilerler. Sosyal eşitsizlik

ve yozlaşma izlekleri üzerine inşa edilen eserde gücün şekillendirdiği sosyal mekanizmadan görünümeler sunulur.

Sadri Ertem'in 1931'de kitaplaştırdığı *Çıkrıklar Durunca* romanında seri üretim mallar karşısında geleneksel zanaat sisteminin, dokumacılığın yok edilme çalışmaları ele alınır. Eserde, kapitalizmin toplumsal işleyiş ve iş ilişkilerinde egemenlik kurmaya başlamasının ekonomi, toplumsal birlik, bürokrasi, sosyal denge ve ahlak cephelelerinde yarattığı tahribat, çöküş ve yozlaşma gösterilir.

Reşat Enis'in yazdığı *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*, 1937 yılında yayımlanır. Fabrika, maden ocağı, büro gibi çalışma alanlarında maddi yetkinliği elinde bulunduran patron/ sermayedar/ işverenlerin gerçekleştirdiği emek ve beden sömürülerinin örneklendirildiği romanda işçilerin değer yitimine uğratılması, toplum düzeninde ahlaksızlığın sıradanlaşması ve kabul görmesi eleştirilir.

Halikarnas Balıkcısı tarafından kaleme alınıp 1946'da yayımlanan *Aganta Burina Burinata*'da emek ilişkileri deniz ve tarla üzerinden anlatılır. Özgürlük temasının işlendiği eserde üretim araç gereçlerine, dolayısıyla maddi güce sahip kişilerin oluşturdukları sömürü halkalarında sıkışan tayfa, köylü, ortakçıların problemleri gösterilir.

Orhan Kemal'in 1954 yılında yayımladığı *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanında, iş hayatının köylü-işçi-usta serüvenine eklenmeye çalışan üç karakterin tutunabilme, var olabilme mücadelesi ele alınır. Fabrika, yapı/ inşaat, tarım sektörlerinde düzen sahipleri ve sürdürücülerin yaşattığı trajedilerin, yozlaşma ve sosyal adaletsizlik izlekleri etrafında sunulduğu eserde, her alana sinen kapitalist zihniyetin bireysel ve toplumsal bazda yarattığı maddi-manevi tahribatlara işaret edilir.

Kemal Tahir'in yazdığı *Sağırdere*, 1955'te yayımlanır. Köy-kent, zengin-yoksul, memleket-gurbet ikilemleri üzerinden iş, iş ilişkileri, işçilik, köy, köylülük konularına değinilen eserde yozlaşma ve kimlik kazanımı izlekleri bulunur. Maddiyata tutsak olma, torpil, rüşvet, sahtekârlık, hırsızlık gibi hususlara yönelik eleştirilerin yer aldığı romanda, yazarın sözünü emanet ettiği öğretici/ rol modellerin yardımıyla modern/ bilinçli işçi tipi oluşturma gayretleri gözlenir.

Reşat Enis tarafından yazılarak 1968 yılında yayımlanan *Sarı İt*'te, kuruluş amacına uygun hâlde seyretmeyip kapitalist tahakküm altında, işçiler aleyhinde eylemlerde bulunan 'sarı sendika'lara karşı mücadeleler anlatılır. Farklı pek çok fabrikadaki grev örneklerinden hareketle yöneticilerin sömürü düzenlerinin gösterildiği eserde ekonomik gücün siyasi, sosyal, ahlaki bozukluklara yol açması eleştirilirken işçi sınıfı yaratma ideali tez ve izlek olarak sunulur.

Hakkı Özkan'ın 1976'da yayımlanan *Grevden Sonra* romanında, basım sektöründeki bilinçsiz işçilerin şahsî çıkarlar uğrunda hareket ederek kapital sistem çarkına dişli olmaları eleştirilir. Hak aramanın yasal dayanağı greve yönelen işçilerin hem iş hayatında hem sosyal alanda siyasi söylemlerle ötekileştirildiği; maddi-manevi anlamda tüketildiği; fırsat ve rant düşkünleri, karaborsacılar, tefeciler, işverenlerin otorite konumunda bulunduğu düzenin çarpıklığına dikkat çekilir.

Erol Toy'un 1977 yılında yayımladığı *Gözbağı* eserinde, işçilerin müdür/ patron/ sarı sendikacı gibi yönetim kadrosuna karşı verdikleri mücadeleler anlatılır. Gerçek tarihteki verilerin kurmacaya taşınması ile aktarılan olaylarda Türkiye'nin sanayileşme dönemi; işçi kimliği oluşumu, bilinçlenme süreçleri, emek-sermaye çatışması, özgürlük arayışı izleği etrafında bir araya getirilir.

İrfan Yalçın'ın 1980 yılı Türk Dil Kurumu Roman Ödülü kazanan eseri *Ölümün Ağzı*'nin ilk baskısı 1979'da yapılır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında devletin mükellefiyet esası ile madende çalışmaya tabi tuttuğu köylülerin yaşadıklarının anlatıldığı roman, sosyal adaletsizlik ve yozlaşma temaları üzerine kurularken düzeni korumak, sürdürmekle görevli kişilerin halka insanlık dışı uygulama yapmaları eleştirilir.

Latife Tekin'in ilk baskısı 1984 yılında yapılan eseri *Berci Kristin Çöp Masalları*'nda, kentin kıyısına yerleşip varoluş ve ayakta kalma mücadelesi veren insanların işçileşme serüvenleri ele alınır. Göç, tutunma ve yozlaşma izlekleri etrafında şekillenen romanda; kapital dönüşüm geçiren işyerleri, iş hayatı, gecekondu bölgesi sorunları, değerlerin çözülüş ve tükenişi, bireysel ve toplumsal ötekileşme gibi hususlar gösterilir.

İncelenen eserlerde işçilerin çalışma alanlarına göre dağılımı; fabrika, yapı/ inşaat, tarım, maden, basım ve basımevi, deniz, dokuma sektörü şeklindedir. Fabrika işçiliği; *Çulluk*, *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, *Sarı İt*, *Gözbağı* romanlarında işlenir. Sanayi Devrimi paralelinde ilerleyen makineleşme, seri üretime dayalı büyük ölçekli yatırımların/ fabrikaların yapılmasını beraberinde getirir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde imtiyazları kullanan gayrimüslimler, savaş vurguncuları, rant peşinde koşanlar, tefecilik ve karaborsacılıkla sermaye biriktirenler, yatırımlarını kapitalist iş yeri niteliğindeki fabrikalara yöneltirler. Pazar için artı ürün ve sınırsız kâr oluşturmaya odaklanan fabrikalar üretim sisteminin, işveren ve çalışan profiline, iş ilişkilerinin, toplumsal kabullerin değişmesine yol açar. Daha hızlı, daha ucuz, daha fazla ürünün piyasaya sürülmesinde özne konumuna yükselen makine, kişisel becerileri önemsizleştirerek özellikle zanaat ustası ve köylünün mülksüzlüğe sürüklenmesinde etkinleşir. Tek tipleşen ve değersiz yığınlar hâlini alan bu kitleler, fabrikanın emek ordusunu oluştururlar. Fabrika

işçiliği, insanların geçim ve iş bulamama kaygısı nedeniyle tercih(!) ettikleri çalışma sahasıdır. İşsizlik kozu ile her türlü şartı onaylamak zorunda bırakılan işçiler makine dişlileri arasında sıkışırken maddi ve manevi sömürüye maruz kalarak nesneleşirler.

Yapı/ inşaat işçiliği; *Bereketli Topraklar Üzerinde*, *Sağırdere*, *Gözbağı* eserlerinde ele alınır. Endüstrileşme, mekân boyutundaki yansımaları, kentlerin mega kent/ metropollere dönüşmesi şeklinde gösterir. Zenginleşen burjuvanın değişen lüks anlayışı ve ihtiyaçları doğrultusunda yeni yaşam alanları oluşturma arzusu, modern tekniklerle yapı/ inşaat faaliyetlerinin başlamasını beraberinde getirir. Ancak bu sektörde, sağlanan tüm kolaylıklara rağmen hünere ihtiyaç duyulması; geleneksel zanaat sisteminin usta-çırak formunun devamını sağlar. Dolayısıyla etkin bir sömürü düzeninin hüküm sürmesi bir ölçüde engellenir. Yine de maddiyata tutsak edilerek etik değerleri çözülen, yozlaştırılan işçilerin mevcudiyeti, kapitalin gücünü hissettirmesinin örnekleridir.

Tarım işçiliği; *Aganta Burina Burinata* ve *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanlarında yansıtılır. Kendi ihtiyacını karşılayacak kadar arazisi bulunan köylünün ağa baskısı, makineleşme, ağır vergi sistemi gibi sebepler neticesinde mülksüzleşmeye başlaması, önce ortaklığa sonra ücretli işçiliğe geçişini tetikler. Tarımsal kapitalizmin basamakları olan bu süreçte proleterleşen köylü-işçiler, ağa/ ırgatbaşı/ kâtip gibi işveren niteliğindeki kişilerin çıkar sistematığına eklenerek yitlik kimlik kazanırlar.

Maden işçiliği; *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın* ve *Ölümün Ağzı* eserlerinde işlenir. Gerek devletin gerek özel teşebbüslerin işlettiği maden ocaklarında diğer iş kollarına göre daha tehlikeli ve ağır bir iş yükü olması, burada çalışacak işçilerin temini yönündeki temel engeldir. Ancak maddi imkânsızlıklar ve mükellefiyet kanunu gibi uygulamalar nedeniyle ocağa yönelen köylü ve işçi grupları, kendilerini kişisel ihtirasların şekillendirdiği kölelik düzeni içinde bulurlar. Sermayedardan kontrolöre kadar hiyerarşik bir yapı üzerinden sömürünün uygulandığı yer altındaki maden ocağı, yoksulluk ve sınıfsal aşağıdalığın paralel olarak simgeleştiği mekâna dönüşür.

Basın ve basımevi işçiliği; *Sarı İt* ve *Grevden Sonra* romanlarında ele alınır. Düşünce aktarımının yapıldığı/ yayıldığı mecra olarak basın ve basımevleri, ideolojik yönelimlerin hem oluşturucusu hem yansıtıcısı niteliğiyle siyasi erke yandaş ya da karşıt tutum sergilerler. Dolayısıyla bu sektörlerdeki işçiler, fikrî meyilleri neticesinde ödül veya ceza sistemine dâhil olurlar. İşverenlerin politik düzlemdeki kâr hesaplarına uyum sağlayabilen basın ve basımevi işçileri merteye atlarken uyumsuz kalanlar siyasi ve sosyal ötekileştirme yoluyla saf dışı bırakılırlar.

Deniz işçiliği; *Aganta Burina Burinata* romanında işlenir. Özel mülkiyet ve parselleme sisteminin bulunmadığı denizde kapital işleyişe, günlük balık avını yürüten küçük teknelerden ziyade

yük ve yolcu taşımacılığı yapan büyük gemilerde rastlanır. Kaptan-tayfa sınıflandırmalarının dönüşüm geçirerek patron-işçiye evrildiği sistemde kaptanın boyunduruğu altında ezilen çalışanlar, denizin çağrışimsal doğurganlığında yok oluşa sürüklenerek sömürü nesnesine indirgenirler.

Dokuma işçiliği; *Çıkrıklar Durunca* eserinde örneklenir. Osmanlı Devleti'nin temel üretim dinamiklerinden olan dokuma, hem hammadde tedariki için hayvan yetiştiriciliğini tetikler hem de işlenen ürünler ile tekstil ihtiyacına cevap verir. Fabrikanın seri bandından çıkan malların yaygınlaşması ise söz konusu iki cephenin de direncinin kırılmasına; dokuma işçilerinin mülksüz, vasıfsız çalışanlar hâline gelmesine sebep olur. Bu duruma başkaldıran çalışanların varoluşlarını koruma mücadeleleri başarısız kalır.

Sermayenin tahakkümünde kısıpaca alınan işçilerin, köle özelliği gösterdikleri iş hayatlarında insani haklar elde etme gayretleri, üç aşamalı bilinçlenme serüvenini ortaya çıkarır. Sömürü düzenini fark edip buna karşı tavır geliştirme esasının tezahürü olan bilinçlenme sürecinde öğretici/ rol modeller, sendikalaşma, direniş-başkaldırı-grev etkindir.

Öğretici/ rol modeller, çarpık sisteme sürüklenen işçilere; düşünsel yeterlilik geliştirme, aynı ülkü etrafında toplanma, sorgulama, harekete geçme yetilerini kazandıran kişilerdir. Romanlardaki örnekleri; *Çıkrıklar Durunca*'da Dudu; *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*'da Selman; *Aganta Burina Burinata*'da Eskici Kirpi Halil Usta; *Bereketli Topraklar Üzerinde*'de Lâz Kılıç Usta, Patoz Ustası; *Sağırdere*'de Murat, Cemal Usta; *Sarı İt*'de Cumhuriyet; *Gözbağı* eserinde Müra Usta ve Cezmi Baba; *Grevden Sonra*'da Yağtulumu şeklidir.

Sendikalar, kurumsal çatı altında işçileri birleştiren, dayanışmanın örgütleyicisi, ortak tepkinin karar ve uygulama mercileridir. *Sarı İt*, *Gözbağı*, *Grevden Sonra* ve *Berci Kristin Çöp Masalları* eserlerinde kurguya dâhil edilen sendikalar, misyonlarını kaybetmedikleri takdirde yasal yoldan hak arayan oluşumlardır.

Direniş, başkaldırı ve grev ise, zihinsel aydınlanma tamamlanıp sendikalaşan işçilerin kendilerini tüketen sisteme karşı özgürleşme niyetiyle başvurdukları eylemsel basamaklardır. *Çıkrıklar Durunca*, *Sarı İt*, *Gözbağı*, *Grevden Sonra*, *Berci Kristin Çöp Masalları*, *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın* romanlarında sınıfsal/ kitlesel; *Aganta Burina Burinata* ve *Bereketli Topraklar Üzerinde*'de ise bireysel düzeyde seyreden eylemler bazen kişi bazen kurum bazen de sisteme yönelik düzenlenir.

Entrik kurgunun işlerliğinde işçilerin girdiği çatışmanın esas unsuru konumunda bulunan karşı güçler, kapitalist anlayışın yansıtıcısıdır. Bunlar arasında patron/ ağa/ işveren kimliğindekiler, ekonomik anlamda otorite olmalarıyla toplumsal değer dizgesini yapılandıran/ yok eden; kendilerine tehdit gördükleri çalışanları sosyal ve siyasi bakımdan ötekileştiren; emek gücünü sömüren niteliklerdeki sistem sahipleridir. İşçi ve işveren arasında köprü vazifesi görüp yönetici kategorisinde değerlendirilen müdür/ şef/ kâtipler, emeğin kâra dönüştüğü süreci planlayıp yürütürler. Vazife bilinçlerini kişisel menfaat üzerine kuran yöneticiler, sermayedar tarafına tavır geliştirirken onlardan ödünçledikleri baskın rolle kapitale hizmet eden bir düzen oluştururlar. Temelde 'sarı işçi' konumunda bulunsalar da alt yönetici/ denetçi pozisyonunda, idarî kadronun fikirlerinin üretim sahasındaki yansıtıcısı hâlindeki ırgatbaşı/ ustabaşı/ kontrolörler, sömürü mekanizmasının işleyişinin sürdürücüsüdürler. Üretim araç gereçleri ve metanın koruyucusu kapıcı/ bekçiler, şahsi kaygıların, bilinçsizliğin temsilcileri olmanın yanında işyerinde artı değer yaratan hiyerarşik yapının son ama önemli halkasıdır. Devlet kademesinde görevlendirilen dinî, siyasi, idarî temsilciler, maddî yetkinlik sahibinin toplum üzerindeki nüfuzunu pekiştirirler ve arzulara alet edilen aktör kimliğinde emek sömürsüne yardımcı olurlar. Gerek üst rütbeliler/ amirlerden aldıkları emirlerle gerek vazife bilinçlerinden sıyrılıp duygusal tepkiler vererek işçileri düzen bozucu/ anarşist şeklinde gören jandarma/ polis/ özel birlikler, toplumsal şiddeti tetikleyen roldedirler. Yasadışı yollarla sermaye birikimi yapan, kapitalistin prototipi tefeci/ karaborsacı/ mütegalibeler, işçilerin hayata tutunma mücadelelerindeki engellerin sosyal cephedeki tezahürleridir. Emekçilerin hukuki kazanımlarının; birleşme, dayanışma, yardımlaşma faaliyetlerinin önüne geçmek isteyen sarı sendika/ işveren sendikaları, işveren sermayesinin kurumsal düzeydeki savunucularıdır. Eserlerde karşı güç dizgesini meydana getiren bu unsurlar; paranın ilahlaştığı, toplumsal değerlerin hiçe sayıldığı, etik ve ahlaki formların keyfiyete göre biçimlendiği, ekonomik ve sosyal adaletsizliğin yaygınlaştığı bir yapı kurarak hükmeden özellik sergilerler.

Makineleşmenin mülksüzlüğe sürüklediği bireyler sanayinin ihtiyaç duyduğu emek ordusunu oluştururlar. Belirli bölgelerde tanınan iş imkânı ise dönemsel ya da kalıcı olarak yer değiştirmeyi, göçü zorunlu kılar. Geçim imkânı sağlayan görüntüsündeki sanayi alanlarına yönelen işçiler için başat sorun hâlindeki barınma ihtiyacı, varoş/ kenar/ izbe mahalleler/ semtler, gecekondu kurulumu, yıkık apartman daireleri/ odalar kiralanması ile giderilmeye çalışılır. Cazibe merkezi olan şehirlerin kıyısında konumlanıp zamanla mikro/ yerel kültür coğrafyası niteliği kazanan bu yerler, eklemlendikleri kentlerin üretim mekanizmasına insan gücünü temin ederken aidiyet hissi karmaşasına, kimlik bunalımlarına ve sınıfsal çatışmalara ev sahipliği yaparlar. Dolayısıyla varoş muhitler, endüstriyel hareketliliğin maddi-manevi tahribatını mekânsal boyutta yansıtan yapıya erişirler.

Egemen ideolojiye dönüşen ekonomik güç, iş hayatında işçiyi ürettiği metaya yabancılaştırırken sosyal hayatta sunduğu dayatmacı politikalarla tüm kabullerin yeniden, kendince

inşa edilmesine yol açar. Otoritenin menfaat anlayışı ekseninde şekil verdiği toplum düzeninde gerçeğin tecrübesi karşısında varlığını sürdürmek isteyen işçiler fuhuş, kumar, içki/ esrar gibi kaçış alanlarına sığınır. Erkek işçiler açısından fuhuş, günlük yaşama sirayet eden materyalist ilişkilerden sıyrılma, manevi anlamda doyuma ulaşma, ruhî yeterliliği temin etme, yalnızlığı giderme eylemi iken kadın cepesinde, ölümden kaçış arzusunun sonucu hâlinde zorunluluk ve çaresizlikten kaynaklanır. Kumar, ait olunan zümreden ayrılıp sınıf atlama, kendi sınırlarını aşma gayretinin, patronlaşma ve efendi olma kaygısının mecburi istikametidir. İçki/ esrar ise gerçeğin deneyimlerini unutmayı sağlayıp rüya atmosferine girmeye yardımcı olacak kaçış limanıdır. Bu hâlde itibarsızlık göstergesi sayılan söz konusu yönelimlerin anlık kurtuluşlar sağlama amacı taşıdığı ve esasen kapitalizm diktasının yozlaştırma tekniklerinden oldukları açıktır.

Türk edebiyatında işçileri konu edinen ve büyük ölçüde toplumcu gerçekçi çizgide kaleme alınan eserlerde, her ne kadar ideolojik tutum yansıtılsa da, sosyal, siyasi ve iktisadi hayatta yaşanan dönüşüm gözler önüne serilir. Emeğin tematik, sömürünün karşı güçte konumlandırıldığı romanlarda, gerek bireysel gerek ulusal düzeydeki ezen-ezilen çatışması etrafında verilen mücadelelerden oluşan insanlık tarihinin kapital evrede geldiği nihai nokta işaretlenir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Akkaya, Yüksel (2010), **Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler**, Yordam Kitap, İstanbul.
- Akpınar, Mehmet (2002), "Reji Uygulamalarına Bir Tepki: Tütün Kaçakçılığı", **Türkler içinde**, 14, (540-554), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Armağan, Burak (2017a), "Şairin İronik Tasavvuru: Şair Evlenmesi", **Current Research in Social Sciences**, 3(3), 86-91.
- _____ (2017b), "Toplumsal Çözülüşün Kıskaçında Kadın Olmak: *Afrodite Buhurundan Bir Kadın*", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 6(4), 2483-2492.
- Aron, Raymond (1992), **Sınıf Mücadelesi**, (Çev. ve Önsöz Erol Güngör), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Atalay, Beşir (2002), "Osmanlı Sanayileşmesi Hakkında Düşünceler", **Türkler içinde**, 14, (1101-1128), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Aydın, Fazıl (Ed.) (2014), **Uluslararası İşgücü Anlaşmaları**, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Nr.07, Ankara:
- Aydoğanlı, Erkan (2011), **Dünyada ve Türkiye'de Sendika-Siyaset İlişkisi**, 2. Baskı, Kültür Sanat Sen, Ankara.
- Balcı, Meral ve Karadeniz, Yeşim (2018), "1945 Çiftçi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhafız Oluşuma Etkisi ve Demokrat Parti'nin Kuruluşu", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 57, 271-279.
- Bensussan, Gerard ve Labica, Georges (2016), **Marksizm Sözlüğü**, (Çev. Volkan Yalçintoklu), Yordam Kitap, İstanbul.
- Beydilli, Kemal (2003), "Matbaa", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 28, (105-110), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- Biçerli, M. Kemal (2011), "Göçün 50. Yılında Yurtdışındaki Türkler", **İşkur Geniş Açı**, 50. Yılında Yurtdışına İşçi Göçü, 3, 4-6.
- Bülbül, Yaşar ve Özbay, Rahmi Deniz (2007), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Teknolojiye Karşı Direncin İktisat Tarihi", **"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, 9 (4), 19-41.
- Cantzen, Rolf (1994), **Daha Az Devlet Daha Çok Toplum**, (Çev. Veysel Atayman), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Cemiyetler Kanunu (1938), **T.C. Resmî Gazete**, 3959, (14.07.1938).
- Chang, Ha Joon (2012), **Sanayileşmenin Gizli Tarihi**, (Çev. Emin Akçaoğlu), 2. Baskı, Epos Yayınları, Ankara.

- Çakır, Sabri (2011), “Türkiye’de Göç, Kentleşme/Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 23, 209-222.
- Çakmak, Diren (2007), “Toplumsal Uzlaşma Belgesi: 1936 Tarihli İş Kanunu”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7 (1), 127-170.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2014), **Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu İlgili Yönetmelikler**, ÇSGB Yayınları, Ankara.
- Çavdar, Tefvik (2005), **Türkiye’de İşçi Sınıfı Tarihinden Kesitler**, Nâzım Kitaplığı, İstanbul.
- Çelik, Aziz (2014), “Uluslararası Çalışma Normları ve Çalışma İlişkilerine Etkileri Açısından 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Yasası”, **Sosyal Adalet ve Sendikal Örgütlenme, içinde** (8-53), Friedrich Ebert Stiftung Derneği Ekonomi Forumu Yayınları- II, İstanbul.
- Çetişli, İsmail (2006), **Batı Edebiyatında Akımlar**, 7. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (1945), **T.C. Resmî Gazete**, 6032, (15.06.1945).
- Çonoğlu, Salim (2008), “Kültürün Merkezi İstanbul’dan Ekonomik-Sosyal Çatışmanın Merkezi İstanbul’a -Kültürel Bir Başkentten Gecekondu Şehrine Geçiş-”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 11 (19), 138-159.
- Deniz, Önder (2012), “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Sosyal Politikaların Gelişimi (1930-1940)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 5(22), 246-269.
- Dereli, Toker (2002), “Türk Endüstriyel İlişkiler Sisteminin Tarihsel Gelişim Süreci”, **Türkler içinde**, 17, (836-844), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Devellioğlu, Ferit (2005), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 22. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Dinler, Demet Ş. (2014), **İşçinin Varlık Problemi Sınıf, Erkeklik ve Duygular Üstüne Denemeler**, Metis Yayınları, İstanbul.
- Doğan, Ahmet Atilla (2001), “Türkiye’den Almanya’ya Göçün 40. Yılında Beklentiler ve Gerçekler”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1 (2), 17-38.
- Dursun, Çiler (1998), “Türkiye’de İşçi Sınıfı Kimliğinin Medyada Temsili: 1970-1997”, **Toplum ve Bilim**, 78, 210-243.
- Ekici, Süleyman ve Tuncel, Gökhan (2015), “Göç ve İnsan”, **Birey ve Toplum**, 5 (9), 9-22.
- Ekinci, Ekrem Buğra (06.08.2008), “Has, Zeamet, Tımar Osmanlı Maliyesinin Sacayağı”, <http://www.ekrembugraekinci.com/makale.asp?id=131> (14.08.2017).
- Eliuz, Ülkü (2004), **Orhan Kemal ve Romancılığı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (2009), **Tanzimat Dönemi Anlatılarında Feminist Söylem**, Serander Yayınları, Trabzon.
- _____ (2018), “Giriş: Tanzimat Romanı”, Ülkü Eliuz (Ed.), **Tanzimat Dönemi Roman Okumaları, içinde** (7-12), Kesit Yayınları, Ankara.
- Enis, Reşat (2002), **Sarı İt**, 2. Baskı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.

- _____ (2013), **Afrodit Buhurdanında Bir Kadın**, 3. Baskı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Erim, Nihat (1953), **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Erkin, Tuğrul (1969), “Türkiye Kömür Madenciliği ve Geleceği”, **Madencilik**, 8 (1), 31-33.
- Erman, Tahire (2002), “Köyden Kente Göç ve Gecekondu Olgusu”, **Türkler içinde**, 17, (910-923), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Ertem, Barış (2009), “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 12 (21), 377-397.
- Ertem, Sadri (2016), **Çıkrıklar Durunca**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Ertin, Gaye (1998), “Türkiye’de Sanayi”, Nuray Serter (Ed.), **Türkiye Coğrafyası içinde** (163-182), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Fetscher, İring (1968), “Sosyalizm ve Özgürlük I”, (Çev. Tahsin Baydar), **Yeni Ufuklar**, 16 (188), 15-21.
- Fişek, Dr. Kurthan (1969), **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı**, Doğan Yayınevi, Ankara.
- Foucault, Michel (2015), **Hapishanenin Doğuşu**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara.
- Gariper, Cafer (2013), “Yenileşmenin Başlangıcı ve Öncüleri”, Ramazan Korkmaz (Ed.), **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı**, içinde (43-84), Grafiker Yayınları, Ankara.
- Geniş, Arif (2006), **İşçi Sınıfının Kıyısında Küçük Sanayi İşçileri Üzerine Bir İnceleme**, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Gevgilili, Ali (1989), **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar**, 2. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Gide, Charles (1968), “Karl Marx”, (Çev. Vedat Günyol), **Yeni Ufuklar**, 17 (198), 18-23.
- Güler, İbrahim (2002), “XVIII. Yüzyılda Köylüler: Sinop Örneği”, **Türkler içinde**, 14, (129-142), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Gülmez, Mesut (1985), “Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, içinde (792-802), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gündüz, Olgun (2010), “Kemal Tahir Romanlarında Toplumsal Değişme ve Köy”, Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı (Ed.), **Kemal Tahir 100 Yaşında**, içinde (322-339), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Güney, Alptekin ve Aslanova, Kemale (2014), “Türk Hukuku’nda Grev Yasakları ve ILO Normları”, **Çalışma ve Toplum**, 40, 257-272.
- Gürel, Burak (2014), “Türkiye’de Kırdı Sınıf Mücadelelerinin Tarihsel Gelişimi”, **Marksiizm ve Sınıflar**, içinde (303-385), Yordam Kitap, Ankara.

- Gürsoy, Bedri (1984), “100.Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası -Ord. Prof. Şükrü Baban’a Armağan-**, 41, 17-59.
- Güzel, Bekir (2014), “Sanayi Devrimi’nin Ortaya Çıkardığı Toplumsal Sorunların Edebiyattaki İzdüşümü: Emile Zola’nın *Germinal* Örneği”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 7 (33), 157-165.
- Halikarnas Balıkcısı (2016), **Aganta Burina Burinata**, 43. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Harvey, David (2012), **Postmodernliğin Durumu**, (Çev. Sungur Savran), 6. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, W. John (2010), “Romanda Sosyal Ortam”, (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Philip Stevick (Der.), **Roman Teorisi, içinde** (176-194), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Huberman, Leo (1976), **Sosyalizmin Alfabeti**, (Çev. Alaattin Bilgi), Sol Yayınları, Ankara.
- İşık, Yüksel (1995), **Osmanlı’dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi (1876-1994)**, Öteki Yayınevi, Ankara.
- İşıklı, Alparslan (2004), “Cumhuriyet’in 80. Yılında Türk Sendikacılığı”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 47, 175-183.
- İETT (t.y.), “Osmanlı’dan Miras (1871), Cumhuriyet’ten Armağan (1939) Kronolojik Tarihçe”, Zikrullah Kırmızı, Filiz Acar, Vahdettin Ergin (Haz.), <http://www.iETT.istanbul/tr/main/pages/kronolojik-tarihce/32> (02.02.2018).
- İhsanoğlu, Ekmeleddin ve Aynur, Hatice (2003), “Yazmadan Basmaya Geçiş: Osmanlı Basma Kitap Geleneğinin Doğuşu (1729-1848)”, **Osmanlı Araştırmaları**, 22, 219-255.
- İleri, Selim (2015), **Edebiyatımızda Sevdiğim Romanlar Kılavuzu**, Everest Yayınları, İstanbul.
- İleri, Ülkü (2008), “Tek Partili Dönem’de (1923-1946) İşçi Örgütlenmelerini Güçleştiren ve Hazırlayan Etmenler”, **TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, 21(5-6), 70-92.
- İnalçık, Halil (2000), “İmtiyâzât”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 22, (245-252), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İdareleri Teşkilât ve Tesisatının İstanbul Belediyesine Devrine Dair Kanun (1939), **T.C. Resmî Gazete**, 4239, (22.06.1939).
- İş Kanunu (1936), **T.C. Resmî Gazete**, 3330, (15.06.1936).
- İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri hakkında Kanun (1947), **T.C. Resmî Gazete**, 6542, (26.02.1947).
- İşkollarındaki İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayılarına İlişkin 1985 Ocak Ayı İstatistikleri Hakkında Tebliğ (1985), **T.C. Resmî Gazete**, 18638, (17.01.1985).
- İşkollarındaki İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayılarına İlişkin 2000 Ocak Ayı İstatistikleri Hakkında Tebliğ (2000), **T.C. Resmî Gazete**, 23936, (17.01.2000).

- İşkollarındaki İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayılarına İlişkin 2003 Ocak Ayı İstatistikleri Hakkında Tebliğ (2003), **T.C. Resmî Gazete**, 24996, (17.01.2003).
- İşkollarındaki İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayılarına İlişkin 2013 Temmuz Ayı İstatistikleri Hakkında Tebliğ (2013), **T.C. Resmî Gazete**, 28723, (30.07.2013).
- İşkollarındaki İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayılarına İlişkin 2017 Ocak Ayı İstatistikleri Hakkında Tebliğ (2017), **T.C. Resmî Gazete**, 29963, (29.01.2017).
- İşkollarındaki İşçi Sayıları ve Sendikaların Üye Sayılarına İlişkin 2019 Ocak Ayı İstatistikleri Hakkında Tebliğ (2019), **T.C. Resmî Gazete**, 30672, (31.01.2019).
- İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (2012), **T.C. Resmî Gazete**, 28339, 30.06.2012.
- Kacıroğlu, Murat (2016), “Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında (1923-1940) Toplumcu-Gerçekçi Edebiyat Tartışmaları”, **Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1(2), 27-71.
- Kantarcıoğlu, Sevim (2007), **Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Kaplan, Ramazan (1988), **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kartalkanat, Ahmet (1991), “Cumhuriyet Döneminde Madencilüğümüzün Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası”, **Jeoloji Mühendisliği**, 38, 51-67.
- Kaştan, Yüksel (2016), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kömür Ocaklarının İşletilmesi (1839-1918)”, **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, 2 (2), 1-26.
- Katznelson, Ira (2012), “İşçi Sınıfı Oluşumu: Vakaları ve Karşılaştırmaları Kurgulamak”, (Çev. Onur Öncan), Ira Katznelson & Aristide R. Zolberg (Ed.), **İşçi Sınıfı Oluşumu**, içinde (13-49), Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kemal, Orhan (2014), **Bereketli Topraklar Üzerinde**, Mazlum Vesek (Haz.), Everest Yayınları, İstanbul.
- Keyder, Çağlar (1989), **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, (Çev. Sabri Tekay), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kırpık, Cevdet (2004), **Osmanlı Devleti’nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koç, Yıldırım (1997), “Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihleri”, **Kebikeç**, 5, 105-116.
- _____ (2003), **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009), “İzmir İktisat Kongresi (1923) ve İşçiler”, **EGİAD Yarım**, 23, 35-42.
- _____ (2013), “II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki ve Osmanlı İşçi Sınıfı”, **Bilim ve Ütopya Dergisi**, 233, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1384807388b.pdf> (11.10.2018)
- Koçak, Hakan (2008), “50’leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak”, **Çalışma ve Toplum**, 3, 69-86.

- Koçak, M. Hakan ve Çelik, Aziz (2016), “Türkiye İşçi Sınıfının Ayağa Kalktığı Gün: Saraçhane Mitingi”, **Çalışma ve Toplum**, 2 (49), 647-678.
- Koçakoğlu, Bedia (2017), “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı”, Oktay Yivli (Ed.), **Modern Türk Edebiyatı**, içinde (296-397), Günce Yayınları, İzmir.
- Kojeve, Alexandre (2015), **Hegel Felsefesine Giriş**, (Çev. Selahattin Hilav), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kolcu, Ali İhsan (2013), **Türk Romanı El Kitabı**, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum.
- Koloğlu, Orhan (1985), “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi içinde**, 1, (68-93), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Korkmaz, Adem (2004), “Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Türkiye’de Asgari Ücret: 1951-2003”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7(1), 53-69.
- Korkmaz, Ramazan (2013), “Servet-i Fünun Edebiyatı”, Ramazan Korkmaz (Ed.), **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı**, içinde (131-182), Grafiker Yayınları, Ankara.
- _____ (2015), **Yazınsal Okumalar**, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Kuczyński, Jurgen (1994), **İşçi Sınıfı Tarihi**, (Çev. Galip Üstün), Sosyalist Yayınlar, İstanbul.
- Kudret, Cevdet (1998), **Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 1**, 5. Baskı, İnkılâp, İstanbul.
- Kula, Onur Bilge (2013), **Marx, Benjamin, Adorno Sanat ve Edebiyat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kurdakul, Şükran (2005), **Çağdaş Türk Edebiyatı 4**, 5. Baskı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Kurmuş, Orhan (2008), **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, Yordam Kitap, İstanbul.
- Küçük, Cevdet ve Ertüzün, Tevfik (1994), “Düyûn-ı Umûmiyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde**, 10, (58-62), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- Küçükkalay, A. Mesut (1997), “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2, 51-68.
- Lefévre, Henri (1968), “Karl Marx’ın Anayapıtı Kapital’in Özü”, (Çev. Vedat Günyol), **Yeni Ufuklar**, 17 (195), 11-25.
- Lenin, V. İ. (1996), **İşçi Sınıfı ve Köylülük**, (Çev. Muzaffer Erdost), 3. Baskı, Sol Yayınları, Ankara.
- Löwenthal, Leo (2017), **Edebiyat, Popüler Kültür ve Toplum**, (Çev. Beybin Kejanlıoğlu), Metis Yayınları, İstanbul.
- Mahiroğulları, Adnan (2001), “Türkiye’de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 2 (1), 161-190.
- Makal, Ahmet (2008), “Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak ‘Edebiyat’, **Çalışma ve Toplum**, 3 (18), 15-43.
- Marx, Karl (2010), **Yabancılaşma**, (Çev. Barışta Erdost), 3. Baskı, Sol Yayınları, Ankara.
- _____ (2011a), **Kapital (Birinci Cilt)**, (Çev. Alaattin Bilgi), 10. Baskı, Sol Yayınları, Ankara.
- _____ (2011b), **Kapital (İkinci Cilt)**, (Çev. Alaattin Bilgi), 8. Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

- Marx, Karl ve Engels, Friedrich (2015), **Komünist Manifesto**, (Çev. Celâl Üster-Nur Deriş), 20. Baskı, Can Yayınları, İstanbul.
- Mason, Paul (2014), **Çalışarak Yaşamak ya da Savaşarak Ölmek**, (Çev. Gözde Orhan-Mehmet Ertan), Yordam Kitap, İstanbul.
- Millî Egemenlik Belgeleri** (2015), Sefer Yazıcı (Der.), TBMM Basımevi, Ankara.
- Millî Korunma Kanunu (1940), **T.C. Resmî Gazete**, 4417, (26.01.1940).
- Millî Korunma Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve ek maddelerin çıkarılmasına dair kanun (1944), **T.C. Resmî Gazete**, 5780, (11.08.1944).
- Moran, Berna (2014), **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2**, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Naci, Fethi (2007), **Yüz Yılın 100 Türk Romanı**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Norman, Yaşar (2014), “1 Mayıs İşçi Sınıfının Birlik Mücadele ve Dayanışma Günü”, **TMMOB EMO Ankara Şubesi Haber Bülteni**, 1, 8-9.
- Oktar, Tiğınçe ve Alan, Mehmet Mübarek (2018), “Reji Şirketi Cibali Tütün Fabrikası İşçi Grevleri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, 9 (20), 28-38.
- Oktar, Suat ve Varlı, Arzu (2010), “Türkiye’de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, XXVIII (1), 1-22.
- Oyman Büken, N. Rengin (2010), “El Dokumacılığının ve El Dokuma Tezgahının Tarihçesi, El Dokuma Tezgahı Çeşitleri”, **Sanat Dergisi**, 0 (8), 63-84.
- Öçal, Mehmet ve Karaalp-Orhan, Hacer Simay (2018), “Asgari Ücret Uygulamasının Tarihsel Gelişimi ve Türkiye-AB Ülkeleri İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 5(3), 645-664.
- Ökçün, A. Gündüz (1971), **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Öngen, Tülin (2002), “Marx ve Sınıf”, **Praksis**, 8, 9-28.
- Özbay, Rahmi Deniz (2009), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Köle Emeğinin İstihdamı ve Mükâtebe Yöntemi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 17 (1), 148-163.
- Özçelik, Özer ve Tuncer, Güner (2007), “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, IX (1), 253-266.
- Özdemir, Nuray (2013), “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Yol Vergisi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 32, 213-247.
- Özer, Mehmet Halis (2015), “Türkiye’de Devletçi İktisat Politikaları Çerçevesinde Yabancı Sermayeli İktisadi Teşekküllerin Millileştirilmesi ve Ekonomiye Yansımaları”, **NWSA-Social Sciences**, 10(1), 20-36.

- Özerkmen, Necmettin (2003), “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Anayasa ve Yasalarda Sendikal Hakların Düzenlenmesi ve Getirilen Kısıtlamalar”, **Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 43(1), 239-257.
- Özgül, M. Kayahan (2010), “Romanın Hikâyesi”, **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, 65/66/67, 10-19.
- Özgür, Özlem (1975), **100 Soruda Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi**, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Özkan, Hakkı (2007), **Grevden Sonra**, 2. Baskı, Yaba Yayınları, İstanbul.
- Özyurt, Hasan (1981), “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, **Sosyoloji Konferansları**, 19, 119-148.
- Pakalın, Zeki (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2002), “Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi (1820-1914)”, **Türkler içinde**, 14, (425-443), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- _____ (2014), **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Perrot, Michelle (2012), “Fransız İşçi Sınıfının Oluşumu Üzerine”, (Çev. Reşide Adal Dünder), Ira Katznelson & Aristide R. Zolberg (Ed.), **İşçi Sınıfı Oluşumu**, içinde (79-116), Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Pirenne, Henri (2014), **Ortaçağ Kentleri**, (Çev. Şadan Karadeniz), 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Rozaliev, Y.N. (1974), **Türkiye Sanayi Proleteryası**, (Çev. Güneş Bozkaya), 2. Baskı, Yar Yayınları, İstanbul.
- Sarıççek, Mümtaz (2009), **Romantik Bir Toplumcu Gerçekçi Öncü Reşat Enis Aygen Hayatı ve Eserleri**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Savran, Sungur (2014), “Sınıfları Haritalamak: Sınıflar Birbirinden Nasıl Ayrılır?”, **Marksizm ve Sınıflar**, içinde (25-70), Yordam Kitap, Ankara.
- Sendikalar Kanunu (1963), **T.C. Resmî Gazete**, 11462, (24.07.1963).
- Sendikalar Kanunu (1983), **T.C. Resmî Gazete**, 18040, (07.05.1983).
- Sencer, Oya (1969), **Türkiye’de İşçi Sınıfı**, Habora Kitabevi, İstanbul.
- Sewell, Jr, William H. (2012), “Zanaatkârlar, Fabrika İşçileri ve Fransız İşçi Sınıfının Oluşumu”, (Çev. Reşide Adal Dünder), Ira Katznelson & Aristide R. Zolberg (Ed.), **İşçi Sınıfı Oluşumu**, içinde (53-78), Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Shroder, Maurice Z. (2010), “Edebî Bir Çeşit Olarak Roman”, (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Philip Stevick (Der.), **Roman Teorisi**, içinde (19-33), Akçağ Yayınları, Ankara.

- Sirer, Münir (1979), “7 Ekim 1928’den, 1 Mayıs 1979’a”, **Yıllarboyu Tarih**, 5, 4-6.
- Stevick, Philip (2010), “Giriş”, (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Philip Stevick (Der.), **Roman Teorisi**, içinde (7-15), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Şahin, Hande Çelik (2010), “Türkiye’de İşçi Sınıfının Gelişim Süreci ve Geçmişten Günümüze İşçi Hareketi”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7, 21-31.
- Şeriati, Ali (2011), **Dünyagörüşü ve İdeoloji**, Fecr Yayınları, Ankara.
- T.C. İstanbul Valiliği (t.y.), “İstanbul Eski Valileri”, <http://www.istanbul.gov.tr/tr/istanbul-valiligi/tarihce/istanbul-eski-valileri/muhittin-ustundag> (02.01.2018).
- Tabakoğlu, Ahmet (2002), “Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi”, **Türkler içinde**, 14, (369-424), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Tahir, Kemal (2016), **Sağirdere**, 5. Baskı, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2003), **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, 10. Baskı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- _____ (2005), **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Zeynep Kerman (Haz.), 7. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tarihe Düşülen Notlar-1 Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1** (2011), TBMM Basımevi, Ankara.
- Tatarlı, İbrahim ve Mollof, Rıza (1969), **Hüseyin Rahmi’den Fakir Baykurt’a Marksist Açından Türk Romanı**, Habora Kitabevi, İstanbul.
- Tekin, Latife (2016), **Berci Kristin Çöp Masalları**, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Temel, Mehmet (2002), “Mütareke Dönemi İstanbulu’nda Sosyal Yaşam ve Sorunlar”, **Türkler içinde**, 14, (292-304), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Tiken, Servet (2015), **Türk Romanında Kentleşme ve Kentlileşme**, Kitap & Cafe Serüven, Ankara.
- Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (1963), **T.C. Resmî Gazete**, 11462, (24.07.1963).
- Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (1983), **T.C. Resmî Gazete**, 18040, (07.05.1983).
- Toprak, Zafer (2012), **Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918**, Doğan Kitap, İstanbul.
- Torun, İshak (2003), “Endüstri Toplumu’nun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi ve Sina-i Faktörler”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 4 (1), 181-196.
- Toy, Erol (1977), **Gözbağı**, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul.
- Türk Dil Kurumu (2005), **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1961), **T.C. Resmî Gazete**, 10859, (20.07.1961).
- Türkmen, Zekeriya (1995), “Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanmasına Toplu Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 6, 325-341.
- Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun (1981), **T. C. Resmî Gazete**, 17284, (19.03.1981).

- Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2009), **T. C. Resmî Gazete**, 27212, (27.04.2009).
- URL, “İş Kazaları ve İşe Bağlı Sağlık Problemleri Araştırma Sonuçları” (24.12.2013), <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16118> (13.02.2019).
- URL, “Lozan Sulh Muahednamesinin kabulüne dair kanunlar” (1931), <http://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf> (05.01.2019).
- URL, “Siyasi Partiler” (t.y.), [http:// https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html](http://https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html) (09.02.2019).
- URL, “Temel İstatistikler” (t.y.), <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (26.02.2019).
- Uslu, Tuncay (2012), “Madenler ve Savaşlar”, **Madencilik Türkiye**, 25, 46-56.
- Ünüvar, Süleyman (2002), “Millî Mücadele Döneminde Çalışma Hayatı ve Ekonomi”, **Türkler içinde**, 16, (223-242), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Varlı, Arzu ve Koraltürk, Murat (2010), “II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Millî İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi”, **ÇTTAD**, IX (20-21), 127-142.
- Wood, Allen W. (2013), “Hegel ve Marksizm”, (Çev. Bora Erdağı-Mehmet Evren Dinçer), Güçlü Ateşoğlu (Ed.), **Alman İdealizmi II Hegel, içinde** (392-424), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Yalçın, Alemdar (2011), **Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı**, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Yalçın, İrfan (2014), **Ölümün Ağzı**, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Yesari, Mahmut (1995), **Çulluk**, Oğlak Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, Kadir (2013), **Osmanlı’da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yıldırımoglu, Hakan (2005), “Uluslar arası Emek Göçü ‘Almanya’ya Türk Emek Göçü”, **Kamu-İş**, 8 (1), <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/817.pdf> (20.07.2017).
- Yıldız, Abdunnur (2011), “Osmanlı Devleti’nin Borçlanmasında Osmanlı Bankası’nın Rolü ve Önemi”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 10 (36), 318-330.
- Yılmaz, Serap (2006), “Tekstil Uygarlığı ve Buldan”, İrfan Ertuğrul ve Turgut Tok (Ed.), **Buldan Sempozyumu Bildiri Metinleri**, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 261-274.
- Yiğit, Ali Ata (2015), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikasının Eğitim ve Sanat İşlevi”, Haluk Selvi ve M. Bilal Çelik (Ed.), **Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 727-737.

ÖZGEÇMİŞ

Burak ARMAĞAN, 11 Aralık 1987'de Amasya'da doğdu. 2001 yılında Candaroğulları İlköğretim Okulu'nu; 2005 yılında Abdurrahmanpaşa Lisesi'ni; 2009 yılında da Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 2009 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda başladığı lisansüstü öğrenimini *Ashı Erdoğan Hayatı-Edebi Kişiliği-Eserleri* adlı tezi ile 2013 yılında tamamladı. 2013 yılında aynı üniversitenin doktora programına kaydoldu. Aralık 2011'den itibaren Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

ARMAĞAN, evli ve bir erkek babası olup orta düzeyde İngilizce bilmektedir.